

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

MESAJUL PREȘEDINTELUI NICOLAE CEAUȘESCU ADRESAT PARTICIPANȚILOR LA CEL DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

REZOLUȚIILE POLITICO-MILITARE A REGIMULUI ANTONESCIAN ÎN FAZEA DECLANȘĂRII INSURECȚIEI DIN AUGUST 1944

MIHAIL E. IONESCU

GREVA ÎNTERZICĂ DIN OCTOMBRIE 1920 — EVENIMENT SEMNIFICATIV ÎN ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA

OLIMPIU MATICHESCU

STATISTICA MATEMATICĂ ȘI ISTORIA. DESPRE ORDINEA DECLANȘĂRII MIȘCĂRIILOR TĂRĂNEȘTI DIN 1907

VASILE LIVIANU
IRINA GAVRILĂ
CONSTANȚA MOȘTEI

ALEXANDRU ȘENO-POPESCU — PARTICIPANT ȘI CRONICAR ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI TRECUT

CONSTANTIN COMBU

ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII
INSEMĂNĂRI

9

TOMUL 33

1980

SEPTEMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjuncț*);
NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU;
AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU;
POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export — Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11228 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 9
septembrie, 1980

SUMAR

Mesajul președintelui Nicolae Ceaușescu adresat participanților la cel de-al XV-lea
Congres internațional de științe istorice 1647

★

MIHAIL E. IONESCU, Apogeul crizei politico-militare a regimului antonescian în
preajma declanșării insurecției din august 1944 1651
OLIMPIU MATICHESCU, Greva generală din octombrie 1920 — eveniment semnificativ
în istoria mișcării muncitorești din România 1669
LEON EȘANU, Procesul de la Iași al militanților grevei generale din 1920 1687

✻

VASILE LIVEANU, IRINA GAVRILĂ, CONSTANȚA MOȚEI, Statistica mate-
matică și istoria. Despre ordinea declanșării mișcărilor țărănești din 1907 1697
CONSTANTIN CORBU, Alexandru Candiano-Popescu — participant și cronicar al vieții
politice din a doua jumătate a veacului trecut 1737

DOCUMENTAR

GEORGE A. PETRESCU, Un episod istoric din lupta poporului român contra dicta-
tului de la Viena din 30 august 1940 1765
ȘERBAN PAPACOSTEA, Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al
XV-lea: un nou izvor 1779
PAVEL BINDER, Date suplimentare la *Cronica observațiilor astronomice românești* 1787

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică de comunicări „Evoluția organizării statale pe teritoriul României de
la primul stat dăcentralizat la statul socialist”; Sesiunea științifică a Facultății de
istorie-filozofie dedicată aniversării a 2050 de ani de la întemeierea primului stat
dăcentralizat și independent (*Gelu Apostol*); Colocviul româno-britanic „Dacii și
locul lor în istoria Europei în vremea lui Burebista” (*Mircea Babeș*); A VII-a reu-
nune a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie (*Gh. I. Ioniță*) Ședință publică
de comunicări la Academia R. S. România (*Constantin Damian*); Cronică 1797

RECENZII

MIECZYŚLAW JAWOROWSKI, *Istoria poporului român. Scurtă schiță*, Edit. Cartea
și știința, Varșovia, 1979, 511 p. (*M. Molcovanu, Gh. I. Ioniță*) 1807

- * * * *Studii de istorie și teorie militară* (Retrospective istorice, analize contemporane), coordonator științific colonel dr. Al. Gh. Savu, Edit. militară, București, 1980, 223 p. (*Gelu Apostol*) 1815
- ȘTEFAN ANDREESCU, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526–1593)* Edit. Albatros, București, 1980, 236 p. (*Nicolae Stoicescu*) 1819
- RENÉ RÉMOND, *Introduction à l'histoire de notre temps. I. L'Ancien Régime et la Révolution, 1750–1815*, Editions du Seuil, Paris, 1978, 215 p. (*Adrian Stănescu*) 1823

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI** * * * *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, vol. I, Edit. Kriterion, București, 1979, 458 p. + il. (*Agneta Kreischer*); DIMITRIE IONESCU, *Istoria orașului Buzău*, Edit. Litera, București, 1979, 243 p. (*Apostol Stan*); **ISTORIA UNIVERSALĂ** DUȘAN KOVÁČ, *Od Dvojspolku k politike anšlusu (Nemecký imperiazmus a Rakúsko do r. 1922)*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979, 302 p. (*Gh. I. Florescu*); BEATE RIEDLE, *Untersuchungen zur Kunst Neapels in Reiseberichten von 1550–1750 (mit einem Register über zitierte Orte und Kunstdenkmäler im Königreich Neapel)*, München, 1977, 234 p. (*Ștefana Simionescu*) 1829

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, N° 9
septembre, 1980

SOMMAIRE

Le Message adressée par le président Nicolae Ceaușescu aux participants à XVe
Congrès international des sciences historiques 1647

★

MIHAIL E. IONESCU, L'apogée de la crise politico-militaire du régime d'Antonescu 1651
à la veille du déclenchement de l'insurrection d'août 1944
OLIMPIU MATICHESCU, La grève générale d'octobre 1920 — événement significatif
dans l'histoire du mouvement ouvrier de Roumanie 1669
LEON EȘANU, Le procès de Jassy des militants de la grève générale de 1920 1687

✠

VASILE LIVEANU, IRINA GAVRILĂ, CONSTANȚA MOȚEI, La statistique mathéma-
tique et l'histoire. Relativement à l'ordre du déclenchement des mouvements
paysans en 1907 1697
CONSTANTIN CORBU, Alexandru Candiano-Popescu — participant et chroniqueur
de la vie politique de la seconde moitié du XIX-e siècle 1737

DOCUMENTAIRE

GEORGE A. PETRESCU, Un épisode historique de la lutte du peuple roumain contre
le diktat de Vienne du 30 août 1940 1765
ȘERBAN PAPACOSTEA, Population et fiscalité en Valachie au XV-e siècle: une
nouvelle source 1779
PAVEL BINDER, Données supplémentaires à la *Chronique des observations astronomiques*
roumaines 1787

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique de communications „L'évolution de l'organisation étatique
sur le territoire de la Roumanie depuis le premier Etat centralisé à l'Etat socia-
liste”; La session scientifique de la Faculté d'histoire-philosophie dédiée au 2050-e
anniversaire du premier Etat dace centralisé et indépendant (*Gelu Apostol*);
La Colloque roumano-britannique „Les Daces et leur rôle dans l'histoire de l'Europe
au temps de Burébista” (*Mircea Babeș*); La VII-e réunion de la Commission-
mixte roumano-soviétique d'histoire (*Gh. I. Ioniță*); Séance publique de commu-
nications à l'Académie de la R. S. de Roumanie (*Constantin Damian*); Chronique 1797

COMPTE RENDUS

- MIECZYSLAW JAWOROWSKI, *Istoria poporului român. Scurtă schiță* (L'histoire du peuple roumain. Courte esquisse), Editions Cartea și știința, Varşovie, 1979, 511 p. (M. Moldoveanu, Gh. I. Ioniță) 1807
- * * * *Studii de istorie și teorie militară* (Retrospective istorice, analize contemporane) (Etudes d'histoire et de théorie militaire. Rétrospectives historiques, analyses contemporaines), coordonnateur scientifique colonel dr. Al. Gh. Savu, Editions militaires, Bucarest, 1980, 223 p. (Gelu Apostol) 1815
- ȘTEFAN ANDREESCU, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, (Restitutio Daciae. Les relations politiques entre la Valachie, la Moldavie et la Transylvanie durant l'inter-valle 1526—1593), Editions Albatros, Bucarest, 1980, 236 p. (Nicolae Stoicescu) 1819
- RENÉ RÉMOND; *Introduction à l'histoire de notre temps. I. L'Ancien Régime et la Revolution, 1750—1815*, Editions du Seuil, Paris, 1978, 215 p. (Adrian Stănescu) 1823

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE:** * * * *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens* vol. I, Editions Kriterion, Bucarest, 1979, 458 p. + il. (Agneta Kreischer); DIMITRIE IONESCU, *Istoria oraşului Buzău* (L'histoire de la Ville de Buzău), Editions Litera, Bucarest, 1979, 243 p. (Apostol Stan); **HISTOIRE UNIVERSELLE:** DUŠAN KOVÁČ, *Od Dvojspolku k politike anslusu (Nemecky imperiazmus a Rakúsko do r 1922)*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979, 302 p. (GH. I. Florescu); BEATE RIEDLE, *Untersuchungen zur Kunst Neapels in Reiseberichten von 1550—1750 (mit einem Register über zitierte Orte und Kunstdenkmäler im Königreich Neapel)*, München, 1977, 234 p. (Ștefana Simionescu) 1829

M E S A J U L

**PREȘEDINTELUI NICOLAE CEAUȘESCU
ĂDRSAT PARTICIPANȚILOR
LA CEL DE-AL XV-LEA CONGRES
INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE**

Doamnelor și domnilor,

Stimați tovarăși,

Îmi face plăcere ca, la deschiderea celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice, care își începe astăzi lucrările în București — capitala României socialiste — să vă adresez dumneavoastră, participanților la această prestigioasă reuniune internațională, un salut călduros și cele mai bune urări.

Țara noastră este bucuroasă să găzduiască această importantă manifestare științifică internațională, care își propune să dezbată și să aducă noi contribuții la adâncirea cunoașterii istorice, la elucidarea unor probleme deosebit de importante privitoare la evoluția umanității, la dezvoltarea și influențarea reciprocă a diferitelor civilizații ce s-au succedat de-a lungul secolelor, la procesul complex al formării popoarelor și națiunilor, al constituirii și afirmării statelor naționale. Apreciem ca deosebit de important faptul că pe ordinea de zi a congresului dumneavoastră se află, de asemenea, dezbaterile unor aspecte ale dezvoltării istorice contemporane, a proceselor și tendințelor actuale ale evoluției societății omenești, a problemelor majore ale păcii și progresului în epoca noastră. Prin toată această vastă problematică, congresul dumneavoastră este merit să se înscrie ca un eveniment de seamă în viața științifică internațională, în dezvoltarea științelor istorice și, totodată, ca o contribuție pozitivă la mai buna cunoaștere și apropiere dintre popoare, la întărirea încrederii și colaborării internaționale, la cauza generală a înțelegerii, destinderii și păcii în întreaga lume.

În actualele condiții internaționale, care sînt deosebit de complexe, cea mai înaltă îndatorire și răspundere a istoricilor este ca, studiind dezvoltarea societății, evenimentele istorice, să desprindă din uriașa comoară de experiență acumulată de-a lungul mileniilor și să îmbogățească activitatea prezentă și viitoare cu învățăminte și concluzii pentru mersul înainte al popoarelor pe calea civilizației, pentru pacea și progresul întregii umanități.

Această misiune nobilă a istoriei se cere cu atît mai puternic accentuată astăzi, cînd — după cum se știe — evoluția contemporană este marcată de un șir de probleme grave și profunde, de fenomene și manifestări care creează pericole tot mai mari la adresa păcii și independenței

popoarelor, a civilizației întregii omeniri. În aceste împrejurări se impune mai mult ca oricând unirea și conlucrarea tot mai strânsă a popoarelor, a forțelor înaintate de pretutindeni pentru a opri această evoluție periculoasă a evenimentelor, pentru a pune capăt încordării și tensiunii din viața internațională și a asigura reluarea și continuarea politicii de destindere, colaborare și pace, de deplină egalitate și respect al independenței și suveranității popoarelor.

În viața internațională a avut loc, în prima parte a acestui an, o încordare deosebit de puternică, iar în prezent, ca urmare a acțiunii hotărâte a popoarelor, a opiniei publice mondiale, care nu s-au lăsat antrenate în măsuri extreme și au refuzat să facă jocul politicii de forță și de amenințare cu forța, asistăm la o oarecare diminuare a încordării din viața internațională. Totuși, în fapt, problemele care au generat această încordare există, n-au fost soluționate. Pe diferite meridiane ale lumii se mențin încă stări de conflicte și tensiune, manifestări ale politicii de forță, cursa înarmărilor cunoaște proporții uriașe, împovărind tot mai greu popoarele și sporind pericolul unor noi războaie nimicitoare. În fața acestor realități este necesar să se facă totul pentru a asigura soluționarea pe cale pașnică a tuturor acestor mari și grave probleme care confruntă omenirea, pornindu-se de la respectul independenței și suveranității fiecărei națiuni, de la necesitatea instaurării unor relații cu adevărat noi, de deplină egalitate, de încredere și largă colaborare între națiuni.

Se impune în mod deosebit să se acționeze cu toată hotărârea pentru instaurarea unui climat de pace și securitate pe continentul european, de unde au pornit în secolul nostru două războaie nimicitoare și urde se află în prezent cea mai mare concentrare de arme, inclusiv atomice. În acest sens, este necesar să se facă totul pentru buna pregătire și desfășurare a reuniunii de la Madrid, încât aceasta să corespundă așteptărilor popoarelor, să dea un nou și puternic impuls dezvoltării largi și neîngrădite a colaborării statelor europene și, în mod deosebit, să pună pe primul plan convocarea unei conferințe consacrate dezarmării și dezangajării militare pe continent. În general, pornind de la realitatea că în lumea de azi cursa înarmărilor cunoaște proporții fără precedent, că anul acesta se cheltuiește pentru înarmări uriașa sumă de 500 de miliarde de dolari, trebuie făcut totul pentru încetarea cursei înarmărilor, pentru oprirea amplasării de noi rachete și arme de distrugere în masă, pentru trecerea la măsuri practice, concrete de dezarmare, îndeosebi de dezarmare nucleară, pentru alocarea uriașelor fonduri absorbite de înarmări în scopul asigurării progresului economic și social al popoarelor rămase în urmă, al dezvoltării civilizației umane. Este necesar, deasemenea, să se acționeze cu mai multă hotărâre pentru lichidarea stării de subdezvoltare în care se mai află o mare parte a omenirii, a marilor decalaje care despart țările sărace de țările bogate. În acest sens, trebuie să se acorde o mare importanță apropiatei sesiuni a O.N.U. consacrată noii ordini economice internaționale.

Viața, realitățile lumii de azi demonstrează că soluționarea justă și durabilă a tuturor acestor mari probleme este de neconceput fără participarea activă, în condiții de deplină egalitate, a tuturor statelor, fie ele

mari, mijlocii sau mici, fără deosebire de orînduire socială. Istoria poate aduce, desigur, și ea o contribuție importantă la stimularea eforturilor și a conlucrării popoarelor pentru rezolvarea acestor mari probleme ale epocii noastre. Relevînd învățămintele trecutului — atît factorii care au favorizat progresul și civilizația, cît și cauzele care au dus la perioade de regres, la războaie și suferințe — istoria poate mobiliza larg conștiințele oamenilor de pretutindeni, popoarele din întreaga lume pentru a spune un NU hotărît războiului, politicii de înarmări, de forță și de amenințare cu forța, pentru a se asigura soluționarea exclusiv pe cale pașnică, prin tratative, a problemelor litigioase, evitîndu-se conflictele și înfruntările militare, pentru apărarea celui mai fundamental drept al oamenilor, al națiunilor : dreptul la viață, la pace, la existența liberă și independentă.

România participă activ la întreaga viață internațională, la eforturile pentru destindere și securitate, pentru întărirea încrederii și colaborării între națiuni. În acest spirit, țara noastră acționează larg pentru dezvoltarea relațiilor sale cu toate statele lumii, fără deosebire de orînduire socială, pentru promovarea largă în viața internațională a principiilor deplinei egalități în drepturi, a respectării independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, ale nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța în raporturile dintre state.

În cadrul întregii politici a statului nostru socialist, acționăm ca cercetarea istorică națională să servească neabătut cauza înțelegerii și bunei vecinătăți, a prieteniei și colaborării popoarelor, a păcii și securității internaționale. În acest sens, pornind de la necesitatea de a pune cît mai deplin în lumină procesele obiective, deosebit de complexe, care au avut loc în această parte a Europei și care au dus la formarea și dezvoltarea poporului nostru, ca și a popoarelor vecine, au determinat conviețuirea, influențarea reciprocă și într-ajutorarea lor de-a lungul veacurilor.

Anul acesta sărbătorim împlinirea a 2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent — prilej de a adînci și mai mult cunoașterea trecutului istoric, a caracteristicilor definitorii ale procesului de formare a poporului român, a condițiilor materiale, sociale și spirituale specifice care i-au creat o fizionomie proprie și au determinat întreaga sa evoluție ulterioară. Strămoșii noștri, dacii, împreună cu romanii au dat naștere poporului român, au creat aici un stat puternic și au dus lupte grele pentru dezvoltarea de sine stătătoare. În același timp, ei au conlucrat activ cu popoarele vecine, cu celelalte mari civilizații ale antichității, pentru a înainta pe calea progresului. Cercetarea noastră acționează pentru a pune cît mai puternic în evidență această realitate istorică, arătînd, cu argumentele și dovezile materiale ale trecutului, că însăși existența națiunilor noastre de azi este, pînă la urmă, rezultatul faptului că înaintașii au știut să găsească calea de a se sprijini și colabora strîns, atît la bine, cît și în momente grele. Apreciem că, acționînd în felul acesta, cercetarea istorică servește pe deplin politica statului nostru socialist de colaborare și bună vecinătate, de întărire a încrederii și înțelegerii între națiuni.

Trăim o epocă de profunde prefaceri revoluționare, naționale și sociale, de schimbări adânci în raportul mondial de forțe, o epocă în care popoarele lumii își afirmă cu tot mai multă hotărâre voința de a trăi libere, deplin stăpîne pe destinele lor, de a conlucra fructuos într-un climat de pace și securitate. Avem deplină încredere că, acționînd unite, popoarele, forțele înaintate ale umanității pot asigura pacea și securitatea internațională, pot făuri o istorie nouă, fără războaie și vărsări de sînge, pot edifica și lăsa generațiilor viitoare o lume mai bună și mai dreaptă !

Doresc să-mi exprim, încă o dată, convingerea că lucrările celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice se vor înscrie ca o contribuție pozitivă la împlinirea acestor înalte deziderate, la eforturile generale pentru o mai bună cunoaștere și colaborare între națiuni, pentru afirmarea idealurilor umaniste de pace și progres în întreaga lume.

Cu această convingere, urez succes deplin lucrărilor Congresului !

APOGEUL CRIZEI POLITICO-MILITARE A REGIMULUI ANTONESCIAN ÎN PREAJMA DECLANȘĂRII INSURECȚIEI DIN AUGUST 1944

DE

MIHAIL E. IONESCU

Declanșarea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă reprezintă în devenirea multimilenară a poporului român un autentic „punct de cotitură” istoric. Înfăptuirea insurecției, victorioasa măsurare militară de forțe cu imperialismul hitlerist consacra un hotărâre între două epoci așezat prin jertfa și străduințele întregii națiuni. „Măreța epopee a insurecției de acum trei decenii și jumătate — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R. și președinte al României la aniversarea a 35 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă — a fost rezultatul voinței întregului nostru popor, al acțiunii revoluționare a eroicei noastre clase muncitoare, a maselor largi populare, al unirii într-un front larg a tuturor forțelor antifasciste, democratice, patriotice”¹.

Cercetarea istoriografică aplicată marelui eveniment are a răspunde încă unui șir de întrebări legate de complexul determinativ, militar și politic, al momentului 23 August 1944. Restituirea adevărului istoric privind acest hotărâre segment al clădirii României socialiste evidențiază, tot mai apropiat de dimensiunile reale, locul și rolul jucat de P.C.R. în evoluția evenimentelor. Mai ales în problema cardinală a alegerii momentului declanșării acțiunii revoluționare.

În această ultimă direcție a anchetei istoriografice un rol capital au, neîndoind, dezvăluirea modului în care șeful regimului răsturnat la 23 august 1944, Ion Antonescu, a acționat în ultimele sale zile în fruntea statului și reconstituirea soluțiilor pe care le-a preconizat pentru rezolvarea gravei crize politico-militare în chingile căreia se zbătea dictatura sa. Pentru că în acest fel putem plasa exact în ce moment al dinamicii evenimentelor interne s-a produs intervenția revoluționară, pătrunde în elucidarea uneia din întrebările decisive relative la 23 august 1944 — de ce a fost devansată data insurecției ?² — , și, concomitent, afla o motivație a prezenței lui Ion Antonescu la palat în după amiaza zilei de 23 august 1944.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la adunarea festivă din Capitală organizată cu prilejul împlinirii a 35 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, 22 august 1979*. Edit. politică, București, 1979, p. 5.

² Într-un studiu documentat, Vasile Liveanu, care răspunde la această întrebare, scrie „Devansarea insurecției cu trei zile (planificatorii acțiunii stabiliseră la 10—11 august ca

★

Două însemnări din jurnalul de război al Armatei 4-a române Întîia, aflată la partida zilei de 20 august 1944 :

„La ora 18,50 sosește domnul mareșal la comandamentul Armatei 4 unde rămîne pînă la 22 august inclusiv”³.

Secunda se găsește la partida zilei de 22 august 1944 : „La ora 16,00 domnul mareșal se întrunește la Tîrgu Ocna la comandantul frontului „Ucraina de Sud” și de acord hotărășc aducerea trupelor din nordul Moldovei spre sud. De la Tîrgu Ocna domnul mareșal pleacă spre București”⁴.

Între aceste borne temporale ale prezenței șefului regimului dictatorial pe front cercetarea istorică are a investiga situația trupelor române din zona operativă, măsurile luate și consecințele acestora. Rezultatele obținute au o însemnătate cu totul deosebită în descifrarea acțiunilor lui Ion Antonescu în cursul ultimelor sale 24 de ore la conducerea statului, petrecute la București, a liniilor principale ale „scenariului” său de acțiune politică și militară, într-o perspectivă pe care istoria și poporul român aveau să i-o refuze hotărît.

Mai întîii o necesară întrebare preliminară : *De ce a plecat precipitat Ion Antonescu în zona frontului în urma unui simplu apel telefonic?*

Răspunsul îl aflăm analizînd situația trupelor române pe frontul din Moldova încă din prima zi a ofensivei sovietice.

Între Carpații Orientali și Marea Neagră, de-a lungul a 687 km de front, erau dispuse două armate românești — a 3-a și a 4-a — încadrate în gruparea strategică germană „Ucraina de sud”. Pe linie de comandament Grupul de armate „Ucraina de sud” era articulat în două subgrupuri de armată. Întîiul cuprindea Armata a 3-a română și Armata a 6-a germană, la dreapta dispozitivului, și era pus sub comanda nominală a generalului de armată Petre Dumitrescu; al doilea includea Armata a 8-a germană și Armata a 4-a română fiind sub comanda generalului german Erik Wöhler (comandantul Armatei a 8-a a Wehrmachtului). Această organizare de comandament, care crea aparența unei egalități între cei doi parteneri ai defensivei, era destinată, din punctul de vedere al forurilor germane, să menajeze susceptibilitățile românești în ceea ce privește subordonarea trupelor proprii unor comandamente ale Wehrmachtului. În fond însă funcționarea subgrupului de armată general Petre Dumitrescu

insurecția să fie declanșată la 26 august, dată confirmată într-o ședință secretă din noaptea de 20—21 august — n.a.), prin arestarea lui Ion Antonescu la 23 august a fost urmarea faptului că dictatorul a putut fi „prins” atunci ca urmare a venirii sale la palat” — cf. Vasile Liveanu, *Cu privire la începutul insurecției din august 1944. Despre preliminariile arestării lui Ion Antonescu*, în „Revista de istorie”, nr. 9(30), 1977, p. 1 591.

³ Arh. M.Ap. N., fond 4, dosar 221, f. 129. Hotărîrea de a pleca pe front Antonescu a luat-o în urma unei convorbiri telefonice cu generalul de corp de armată Ilie Ștefla, șeful Marelui stat major român, aflat pe front. Despre această convorbire între Bacău și București, la Bacău s-au consemnat următoarele: „La ora 12,00 domnul general Ștefla, șeful Marelui stat major, chiamă la telefon pe domnul mareșal Antonescu și expune situația telefonic și cere aprobarea ca să vină cu dispozitivul de la poziția Dacia pe poziția Traian (Dealul Mare — sud Iași). Domnul mareșal anunță că în seara zilei va sosi la Armata 4” — Ibidem f. 127.

⁴ Ibidem, f. 164.

trescu a fost ca și inexistentă — limitându-se la o simplă vizită de prezentare a comandantului armatei germane la comandantul Armatei a 3-a române⁵ — spre deosebire de situația de la flancul stîng, de la subgrupul general Wöhler, unde Armata 4-a română a avut atribuțiile de comandă ale trupelor proprii drastic limitate. Încă înainte de declanșarea ofensivei sovietice, subordonarea avută de trupele și comandamentele românești față de cele germane a trezit o puternică reacție ostilă în miezul conducerii militare române de pe front. Într-o consemnare din jurnalul de război al Armatei a 4-a din 17 august 1944 a concluziilor convorbirii dintre generalul de corp de armată Ilie Șteflea, generalul de divizie Gheorghe Avramescu, comandantul Armatei 4-a române și colonelul Nicolae Dragomir, șeful de stat major al acesteia, se arată că „Germanii nu ne mai dau trupe, dar ne dau în schimb comandamente. Nu numai că nu avem nevoie de acest fel de ajutor, care nu s-a dovedit deloc faimos, dar exercitarea comandamentului este mult îngreunată”⁶. La aceeași convorbire s-a apreciat că în perspectiva unei ofensive sovietice de anvergură „este indispensabil să luăm în mîini românești frînele conducerii trupelor de pe frontul român”⁷.

Semnele in inenței ofensivei sovietice la aripa de sud a frontului sovieto-german au fost sesizate cu exactitate de comandamentele românești. Stăvilirea ei era socotită la comandamentul Armatei a 3-a ca imposibilă în actuala configurație a frontului. Două zile înaintea ofensivei sovietice generalul Petre Dumitrescu declarase generalului Șteflea — trimis special în acest scop de Ion Antonescu — că frontul subgrupului său de armate va fi cu siguranță străpuns. „Frontul va fi străpuns și nu va fi nici o posibilitate de a-l restabili dat fiind lipsa oricărui obstacol. Pericolul cel mai mare pentru trupele române este că se găsește pe Nistrul inferior, făcînd un intrînd spre inamic și deci ușor pot fi tăiate de el. În cel mai bun caz s-ar putea salva ceva peste Dunăre în Dobrogea”⁸. Aceeași apreciere a situației operative o găsim la comandamentul Armatei a 4-a române. La 17 august aici se nota că „dacă nu se trece energic la poziția Traian care dă posibilitatea să se creeze rezerve și să se micșoreze fronturile actuale care trec de 15 km, vom avea un dezastru față de metodele și forța de atac a(le) rușilor”⁹.

Pentru înțelegerea conduitei strategice a comandamentelor românești să aruncăm o privire asupra situației generale a frontului. Dispozițiivul general era următorul: de la Marea Neagră, de-a lungul limanului Nistrului și malului de vest al Nistrului pînă la Duboșari unde frontul părăsea râul, întinzîndu-se pe direcția generală vest pe la nord de masivul

⁵ Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien, 1944*, Darmstadt, 1964, p. 67. Generalul Fretter-Pico, comandantul Armatei 6-a germane, avea să scrie ulterior: „Cu excepția unei singure prezentări pentru raport la comandamentul subgrupului de armate de la Bolgrad, nu am primit nici directive, nici ordine de la subgrupul de armate (...). Subordonarea Armatei 6-a față de subgrupul de armate Dumitrescu era doar simbolică, ca să existe un paralelism cu situația de la subgrupul de armate Wöhler. În realitate am primit toate directivele și ordinele direct de la grupul de armate”.

⁶ Arh. M.Ap.N., fond 4, dosar 221, f. 94.

⁷ Ibidem.

⁸ Arh. M. Ap. N., fond 3, dosar 103, f. 250.

⁹ Ibidem, fond 4, dosar 221, f. 95.

Cornești, Iași și Tirgu Frumos pînă la Carpați în zona Tirgu Neamț. Frontul se prelungea spre nord apoi pe contraforturile Carpaților pînă la joncțiunea cu Grupul de armate german „Ucraina de nord”. Între Prut și Siret erau amenajate două poziții defensive care barau accesul în adîncimea Moldovei, spre sud. Întîia, numită codificat „Dacia”, se afla amplasată mai la nord de lanțul de dealuri cu pante abrupte spre nord acoperind comunicația Iași — Tirgu Frumos, necesară manevrei de forțe și mijloace în spatele frontului. Secunda — poziția „Traian” — era amenajată la sud de șoseaua Iași — Tirgu Frumos și zăvora, bizuindu-se pe aspectul frămîntat, deluros al terenului, pătrunderea spre sud. Poziția „Dacia” era situată la 15 km în fața poziției „Traian” destinată unei replieri — eventuale — organizate. Avantajul principal al poziției „Traian” în condițiile unei ofensive sovietice victorioase era că asigura o linie mai scurtă a frontului de contact și, în consecință, o densitate mărită a forțelor, ceea ce dădea șanse mai mari defensivei.

Inițiativa replierii de pe poziția „Dacia” pe „Traian” a avut-o comandamentul Armatei 4-a române. Aici, la Bacău, încă de la orele 9 (20 august 1944) șeful statului major, colonelul N. Dragomir, a prezentat o notă în acest sens argumentînd propunerea de repliere și cu considerentul că „trebuie făcut față pe Prut dat fiind că atacul inamicului în zona Tighina va constrînge foarte probabil trupele din Basarabia la o retragere generală”¹⁰. Generalii Avramescu și Șteflea s-au declarat de acord cu această propunere, iar șeful Marelui stat major a expus-o, trei ore mai tîrziu, generalului Wöhler, eșalonul german superior de comandă al Armatei 4 române. Răspunsul ezitant (în fond negativ) al acestuia a determinat pe Șteflea să telefoneze la București mareșalului Antonescu pentru a decide. Convorbirea telefonică Șteflea — Antonescu, citată mai sus, a avut loc în prezența, la Bacău, a generalului Avramescu, colonelului Dragomir și altor ofițeri din statul major al Armatei a 4-a, inclusiv a ofițerului de legătură german. Răspunsul lui Antonescu a fost că va veni personal la Bacău.

Intervenise, așa cum reiese din înfățișarea succesivă a evenimentelor, o criză în relațiile de comandament româno-germane. De acord cu șeful Marelui stat major român, comandamentul Armatei 4-a socotea neapărat necesară o repliere grabnică a trupelor pe poziția „Traian”, în scopul de a le sustrage loviturilor nimicitoare ale trupelor sovietice, operație care nu putea fi efectuată fără acordul eșalonului de comandă german superior. Acest acord era însă refuzat. Pentru a rezolva criza, Antonescu a luat decizia — în urma unui simplu apel telefonic — de a se deplasa imediat pe front. Șase ore după această convorbire telefonică, dictatorul român se găsea la Bacău și discuta cu căpeteniile armatei situația operativă.

Care a fost atitudinea lui Ion Antonescu în disputa de comandament româno-germană privind modul de purtare ulterioară a operațiilor?

Sosit la Bacău, Ion Antonescu a intrat imediat într-o ședință care s-a întins pe durata a patru ceasuri și jumătate. Participanți: generalul Șteflea, generalul Avramescu, generalul Jienescu (ministru la Subsecretariatul de stat al Aerului, sosit de la București), colonelul Dragomir și

¹⁰ Ibidem, f. 124.

șefii secțiilor operații și informații din statul major al Armatei 4-a; din partea germană generalul Erik Wöhler.

Scopul ședinței ni-l relevă o altă consemnare din jurnalul de război al Armatei a 4-a: „Se discută situația operativă și măsurile care se mai pot lua pentru oprirea ofensivei ruse sau sustragerea forțelor din nordul Moldovei de la o distrugere care pare iminentă”¹¹.

Desfășurarea ședinței și poziția participanților față de problema esențială — retragerea trupelor române din nordul Moldovei către sud — se pot reconstitui folosind, alături de alte surse, drept piesă principală jurnalul de operații al Armatei 4-a române.

După o oră de discuții Ion Antonescu „nu acceptă ca fiind irealizabile intențiunile generalului Wöhler de a reface frontul pe Bahlui împingând cu Divizia blindată de la vest și Divizia 10 moto germană de la est” și „se raliază la propunerea Armatei 4-a cerind replierea pe poziția Traian spre a a o întări astfel și a putea rezista”¹². Generalul Wöhler ripostează cu îndărătnicie și cere perseverență „să se reziste și să se atace peste tot inamicul”¹³. Părerea participanților români a fost că generalul Wöhler s-a purtat în cursul discuției minat de „spirit de dominare”. Concluzia ședinței a fost incertă. Ion Antonescu a luat hotărârea să discute a doua zi dimineața cu generalul-colonel Hans Friessner, comandantul Grupului de armată „Ucraina de sud”, „singurul în drept a decide”¹⁴. Opinia celorlalți participanți români a fost că „idealul (s.n.) ar fi sustragerea pe alte poziții spre înapoi a trupelor din nordul Moldovei”¹⁵. Generalul Avramescu a intervenit în sensul că „toate eforturile trebuiesc depuse acum nu pentru a recuceri frontul pierdut, ci pentru consolidarea cu toate forțele a poziției Traian, singura care mai poate da putința unei rezistențe” și că „trebuiesc luate în considerație și pregătite de pe acum consecințele adânci ale unui eventual eșec al rezistenței pe această poziție care închide frontul Moldovei”¹⁶. Convocarea militară a luat sfârșit la ora 23,30.

Ion Antonescu și-a petrecut prima noapte pe front la Joseni. Aici, în cursul nopții, la orele 2,40 (21 august 1944) a fost recepționat un nou apel telefonic. Se cerea de la comandamentul Armatei 4-a aprobarea pentru replierea trupelor române din nordul Moldovei spre sud. Apelul a rămas fără răspuns.

Insistențele comandamentului Armatei 4-a de a obține replierea dorită a trupelor s-au izbit de un refuz categoric și insistent al eșalonului superior german (subgrupul de armată Wöhler). În ziua de 21 august, la orele 9,30, grupul de corpuri Kirchner a ordonat Corpului 5 armată român, aflat în compunerea sa¹⁷, că potrivit dispoziției subgrupului de

¹¹ Ibidem, f. 129.

¹² Ibidem, f. 125.

¹³ Ibidem, f. 129.

¹⁴ Ibidem, f. 126.

¹⁵ Ibidem, f. 129.

¹⁶ Ibidem, f. 141—142.

¹⁷ Grupul de corpuri de armată general Kirchner — care avea în compunere Corpul 5 blindat german, corpurile 5, 7 și 1 române — constituie încă o mărturie a modului de integrare de comandament a armatei române de pe front la eșaloane germane. Având conducerea nominală a corpurilor de armată românești din compunere, comandantul Armatei a 4-a române nu putea da ordine Corpului 5 armată decât prin intermediul grupului general Kirchner, astfel încât un sfert din trupele sale îi erau sustrase de sub comandă. Ordinul grupului de corpuri

armată Wöhler se „interzice orice mișcare de repliere din actuala linie principală de rezistență fără aprobarea grupului de corpuri de armată Kirchner”. În cuprinsul ordinului se afla dispoziția expresă: „Ordine contrare ale Armatei 4 române nu se execută”¹⁸.

În aceste condiții în care criza de comandament româno-germană relativă la conducerea bătăliei din Moldova lua proporții a avut loc întâlnirea Ion Antonescu — Hans Friessner.

Comandantul grupului de armate german „Ucraina de sud” și-a exprimat, în analiza făcută situației militare, „îngrijorarea” cu privire la evenimentele de la Voinești, unde „rusul încearcă să înainteze spre sud”. Friessner a ordonat, în consecință, rezolvarea situației de la Voinești iar subgrupului de armate Wöhler „să strângă toate forțele care pot fi făcute disponibile, pentru a se câștiga timp și a se putea organiza oprirea inamicului pe poziția Traian”¹⁹. Potrivit opiniei de la comandamentul german „Atacul împotriva subgrupului de armate Dumitrescu nu va putea fi deci susținut cu aceeași forță ca atacul împotriva subgrupului de armate Wöhler”²⁰. Drept urmare s-a luat în considerare stabilizarea frontului la subgrupul de armate Dumitrescu pentru a fi făcute disponibile forțe pentru întărirea aripii stîngi a întregului aliniament germano-român. Dacă ofensiva sovietică avea să crească în intensitate s-a luat în considerare ipoteza retragerii tuturor forțelor la est de Prut — planificîndu-se această operație în cadrul unui studiu în curs de elaborare numit „Băr” (Urs) — iar în ultimă instanță menținerea cu orice preț a poziției Dunăre — contraforturile Carpaților. Potrivit anexei la jurnalul de război al grupului de armate „Ucraina de sud” în care s-a consemnat întvederea Friessner — Ion Antonescu, interlocutorul german aprecia că acest ultim pas „să nu se facă pripit” iar „dacă se va ajunge totuși la el, atunci trebuie asigurată desfășurarea organizată a replierilor printr-o conducere planificată și fermă”²¹. Opinia mareșalului Ion Antonescu a fost că din motive de geografie militară aliniamentele intermediare nu pot fi menținute și că „lucrurile trebuie făcute dintr-o bucată, efectuîndu-se printr-o singură mișcare retragerea pe poziția Dunăre — contraforturile Carpaților”. În același timp și-a exprimat, într-o formă voalată, nemulțumirea față de proiectatele cedări de teren declarînd că „este răspunzător pentru fiecare bucată de pămînt care se pierde”²².

În memoriile sale Hans Friessner subliniază că Ion Antonescu „a aprobat cu totul felul meu de a vedea”²³, dar că a atras atenția asupra faptului că prin reușita ofensivei sovietice „întregul Balcan este deschis”²⁴. Potrivit aceleiași surse, într-o convorbire între patru ochi, care a avut loc

Kirchner care călca grav demnitatea comandamentului român era urmarea directă a unei dispoziții emise de generalul Avramescu la ora 7,30 (21 august 1944) prin care cerea Corpului 5 armată român să ia măsuri pentru a se replia pe Bahluiet și ulterior pe poziția Traian (cf. Arh. M. Ap.N., fond 4, dosar 221, f. 142).

¹⁸ Arh. M.Ap.N., fond 4, dosar 221, f. 143.

¹⁹ Hans Kissel, *op. cit.*, anexa 9, p. 240.

²⁰ *Ibidem*, p. 242.

²¹ *Ibidem*, p. 242.

²² *Ibidem*, p. 243, 242.

²³ Hans Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, 1956, p. 73.

²⁴ *Ibidem*,

imediat după analiza situației militare făcută în prezența statelor majore, Ion Antonescu ar fi declarat că „poporul român a pășit și va păși și de acum înainte alături de Germania din convingere deplină și ca cel mai cinstit și mai loial aliat”²⁵. Neexistând încă o altă sursă documentară cunoscută asupra conținutului acestei convorbiri Antonescu — Friessner, afirmațiile memorialistice ale fostului general al Wehrmachtului trebuie privite cu toată circumspecția. Ele pot fi înțelese și ca un ecou târziu al angajamentului asumat de Ion Antonescu la 5 august la Wolfschanze, așa cum fusese el recepționat atunci de forurile germane²⁶.

La orele 15,00 (21 august 1944) Ion Antonescu se găsea din nou la comandamentul Armatei 4-a la Bacău. Aici „împreună cu generalul Wöhler, generalul Șteflea, generalul Avramescu, colonelul Dragomir discută situația operativă a zilei”²⁷. Potrivit jurnalului de război al Armatei a 4-a române Ion Antonescu „este de părerea Înaltului comandament german (în fapt a comandamentului grupului de armate „Ucraina de sud” — n.r.) ca să păstreze pozițiile din nordul Moldovei”²⁸. Această opinie și-a menținut-o în pofida insistențelor comandamentului Armatei a 4-a române „că bine ar fi să se treacă neîntârziat la o desprindere a trupelor și ducerea lor mai spre sud”²⁹. Analiza situației militare a luat sfârșit la ora 19.

Care au fost deciziile militare luate de Ion Antonescu în primele 24 de ore ale prezenței sale pe front și în urma întrevederii sale cu generalul Hans Friessner ?

Un prim ordin a fost emis la 21 august 1944 orele 9,15. Iată-l în extenso :

„1) Domnul mareșal Antonescu ordonă ca în perioada de criză la conducerea Corpului 6 armată (român) să fie generalul (german Erich) Abraham.

2. În acest timp generalul (Nicolae) Tătăranu, comandantul Corpului 6 armată, va face toate eforturile pentru reconstituirea și repunerea în mână a elementelor răslețe din diviziile 18 munte, 5 și 7 infanterie”³⁰.

Asupra Corpului 6 armată român fusese îndreptată o puternică presiune sovietică încă din 19 august 1944. În noaptea de 19/20 august corpul a fost retras la cîțiva kilometri în spatele liniei inițiale de contact cu trupele sovietice³¹. În ziua de 21 august loviturile armatei roșii îndreptate asupra Corpului 6 armată român s-au amplificat. În pofida ordinului lui Antonescu de a reconstitui coeziunea și capacitatea de luptă a acestei mari unități, către sfârșitul zilei el putea să fie considerat nimicit. Generalul Tătăranu raporta la miezul nopții de 21 spre 22 august că „în fond Corpul 6 armată nu mai există”³².

²⁵ *Ibidem*, p. 80.

²⁶ Cf. Hans Kissel, *op. cit.*, p. 187.

²⁷ Arh. M. Ap. N., fond 4, dosar 221, f. 146.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 147.

³⁰ *Ibidem*, f. 143. Diviziile erau socotite „distruse sau împrăștiate” în seara de 20 august — cf. *Ibidem*, fond 341, dosar 99, f. 457.

³¹ Hans Kissel, *op. cit.*, p. 46. Autorul arată că generalul Abraham a luat comanda Corpului 6 armată român la începutul lunii august. „Cauzele pentru care un corp (de armată) român a fost preluat de un general german nu mai pot fi lămurite azi”.

³² Arh. M. Ap. N., fond 4, dosar 221, f. 157.

O altă dispoziție luată de Ion Antonescu a fost încorporată în ordinul nr. 305 075 dat de Armata a 4-a română către grupul de corpuri Kirchner :

„Din ordinul domnului mareșal cu începere de la primirea acestui ordin forțele diviziei blindate aflătoare la Sinești trec sub ordinele Diviziei 20 blindate (germane).

Echipajele române ale materialului din această fracțiune a diviziei blindate vor putea fi înlocuite cu echipaje germane”³³.

Acest ordin a fost emis la 30 de minute după analiza situației militare de la comandamentul Armatei a 4-a române din seara zilei de 21 august 1944. Trei ore mai târziu, la orele 22,35, Ion Antonescu a pus la dispoziția Corpului 6 armată român „toate elementele din Steaua (numele codificat al Diviziei blindate române) aflate la Mădirjac — Frumușica pentru a rezolva situația la sud Voinești”³⁴.

Analiza acestor dispoziții emise de Ion Antonescu în ziua de 21 august 1944 scoate în evidență faptul că ele corespundeau în întregime intențiilor comandamentului grupului de armate „Ucraina de sud” de a domoli și anihila presiunea trupelor sovietice. Potrivit acestor intenții pătrunderea sovietică realizată în sectorul Corpului 6 armată român trebuia închisă printr-un atac de la vest la est, executat de Divizia 1 blindată română conjugat cu un altul de la est la vest, întreprins de Divizia 10 Panzer Grenadier germană.

În același timp se observă delegarea de către Ion Antonescu a tuturor responsabilităților în sectorul de rupere aplicat în frontul germano-român de trupele sovietice la vest de Iași comandamentelor germane; în această perspectivă a numit la comanda unui corp de armată românesc un general german, căruia i-a subordonat Divizia blindată „România Mare”.

În prima zi a prezenței sale pe front Ion Antonescu a împărtășit modul de apreciere a situației militare a frontului la vest de Prut existent la comandamentul Grupului de armate „Ucraina de sud” și a luat hotărâri în consecință. Acestea au constituit și o lezare gravă a prestigiului comandamentului român al Armatei a 4-a, ceea ce a atras și protestul acestuia, consemnat într-o minută a convorbirii telefonice între generalul Șteflea și colonelul Dragomir din 22 august, orele 6 dimineața. Ultimul ar fi insistat „ca cei ce pot hotărâri (că noi nu putem, potrivit ordinului d. mareșal — (s.n.)) să vină imediat la armată (general Wöhler) spre a lua hotărâri mai ample. Să ne dea dezlegare”³⁵.

Situația militară a cunoscut o agravare crescândă pentru partea germană, cu începere din seara zilei de 21 august 1944. În noaptea ce a urmat s-a luat hotărârea replierii subgrupului de armate Dumitrescu pe Prut și peste Dunăre, executarea avînd să înceapă în ziua de 22 august³⁶.

În sectorul subgrupului de armate Wöhler pătrunderea sovietică a luat amploare, „nodul de rezistență” Voinești a fost sfărîmat. Sectorul

³³ Ibidem, f. 158.

³⁴ Ibidem, dosar 255, f. 86. Către seara zilei de 21 august, forțele sovietice au străpuns linia defensivă „Traian”, la vest de Iași în punctul Voinești.

³⁵ Ibidem, f. 171.

³⁶ Hans Kissel, *op. cit.*, p. 95.

de pătrundere a trupelor sovietice măsura la 21 august 65 km în lățime și 26 km în adâncime.

La comandamentul Armatei a 4-a române, la Bacău, această situație a amplificat considerabil îngrijorarea față de soarta trupelor 5, 1 și 7 române aflate la vest de „spărătura” aplicată de sovietici frontului. Există riscul ca, în cazul adâncirii acesteia ele să fie izolate și „aruncate” spre vest, spre Carpații Orientali pe culmile cărora era fixată linia de demarcație româno-ungară (impusă României prin dictatul de la Viena din 30 august 1940). Materializarea acestei eventualități ar fi însemnat în fond pierderea unei întregi armate române, fapt care cuplat cu pierderile suferite de Armata 3-a la est de Prut, în Basarabia, căpăta dimensiunile unui adevărat dezastru militar.

Deja am arătat că la miezul nopții de 21/22 august la Bacău se recepționase știrea dezintegrării Corpului 6 armată. În dimineața de 22 august 1944, orele 6, a avut loc o convorbire telefonică între generalul Șteflea și colonelul Dragomir (din care am mai citat deja). Minuta manuscrisă, a acesteia existentă în dosarul cu anexe al jurnalului de război al Armatei a 4-a este scrisă în stil telegrafic și abundă în prescurtări. Conținutul ei este următorul: „Expun situația d. general Șteflea; deschiderea („spărătura” făcută de sovietici) e de 30 km; nu cred posibilă o închidere a spărăturii, deoarece nu avem putere ofensivă; dimpotrivă cer insistent ca cei ce pot hotărî (că noi nu putem, conform ordinului d. mareșal) să vină imediat la armată (la comandament — n.n.) (generalul Wöhler) spre a lua hotărîri mai ample de refacere înapoi ordonată din timp. Să ne dea dezlegare. D. general Șteflea răspunde că nu poate hotărî Wöhler, ci Friessner care e bolnav și nu poate veni. Spune că se va duce domnia-sa (generalul Șteflea — n.n.) la Slănic lui Friessner. Noi arătăm că *nu e timp* și că să vină șeful de stat major al lui Friessner aci, pentru ca să ne dea dezlegare sau să hotărască ce se face.

D. general Șteflea răspunde că trimite 2 ofițeri ca să adune pe fugari și să lupte fiecare unde poate, cam pe Bîrlad. Noi: e prea puțin. Trebuie hotărît mai în mare și din timp. Dl. general Șteflea zice că va veni la Bacău în curînd”³⁷.

Cincizeci de minute mai tîrziu un nou apel al comandamentului Armatei a 4-a, de această dată la șeful de cabinet al lui Ion Antonescu, colonelul Radu Davidescu. Același colonel N. Dragomir a consemnat această convorbire telefonică: „Situație pe care o calific gravă și cer să fie spusă d. mareșal fără menajamente deoarece trebuie să se ia hotărîri eroice. Arăt că potrivit opreliștei d. mareșal noi nu putem hotărî nimic. Propun o repliere mai din timp, singura care poate reface frontul. (Davidescu) Ia act. Nu poate răspunde nimic. D. mareșal va decide”³⁸.

În sfîrșit, abia la orele 9,00 (22 august) comandamentul Armatei 4-a își poate expune opinia lui Ion Antonescu. Sosit la sediul acestuia din Bacău, mareșalul ascultă raportul asupra situației militare care „pare că a ajuns la punctul culminant”. Virfurile blindate sovietice străpuseseră poziția Traian și înaintau în valea Bîrladului. În cursul dimineții Divizia

³⁷ Arh. M. . Ap.N., fond, 4, dosar 255, f. 171—173.

³⁸ Ibidem, f. 175.

I blindată română, a cărei misiune era să restabilească situația de la Voinești comunicase comandamentului Armatei a 4-a că încă din seara precedentă circa 80 tancuri sovietice erau în înaintare la sud de această localitate. În cursul nopții trupele sovietice pătrunseseră în spatele pozițiilor marii unități românești³⁹.

Dar nici acum Ion Antonescu nu-și ia răspunderea unei decizii de comandă independente de partenerul german. „Nici de data aceasta — se consemnează în jurnalul de război al Armatei a 4-a — nu se hotărăște retragerea trupelor spre pozițiile dinspre înapoi. D. mareșal văzînd situația grea se determină a pleca la Grupul de armate („Ucraina de sud”) unde să ceară hotărît aducerea trupelor din nordul Moldovei pe poziția Adjud — Oancea — Bolgrad”⁴⁰.

Prezența tancurilor sovietice la sud de Voinești nu însemna altceva decît străpungerea liniei defensive „Traian”, pe care comandamentul Armatei a 4-a intenționase replierea încă din dimineața de 21 august.

Care a fost, în fond, hotărîrea lui Ion Antonescu în acest moment al evoluției situației militare? Ea este consemnată în ordinul special al Armatei a 4-a române, cu numărul 305 121 emis la 22 august, orele 9,30. Potrivit unei însemnări cu cerneală pe acest ordin, aparținînd colonelului Nicolae Dragomir, el a fost elaborat de generalul Șteflea⁴¹. Iată acest ordin în punctele sale principale :

„1. Inamicul a reușit să pătrundă cu virfuri blindate pe direcția Iași—Voinești și a ajuns la Todirești (valea Bîrladului).

2. S-au luat măsuri ca să fie împinse cît mai urgent unități care să oprească pătrunderea inamicului pe valea Bîrladului și să-l distrugă.

3. Pînă la sosirea dinspre est și vest a marilor unități însărcinate cu distrugerea inamicului pătruns la sud de poziția Traian este absolut necesar ca toate formațiunile răslețe și chiar ostașii izolați să fie imediat opriți, constituiți în subunități și unități și instalați în numeroasele acoperiri aflate pe direcția de pătrundere a inamicului precum și pe flancurile acestei direcțiuni, unde să reziste cu orice preț, înlesnind astfel intrarea în acțiune a întăririlor ce vor sosi (...)

4. Domnul mareșal ordonă ca toate comandamentele să folosească ofițerii disponibili și trupa de la comandament, în special jandarmii, pentru a pune ordine pe comunicații, a strînge fugarii și fracțiunile în retragere și a înjgheba cît mai grabnic rezistențe pe direcțiile de pătrundere ale inamicului și pe flancurile lui.

5. Domnul mareșal ordonă ca să se aplice cu strictețe legea executîndu-se toți acei care fug din fața inamicului.

6. Pentru coordonarea acestor rezistențe luați legătura cu grupul de corpuri Mieth (german) (eventual cu Corpul 4 armată (român), însărcinat cu organizarea acțiunii la est de pătrunderea inamicului și cu Corpul 6 armată (român) însărcinat cu organizarea operațiunii de la vest de direcția de pătrundere”⁴².

³⁹ Ibidem, f. 135—136.

⁴⁰ Ibidem, dosar 221, f. 158.

⁴¹ Ibidem, dosar 255, f. 146.

⁴² Ibidem, f. 145—146.

La această oră, așa cum reiese din ordinul de mai sus, elaborat potrivit concepției lui Ion Antonescu, el mai credea posibilă o lichidare a pătrunderii sovietice practicate în linia Traian și stabilizarea rezistenței pe acest aliniament. Dar rezistența aici o socotea doar o temporizare a înaintării virfurilor blindate sovietice. La orele 11,00 (22 august) Ion Antonescu a avut o întrevedere cu generalul Wöhler în care s-a declarat de acord cu menținerea pe linia inițială a marilor unități române de la vest de breșă și „Schitează un proiect mai dezvoltat în timp (mai încet). Declară că se apăra Ardealul pe munți”⁴³.

Ulterior acestei întâlniri cu generalul Wöhler — „care vede — potrivit unei minute românești a întrevederii — situația mai optimist” — Ion Antonescu a dictat ordinul referitor la retragerea trupelor române de la vest de breșa sovietică. Linile esențiale ale acestui ordin sînt redade de cel care l-a dictat într-o telegramă ulterioară (din 23 august 1944, aproximativ orele 15) asupra căruia vom mai reveni. Iată concepția acestui ordin în cuvintele lui Ion Antonescu :

„1. Eri am dictat ordinul de retragere pentru Armata 4 pe eșaloane succesive către poziția de fund, cu excepția Corpului 7 armată și a Diviziei 20 (infanterie) care primeau misiunea de a acoperi comunicațiile către Pîpirig și Piatra Neamț. Această măsură a fost luată de acord cu generalul Wöhler eri, 22 august, la ora 11. Ordinul prevedea în linii mari și tehnica retragerii trupelor germane din grupul (de corpuri) Kirchner, aflate la est de Siret. Trupele din capul de pod Roman nu aveau altă misiune decît de a acoperi direct și indirect degajarea Diviziei 1 gardă, 4, 13 infanterie și 1 blindată. De îndată ce își îndeplinea misiunea capul de pod Roman trebuia părăsit și podurile aruncate în aer. Operațiunea retragerii trebuia să aibă loc în cursul nopții de 22/23 (august). Ordinul prevedea în a doua etapă trecerea trupelor la sud de (rîul) Moldova și avea ca prescripțiune esențială indicația categorică ca prin ocuparea rîului Moldova să se realizeze de la grupul (de corpuri) Kirchner 2—3 divizii în rezervă. În același timp s-a hotărît, tot de acord cu generalul Wöhler ca Divizia 8 și (comandamentul) 103 (munte) să se pună imediat în mișcare spre sud pentru a ocupa capul de pod de la nord și est Bacău pentru a asigura retragerea răsleților și a serviciilor ce afluiu de pe Dealul Mare. Etapele ulterioare și succesive ale operațiilor urmau să fie hotărîte în cursul zilei de azi în raport cu desfășurarea evenimentelor”⁴⁴.

Conceptul acestui ordin prevede, într-adevăr, retragerea tuturor trupelor de la vest de breșa sovietică către sud, cu excepția Corpului 7 armată a cărui misiune a fost modificată chiar de Ion Antonescu în momentul elaborării : „Corpul 7 armată nu se retrage spre sud ci închide trecătorile peste munți cu spatele spre Transilvania”⁴⁵.

Potrivit concepției lui Ion Antonescu, formulată la miezul zilei de 22 august 1944, Armata 4 română urma să-și retragă succesiv grosul trupelor spre „poziția de fund” (linia Focșani — Nămolosa — Brăila) iar Corpul 7 armată primea misiunea să închidă trecătorile Carpaților

⁴³ Ibidem, f. 184.

⁴⁴ Ibidem, dosar 221, f. 185 186.

⁴⁵ Ibidem, dosar 255, f. 181.

Orientali. Cu această hotărîre luată el a avut o ultimă convorbire cu comandantul Grupului de armate german „Ucraina de sud”, general-colonel Hans Friessner. Ion Antonescu a consențit succint și această convorbire : „În după-amiaza zilei (de 22 august, în fapt la orele 16,00) am avut întrevederea de la Slănic cu comandantul Grupului de armate „Ucraina de sud” și generalul Wöhler. După discuțiuni și argumente s-a ajuns și pentru Armata 3-a și a 4-a la concluziunile mele în ce privește succesiunea operațiilor și a rămas să se dea ordine în consecință. Deci ordinele dictate la orele 12,30 pentru gruparea (de corpuri) Kirchner, Corpul 1 (armată) și 7 armată rămîneau valabile”⁴⁶.

După întrevederea cu Friessner, Ion Antonescu a plecat cu avionul spre București. O întrebare esențială în acest punct al relatării faptelor : care au fost elementele principale ale „scenariului” evoluției situației militare imaginat de Ion Antonescu ?

Telegrama pe care el a transmis-o la 23 august 1944, orele 15,00, comandamentului Armatei a 4-a române, din care am citat abundant pînă acum, este revelatoare în această privință :

1. Retragera, în etape succesive, a armatelor 3 și 4 române — în acord cu comandamentul german — pe linia Carpații Orientali — linia fortificată F.N.B. — Dunărea Maritimă. În acest scop, de pildă, generalul Nicolae Tătăranu, comandantul Corpului 6 armată, a primit, la 22 august, orele 18, misiune specială de a se deplasa „în zona Focșani pentru a controla regruparea unităților la sud de linia Focșani — Nămolosa — Galați și a le utiliza din punct de vedere operativ”⁴⁷. În același timp, Corpul 4 armată român a primit în seara zilei de 22 august misiunea să sprijine Divizia 20 blindată germană „cu cît mai multe unități și întreaga artilerie grea” destinată să atace în lungul Birladului⁴⁸. Comandantul Corpului 4 armată, generalul de divizie Nicolae Stoescu, raporta la 23 august 1944, orele 12,45, generalului Șteflea că „el participă la această operațiune pe care domnia sa (generalul Stoescu) nu o mai vede oportună”⁴⁹.

2. Prima etapă a retragerii urma să se desfășoare în noaptea de 22/23 august 1944, cînd dreapta Armatei a 4-a trebuia să fie adusă cu grosul pe Siret, la nord de Roman. În acest scop încă de la orele 13,00 din ziua de 22 august 1944 „capul de pod” Roman a început să funcționeze⁵⁰.

3. A doua etapă a replierii era aducerea grosului Armatei 4 la vest de riul Moldova, operație ce urma să fie executată în noaptea de 23/24 august 1944.

⁴⁶ Ibidem, dosar 221, f. 187. Cf. și Hans Friessner, *op. cit.*, p. 80—81: „În ziua următoare (22 august) mareșalul m-a vizitat încă odată după ce fusese ultimă dată pe front. A fost în după-amiaza acelei zile. Situația se înrăutățise și mai mult. Noi am convenit să se organizeze un front de apărare comun pe linia Galați—Focșani, folosindu-se fortificațiile pregătite de români cu mulți ani înainte. Mareșalul mi-a promis să trimită în acest scop grupului de armate toate rezervele române disponibile la București, spre a sprijini frontul”.

⁴⁷ Arh. M.Ap.N., fond 341, dosar 99, f. 467.

⁴⁸ Ibidem, fond 339, dosar 146, f. 179.

⁴⁹ Ibidem, f. 180.

⁵⁰ Ibidem, fond 4, dosar 255, f. 7.

4. Corpul 7 armată român se replia spre Carpații Orientali închizând trecătoarea Bistriței.

5. Corpul 1 armată român se replia tot spre munți barînd comunicația spre Palanca.

6. Artileria grea moto a tuturor marilor unități române de pe frontul din Moldova urma să se grupeze la 12 km nord de Focșani.

Aceste linii de conduită pe care Ion Antonescu le fixase, în linii generale ca și în unele chestiuni de detaliu, sînt cuprinse și în telegrama nr. 1 551/1944 a subgrupului de armate german Wöhler către Armata 4-a română din 22 august 1944, ora 22,07. Dealtfel, dispozițiile cuprinse în această telegramă erau precedate de formula „Din dorința marelui și din ordinul grupării de armate („Ucraina de sud”)”⁵¹.

Ion Antonescu s-a întors la București din vizita făcută pe front cu intenția fermă de a aduce trupele române, subordonate în continuare comandamentelor germane, pe aliniamentul Carpații Orientali — linia fortificată F.N.B. — Dunărea maritimă. Replierea urma să înceapă în noaptea de 22/23 august, iar o parte din trupele române — 2 corpuri de armată — aveau misiunea să apere trecătorile Carpaților Orientali. Însemna această hotărîre militară și o decizie politică definitivă?

Mai întii, decizia militară a lui Ion Antonescu a recepționat o puternică lovitură critică din partea comandamentului Armatei a 4-a. Șeful de stat major, colonelul Nicolae Dragomir, a adresat lui Ion Antonescu personal la 23 august 1944, orele 6, o telegramă care a fost primită de destinatar în aceeași zi la orele 13. Colonelul Dragomir aprecia că „în acest moment frontul este total rupt și deschis între Birlad și Siret iar inamicul pătrunde într-un gol de 100 km (...)”. Armata 4-a română avea, în consecință, aripa dreaptă „în vînt” și risca să nu se mai poată salva. Mai mult, replierea rapidă spre sud „este întîrziată — cu voință — de comandamentul german căruia ne-ați subordonat în mod absolut și oarecum umilitor în aceste clipe cînd nimeni nu poate ști mai bine decît un comandament românesc ce se poate face cu trupele române pentru interesele românești”. Modalitatea în care era ordonată de comandamentul german retragerea trupelor românești era întrevăzută ca fiind „în intenția vădită de a ne pironi trupele pe loc spre a forma un cap de pod care să servească numai replierei spre Ungaria a trupelor germane încercuite în Basarabia și pentru a constrînge apoi trupele noastre rupte de țară să lupte în viitor pentru interese divergente de acelea imediate ale țării”. Socotind „situația tragică”, colonelul Dragomir solicita dezlegarea „de a ordona retragerea generală a armatei spre țara noastră” înainte „de a ne lua răspunderi proprii”⁵².

La orele 13,00 (23 august) Ion Antonescu a primit raportul colonelului Dragomir. Pentru I. Antonescu el a constituit „o totală surprindere fiindcă arată că armata are alte dispozițiuni” și a ordonat „să executați întocmai dispozițiunile cuprinse în ordinele de operațiuni dictate de mine ieri”. În același timp a ordonat generalului de corp de armată

⁵¹ Ibidem, f. 166.

⁵² Ibidem, f. 284—288.

Ilie Șteflea să preia comanda Armatei a 4-a pentru „a conduce degajarea acestei armate” potrivit „scenariului” său de acțiune militară⁵³.

Până la reconfirmarea hotărârii sale militare — în telegrama Președinției Consiliului de Miniștri nr. 207 139 din 23 august 1944, aproximativ orele 15 — Ion Antonescu a desfășurat o amplă activitate politică. Linile principale pe care a avut loc aceasta alcătuiesc hotărârea sa de acțiune politică viitoare și, împreună cu „scenariul” militar, soluția Ion Antonescu în situația gravă în care se găsea România la 23 august 1944.

Întors de pe front la București, Ion Antonescu a avut în seara zilei de 22 august 1944 o serie de consultări politice. Mai întâi a avut o convorbire cu ambasadorul Karl Klodius, împuternicit special al Germaniei în România, chemat anterior la președinția Consiliului de Miniștri de Mihai Antonescu⁵⁴. Acestuia i-a spus — cum va declara aproape 2 ani mai târziu Ion Antonescu — „de ieșirea din război și că vreau să am răspunsul Germaniei că mă autoriză să ies din război”⁵⁵. La convorbirea Ion Antonescu — Karl Klodius a fost de față și generalul de divizie Constantin Pantazi, ministru la Subsecretariatul de stat al armatei de uscat. Rațiunea participării acestuia la convorbiri o oferă tot Ion Antonescu: „l-am băgat expres (la convorbire) fiindcă armistițiul era consecința înfrângerii de pe front (...) și i-am spus d. Clodius că trebuie să ies din război”⁵⁶. Ieșirea din război prin încheierea armistițiului trebuia să aibă loc, potrivit concepției lui Ion Antonescu, prin obținerea consimțământului Germaniei: „am cerut să ies din război, voiam să evit războiul între noi și Germania”⁵⁷.

Raportul pe care Karl Klodius l-a trimis la Berlin asupra conținutului convorbirii avute cu Ion Antonescu confirmă declarațiile retrospective ale acestuia din urmă: „22.8. seara — mareșalul, în prezența lui Mihai (Antonescu) și a ministrului de război, i-a declarat ambasadorului Clodius: în ciuda situației cu neputință de ținut prin retragerea diviziilor germane, el a aruncat în luptă ultimele rezerve încît să-i oprească pe sovietici la sud de Iași și pe Bug (în fapt Prut). Această situație ridică însă o problemă politică: după ce din loialitate a respins condițiile lui Wilson la Cairo, el a făcut presupunerea că frontul de sud nu va fi în continuare slăbit. De aceea el trebuie să ceară înapoi libertatea de acțiune politică. Impresia ambasadorului Clodius este că numai pentru cazul prăbușirii frontului își va elibera minile pentru o încercare disperată de a ieși din război”⁵⁸.

În aceeași seară de 22 august 1944 Ion Antonescu a mai avut o întrevedere cu liderul național-țărănist Ion Mihalache, care s-a prezentat la Președinția Consiliului de Miniștri ca mandatar al lui Iuliu Maniu și Const. I. C. Brătianu, liderii celor două partide burgheze mari. Mihalache

⁵³ Ibidem, dosar 221, f. 187—188; dosar 255, f. 304—306.

⁵⁴ *Procesul marii trădări naționale. Stenograma dezbaterilor de la tribunalul poporului asupra guvernului Antonescu*. Edit. „Eminescu”, (București), 1946, p. 58 (în continuare se abreviază P.M.T.N.).

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Arh. St. București, fond microfilme S.U.A., rola nr. 65 (T 77 roll 906), cadru nr. 5 660 602.

a susținut cu energie teza că, în situația de atunci, cel mai indicat să încheie imediat armistițiul cu Națiunile Unite era Ion Antonescu. Potrivit unei mărturii ulterioare asupra acestui punct Ion Antonescu și Ion Mihalache au căzut, încă din seara zilei de 22 august 1944, de acord⁵⁹.

Încă de acum, potrivit diverselor relatări ulterioare precum și a unor documente incontestabile (cf. telegrama nr. 207 139 a lui Ion Antonescu), s-a conturat concepția dictatorului privind perspectiva evoluției situației politice a României. El a admis necesitatea încheierii unui armistițiu — consecință a gravei situații militare de pe front — dar ulterior satisfacerii unor exigențe. *Care erau acestea așa cum reies ele din coroborarea surselor?*

Intîia a fost consimțămîntul Germaniei pentru a proceda la ieșirea din război, în scopul — mărturisit de Ion Antonescu — de a evita un conflict cu Reichul. Un alt argument al acestei exigențe formulate de Ion Antonescu era „sentimentul onoarei militare și a ruperii legăturilor cu niște aliați”⁶⁰.

A doua exigență reclamată de Ion Antonescu — și în realizarea căreia a perseverat pînă în ultima clipă — a fost stabilizarea situației militare pe frontul din Moldova, stoparea, împreună cu trupele Wehrmachtului, a ofensivei sovietice pe linia Carpații Orientali — linia fortificată F.N.B. — Dunărea maritimă.

A treia exigență a fost asumarea răspunderii politice a încheierii armistițiului de către partidele Național-Tărănesc și Național-Liberal, Ion Antonescu urmînd să acționeze ca mandatar al lor. În acest scop dictatorul a cerut un „act scris”⁶¹.

Cum au evoluat aceste date ale situației întrevăzute de Ion Antonescu pentru încheierea armistițiului?

Pînă la răsturnarea sa de la putere două din exigențele formulate în seara de 22 august 1944 au suferit modificări sub incidența evoluției evenimentelor. A rămas constant „scenariul” de acțiune militară, reconfirmat în jurul orei 15 (23 august 1944) prin telegrama nr. 207 139 recepționată la comandamentul Armatei a 4-a la orele 19,30 (într-o a doua transmisie).

Privitor la consimțămîntul Germaniei pentru încheierea armistițiului de către România, Ion Antonescu a avut o întrevvedere în dimineața zilei de 23 august 1944 la Snagov cu Gheorghe Brătianu. Acesta din urmă, mandatar, ca și Ion Mihalache în seara precedentă, al lui Iuliu Maniu și Const. I. C. Brătianu, a declarat ulterior că Ion Antonescu „mi-a cerut asentimentul scris al șefilor opoziției (...) pentru ca să încheie armistițiul în condițiile care erau cunoscute* și mi-a spus (...) că dacă va obține acest asentiment în scris, indiferent de părerea germanilor el va încheia armistițiul”⁶². În dimineața zilei de 23 august 1944, în jurul orei 11, cînd a avut loc convorbirea Ion Antonescu — Gheorghe Brătianu, întîiul interlocutor

⁵⁹ P.M.T.N., p. 165.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 192—193.

⁶¹ *Ibidem*, p. 57.

* Referire la condițiile de armistițiu oferite în aprilie 1944 la Stockholm de către Uniunea Sovietică.

⁶² *Ibidem*, p. 187.

renunțase, condiționat, la prima exigență formulată în seara precedentă. Condiția a fost asumarea răspunderii războiului între România și Germania de către opoziția burgheză. Ion Antonescu a primit asigurări că va primi „actul scris” pînă la orele 15 (23 august). Iată cum relatează Gheorghe Brătianu chestiunea consimțămîntului scris al opoziției : „Eu l-am asigurat că vom face toate eforturile pentru obținerea acestui consimțămînt pînă la ora 3 (p.m.) cînd trebuia să aduc răspunsul d. Mihai Antonescu.

M-am înapoiat la București (de la Snagov) — a survenit o oarecare întîrziere pînă să se poată întruni cei trei șefi de partide (mai puțin reprezentanții Partidului Comunist Român, parte componentă a B.N.D. — n.a.), am comunicat acestora răspunsul domnului mareșal Antonescu și au fost toți de acord să dea un asentiment scris pentru ca domnul mareșal Antonescu să trateze armistițiul, asentiment care urma să fie formulat în cursul zilei. M-au autorizat să mă duc deîndată la d. Mihai Antonescu și să-i comunic acest lucru. Am fost la d. Mihai Antonescu, cîteva minute înainte de orele 3 (p.m.) (...) și i-am spus că reprezentanții B.N.D. (mai puțin cei ai partidului comunist — n.a.) și anume cei trei șefi de partide sînt de acord pentru a-și da asentimentul în scris, asentiment pe care îl vor prezenta în cursul zilei și că în audiența de la Palat se poate folosi de acest asentiment”⁶³.

După convorbirea cu Gheorghe Brătianu, Ion Antonescu a decis să trimită un emisar la Stockholm pentru a trata, cu reprezentanții diplomatice sovietice de aici, încheierea armistițiului între România și Uniunea Sovietică⁶⁴. Emisarul a plecat în cursul zilei de 23 august 1944 spre locul misiunii sale.

În după-amiaza zilei de 23 august, circa 1 oră înainte de prezentarea lui Ion Antonescu în audiență la palatul regal, acesta își conturase soluția proprie pentru întîmpinarea situației grave în care se afla România. Elementele acestei soluții — „scenariul” politico-militar Ion Antonescu — sînt următoarele :

1. încheierea armistițiului cu Uniunea Sovietică (Națiunile Unite) constituie scopul politic principal.

2. pentru aceasta este necesară stabilizarea frontului pe aliniamentul Carpații Orientali — linia fortificată F.N.B. — Dunărea maritimă, operație care urma să fie întreprinsă de trupele române împreună cu cele germane.

3. încheierea armistițiului urma să aibă loc fie cu consimțămîntul Germaniei (cerut prin ambasadorul Clodius), fie prin angajarea războiului cu aceasta (răspunderea lui revenind celor trei partide politice).

4. nu era fixată o dată precisă a încheierii armistițiului.

După orele 16,00, în ziua de 23 august 1944, a avut loc la palatul regal audiența lui Ion Antonescu (însoțit de Mihai Antonescu, care-l precedase) la rege. Prin arestare, „scenariul” său politico-militar a fost spulberat.

⁶³ *Ibidem*, p. 187—188. P.C.R. nu a fost înștiințat de acest demers — cf. V. Liveaun, *op. cit.*, p. 597.

⁶⁴ Andreas Hillgruber, Hitler, König Carol und Marchall Antonescu Die deutsch — rumänischen Beziehungen 1938—1944, Wiesbaden, 1965, p. 216.

Poporul român i-a refuzat hotărît lui Ion Antonescu orice responsabilitate în croirea viitorului. Partidul Comunist Român, forța politică cea mai îndrituită să reprezinte interesele imediate și de perspectivă ale națiunii române, elaborase cu minuțiozitate un plan amplu politico-militar de salvare a României din situația gravă în care se afla. Acest plan a început să fie pus în aplicare în după-amiaza zilei de 23 august 1944. Primul punct îndeplinit: arestarea lui Ion Antonescu.

Imediat a intrat în funcțiune „mecanismul” insurecțional. „Pachetul” de arestați la palatul regal a fost preluat de o formațiune de luptă patriotică comunistă. Trupele române din București au intrat în dispozitiv de luptă. Întreaga armată, fără nici o fisură, a întors armele împotriva hitleriștilor. Trupele Wehrmachtului au fost angajate pretutindeni pe teritoriul național aflat sub autoritatea noului guvern insurecțional și în zilele următoare vor aplica acestora o usturătoare înfrângere. Națiunea română, în întregimea ei, s-a angajat decisă, sub conducerea Partidului Comunist Român, într-o amplă revoluție de eliberare socială și națională, croindu-și viitorul potrivit voinței sale, tradițiilor glorioase de luptă pentru independență, suveranitate și integritate teritorială.

L'APOGÉE DE LA CRISE POLITICO-MILITAIRE DU RÉGIME D'ANTONESCU À LA VEILLE DU DÉCLENCHÉMENT DE L'INSURRECTION D'AOUT 1944

RÉSUMÉ

L'analyse des actions entreprises par Ion Antonescu pendant les jours qui ont précédé son arrestation, la reconstitution de ses décisions politiques et militaires sont indispensables dans la perspective de l'éclaircissement de l'ensemble des causes de l'insurrection roumaine ainsi que dans la motivation de la décision du Parti Communiste Roumain de devancer le moment du déclenchement de l'action révolutionnaire.

Sur la base de la corroboration des sources d'archive ou des ouvrages édités, l'on reconstitue „l'agenda de travail” du dictateur de l'intervalle 20—23 août 1944, lorsque celui-ci, dans la conjoncture de la crise de son régime qui avait atteint le paroxisme, a „imaginé” une solution propre de la grave situation dans laquelle se trouvaient la Roumanie et l'armée roumaine. Cette solution qui „essayait de maintenir le pays dans la guerre avec les Nations Unies, prolongeant ainsi vainement ses souffrances” — comme le soulignait la déclaration du gouvernement insurrectionnel — a été abandonnée le 23 août 1944 en même temps avec l'arrestation de son auteur. Le peuple roumain, dirigé par une large coalition de forces politiques, formée et dirigée par le Parti Communiste Roumain, a pris son sort résolument en mains, se forgeant avec confiance son avenir.

GREVA GENERALĂ DIN OCTOMBRIE 1920— EVENIMENT SEMNIFICATIV ÎN ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA

DE
OLIMPIU MATICHESCU

Generată de realități economice și social-politice proprii societății românești din epoca respectivă, greva generală din octombrie 1920 constituie un moment deosebit pe scara conflictelor de clasă dintre proletariat și burghezie, înscriindu-se la loc de frunte în șirul acțiunilor revoluționare ale maselor muncitorești din România, împotriva exploatării capitaliste, pentru drepturi economice, libertăți democratice și progres social. Prima mare și cuprinzătoare acțiune de luptă a proletariatului român în condițiile existenței statului național unitar — a cărei desăvârșire s-a realizat la 1 decembrie 1918, ca urmare a hotărârii plebiscitare a maselor populare, a întregului popor român —, greva generală din octombrie 1920 se constituie drept parte integrantă a procesului revoluționar impetuos care a dus la unificarea deplină a mișcării muncitorești din România, la transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român, salt calitativ de însemnătate principială în cadrul mișcării noastre muncitorești, a istoriei moderne și contemporane a poporului român.

Așa după cum aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, importanța deosebită a grevei generale din octombrie 1920 rezultă, în primul rînd, în faptul că ea a cuprins „pentru prima dată întreg proletariatul român în lupta împotriva claselor exploataatoare. Prin amploarea și combativitatea sa revoluționară greva generală a fost cel mai important moment din istoria luptelor de clasă din România; ea a zguduit puternic însăși temelia regimului burghezo-moșieresc. Clasa muncitoare s-a afirmat ca o forță națională în stare să-și asume rolul conducător al întregului popor în lupta pentru transformarea revoluționară a societății, să conducă destinele întregii națiuni”¹.

Cauzele directe, de natură economică și social-politică care au dus la ascuțirea antagonismelor de clasă în societatea românească din acel timp rezidă în urmările războiului, în distrugerile și prejudiciile materiale pe care le-a produs poporului român marea conflagrație mondială. Pierderile umane deosebit de grele pricinuite de război, au fost agravate de

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. I, Edit. politică, București, 1968, p. 351—352.

jaful economic sistematic întreprins de imperialismul german în perioada ocupației. Producția industrială și agricolă au scăzut în mod sistematic, războiul provocând țării uriașe pagube materiale, care se ridicau la peste 72 miliarde lei aur². Pe de altă parte, economia țării era grevată de mari datorii externe, de creșterea dependenței față de monopolurile și trusturile imperialiste occidentale. „Aceste împrejurări grele, financiare și economice postbelice în care se zbătea România întregită — scria un cunoscut economist burghez —, au atras atenția lumii financiare și a capitaliștilor străini care credeau că a sosit momentul pentru a acapara, pe preț de nimic, bogățiile atât de importante ale țării. Ofertele de împrumuturi, de concesiuni, de arendări ale forțelor productive ale țării nu mai conțineau. Unii cereau petrolul românesc pe 90 de ani, pentru a ne împrumuta în schimb o mină de bani, alții cereau regia drumurilor și căilor ferate, alții monopolurile statului, alții minele de cărbuni, alții bălțile și pescăriile statului etc., ca și cum țara era scoasă la mezat pentru incapacitate incurabilă de a se administra și lecui de criza economică, chiar a doua zi după ce fusese capabilă și dăduse dovadă de eroism și supreme sacrificii”³.

Urmările războiului, efectele politicii reacționare a claselor dominante de aruncare a greutăților postbelice pe umerii maselor muncitoare, au fost resimțite nu numai de clasa muncitoare dar și de masele țărănești, care se găseau într-o situație materială deosebit de grea, de alte categorii sociale: funcționari, meseriași, intelectuali. Scumpetea fără precedent a produselor de larg consum, specula, epidemiile erau însoțite de recrudescența ofensivei patronale: scăderea puterii de cumpărare a salariilor, creșterea duratei de muncă, exploatarea și asuprirea în fabrici și întreprinderi deveniseră de nesuportat.

În contrast cu această situație deplorabilă a maselor producătoare, clasele dominante duceau o viață opulentă. Corupția, specula și profiturile au dus la întărirea economică a burgheziei autohtone, la consolidarea oligarhiei financiare, mai ales liberale, al cărei rol se va manifesta tot mai predominant în viața politică internă.

În atare împrejurări, pe fondul agravării contradicțiilor de clasă specifice societății românești, lupta maselor muncitorești pentru drepturi economice și libertăți democratice, cetățenești capătă amploare și combativitate deosebită, fără precedent în istoria țării. În primele rînduri ale mișcării revoluționare se găseau principalele detașamente ale proletariatului român: ceferiștii, metalurgiștii, minierii, petroliștii. Bucureștiiul era centrul care dădea semnalul marilor acțiuni proletare.

13 Decembrie 1918 a fost momentul de început al primului val al luptelor greviste, o puternică ciocnire de clasă. Cu toate că acțiunea muncitorimii din Capitală a fost reprimată sîngeros de către guvernul liberal, acest moment de luptă a avut o mare semnificație, remarcată de socialiștii români⁴. În pofida măsurilor represive luate de guvernele burgheze împo-

² Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate. 1823—1933*, București, 1934, p. 477.

³ Mitiță Constantinescu, *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice în România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 56.

⁴ Gheorghe Unc, Constantin Mocanu, *13 Decembrie 1918*, Ed. politică, București, 1968.

triva acțiunilor revoluționare ale muncitorilor, ele nu numai că nu au putut fi înăbușite, ci, dimpotrivă, au crescut în amploare și intensitate, grevele și manifestațiile de masă care se succed fără întrerupere capătă un caracter politic tot mai accentuat.

Paralel, pe fondul efervescent al mișcărilor revendicative, al acțiunilor politice de masă de sprijinire a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie⁵ și revoluției proletare ungare⁶, acțiuni care au demonstrat puternicul atașament al proletariatului român la ideile înaintate ale solidarității internaționale, are loc un proces neîntrerupt de întărire organizatorică a Partidului socialist, de maturizare și clarificare ideologică⁷.

Într-un timp scurt, în toate orașele mai importante ale țării au fost create noi organizații locale ale Partidului socialist. De asemenea, în majoritatea întreprinderilor muncitorii s-au constituit în sindicate organizate pe temelia principiilor luptei de clasă.

Procesul de extindere a grevelor și acțiunilor de solidarizare demonstrau posibilități reale de trecere de la acțiuni locale la greve cu caracter general. Ideea grevei generale a fost reactualizată după evenimentele sîngeroase de la 13 decembrie 1918. În manifestele socialiste, muncitorii erau chemați tot mai insistent la luptă sub lozinca: *Trăiască greva generală!*

În primăvara și vara anului 1919 numărul grevelor devine tot mai mare. Alături de muncitorii din întreprinderile principale încep să participe la mișcarea grevistă lucrătorii din întreprinderile mai mici și diferite alte categorii de oameni ai muncii. Cea mai însemnată grevă din cursul anului 1919 a fost organizată de muncitorii petroliști. Începută în luna iulie, greva a durat 8 săptămîni, cuprinzînd peste 20.000 de muncitori⁸.

Prin grevele și demonstrațiile de masă din cursul anilor 1918—1919, organizate de Partidul socialist și sindicatele profesionale, clasa muncitoare a reușit să impună însemnate revendicări economice și politice ca: ziua de lucru de 8 ore, repausul săptămînal, mărirea de salarii, acordarea indemnizației de scumpete pentru o serie de categorii de salariați, limitarea sau chiar desființarea amenzilor, îngrădirea concedierilor arbitrare, recunoașterea sindicatelor și a consiliilor muncitorești, cucerirea unor posibilități mai largi de întrunire și organizare, de editare a ziarelor socialiste etc.

Toate aceste succese au dus la creșterea prestigiului Partidului socialist și al sindicatelor, în rîndurile cărora au intrat sute de mii de oameni ai muncii, s-a întărit încrederea în forța de luptă a clasei muncitoare, greva dovedindu-se, astfel, o armă deosebit de eficientă în mișcarea pentru obținerea revendicărilor muncitorești.

Aducerea la conducerea țării a guvernului de mîină forte prezidat de generalul Alexandru Averescu, în martie 1920, măsurile represive adoptate de acesta împotriva consiliilor muncitorești, a sindicatelor profesio-

⁵ Nicolae Copolu, Gheorghe Unc, *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și România*, Edit. politică, București, 1977.

⁶ *Tradiții de solidaritate revoluționară româno-ungare. 1884—1946. Documente și amintiri*, Edit. politică, București, 1979.

⁷ Titu Georgescu, *De la greva generală la crearea P.C.R.*, Edit. științifică, București, 1962.

⁸ Gh. Unc, N. G. Munteanu, *Luptele revoluționare premergătoare grevei generale din octombrie 1920*, în *Greva generală din România—1920*, București, 1970, p. 72.

nale și îngrădirea dreptului la grevă prin promulgarea așa numitei „legi pentru reglementarea conflictelor colective de muncă”, au creat treptat convingerea că numai printr-o luptă hotărâtoare, organizată la nivelul întregii țări, va putea clasa muncitoare să pună capăt ofensivei patronale, să impună o serie de revendicări economice și social-politice de strictă necesitate pentru existența sa cotidiană. Ca urmare, în primăvara anului 1920 începe un nou val de greve, extins treptat la nivelul întregii țări.

După greva muncitorilor mineri din Valea Jiului, din martie 1920, izbucnesc în diferite părți ale țării o mulțime de greve mai mărunte. La mijlocul lunii aprilie se declanșează marea grevă a ceferiștilor, care, în câteva zile a cuprins toate centrele feroviare din țară, extinzându-se și asupra transportului fluvial și maritim. Concomitent cu greva de la C.F.R., care a durat aproape două luni, se desfășoară cu intensitate, timp de șase luni, greva generală a metalurgiștilor din București care antrenează și alte centre metalurgice din țară⁹. Totodată au izbucnit noi greve ale muncitorilor de la regia monopolurilor statului, greva lucrătorilor și funcționarilor de la P.T.T. care s-a generalizat pe întreaga țară, grevele muncitorilor din Valea Prahovei, ale salariaților întreprinderilor comunale ș.a. Acest tablou al ascuțirii contradicțiilor de clasă a fost completat de creșterea numărului lockout-urilor declarate de către patroni.

Amplizarea luptelor greviste și starea de spirit revoluționară a muncitorilor este edificatoare dacă avem în vedere că în vara anului 1920 au avut loc aproximativ 40 de greve pe lună.

În fruntea acțiunilor muncitorești s-au aflat militanți și activiști ai organizațiilor socialiste și sindicale: Constantin Ivănuș, Alecu Constantinescu, Iancu Olteanu, Constantin Popovici, Pandele Becheanu, Teodor Iordăchescu, Ilie Moscoviici, Gheorghe Niculescu-Mizil, Gheorghe Cristescu, Dumitru Pop, Eugen Răzan, Leonte Filipescu, Ion Cloțan (timplarul), Lazăr Măglașu, Koloman Müller, Carol Bartha, Gheorghe Tănase, Zaharia Tănase, Ion Elena, Alexandru Ionescu, Nicolae Rogobete, Iancu Iliescu, Constantin Neniță, Dumitru Gănescu și mulți alții.

În cursul acestor lupte, masele de muncitori, secțiunile Partidului socialist, organizațiile sindicale cereau tot mai insistent declararea grevei generale, ca o formă superioară de luptă. Se avea în vedere, în această direcție, experiența pozitivă a grevelor generale pe ramuri și localități.

Problema declanșării grevei generale pe scară națională a fost luată în discuție de către Consiliul general al Partidului socialist, întrunit la 10 octombrie 1920. S-a întocmit, cu acest prilej, un memoriu, care a fost înaintat apoi guvernului, împreună cu avertismentul ultimativ al clasei muncitoare în ceea ce privește declanșarea grevei generale, în cazul când doleanțele legitime ale proletariatului nu vor fi satisfăcute. Document de mare însemnătate pentru analiza acestui eveniment politic care a fost greva generală din octombrie 1920, memoriul Consiliului general cuprinde o serie de revendicări care denotă puternicul său caracter politic: respectarea dreptului de asociere, recunoașterea delegaților și consiliilor munci-

⁹ I. Chiper și O. Matichescu, *Acțiunile muncitorilor metalurgiști din București premergătoare grevei generale din octombrie 1920 (decembrie 1918 — septembrie 1920)*, în „Studii și articole de istorie”, vol. IX (1967), p. 156—170.

torești în toate întreprinderile, retragerea armatei din fabrici, suspendarea legii Trancu-Iași, de interzicere a grevelor, înlăturarea stării de asediu și a cenzurii, desființarea Curților marțiale, reprimirea în fabrici și întreprinderi a celor concediați ș.a.¹⁰

Memoriul Consiliului general a fost analizat apoi multilateral în presa muncitorească, în cadrul adunărilor organizate în întreaga țară de către secțiunile Partidului socialist și organizațiile sindicale. „*Răbdarea s-a sfârșit, ceasul hotărâtor a sunat* — sublinia un manifest al secțiunii din Iași a Partidului socialist, definind starea de efervescență și avânt revoluționar caracteristică acestor zile — *Oricare ar fi jertfele și oricât de grea lupta, ne-am hotărât: Trăiască greva generală!*”¹¹.

În același timp, reprezentanți ai mișcării muncitorești și unor cercuri progresiste iau poziție și demască acțiunea calomniatoare a presei burgheze reacționare și a zvonurilor tendențioase lansate de cercurile reacționare. Astfel, în manifestul Comitetului executiv al Partidului socialist și Comisiei generale a sindicatelor, adresat clasei muncitoare se arăta: „Cerințele noastre sînt aproape neînsemnate față de nevoile mari ale muncitorimii. În toate țările din lume, aceste cereri au fost satisfăcute de decenii. Lupta mare în care intrăm acum ne-a fost impusă de guvern; de zeci de ori am bătut la ușile lui și am fost dați afară sau înșelați. Răbdarea trecînd peste orice margini, recurgem la singura armă pe care o avem cu noi: *greva generală*”¹².

Reluînd aceeași idee, Comisia Generală a Sindicatelor, în apelul *Către opinia publică*, sublinia tot atît de clar rolul și semnificația luptei proletariatului, a grevei generale însăși: „Sîntem incredințați că luptînd pentru revenirea la o viață politică normală avem asentimentul întregii opinii publice și că în greva generală ce o vom declara oamenii cinstiți ne vor privi cu simpatie. Nu interese egoiste, profesionale ne-au determinat să intrăm în marea luptă care este greva generală, ci interese de ordin superior general: aplicarea sinceră a legilor țării pentru toți. Lupta noastră nu este pentru noi, ci pentru toți și în interesul tuturor [, .] Departe de a fi un gest de dușmănie în contra locuitorilor țării, cum vrea să spună presa politicianilor interesați, greva generală a muncitorilor din România este actul eroic al unor cetățeni care nu doresc decît liniștea internă prin domnia legilor”¹³.

Organele represive urmăreau să acrediteze ideea că prin concepțiile lor conducătorii mișcării muncitorești intenționau să paralizeze „opera de refacere economică a țării” și că, conform acestor tendințe, văzînd insuccesele conflictelor de muncă părțile au recurs la organizarea grevei generale. Această calomnie — cum pe drept cuvînt a fost apreciată — a primit, la rîndul său, răspunsul cuvenit. Prin documente și fapte incontestabile s-a dovedit că cele 6 guverne burgheze, care s-au perindat la conducerea țării după sfîrșitul războiului mondial, nu au fost capabile să refacă economia țării și nu din cauza „lipsei de patriotism a clasei munci-

¹⁰ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 512—513.

¹¹ Arh. C. C. al P.C.R., fond 96, dosar 154, vol. 2, p. III, f. 35.

¹² „Socialismul” din 18 octombrie 1920.

¹³ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cota D.IV—5.

toare'', că încercarea de a arunca haosul economic în spinarea mișcării socialiste, care nu deținea puterea, constituia o metodă perfidă de denigrare, de escamotare a realității, inechității sociale și corupției care domneau în societatea capitalistă, incapacității politice a claselor dominante de a governa în spiritul intereselor majore, sociale și naționale ale poporului român¹⁴.

Personalități de seamă ale vieții publice românești, Nicolae Iorga, dr. Nicolae Lupu, N. D. Cocea, dr. O. I. Parhon, Octav Băncilă și mulți alții au condamnat atitudinea rigidă și vexatorie a guvernului Averescu, exprimându-și într-un fel sau altul simpatia și considerația lor față de revendicările muncitorimii. În articolul *Cereri socialiste*, publicat în „Neamul românesc”, Nicolae Iorga scria: „Cererile înseși necesită a fi cercetate. Și, cercetându-le, ajungi la o încheiere care, fără a legaliza procedura sindicatelor, îi dă acea sancțiune morală care nu depinde de consecințele unui act, ci de principiile lui. Într-un cuvânt, se cere d-lor Trancu, Averescu, Argetoianu și ceilalți să revină asupra unei politici de abuzuri, să intre ei în lege și, pe lângă aceasta, să realizeze măcar o parte din făgăduielile pe care de atâtea ori însuși domniile lor le-au făcut, știindu-le firești”¹⁵.

Presa reacționară exagera mai ales natura politică a revendicărilor muncitorești, insinuid că ele ar afecta ordinea de stat, că „ar ascunde apetitul de putere al socialiștilor” și multe altele¹⁶. Această poziție denigratoare și ostilă revendicărilor muncitorești, promovată de organe de presă guvernamentale a prilejuit, între altele și reacția doctorului Nicolae Lupu, om politic burghez cu vederi democratice. „Toate cererile muncitorilor sînt perfect compatibile cu societatea capitalistă-burgheză și trebuie de îndată satisfăcute”, scria el, subliniind, totodată că „singurul factor care poate salva democrația e muncitorimea în unire cu țărâni-me”¹⁷.

↳ Datorită complexității organizării unei greve generale pe țară, mai ales în condițiile cînd clasele dominante trecuseră la contraofensivă, trebuia o temeinică și minuțioasă pregătire politico-organizatorică. În aceste zile Comitetul Executiv al Partidului Socialist și Comisia Generală a Sindicatelor au adoptat măsuri de pregătire a grevei; în multe locuri din țară au fost alese comitete de grevă pe fabrici sau pe orașe, s-au răspîndit manifeste, s-au ținut întruniri, s-au organizat echipe de pază în jurul întreprinderilor și s-au luat măsuri împotriva spărgătorilor de grevă.

În această atmosferă de efervescentă revoluționară, cînd muncitorimea din întreaga țară era în așteptarea semnalului pentru declanșarea grevei generale, guvernul a respins memoriul Uniunii sindicatelor C.F.R., care se afla în dezbaterile Comisiei de arbitraj încă din iulie 1920. Ca urmare, feroviarul a intrat în grevă în seara zilei de 17 octombrie, determinînd o precipitare a evenimentelor care aveau să ducă peste puține zile la declanșarea grevei generale pe întreaga țară.

Greva muncitorilor feroviarilor a adus după sine puternice măsuri de represiune: În întreaga țară guvernul a dispus organizarea echipe-

¹⁴ Arh. C. C. al P.C.R., fond 96, dosar 160, f. 253—254, 338—349.

¹⁵ „Neamul românesc” din 19 octombrie 1920.

¹⁶ „Universul” din 20 octombrie 1920.

¹⁷ „Adevărul” din 21 octombrie 1920.

lor de pază militară la întreprinderile mai importante; consemnarea soldaților în cazărmi pentru a fi introduși în întreprinderi în vederea „spargerii” grevei; întărirea cu forțe militare a o serie de puncte importante ale C.F.R.; capitala a fost împărțită în mai multe sectoare, fiecare sector fiind pus sub paza unui detașament militar, dotat cu arme de foc, inclusiv mitraliere; s-a făcut schimb de unități militare între orașele apropiate, în unele locuri au fost aduse trupe din alte părți ale țării¹⁸.

Măsurile represive ordonate de guvern nu au fost în stare să înfringă rezistența ceferiștilor și nici să împiedice izbucnirea grevei generale, care este declanșată la 20 octombrie, ca urmare a refuzului categoric și disprețuitor al guvernului averescan de a lua în considerare doleanțele muncitorești. „Muncitorimea din România a intrat azi în lupta cea mai mare pe care a dus-o vreodată — se arăta în manifestul Comitetului executiv al Partidului socialist și al Comisiei generale a sindicatelor intitulat *Trăiască greva generală!* Din această luptă ea va ieși — ea va trebui să iasă victorioasă — pentru că dreptatea este de partea ei. Opt luni de zile am bătut la toate porțile, am cerut anchete, am cerut pîine și dreptate și ni s-a răspuns cu amînări, cu refuzuri, cu batjocură și cînd, nemaiputînd răbda, am dat un ultimatum guvernului, el ne-a răspuns cu dispreț. Greva generală de azi este greva muncii împotriva parazitismului, este greva flămînzilor împotriva îmbuibăților, este greva cinstei împotriva necinstei și a jafului”¹⁹.

Într-o atmosferă de puternic avînt revoluționar, proletariatul din întreaga țară a aderat la grevă. La București, Galați, Iași, Timișoara, Brașov, Reșița, Cluj, Sibiu, pe Valea Jiului, în Bucovina, Valea Prahovei etc. greva a cuprins rapid principalele fabrici și întreprinderi, instituțiile particulare și de stat. Zeci și zeci de mii de muncitori de cele mai diverse profesii și de pe întreg cuprinsul țării intrau în luptă. Greva muncitorilor feroviari, și altele izbucnite anterior, s-au integrat la rîndul lor în greva generală. Se poate aprecia pe bună dreptate că întreg proletariatul român a luat parte la acest mare eveniment politic din istoria contemporană a României.

După felul în care s-a desfășurat, greva generală a constituit o manifestare puternică a solidarității de clasă a proletariatului român, dovedind maturizarea conștiinței sale de clasă, eroismul și abnegația sa în lupta de dezrobire socială, pentru interesele și aspirațiile întregului popor. Istoria modernă a țării noastre nu cunoscuse încă pînă la această dată o atare ridicare masivă și organizată la luptă a clasei muncitoare. Faptul că muncitorii au reușit, într-un timp foarte scurt, să oprească practic întregul proces productiv al economiei țării, reflecta nu numai fermitatea în acțiune dar și experiența de luptă a muncitorimii române, spiritul său de jertfă, marele potențial revoluționar al clasei muncitoare, care s-a dovedit și cu acest prilej a fi exponentul celor mai înaintate năzuințe ale întregului popor, cea mai fermă și consecventă forță politică din societate în lupta pentru propășirea poporului român pe căi de libertate și de progres social.

¹⁸ Nicolae Goldberger, Constantin Mocanu, *Greva ceferiștilor — prolog al grevei generale*, în *Greva generală din România — 1920*, București, p. 211—236.

¹⁹ „Socialismul” din 22 octombrie 1920.

Cunoscînd din timp întreg ansamblul de măsuri organizatorice mijloacele concrete adoptate de conducerea mișcării muncitorești pentru pregătirea grevei generale la scara întregii țări, guvernanții reacționari au avut răgazul necesar pentru mobilizarea aparatului de stat represiv și adoptarea unor severe măsuri de reprimore. Represiunea s-a îndreptat în primul rînd asupra factorilor de conducere ai grevei generale: au fost arestați fruntașii Partidului socialist, ai mișcării sindicale și membrii comitetelor de grevă, sediile organizațiilor muncitorești au fost devastate și apoi sigilate, organele de presă proletare suprimate. Au fost interzise, de asemenea, întrunirile și s-au impus restricții de circulație. Într-o nouă fază, represiunea a fost extinsă asupra maselor largi muncitorești. S-a trecut la mobilizarea lucrătorilor feroviari și a celor din principalele întreprinderi, în sfîrșit, mii de muncitori din București, Iași, Ploiești, Cluj, Timișoara, Brașov, Craiova, Galați, Bacău, Roman, Sibiu, Constanța, în numeroase alte localități au fost arestați²⁰.

Deși starea de asediu nu a fost introdusă în mod oficial decît în București, măsurile represive luate de autorități în diverse alte localități, îndeosebi în centrele muncitorești mai puternice, cu o mișcare revoluționară mai activă, erau identice cu starea de asediu.

Organele de represiune au reușit să stînjenească de la bun început desfășurarea grevei generale ca urmare a suspendării unor organe de presă muncitorești, a înăspririi cenzurii, fapt care a determinat întreruperea contactului direct dintre conducerea mișcării muncitorești și masele proletare.

Întrucît arestările și nenumăratele persecuții îndreptate împotriva clasei muncitoare nu au dat roadele scontate, cercurile guvernamentale au adoptat măsuri coercitive împotriva familiilor greviștilor. În rîndul acestora se înscrie dispoziția guvernului, adresată autorităților locale, de alungare din locuințe a lucrătorilor din transporturi, din industria extractivă, din alte fabrici și întreprinderi care locuiau în imobile proprietate de stat.

Ansamblul de măsuri represive pregătite din timp de către guvernul Averescu a fost factorul determinant al înăbușirii grevei generale. Dar, deși represiunea s-a dezlănțuit încă din prima zi, greva a continuat totuși în întreaga sa amploare pînă la 24—25 octombrie 1920, cînd lupta muncitorimii atinge punctul său culminant.

În București, ca și în alte centre, forțați să intre în fabrici muncitorii au refuzat să lucreze, făcînd grevă pasivă, demontînd motoarele, întrerupînd legăturile electrice. Într-un document al organelor represive, referitor la situația din țară, se arăta că lucrătorii sînt siliți să se supună, dar la prima ocazie ei abandonează lucrul și se ascund. În unele localități muncitorii greviști au încercat să manifesteze pe stradă. În alte locuri, mai ales la C.F.R., în Valea Jiului, în întreprinderile forestiere, în porturi, muncitorii au părăsit orașele, ascunzîndu-se în sate sau diverse păduri, pentru a nu fi arestați și duși cu forța la muncă²¹.

²⁰ Olimpiu Matichescu, *Procesele grevei generale, în Greva generală din România — 1920*, București, 1970, p. 359—416.

²¹ Nicolae Goldberger, Constantin Mocanu, *Muncitorii luptă împotriva represiunii, în Greva generală din România — 1920*, București, 1970, p. 272—329.

Din păcate, acțiunile de luptă activă nu au putut căpăta un caracter general, ele cuprinzând numai unele întreprinderi sau orașe, acolo unde elementele revoluționare din fruntea comitetelor de grevă, luînd în considerație situația concretă, n-au mai ținut seama de linia tactică oficială impusă de conducerea Partidului socialist și a mișcării sindicale, care cereau proletariatului să se abțină de la manifestații de stradă deschise împotriva claselor dominante.

Această stare de lucruri, la care se adaugă întregul complex de măsuri represive luate de guvern, a făcut ca după 8 zile de rezistență dîrză, amploarea grevei, în ansamblu, să scadă treptat. În urma tratativelor care au avut loc la Consiliul de miniștri, în zilele de 26 și 27 octombrie 1920, guvernul Averescu a promis delegaților Partidului socialist și ai sindicatelor eliberarea greviștilor arestați, autorizarea reparației ziarului „Socialismul”, sub controlul cenzurii, redeschiderea sediilor organizațiilor muncitorești, constituirea unei comisii superioare de arbitraj care urma să soluționeze revendicările muncitorești. Toate acestea erau condiționate de imediata reluare a lucrului.

Ca urmare, organele provizorii centrale ale Partidului socialist și sindicatelor s-au întrunit în seara zilei de 27 octombrie și au hotărît să lanseze un apel prin care muncitorimea era chemată să înceteze greva. În urma dispoziției date și în condițiile cruntei represiuni dezlănțuite, cea mai mare parte a muncitorilor au intrat în fabrici în ziua de 29 octombrie²².

În multe cazuri greva a continuat însă și după ce a fost dată circulara de încetare a grevei generale. Abia la 4 noiembrie 1920 Marele Stat Major, prelucrînd informațiile de care dispunea, raporta guvernului că începînd cu această zi se putea considera completa aplanare a grevei generale. În realitate, nici în acest moment greva nu încetase complet. În aceeași zi, la 4 noiembrie, într-un comunicat oficial, guvernul făcea apel la reluarea lucrului, arătînd că revendicările muncitorilor vor fi examinate și soluționate numai după reluarea totală și efectivă a lucrului. Greva a continuat, în unele locuri, pînă la jumătatea lunii noiembrie 1920²³.

Participanților la greva generală li s-a intentat zeci de procese în întreaga țară. La București, Iași, Ploiești, Cluj, Timișoara, Brașov, Craiova, Galați, Bacău, Sibiu, Constanța și în alte localități, Curțile marțiale sau tribunalele civile au „judecat” fără scrupule, în stilul caracteristic justiției burgheze, condamnînd sute de muncitori, conducători ai Partidului socialist și organizațiilor sindicale la mulți ani de muncă silnică.

Procesele grevei generale, în care a fost implicată conducerea Partidului socialist, a sindicatelor profesionale scoate în evidență poziția conducătorilor din acea epocă ai mișcării muncitorești, socialiste față de diverse aspecte legate de organizarea și desfășurarea grevei generale și impune o serie de reconsiderări în raport cu felul greșit, după opinia noastră, în care a fost apreciată atitudinea și activitatea lor în numeroase cărți și materiale publicate în cadrul istoriografiei de specialitate, mai ales în

²² Nicolae Goldberger, Constantin Mocanu, *Încetarea grevei generale în Greva generală din România 1920*, București, 1970, p. 330-358.

²³ *Ibidem*.

anii '50—60. Fără a minimaliza sau a trece cu vederea limitele ideologice ale unor membri ai Comitetului executiv al Partidului socialist și ai mișcării sindicale (Ilie Moscovici, Mihai Bălineanu, Iosif Jumanca, Victor Brătfăleanu, Iosif Ciser, Rudolf Gaidosch, George Grigorovici, Romulus Dan ș.a.), trebuie precizat că analiza atentă a documentelor duce la concluzia că mulți dintre aceștia au acționat în virtutea unor concepții politice bine precizate și care — chiar dacă nu sînt corespunzătoare felului în care apreciem azi desfășurarea evenimentelor —, nu le pun în cauză atitudinea față de clasa muncitoare, ca să nu mai vorbim de etichetarea lor drept „trădători”, uzitată în trecut. Aceasta, ținînd cont și de faptul că însăși burghezia acelei vremi îi face „renegați” și „trădători”, dar de pe poziții de clasă diametral opuse.

În virtutea celor arătate, se impune aprecierea realistă a felului în care diverși membri ai Partidului socialist s-au prezentat în fața instanțelor burgheze, a poziției și declarațiilor mai mult sau mai puțin intransigente, față de acuzațiile care li se aduceau. În acest sens, trebuie reținută adevărata lor situație de inculpați, care le impunea în primul rînd obligația de a se apăra. Bravada nu ar fi avut nici un sens în fața unei justiții cu evidente veleități de clasă, care trecînd peste orice scrupule se pregătea să-i priveze de libertate, condamnîndu-i la mulți ani de muncă silnică. Și desigur că ea ar fi fost la fel de nefolositoare, ținînd cont și de constatarea că — așa după cum rezultă din analiza desfășurării proceselor, — păturile dominante judecau de fapt nu greva generală și pe conducătorii ei, ci ideile revoluționare ale clasei muncitoare, năzuințele sale spre cea organizare politică capabilă să-i asigure posibilități din ce în ce mai mari de luptă împotriva regimului burghez, pentru drepturi economice și libertăți democratice, în ultima instanță pentru înfăptuirea revoluției proletare. În legătură cu această problemă, se impune precizarea că cea mai intransigentă poziție la proces a avut-o Ilie Moscovici. În numele Partidului socialist, al cărui secretar era, el și-a luat întreaga răspundere pentru organizarea grevei generale. Luările sale de cuvînt în cadrul dezbaterilor au fost deosebit de combative²⁴.

Inculpații socialiști, și deopotrivă avocații apărători au căutat să demonstreze că absolut toate cerințele muncitorimii aveau o bază legală de necontestat. Iar dacă Rezoluția Consiliului general avea un caracter de ultimatum, acest lucru se datora în exclusivitate regimului burghez. „De luni de zile se făceau cereri, intervenții, proteste. Delegații după delegații băteau la ușile ministerelor. Dar toate n-aveau nici un rezultat — arăta unul dintre socialiștii arestați, în fața instanțelor militare. La început guvernul adoptase tactica promisiunilor, pe care nu le-a ținut niciodată; mai apoi ușile s-au închis și delegațiile care veneau din toate regiunile țării și stăteau cîte 6—7 zile în București fără a reuși să dea ochi cu ministrul respectiv, se înapoiau pentru a comunica muncitorilor acest fapt întristător. Iată de ce s-a dat ultimatumul”²⁵.

Pe de altă parte, s-a arătat că ultimatumul ar fi avut drept scop „să pună în cunoștință guvernul asupra mării agitații existente în clasa

²⁴ Arh. C. C. al P.C.R., fond 96, dosar 160, f. 253 254, 338 349.

²⁵ Arh. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R., fond VII, dosar 953, f. 65.

muncitoare, în speranța că, printr-o atitudine conciliantă, greva se va evita”²⁶. Iată, în această frază, întreaga concepție pe care conducerea partidului socialist și a mișcării sindicale au avut-o inițial față de pregătirea și declanșarea grevei generale. Într-adevăr, socialiștii inculpați au declarat în unanimitate că în principiu au fost împotriva grevei generale — deși recunoșteau justetea obiectivelor ei —, pe care au acceptat-o însă sub presiunea maselor muncitorești, a rezoluțiilor și moțiunilor primite din partea organizațiilor profesionale și în virtutea statutului care stătea la baza activității Partidului socialist, conform căruia masele, adunările generale și nu conducătorii decideau în problemele de interes general²⁷.

Greva generală a fost opera maselor și nu a conducătorilor Partidului socialist sau ai mișcării sindicale. Această realitate a fost demonstrată de Ion Burcă, secretarul Comisiei locale a sindicatelor din București cît și de numeroși alți martori audiați de apărare : Popovici Tașcă, secretar general la Ministerul de Interne, D. R. Ioanițescu, fruntaș averescan, generalul Nicolescu, prefectul poliției Capitalei, Victor Iamandi și Dimitrie Gusti, funcționari superiori în Ministerul Muncii²⁸. Toți au remarcat marea presiune pe care masele muncitorești o exercitau asupra organelor de conducere și spiritul conciliant ce caracteriza atitudinea acestora din urmă²⁹.

În majoritatea cazurilor, socialiștii și-au explicat atitudinea de principiu, de reținere față de declanșarea grevei generale, invocînd două principale considerente : consecințele sale la fel de mari, sub raportul gravității, asupra economiei țării și a situației materiale a clasei muncitoare, pe de altă parte convingerea lor intimă că revendicările clasei muncitoare puteau și trebuiau să fie obiect de tratative, obținute printr-o înțelegere amiabilă între conducerea mișcării muncitorești și guvernanți³⁰. „Deși sîntem partid revoluționar, care își dă seama că societatea capitalistă de azi cu toate relele ei nu va putea fi înlăturată decît prin revoluție — atunci cînd și societatea noastră și proletariatul vor fi copti pentru aceasta — trebuie să fie însă cineva nebun sau necinstit ca să susțină că prin greva generală noi am urmărit răsturnarea ordinii actuale de stat — arăta în acest sens Ilie Moscovici. Noi am cerut prin această grevă intrarea în legalitatea burgheză, respectarea ordinii de stat așa cum este în legile fundamentale ale țării, am cerut pentru lucrători un trai mai omesc în cadrul statului burghez și am cerut unui guvern necinstit să-și respecte angajamentele pe care și le-a luat de atîtea ori. Tocmai ca să împiedicăm această minciună pe care știam că o va întrebuița guvernul și presa polițistă, am interzis cu ocazia grevei generale orice manifestații de stradă”³¹.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 160, f. 253 254, 338—349; „Socialismul” din 19 noiembrie 1920.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ „Socialismul ” din 19 noiembrie 1920; din 24 noiembrie 1920; din 25 noiembrie 1920.

³¹ Ilie Moscovici, *Probleme actuale ale mișcării socialiste*, (Broșură editată în ianuarie 1922), p. 20.

Trebuie precizat însă că socialiștii nu au respins aprioric importanța întrunirilor și manifestațiilor de masă, cunoscând foarte bine rolul lor ca mijloc de presiune asupra aparatului de stat, în sensul acceptării doleanțelor maselor muncitoare. La proces s-au purtat chiar discuții largi asupra diverselor categorii de greve, începând cu cele economice și terminând cu grevele politice, care au avut loc în acea epocă în Italia, Cehoslovacia și alte țări³².

Cu toate acestea, deși cunoșteau avantajele amintite, conducătorii mișcării muncitorești nu au recurs la organizarea manifestațiilor politice, și aceasta nu din „lașitate” sau „trădare” a intereselor clasei muncitoare, ci în virtutea unor anumite considerente care se desprind clar din analiza declarațiilor făcute la proces. Într-adevăr, putem aprecia azi drept greșită indicația tactică dată muncitorimii de a sta în expectativă, în mijlocul unor măsuri de represiune fără precedent, prin extinderea lor la nivelul întregii țări. Dar avem datoria de a analiza, în contextul împrejurărilor istorice, motivele — întemeiate sau nu —, care au determinat conducerea Partidului socialist și a mișcării sindicale să adopte această poziție. Din dezbaterile procesului rezultă, de pildă, că Partidul socialist și mișcarea sindicală au recurs la această tactică în mod deliberat, pentru a feri muncitorimea de represiuni³³. „În timpul grevei toată lumea stă acasă, nu se face nicio o manifestație pentru a nu face jocul provocatorilor”³⁴. Avertismentul adresat muncitorimii de a se feri de provocări nu era întâmplător. Brutalitatea cu care guvernul a primit memoriul de revendicări, întinsele pregătiri militare, întreaga atmosferă de represiune creată de autorități în jurul grevei generale au fost apreciate de socialiști ca indicii unor măsuri de reprimare în masă, de tipul represiunii de la 13 decembrie 1918, dar extinsă la scara întregii țări.

Pericolul unei asemenea represiuni din partea autorităților era plauzibil, în cazul când regimul burghez ar fi apreciat că îi sînt periclitată pozițiile de clasă. Scoaterea maselor muncitorești în stradă, fără o pregătire prealabilă, ar fi însemnat în acele condiții un risc enorm, pe care conducătorii mișcării muncitorești din acea epocă nu l-au acceptat. „Știam că guvernul Averescu-Argetoianu, susținut de liberali vrea o mare vîrsare de sînge — preciza în această direcție Ilie Moscovici —, că vrea să ucidă cîteva mii de muncitori ca să ne poată arunca nouă în spinare crima și să poată distruge pentru ani de zile mișcarea muncitorească”³⁵.

Explicațiile, numeroasele precizări făcute de socialiștii inculpați în proces, în legătură cu această problemă, sînt acceptabile și pot fi considerate un răspuns serios la criticile ce li se aduceau, încă în acele împrejurări, de către adepții „revoluției sociale cu orice preț”. Secretarul Partidului socialist avea chiar cuvinte dure pentru cei care, după cum spunea el, „ne reproșau că nu ne-am jucat cu viața clasei muncitoare, că nu am împins-o în fața tunurilor și a mitralierelor”³⁶.

³² Arh. C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 160, f. 253—254, 338 349; „Socialismul” din 19 noiembrie 1920; din 24 noiembrie 1920; din 25 noiembrie 1920.

³³ *Ibidem*.

³⁴ „Socialismul” din 18 octombrie 1920; din 22 octombrie 1920.

³⁵ Ilie Moscovici, *Op. cit.*, p. 20.

³⁶ *Ibidem*, p. 18.

Trebuie precizat însă că dacă conducătorii socialiști aflați pe banca acuzării aveau dreptate atunci când susțineau că nu existau în România acelei perioade condiții obiective și subiective pentru înfăptuirea revoluției proletare, și că deci greva generală nu putea fi transformată într-o mișcare capabilă să ducă la cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare³⁷, în problema indicațiilor amintite, date maselor muncitorești în ajunul grevei generale, ei nu aveau întrutotul dreptate.

Rezultă, din analiza pe care o putem face azi evenimentelor, că pregătirea grevei generale s-a făcut în condiții de oarecare timorare din partea conducerii mișcării muncitorești, timorare determinată de măsurile de represiune ale burgheziei și care, în mod deliberat, erau prezentate în presa oficială în culori cât mai întunecoase. Firește, calitatea pe care o dețineau le cerea tact și precauție, aveau nu numai datoria dar chiar obligația de a feri clasa muncitoare de provocări și sacrificii inutile; cu toate acestea, considerăm că tactica brațelor încrucișate nu constituia singura alternativă și nici cea mai potrivită față de măsurile de coercițiune ale aparatului de stat. Necesitatea esențială care s-ar fi cerut înfăptuită în acele împrejurări era unitatea proletariatului, organizarea sa temeinică, de o asemenea manieră încît burghezia să nu fi acceptat riscul unui atac armat împotriva clasei muncitoare. Or, în locul acestei organizări, conducătorii Partidului socialist au ales în mod exclusivist tactica tratativelor cu oficialitățile de stat, cu tot caracterul lor incert, determinat printre altele și de momentul neprielnic clasei muncitoare, ales pentru declararea grevei generale.

Represiunea exercitată de guvernanții reacționari împotriva clasei muncitoare a fost condamnată cu vehemență de către opinia publică progresistă și democrată. De un larg sprijin și solidaritate s-au bucurat conducătorii proletariatului aflați pe banca acuzării burgheze. Este semnificativ faptul că în timpul procesului judecat în București, între 12—25 noiembrie 1920, cîteva mii de muncitori feroviari și tipografi au trimis un protest pe adresa instanțelor militare în care protestau împotriva caracterului abuziv și samavolnic al înscenării judiciare de la Curtea marțială, afirmînd că greva generală era emanația muncitorimii și că se solidarizează cu cei arestați³⁸. Indignați de arestarea militanților socialiști, muncitorii de la întreprinderea „Saturn” din Buzău au întocmit un memoriu în care arătau că toți cei arestați și implicați în procese „au fost mandatarii lor și că deci lucrătorii își asumă răspunderea”³⁹. În sens asemănător s-au pronunțat și feroviarii din această localitate⁴⁰.

Recunoscînd justetea revendicărilor economice și politice pentru care se ridicaseră la luptă sute de mii de muncitori din întreaga țară, o serie de intelectuali progresiști s-au pronunțat la rîndul lor pentru încetarea măsurilor de represiune. „La Curtea marțială se adună capete de acuzare nu împotriva celor ce stau pe banca păzită de sentinele, ci împotriva destrăbălatei demagogii care primejduiește cele mai vitale interese

³⁷ Ibidem, p. 51—55.

³⁸ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond VII, dosar 953, f. 78.

³⁹ Arh. Statului Buzău, fond 2, dosar 70/1920, f. 214, 215.

⁴⁰ Ibidem.

ale țării — scria marele istoric, Nicolae Iorga, în ziarul „Neamul românesc”. Procesul, din fericire, nu-l va judeca această Curte marțială care se ridică în picioare salutînd la plecare pe primul ministru, atît de compromis în urma dezbaterilor. Procesul se poate spune că l-a și judecat țara”⁴¹.

Situația deosebit de grea prin care treceau socialiștii deținuți, lupta lor pentru obținerea regimului politic în închisori a constituit obiect de dezbateri în Parlament. Moțiuni de protest împotriva regimului vexatoriu și degradant la care erau supuși socialiștii arestați au fost depuse de Alexandru Dunăreanu, deputat socialist și dr. Nicolae Lupu⁴². „Am onoarea a aduce la cunoștința Onor Adunării că regimul la care sînt ținuți în diferite închisori ale țării, conducătorii și militanții socialiști este incompatibil și cu veacul în care trăim și cu viața unei țări civilizate — arăta dr. Nicolae Lupu în alocuțiunea sa. Astfel, la Iași, în afară de colegul nostru dl. deputat Tănase, se află închiși de 50 de zile 18 inși, care nemaiputînd suferi regimul celulei reci cu ciment și fără nici o mobilă, au recurs de 10 zile la greva foamei. La Jilava în afară de colegii noștri, care au suferit o atît de crudă și nedreaptă condamnare, sînt 70 de deținuți conducători socialiști [...] cărora nu li s-a permis a fi vizitați de familiile lor, nici a li se aduce hrană de acasă, iar ce li se dă ca nutriment acolo, nu e demn de un om. La Birlad un valoros profesor, P. Constantinescu, care e și un cercetător istoric stă fără nici o vină de 50 de zile în închisoarea comună cu hoții și delincvenții. La Piatra Neamț și în alte părți acești oameni sînt zilnic bătuiți, ori de gardienii închisorii, ori de anumiți hoți de codru cărora li se promite eliberarea în schimbul acestei odioase meserii de călăi”⁴³.

În numele bunului nume și al reputației poporului român, doctorul Lupu făcea apel la toți deputații din Parlament ca, indiferent de partid și convingeri politice, să se pronunțe și să militeze pentru încetarea acestor samavolnicii care — după cum sublinia și Alexandru Dunăreanu în interpelarea sa — făceau o „neloială concurență regimului lui Horthy din Ungaria”⁴⁴.

Intervenții și proteste la autorități au fost făcute și de familiile și rudele celor întemnițați.

În contextul mișcării de sprijin și solidaritate cu cei arestați se înscriu depozițiile făcute de martorii apărării la procese, cît și atitudinea curajoasă și demnă a multor avocați apărători printre care N. D. Cocea, Dem Dobrescu, Grigore Iunian, Vasilescu I. Nottara, C-tin Titel-Petrescu ș.a. care nu s-au sfiit să arunce în fața instanțelor militare întregul oprobriu al opiniei publice progresiste, față de un regim care se menținea la putere pe sprijinul baionetelor și al Curților marțiale. Privite prin această prismă, pledoariile unor avocați în fața tribunalelor militare depășeau cadrul restrîns al apărării juridice, constituind mărturii grăitoare de simpatie pentru mișcarea muncitorească și organizațiile sale de clasă. „În țara noastră lupta politică este canibalică. La noi nu se îngăduie o mișcare de

⁴¹ Extras din reproducerea apărută în „Socialismul” din 2 decembrie 1920.

⁴² Direcția generală a Arhivelor Statului, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 117/1920, f. 200.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, f. 197, 200.

idei", remarca, de pildă, în pledoaria sa Dem Dobrescu, decanul Baroului Ilfov. Adevărata revoltă, adevărata mizerie nu este opera acestor oameni. Războiul a dat fiecăruia posibilitatea să-și dea seama de nevoile sale și să le exprime. El a creat pe tot globul spiritul de revoltă și se întâmplă din fericire că după război s-a întărit socialismul". În concluzie, „Cine este vinovat? — se întreba el. Ce reiese din cele arătate pînă acum? Că starea materială a lucrătorilor este mizerabilă și atunci cine este vinovat dacă muncitorimea nemaiputînd răbda nevoile, formulează cereri? Cine? Muncitorimea? Nu. Societatea. De aceea toată răspunderea morală a faptelor o poartă societatea, nu muncitorimea. Nici din punct de vedere moral, nici din punct de vedere legal, nu puteți spune că muncitorimea poartă vreo vină”⁴⁵.

Greva generală, reprimarea sa au avut ecou larg și în cadrul opiniei publice progresiste din străinătate. În presa muncitoarească și democrată din diferite țări: Rusia Sovietică, Franța, Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Italia, Polonia, Germania, Anglia etc. au fost publicate numeroase relatări favorabile despre marea ridicare la luptă a proletariatului român, moțiuni de solidaritate cu cei arestați și proteste împotriva măsurilor represive ale oligarhiei reacționare, care încerca prin represiune să înăbușe aspirațiile legitime ale clasei muncitoare spre o viață mai bună și progres social⁴⁶.

Preferînd represiunea în locul oricărei confruntări de idei, clasele dominante n-au ținut cont de largă mișcare de protest și solidaritate cu muncitorii și socialiștii arestați în timpul grevei generale. Astfel, conform sentinței nr. 1, dată în ziua de 25 noiembrie 1920 de Curtea Marțială a Corpului II Armată Teritorial, Ilie Moscovici, Gheorghe Petrescu-Ghempet, Alexandru Oprescu, Spiridon Calu, Emanoil Socor, Paul Marc și Alexandru Pătruțescu au fost condamnați la 5 ani muncă silnică, pentru delictul de „crimă contra siguranței statului”, prevăzută și penalizată de articolul 53, combinat cu 61 din titlul II adițional al Codului de justiție militară⁴⁷.

Au urmat apoi la intervale scurte sute de condamnări la Timișoara, Sibiu, Arad, Craiova, Ploiești, Iași, Constanța etc.⁴⁸.

Două luni mai tîrziu, la 14 februarie 1921, Înalta Curte de Casație a respins recursul socialiștilor condamnați, sentința rămînînd de data aceasta definitivă, prin confirmarea ei de către toate forurile juridice ale justiției burgheze.

Greva generală din România din octombrie 1920 a constituit episodul politic cel mai caracteristic pentru o definire completă a raporturilor de clasă dintre proletariat și burghezie, dintre organizațiile sale politice și profesionale și aparatul represiv de stat. Din felul în care a fost reprimată

⁴⁵ „Socialismul” din 26 noiembrie 1920.

⁴⁶ Vezi detalii la Olimpiu Matichescu, *Solidari cu poporul român*, Edit. Științifică, București, 1977, p. 15-18.

⁴⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 96, dosar 160, f. 338-349.

⁴⁸ Olimpiu Matichescu, *Procesele grevei generale, în Greva generală din România — 1920*, București, 1970, p. 359-416.

a rezultat destul de limpede că oligarhia română prefera represiunea în locul legalității burgheze. Ea a constituit o dovadă vie a creșterii și maturizării conștiinței de clasă a proletariatului. Desfășurarea grevei generale a reliefat cu putere capacitatea proletariatului din țara noastră de a acționa unitar, de a lupta cu eroism și abnegație pentru interesele sale vitale, pentru aspirațiile întregului popor. Clasa muncitoare s-a afirmat ca o forță însemnată în viața politică și socială a țării, promotor consecvent al progresului social. Aceasta s-a vădit în caracterul pronunțat politic al grevei generale, în faptul că ea a exprimat opoziția și protestul maselor față de politica antipopulară a cercurilor guvernante.

Greva generală a avut însemnate consecințe pentru viața social-politică a țării; ea a exercitat o puternică influență asupra grupurilor politice burgheze de stînga, determinîndu-le de a acționa în favoarea democrației parlamentare. Cercurile guvernante au fost puse, la rîndul lor, în situația de a ține seama de forța politică pe care o reprezenta clasa muncitoare. Ele au fost silit să adopte după grevă unele măsuri cu caracter democratic, să recunoască muncitorimii dreptul de organizare politică și profesională.

Prin profundul ei caracter politic și prin curajul cu care proletariatul român s-a ridicat la luptă, greva generală din octombrie 1920 a exercitat o puternică influență asupra întregii dezvoltări a mișcării muncitorești din România și a avut o anumită semnificație internațională, atrăgînd atenția mișcării comuniste și muncitorești din lumea întreagă asupra realităților din România.

Pe de altă parte, greva generală, experiența sa, au dovedit odată în plus — și într-o manieră fără precedent, din punctul de vedere al greutăților pricinuite mișcării muncitorești —, inconsistența tacticii legaliste, în condițiile politicii interne promovată de oligarhie față de masele muncitorești, bazată pe arbitrar și represiune. Judecată prin această prismă, și făcînd abstracție de revendicările concrete din memoriul adresat guvernului, care nu au fost satisfăcute, greva generală poate fi apreciată ca o importantă școală politică pentru clasa muncitoare din România. „*Din greșelile făcute noi trebuie să tragem învățăminte pentru viitor — se arăta în această direcție într-un manifest editat în decembrie 1920. Lupta noastră n-a luat sfîrșit. Poziția slabă trebuie întărită și armele îmbunătățite. Partidul socialist trebuie transformat într-un puternic partid politic comunist*”⁴⁹.

Într-adevăr, necesitatea Partidului comunist a fost principala concluzie pe care proletariatul român a desprins-o din învățămintele grevei generale. Apare deci explicabil procesul rapid de delimitare și clarificare ideologică care s-a produs în cadrul mișcării muncitorești după acest puternic conflict de clasă, la capătul căruia vom găsi marele act al transformării Partidului socialist în Partidul Comunist Român.

Rezultat firesc al unui îndelungat proces de dezvoltare social-economică și politică a poporului român, al procesului legic de afirmare și maturizare a contradicțiilor de clasă și a luptei revoluționare, crearea Partidului comunist, la Congresul din mai 1921, reprezintă un eveniment de cea mai mare importanță în istoria contemporană a României. Preluînd

⁴⁹ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., Cota A. IV 2.

și ridicînd pe trepte superioare tradițiile de luptă revoluționară ale poporului român, pentru emancipare socială și libertate națională, Partidul comunist a organizat și condus cu fermitate marile bătălii de clasă ale maselor muncitorești împotriva regimului burghez. Evenimentele au dovedit că în pofida represiunii, a măsurilor samavolnice la care a fost supus fără încetare, Partidul Comunist Român nu a putut fi zdrobit. Și aceasta tocmai datorită faptului că existența sa răspundea în România unei necesități obiective, evoluției societății spre libertate și progres social, faptului că în fruntea acestei evoluții se găsea clasa muncitoare. Sub conducerea P.C.R., lupta revoluționară a clasei muncitoare s-a ridicat în perioada interbelică pe o treaptă calitativ superioară, cu implicații largi în viața social-politică a țării. Proletariatul a reprezentat acea forță politică conducătoare a oamenilor muncii, care, înscriind în programul partidului său de avangardă lupta pentru înfăptuirea unei societăți noi, și-a dovedit și capacitatea organizatorică și politică de a-l transpune din deziderat teoretic, în fapt, în realitate practică.

Rolul conducător al clasei muncitoare în societatea românească s-a afirmat însă nu numai ca urmare a ideologiei revoluționare și patriotice promovate de partidul său de avangardă ci și prin acțiuni practice, în puternice confruntări de clasă cu regimul burghez, pentru revendicări economice și libertăți democratice de largă perspectivă pentru interesele întregii națiuni.

Actul istoric din august 1944, operă a tuturor forțelor antifasciste, progresiste și democratice naționale, a marcat o cotitură decisivă în evoluția contemporană a României, deschizînd calea înfăptuirii revoluției populare și trecerii la edificarea socialismului.

Ca urmare a făuririi unui larg front național-democrat care grupa toate forțele progresiste ale națiunii, în centrul cărora s-a aflat alianța muncitorească-țărănească, masele populare au înfrînt, în furtunoase bătălii de clasă, forțele reacțiunii și au instaurat puterea democrat-populară, deschizînd României perspectivele trecerii la construirea socialismului.

Realizările remarcabile obținute de poporul român în toate domeniile de activitate, îndeosebi în ultimii 15 ani de cînd la conducerea partidului se găsește tovarășul Nicolae Ceaușescu, marele fiu al poporului român și eminentă personalitate politică a lumii contemporane, atestă capacitatea clasei muncitoare, a Partidului Comunist Român de a conduce marea operă de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerea la construcția societății comuniste.

LA GRÈVE GÉNÉRALE D'OCTOBRE 1920 – ÉVÉNEMENT SIGNIFICATIF DANS L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

La grève générale de 1920 est la première action d'envergure du prolétariat après la première guerre mondiale et une partie intégrante du processus révolutionnaire qui a conduit à la constitution, en mai 1921, du Parti Communiste Roumain.

Dans l'étude on présente les actions révolutionnaires qui ont précédé la grève, le Mémoire adressé au gouvernement par la direction du parti socialiste, les événements d'octobre 1920 qui ont abouti au déclenchement de la grève, l'ensemble de mesures de repression prises par le gouvernement et la cessation de la grève.

Dans ce contexte on souligne l'attitude pleine de sympathie et compréhension envers les demandes des ouvriers, de condamnation des mesures de repression du gouvernement manifestée par certains hommes politiques bourgeois professant des idées démocratiques, tels le prof. N. Iorga et le dr. N. Lupu.

De par son profond caractère politique et le courage avec lequel le prolétariat roumain s'est levé à la lutte, la grève générale — montre l'auteur — a exercé une puissante influence sur l'évolution du mouvement ouvrier de Roumanie et suscité un large écho international.

PROCESUL DE LA IAȘI AL MILITANȚILOR GREVEI GENERALE DIN 1920*

DE
LEON EȘANU

Desfășurarea furtunoasă a grevei generale din octombrie 1920, a determinat guvernul, care mai înainte făcuse pregătiri intense pentru înăbușirea acesteia, să treacă la măsuri draconice. În Capitală a fost instituită starea de asediu, iar pe întreg cuprinsul țării cenzura. Lucrătorii din întreprinderile statului au fost mobilizați sau rechiziționați prin ordine de chemare, metodă ce a fost extinsă și la întreprinderile comunale sau particulare, mai ales acolo unde greva se desfășura cu tărie.

Cartierele muncitorești au fost invadate de poliție și armată, care urmăreau să aducă cu forța la lucru pe muncitori. Sediile organizațiilor muncitorești au fost închise, devastate și ocupate de trupe, ziarele muncitorești suprimate. Încă în cursul nopții de 20 spre 21 octombrie, autoritățile au operat arestări masive atât în București cât și în celelalte centre din țară. Arestările și maltratarile au fost îndreptate în primul rând împotriva membrilor din comitetele de conducere ale greviștilor, ale militanților revoluționari, cunoscuți de a fi exponenții cei mai autorizați ai muncitorimii.

Măsurile adoptate au fost în totalitatea lor aplicate și în orașul Iași împotriva elementelor care se aflau în fruntea grevei generale. Principalii militanți printre care Gh. Tănase, Adam Naghel, L. Gheller, Zaharia Tănase, Gh. Talpă, I. Fr. Weber, Th. Andriu, I. Schreiber și mulți alții au fost arestați. Sediul secțiunii ieșene a Partidului socialist a fost devastat, presa muncitorească ieșeană suprimată.

Procesele înscenate participanților la greva generală au prilejuit, odată cu demascarea tendinței manifestate de guvern de a se răfui cu

* În istoriografia noastră problema desfășurării procesului de la Iași al grevelor generale din 1920 este practic necunoscută. Ocupându-ne de această problemă avem posibilitatea de a pune în circuitul științific informațiuni care sînt pînă în momentul de față, aproape total inedite. Ca o ilustrare a afirmației noastre, menționăm că monografia consacrată grevelor generale din 1920 elaborată în anul 1970 de un colectiv de autori de la I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R. în capitolul consacrat proceselor grevelor generale din 1920, celui desfășurat la Iași și se acordă un spațiu restrîns. Rîndurile afectate procesului de la Iași sînt reproduse și în articolul semnat de O. Matchescu în „Magazinul istoric” nr. 10 din octombrie 1970 sub titlul *Justiția baionetelor*. Pentru a încheia această expunere de motive, menționăm că în lucrarea semnată de Clara Cușnir Mihailovici, Florea Dagne și Gh. Unc, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921*, Edit. politică, București 1971 în paginile consacrate aceleiași probleme procesul de la Iași al grevelor generale este doar menționat. (p. 402).

reprezentanții clasei muncitoare, afirmarea combativității și solidarității de clasă a proletariatului, organizarea activității pentru apărarea inculpaților în proces¹.

Înainte de a intra în analiza dezbaterilor procesului de la Iași menționăm și faptul care a fost caracteristic tuturor proceselor grevei generale care s-au judecat în țară că din interogarea inculpaților a reieșit că autoritățile căutau în mod deliberat să creeze o atmosferă tendențioasă, să calomnieze Partidul socialist și conducerea sa, pe cei ce se aflau în fruntea sindicatelor, pe toți militanții mișcării muncitorești și revoluționare.

În cursul dezbaterilor, care s-au prelungit zile și săptămâni în șir, avocații apărării au dovedit, pe baza unor probe materiale și juridice evidente, ilegalitatea curților marțiale care nu aveau dreptul de a judeca procesele grevei generale. Tot acum s-a arătat de către acuzați că greva nu putea fi considerată un atentat la siguranța statului, aceasta fiind o armă de luptă legitimă a clasei muncitoare. În interogatoriile luate la poliție, cât și în declarațiile din instanță, inculpații au arătat că cererile formulate în memoriul înaintat guvernului reprezentau revendicările cele mai ardente ale clasei muncitoare din România.

Socialiștii implicați în proces au recunoscut caracterul politic al grevei generale, precizînd că „obiectivele politice din memoriul Consiliului general apar ca o condiție prealabilă, pentru dobîndirea cerințelor de ordin economic”.

În afara principalului proces care s-a judecat la București, în provincie au avut loc de asemenea o serie de procese judecate de curțile marțiale sau de tribunalele civile, în fața cărora au fost aduși fruntașii secțiilor partidului socialist și ai sindicatelor și s-au pronunțat sentințe de condamnare pentru zeci și sute de participanți la greva generală.

La Iași procesul propriu-zis a început la 7 noiembrie 1920, fiind amînat de mai multe ori; inculpații au fost supuși unui regim brutal din partea autorităților și întregului aparat represiv². Gh. Tănase, conducătorul mișcării muncitorești ieșene, aflat permanent în obiectivul autorităților civile și militare pentru întreaga sa activitate, a fost ridicat imediat ce s-a declarat greva generală³ (deși era deputat) de la locuința ce o ocupa în cunoscutul sediu al secțiunii socialiste din strada Ghica Vodă. La descinderea ce i-a fost făcută a fost găsit, printre altele, și dosarul cu materialele grevei generale de la Iași, piesă care a stat la baza majorității acuzațiilor aduse⁴. Perchezițiile au continuat și în strada Malu, la domiciliul lui Zaharia și Maria Tănase ca și la alt frate al său, Constantin Tănase care locuia tot în strada Malu, soldate de asemeni cu găsirea unui bogat material de propagandă revoluționară⁵.

Chiar de la primele interogatorii, Gh. Tănase și-a asumat întreaga responsabilitate a faptelor sale. Cu îndrăzneala ce-l caracteriza, el a ară-

¹ Vezi Clara Cușnir Mihailovici, Florea Dragne, Gh. Unc, *op. cit.* p. 394.

² Arhiva I.S.I.S.P., fond VII, dosar 953, f. 55-66.

³ „Socialismul” din 3 ianuarie 1921; „Chemarea” din 16 dec. 1920.

⁴ Guvernul a dispus arestarea simultană a conducătorilor mișcării muncitorești revoluționare din toate centrele mai importante ale țării.

⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2235, partea I-a, f. 1-3.

⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2235, partea I-a, filele 1-3.

tat: „Eu am dat să se împartă manifestele (grevei generale— n.n.) redactate de Comisia locală al cărei secretar sînt. Am spus chiar și aseară muncitorilor adunați la sediu din Ghica Vodă să se pregătească de începerea grevei, iar motivele pentru care cerem greva generală sînt expuse în manifest”⁷.

La interogatoriul ce i s-a luat în ședința din 7 decembrie 1920 a recunoscut că a redactat manifeste cunoscute⁸ prin care masele muncitoare ale Iașului erau chemate să participe la greva generală. El a relatat instanței felul cum a participat la cunoscuta ședință a Consiliului general al Partidului socialist și a sindicatelor după care s-a întors la Iași „pentru a pregăti spiritele și a redacta manifestele menționate”⁹.

Deoarece el considera că acțiunea de luptă a muncitorilor era un drept legitim al lor și că nu exista o lege mai presus decît dreptul la viață al celor ce munceau, Gh. Tănase n-a ascuns nimic din intensa activitate pe care o desfășurase.

Conform depozițiilor sale și a probelor care existau, reieșea că la 18 octombrie Gh. Tănase a alcătuit împreună cu ceilalți membri ai secțiunii socialiste ieșene și delegații sindicatelor Comitetul central al grevei și comitetele pe secțiuni. La întrunirea din 19 octombrie care a avut loc la sediul din strada Ghica Vodă, Gh. Tănase a prezentat muncitorimii cererile cuprinse în memoriul înaintat guvernului, menționînd că în fața refuzului guvernului de a le accepta „nu este altă cale decît a grevei generale”¹⁰.

Tribunalul a putut să reconstituie modul cum a fost pregătită și organizată greva generală de la Iași pe baza materialelor găsite, ca și din unele declarații făcute. Cunoașterea febrilelor pregătiri din zilele de 18 și 19 octombrie ce au avut loc la sediile mișcării muncitorești ieșene și în special la sediul din strada Ghica Vodă, a fost completată cu aflarea măsurilor ce fuseseră luate de către comitetul de organizare al grevei¹¹. Printre acțiunile premergătoare care trebuiau să edifice opinia publică asupra cauzelor declanșării grevei a fost și răspîndirea de manifeste ce au fost difuzate în întregul oraș¹². Măsurile inițiate de comitetul de organizare al grevei cuprindeau și obligația de a da comunicate despre evoluția acesteia, despre desfășurarea ei în întreaga țară pentru a se putea în felul acesta menține legăturile cu organele centrale ale mișcării muncitorești

⁷ Ibidem, dosar 2236, vol. II, f. 36. Prin felul cum și-a făcut depozițiile era evident că Gh. Tănase urmărea să-i discolpe cît mai mult posibil pe ceilalți acuzați asumîndu-și întreaga răspundere a celor întimplate. El a menționat următoarele în fața instanței: Am fost chemat telegrafic la București și pus în cunoștință de modul de acțiune al Consiliului general. În seara de 19 octombrie au luat cuvîntul la club I. Lascăr, Adam Naghel, L. Gheller și eu. Nici unul din cei ce au vorbit înaintea mea nu au discutat despre greva generală fiindcă nu erau la curent cu instrucțiunile pe care le-am adus de la București”. (*Ibidem*, f. 36).

⁸ Vezi mai pe larg articolul lui L. Eșanu publicat în Revista de istorie tom 28/1975 (nr. 7), p. 1069-1083 și I. Agrigoroaie art. publicat în Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași, tom. 21, 1975, p. 39-44.

⁹ Ibidem, f. 66.

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2236, vol. 2, f. 66,70

¹¹ Ibidem, f. 70-72.

¹² Ibidem, f. 73,74. Printre cei care au difuzat manifestele în oraș se numărau și tinerii ucenici P. Vișinovsky, M. Irimia și V. Palade.

și a face să concorde acțiunile proletariatului ieșean cu cele ale maselor muncitoare din Capitală și întreaga țară¹³.

În timpul instrucției acuzații au fost supuși unui regim brutal care urmărea măcinarea lor fizică și morală. Dat fiind că instrucțiunile guvernamentale au fost comunicate și instanței de la Iași care judeca procesul grevei generale, împotriva deținuților au fost luate măsuri drastice care încălcau în mod flagrant chiar prevederile legislației burgheze.

Acest fapt l-a determinat pe Gh. Tănase în numele său și al celorlalți acuzați ieșeni să se adreseze judecătorului, căruia i-a arătat următoarele : „Aflați în prevenție la penitenciarul central din Iași sîntem supuși unui tratament care încalcă nu numai legalitatea, dar și cel mai elementar simț omenesc.”¹⁴ După cele relatate, el va concluziona cu justete : „Două scopuri se urmăresc : ori dezechilibrarea noastră morală, ori distrugerea fizică. Într-un caz sau în celălalt, justiția nu poate fi părtașă și rog să dispuneți o anchetă imediată a celor reclamate”¹⁵.

Situația deosebit de grea a militanților deținuți, lupta lor pentru obținerea regimului politic în închisori au răscolit opinia publică românească. În Parlament, această situație a fost luată în discuție și datorită motiunilor de protest împotriva regimului degradant la care au fost supuși arestații, depuse de către deputatul socialist Alexandru Dunăreanu și de Dr. N. Lupu. Acesta din urmă, în cuvîntul său din Camera Deputaților a arătat : „Am onoarea a aduce la cunoștință onor Adunării că regimul la care sînt ținuți în diferite închisori ale țării, conducătorii și militanții socialiști este incompatibil cu veacul în care trăim”¹⁶.

Referindu-se la procesul care se judeca în capitala Moldovei, dr. N. Lupu, în cuvîntul său, a arătat : „La Iași în afară de colegul nostru, d-nul deputat Tănase, se află închiși de cincizeci de zile 18 inși, care, neputînd suferi regimul celulei reci cu ciment și fără nici o mobilă, au recurs de 10 zile la greva foamei”¹⁷.

Situația existentă la închisoarea centrală din Iași „unde domnește arbitrariul, iar deținuții politici se află într-un regim de completă izolare”¹⁸ a constituit și obiectul unor alte repetate interpelări făcute în Parlament de către Dr. N. Lupu care, adresîndu-se Ministerelor de Justiție, Interne și Război, n-a pregetat să arate că „regimul la care sînt ținuți deținuții

¹³ Ibidem, f. 75. S-a amintit Tribunalului de prezența frunțașilor mișcării socialiste din Iași la Atelierele Nicolina, la R.M.S. și alte fabrici ieșene, la adunările care au precedat începerea grevei generale ținute la sediul secțiunii socialiste din strada Ghica Vodă (Ibidem).

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, ds. 2236, vol. 2, f. 75.

¹⁵ În scrisoarea sa, Gh. Tănase dădea următoarele amănunte referitoare la cele menționate: „Suntem închiși într-o odaie de 7 m. lungime 6 m. lățime și cu tot frigul pătrunzător care ne învăluie prin ușile sparte, totuși nu se face nici un fel de foc. Ca așternut avem trei țoale rupte și roase, două pernițe mici de paie pentru 4 inși, așa că dormim mai mult pe scindurile goale. Sîntem închiși ziua și noaptea în celulă deși avem curte izolată spre a feri ceilalți arestați de contactul cu noi. Nu ni se permite să fumăm și nu ne lasă a se aduce mîncare de acasă, ceea ce se permite celui din urmă criminal. Acest sistem de persecuțiuni a unor cetățeni asupra cărora justiția nu s-a pronunțat încă și care sînt depuși pe bază de prezumțiuni este încalificabil. (Ibidem, f. 198).

¹⁶ Vezi „Magazin istoric” nr. 10 (43) octombrie 1970, p. 25.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Arhivele Statului București, fond Ministerul de Interne, dosar 38 1921, f. 136.

politici, printre care mulți colegi ai noștri din această Cameră, este absurd revoltător”¹⁹.

Dr. Lupu făcea apel la toți deputații și la reprezentanții opiniei publice ca să se pronunțe cu hotărâre împotriva acestor practici.

Ca urmare a agitației produse în Parlament și a relatărilor care apăreau în presă, la 20 octombrie 1920, Comitetul delegaților de secțiuni a Adunării deputaților întrunit sub președinția lui I. Petrovici, a luat în dezbateri motiunea pentru punerea în libertate a deputaților arestați și implicați în procesul grevei generale²⁰. În privința lui Gh. Tănase „Comitetul delegaților a constatat că faptele ce se impută sînt grave”²¹ și ca atare a respins propunerea făcută de punere a sa în libertate²².

În fața protestelor exprimate odată cu dezvăluirile ce se făceau cu privire la aceste procese, Curtea de Apel a secției a doua a fost obligată să ia în dezbateri motiunea unei părți din socialiștii arestați contra hotărîrii tribunalului prin care se respingea cererea acestora de punere în libertate²³.

După o deliberare care a durat mai bine de 10 ore, un număr de nouă socialiști, dintre care Gh. Talpă, V. Mititelu, Gh. Baltă, I. Broza, M. Bălăescu, M. Mardare, Elena Tenide, P. Buliga erau eliberați pînă la proces, dar majoritatea lor, în frunte cu Gh. Tănase, Teodor Andriu, L. Gheller, Zaharia Tănase, A. Naghel, L. Spiegler, I. Lascăr, F. Weber și alții rămîneau mai departe în detenție, apelurile lor nefiind luate în considerație²⁴.

Deși aflați de trei luni în arest, Curtea de Apel, secția a II-a a Tribunalului din Iași a respins cererea de eliberare a majorității socialiștilor implicați în proces²⁵.

Mereu tergiversat, procesul care a trecut prin mai multe etape în cele cîteva luni de cînd se produsese arestările socialiștilor a trebuit totuși să continue. Astfel, la 20 ianuarie, cei 18 inculpați au fost din nou aduși în sala de judecată pentru a reîncepe dezbaterile²⁶.

Apărarea socialiștilor era făcută de nume dintre cele mai proeminente ale baroului ieșean printre care menționăm pe Eugen Herovanu,

¹⁹ Ibidem. Într-un interviu acordat la sfîrșitul anului 1920, Nicolae Iorga a protestat împotriva ilegalității regimului stării de asediu. Întrebat ce crede despre procesele intentate fruntașilor socialiști, N. Iorga a arătat: „Partidul național-democrat a delegat pe d-l avocat P. Suciu să la apărarea socialiștilor în numele partidului. El îl va apăra din punct de vedere al legalității...” („Chemarea” din 14 noiembrie 1920).

²⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2235, vol. I, f. 154.

²¹ Ibidem.

²² „Dîmîneața” din 7 ianuarie 1921.

²³ Ibidem.

²⁴ *Loc. cit.* În oraș au avut loc mai multe manifestații muncitorești în favoarea eliberării deținuților politici. De aceste probleme s-a ocupat și filiala locală a Crucii Roșii socialiste în componența căreia intrau Octav Băncilă, Zoe Frunză, Ion Olănescu, Clara Wexler, Ing. Leon Brill, Maria Prâsnac ș.a. (Apud, „Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R., vol. I, Editura politică, București, 1970, pag. 6). Problema eliberării muncitorilor și militanților socialiști arestați cu prilejul grevei generale, constituia un aspect important al activității Crucii Roșii socialiste în strînsă legătură cu lupta pentru obținerea unei amnistii generale pentru toți deținuții politici din România.

²⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 14954, f. 3; „Socialismul” din 27 ianuarie 1921.

²⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, ds. 2235, partea I, f. 157—158.

decanul baroului, A. Schreiber și L. Antoniu, A. Herovanu, I. Rang, C. Gîrcineanu, Chiva Orenstein ș.a.²⁷ Dintru început apărarea a ridicat o obiecție privitoare la imunitatea parlamentară a lui Gh. Tănase care nu putea fi judecat în cursul sesiunii parlamentare fără avizul Camerei²⁸. Avocații s-au referit la imunitatea parlamentară, atrăgînd atenția asupra temeiniciei chestiunii „deoarece judecarea procesului lui Gh. Tănase ar putea determina puterea judecătorească să intre în conflict cu puterea legiuitoare²⁹”.

Pentru a evita aceasta, apărătorii au propus suspendarea judecării procesului pînă la aflarea hotărîrii definitive a Camerei³⁰. Ca urmare a acestei propuneri, practic s-ar fi ajuns la necesitatea despărțirii procesului lui Gh. Tănase de al celorlalți acuzați.³¹ Tribunalul recunoscînd justetea argumentelor invocate de apărare, a decis amînarea în continuare a procesului pînă la 1 februarie³².

Printre evenimentele notabile ale perioadei cînd la Iași și în întreaga țară se judecau procesele grevei generale³³ ar fi de menționat răsunătorul discurs ținut de Toma Dragu despre imunitatea parlamentară la 26 ianuarie 1921 în ședința Camerei. Pleđînd cu convingere pentru scoaterea din proces și eliberarea deputaților socialiști Ilie Moscovici, Gh. Tănase și ceilalți, Toma Dragu, adresîndu-se băncii ministeriale, a cerut următoarele explicații acesteia în aplauzele numerosului auditoriu prezent la ședința sus-menționată : „Pentru ce vină este ținut în arest preventiv deputatul Gh. Tănase de la 19 octombrie pînă astăzi ? Ce faptă legitimează deținerea lui în prevenție mai bine de trei luni ?”³⁴. Și mai departe Toma Dragu a avertizat guvernul și pe reprezentanții claselor dominante asupra riscurilor ce și le asumau folosindu-se neconținut de metoda intimidării și a măsurilor represive : „Domnilor, neeliberînd pe Gh. Tănase, a cărui vină nu este alta decît de a fi apărut cu îndirjire drepturile muncitorilor în Parlament și în afară de Parlament, după ce va fi făcut și pedeapsa la care este condamnat, îl veți avea mai dîrz, mai vehement decît astă vară. Am citit cele trei volume care îl privesc pe deputatul Tănase. Nu am găsit

²⁷ Ibidem, filele 56, 57, 334, 335.

²⁸ A. Schreiber a protestat vehement, arătînd că justiția nu poate purcede la judecarea deputatului Gh. Tănase, pînă nu se va pronunța Parlamentul, conform articolelor 87 și 88 din Regulamentul Camerei. În replică, primul procuror a arătat că Gh. Tănase a „săvîrșit faptul” cînd Parlamentul era închis. El a cerut ca „acțiunea lui Tănase să se lege de a celorlalți” („Arhiva C.C. al P.C.R., dosar cit., p. 158).

²⁹ „Socialismul” din 26 ianuarie 1921.

³⁰ La 27 ian. 1921 Camera a respins cu 96 voturi contra 37 pentru cererea de eliberare a deputaților socialiști închiși, printre care și Gh. Tănase (Arh. St. București, fond Parlament, dosar 1928 1920, f. 195 196).

³¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2235, p. I, f. 158. „Socialismul” din 26 ianuarie 1921.

³² Ibidem.

³³ Între timp la Iași a mai avut loc, începînd din martie aprilie 1921 și procesul pentru activitatea comunistă al celor din mediul universitar ieșean, unde principalul acuzat era Timotei Marin. Pe plan central, la cei implicați în procesul grevei generale se vor adăuga ulterior și militanții comuniști arestați cu ocazia desfășurării Congresului din mai 1921, astfel că la procesul din Dealul Spirii vor fi judecați aproape 300 de militanți întemnițați în perioada octombrie 1920 — mai 1921.

³⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 5.

nici un act care să poată motiva darea lui în judecată și în nici un caz arestarea lui³⁵.

În acest timp, Curtea de apel a fost obligată la sfârșitul lunii ianuarie să ia din nou în dezbateri cererile de eliberare făcute de militanții socialiști ieșeni, care erau deținuți de peste trei luni, fără ca procesul să fie judecat³⁶.

În această fază a procesului, apărătorii au lansat o nouă ofensivă împotriva felului cum înțelegea instanța să trateze pe inculpați³⁷. În pledoaria sa, Eugen Herovanu, decanul baroului ieșean a arătat că arestarea preventivă, în acest caz, constituie un abuz care contravine principiului libertății individuale. Condamnând cu hotărâre deținerea în arest a socialiștilor timp de peste trei luni, apărătorii s-au referit la faptul că „acțiunea și jertfele pe care le fac acești oameni pentru idealurile lor, nu pot decît să-i facă respectați³⁸. Apărarea s-a ocupat printru alte aspecte și de situația familiilor celor deținuți pe nedrept timp de luni de zile. În argumentația făcută, apărătorii au insistat accentuând asupra ideii că „Curtea nu trebuie să admită concluziunile Parchetului care e pătruns de spirit conservator. Trebuie pus capăt suferinței celor închiși, fetișismul față de autoritatea centrală trebuie să dispară, justiția trebuie să-și spună cuvîntul”³⁹.

Deși pledoariile au impresionat numeroasa asistență prezentă la dezbateri, justiția burgheză și-a spus cuvîntul în maniera obișnuită. După o foarte sumară deliberare, Tribunalul a respins toate cererile ce i-au fost adresate⁴⁰.

Pentru a protesta împotriva tratamentului inuman la care a fost supus și prin care se urmărea înghenunchierea sa, Gh. Tănase a folosit din nou acel mijloc pe care-l avea la dispoziție: la sfârșitul lunii ianuarie el a intrat din nou în greva foamei pe care o va înceta după 10 zile la intervenția lui Gh. Cristescu⁴¹.

La 1 februarie 1921, Tribunalul din Iași a reînceput judecarea celor acuzați că au organizat, propagat și participat la greva generală din

³⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 5. În martie Toma Dragu a readus în fața Parlamentului problema amnistierii deținuților politici. Citind o moțiune în acest sens, el a arătat că „mii de vinovați pentru acte infamante sînt liberi, iar mii de nevinovați zac în ocne sau sînt încă urmăriți” („Vremea nouă” din 20 martie 1921).

³⁶ „Socialismul” din 1 februarie 1921.

³⁷ În procesul de la București și la cele care s-au desfășurat în țară, Crucea Roșie socialistă a organizat apărarea juridică a socialiștilor implicați în aceste procese. Pentru aceasta s-a făcut apel la nume cunoscute de avocați ca N. D. Cocea, L. Șaraga, C. Titel Petrescu, T. Cătunescu, Emil Socor ș.a. (*Ibidem*, din 8 noiembrie 1920.)

³⁸ *Ibidem* din 1 februarie 1921.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ „Socialismul” din 1 februarie 1921.

⁴¹ *Ibidem* din 30 ianuarie 1921: „Dimineața” din 2 februarie 1921. Gh. Cristescu a protestat la Take Ionescu care a promis că va interveni pentru ameliorarea regimului de deținut al lui Gh. Tănase. Referindu-se la motivele care l-au determinat să acționeze în acest fel, ziarul „Dimineața” din 2 febr. 1921 arăta: „Deputatul socialist de Iași, Gh. Tănase se află în a zecea zi de grevă a foamei din cauza felului cum instanțele judecătorești au rezolvat cererea de punere în libertate a socialiștilor deținuți”.

octombrie 1920⁴². La dezbateri a luat parte și de această dată o numeroasă asistență care a audiat cu satisfacție modul curajos în care acuzații au răspuns la interogatoriile ce le-au fost luate. Cu demnitate, Gh. Tănase și ceilalți militanți socialiști au arătat fără echivoc că întreaga răspundere pentru cele întâmplate în toamna anului 1920 revine guvernului Averescu⁴³.

Odată cu începerea judecății propriu-zise a inculpaților, s-a făcut clar remarcată tendința și felul cum erau aplicate instrucțiunile pe care le primise justiția burgheză. Primul procuror Ariton, deși a fost extrem de neconvingător în privința felului în care a descris împrejurările care au declanșat greva generală la Iași, a cerut aplicarea maximumului de pedepsă inculpaților⁴⁴. Într-o magistrală pledoarie, avocatul A. Schreiber a prezentat instanței necesitatea respectării dreptului la grevă după care „trebuie la analiza ordonanței definitive combinate punct cu punct învinuirile aduse acuzaților”⁴⁵. În privința lui Gh. Tănase, A. Schreiber a declarat că „își face o cinste din faptul că-l apără pe Tănase care, cu o tărie remarcabilă, a luat asupra-și întreaga răspundere a situației”⁴⁶. Dezbaterile au fost apoi amânate pentru a doua zi, când urmau să ia cuvântul și A. Herovanu, Lascăr Antoniu, Oswald Teodoreanu și I. Rang.

După luni de zile de tergiversări, la 19 februarie 1921 Tribunalul ieșean, secția a II-a a dat sentința în procesul socialiștilor ieșeni. În fruntea listei celor judecați la Iași, s-a aflat Gh. Tănase care a fost condamnat la 10 luni închisoare și 10.000 lei amendă⁴⁷.

Comportarea militanților revoluționari ieșeni în cele patru luni de detenție pînă la pronunțarea sentinței, demnitatea cu care au apărât cauza Partidului socialist și a întregii muncitorimi din România, au fost relevate de organul central de presă al mișcării socialiste care preciza: „Tovarășilor condamnați le trimitem caldă noastră admirație pentru atitudinea demnă pe care au avut-o, atitudine prin care au ridicat demnitatea mișcării”⁴⁸.

⁴² În acel moment la penitenciarul central din Iași, se aflau ca deținuți Gh. Tănase, L. Gheller, Teodor Andriu, Zaharia Tănase, Franz Weber, L. Spiegler, A. Naghel și I. Lascăr. Printre inculpații ce fuseseră puși în libertate se numărau Gh. Talpă, C. Baltă, I. Groza, M. Mardare, Gh. Bălănescu, P. Bullga (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, ds. 14954, f. 3, 198; fond 96, dosar 2235, p. I, f. 57).

⁴³ „Socialismul” din 4 februarie 1921.

⁴⁴ „Opinia” din 16 februarie 1921.

⁴⁵ Ibidem. Pe adresa lui A. Schreiber au fost trimise și ajutoarele materiale strinse la Bacău pentru Gh. Tănase și ceilalți militanți ieșeni („Socialismul” din 10 martie 1921).

⁴⁶ „Opinia” din 16 februarie 1921; Pînă la pronunțarea sentinței a fost anunțată noua arestare a lui Gh. Talpă, ca și a cumnatei lui Gh. Tănase, alături de ceilalți participanți la activitatea comunistă din strada Ripiei („Dimineața” din 14 februarie 1921).

⁴⁷ „Socialismul” din 24 februarie 1921. Vezi și M. Roller, 1920, O pagină din istoria socială a României, Piatra Neamț, 1937, p. 114. Printre celelalte sentințe pronunțate de tribunal menționăm: I. Lascăr, 5 luni închisoare, 3000 lei amendă, L. Spiegler, 6 luni închisoare, 3000 lei amendă, N. Adam 5 luni închisoare, una mie lei amendă, Zaharia Tănase, 8 luni închisoare, 5000 lei amendă, Elena Zenidi, 5 luni închisoare, una mie lei amendă etc. Ziarul „Dimineața” din 24 martie 1921 anunța la rubrica: „Procesul socialiștilor” că la Iași, Curtea de Apel, secția a II-a a redus din pedepsele inculpaților ieșeni: Gh. Tănase la 9 luni închisoare și 5000 lei amendă, iar celorlalți condamnați în procesul grevei generale de asemenea ușoare reduceri (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 14954/198, f. 3, col. 50, dosar 1655, f. 198 — 201). Fără îndoială că eoul acestor procese în rindul opiniei publice din țară a determinat Tribunalul să mai reducă din pedepsele date care și așa au fost destul de aspre raportate la „vinovăția acuzaților”.

⁴⁸ „Socialismul” din 24 februarie 1921.

Ca și în celelalte procese care au urmat grevei generale din octombrie 1920, procesul de la Iași a reprezentat și el o confruntare cu alte mijloace între militanții revoluționari, cei mai autorizați reprezentanți ai muncitorimii și clasele dominante reprezentate prin justiția de clasă. Membrii Partidului socialist, reprezentanții sindicatelor muncitorești, au subliniat în declarațiile făcute în fața organelor de anchetă, nu numai participarea lor la pregătirea și desfășurarea grevei generale, dar au apărat și legitimitatea declanșării acesteia. La procesul de la Iași („acuzatii” au demonstrat, ca pretutindeni în țară, că-n arsenalul mijloacelor sale de luptă, greva generală este folosită de clasa muncitoare pentru obținerea și dezvoltarea revendicărilor economice și politice ale proletariatului într-o etapă dată a dezvoltării sale.

Sancțiunile care au fost date la Iași pentru cei implicați în proces au fost relativ mai ușoare comparativ cu cele pronunțate de curțile marțiale. Lucrul acesta se explică prin solidaritatea deschisă a opiniei publice din țara noastră cu cei angrenați în aceste procese.

În pofida condamnărilor care au fost pronunțate, la Iași, ca și în restul țării, lupta revoluționară a crescut în intensitate mai ales după apariția pe scena politicii românești a Partidului Comunist Român.

Împlinirea a 60 de ani de la greva generală din octombrie 1920, ne dă posibilitate să rememorăm unul din cele mai semnificative momente ale luptelor sociale desfășurate de proletariatul român în îndelungata și glorioasa sa istorie.

LE PROCÈS DE JASSY DES MILITANTS DE LA GRÈVE GÉNÉRALE DE 1920

RÉSUMÉ

L'étude aborde un problème moins traité dans l'historiographie de la grève générale de 1920, soit le procès de Jassy des militants de la grève.

On y présente amplement le déroulement du procès, l'attitude des militants impliqués en tête avec Gheorghe Tănase qui ont soutenu pendant l'instruction et en instance la justesse des demandes des grévistes.

L'auteur relève en conclusion que le procès de Jassy de même que les autres procès qui ont suivi la grève générale, a représenté un affrontement de classe entre le prolétariat et la bourgeoisie.

STATISTICA MATEMATICĂ ȘI ISTORIA. DESPRE ORDINEA DECLANȘĂRII MIȘCĂRILOR ȚĂRĂNEȘTI ÎN 1907

DE

VASILE LIVEANU*, IRINA GAVRILĂ, CONSTANȚA MOȚEI

În numeroase lucrări publicate în decursul a peste șapte decenii marea răscoală din 1907 a țăranilor din România a fost cercetată sub multiple aspecte. Ceea ce ne propunem în studiul de față este tratarea unor probleme care cu metodele tradiționale nu puteau fi studiate în mod adecvat.

Cercetarea mai largă din care aici prezentăm un capitol, a cuprins mai multe aspecte ale răscoalei din 1907, inclusiv cele privind amploarea și intensitatea răscoalelor. Aici ne vom limita la cercetarea unui singur aspect, legat de ordinea declanșării mișcărilor țărănești în diversele județe ale țării. Această ordine reflectă împrejurările care au prilejuit începerea mișcărilor țărănești, condițiile care au favorizat declanșarea lor¹. Ansamblul acestor condiții nu se confundă cu ansamblul cauzelor profunde care au generat răscoala din 1907, chiar dacă, prin unele elemente comune cele două ansambluri se intersectează².

Obiectivul primordial al istoriei ca știință este *explicarea* fenomenelor și proceselor istorice, descoperirea factorilor care au influențat producerea și desfășurarea lor. Orice eveniment sau proces istoric este însă rezultatul interferenței unui mare număr de factori. Am considerat că statistica matematică și calculatorul electronic pot ajuta la descoperirea și ierarhizarea obiectivă a multiplilor factori a căror interacțiune a înrăurit mersul răscoalei.

* Studiul de față a fost elaborat de V. Liveanu care a inițiat și condus cercetarea. Irina Gavrilă, matematiciană programatoare, a asigurat prelucrarea informațiilor la o mașină electronică de calcul. Întegrarea datelor statistice și calculele manuale au fost efectuate de Constanța Moței, documentaristă și Irina Gavrilă.

¹ Vezi și A. Oțetea și I. Popescu-Puțuri (redactori responsabili) *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1907, p. 155. (Paragraful la care ne referim a fost redactat de D. Hurezeanu și Tr. Lungu.)

² Tot așa în cazul unui val de greve dintr-o țară capitalistă dezvoltată se face distincția între cauzele profunde ale izbucnirii valului de greve (de exemplu: răzbinerea în urmă a salariilor față de ritmul creșterii inflației și costului vieții), și condițiile care au înlesnit începerea grevelor mai întâi într-o anumită ramură (în care, de pildă, deși salariile erau mai ridicate decât în alte ramuri, sindicatele au fost însă mai puternice, sau contractele colective au expirat mai devreme, sau conjunctura pieței a fost mai favorabilă grevelor).

Este necesară o precizare. Spre deosebire de concepția potrivit căreia obiectul statisticii matematice include numai metode bazate pe teoria probabilităților, am reținut aici o concepție care tinde a se răspîndi în ultimul timp și care reflectă mai adecvat practica cercetării sociale; este vorba de concepția potrivit căreia statistica matematică se ocupă de metodele matematice de sistematizare, prelucrare și utilizare a datelor statistice, adică a datelor referitoare la colecții de obiecte^{2 bis}.

N-am urmărit să prezentăm și să utilizăm neapărat metode cît mai sofisticate din punct de vedere matematic, ci să găsim metode matematice care, chiar dacă sînt de mult cunoscute matematicienilor, pot aduce elemente noi, utile, pentru rezolvarea unor probleme istorice.

Pentru a folosi în problema noastră metode aplicate mai de mult în alte domenii, a fost necesară însă o fundamentare a lor corespunzătoare necesităților cercetării istorice și o anumită adaptare a lor la specificul disciplinei noastre — și sub acest aspect, precizările și completările noastre ar putea prezenta un interes mai general și din punct de vedere al statisticii matematice.

CORELAȚIA RANGURILOR. CORELAȚIE STOCASTICĂ ȘI CORELAȚIE STATISTICĂ

Pentru a studia condițiile care au influențat ordinea declanșării mișcărilor țărănești am recurs la calculul *coeficienților de corelație a rangurilor Spearman*. Vom da acum unele scurte explicații asupra metodei utilizate și a ideilor care stau la baza lor. Cele 32 de județe ale țării au fost ordonate în funcție de *prima zi* în care s-au produs mișcări țărănești în județul respectiv. Județul Botoșani a primit rangul 1 pentru că a fost primul din punct de vedere al ordinei începerii mișcărilor (cunoscutul atac al țărănilor împotriva lui Gh. Constantinescu, administratorul moșiei Flămînzii a avut loc la 8 februarie 1907). Județul Dorohoi, în care priinele mișcări s-au semnalat la 23 februarie a primit rangul 2 — și așa mai departe, pînă la județul Constanța, în care mișcările au început la 13 martie și care a primit rangul 32.

O caracteristică a unor obiecte sau fenomene care variază de la un obiect sau fenomen la altul se numește *variabilă*. „Data începerii mișcărilor țărănești” este o caracteristică, care a variat de la un județ la altul. Ordonarea județelor în modul arătat mai sus indică ordinea declanșării răscoalelor țărănești din 1907 în județele țării. Pentru a fi mai ușor înțeleși, vom vorbi în continuare nu despre variabila „data începerii mișcărilor țărănești”, ci despre variabila „ordinea mișcărilor țărănești” chiar dacă această substituție de denumire ar putea fi considerată inadecvată.

Pentru a elucida factorii care au influențat ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești în diversele județe, am strîns date cu privire la un mare

^{2 bis} A. N. Kolmogorov, I. V. Prohorov, *Bolșaiia sovetskăia entiklopediia*, vol. 15, Moscova, 1974, p. 481. Cf. în același sens observațiile privitoare la dezvoltarea analizei datelor în articolul lui G. Morlat, *Statistica*, din marea enciclopedie franceză *Encyclopedie Universalis*, vol. 15, Paris, 1973, p. 326 precum și ideile dezvoltate de G. Theller cu privire la ceea ce el numește *statistica operativă* în lucrarea *Cu privire la posibilitățile de folosire eficientă a metodelor statisticii matematice în studiul fenomenelor economice și sociale* publicată în „*Revista de statistică*”, 1974, nr. 12, și 1975 nr. 1, 3, 5, 8, 11.

număr de variabile despre care am presupus noi sau au presupus alți autori, că au influențat sau au putut influența răscoalele țărănești.

Datele noastre privesc situația pe județ: proporția suprafeței cultivabile din suprafața totală a județului, proporția știutorilor de carte pe județ etc.

Mai trebuie să spunem că am dispus de date, înregistrate pe cartele perforate, pe care le strînsesem în legătură cu studiul altei probleme — aceea a elaborării unui model matematic al sistemului muncii în dijmă. Datele noastre se referă la cele mai variate aspecte ale situației geografice, economice, sociale, demografice etc. a fiecărui județ. Am căutat să „acoperim” toate domeniile vieții sociale pentru care există date statistice. Uneori, cînd pentru aceeași variabilă diverse izvoare indică serii de date diferite, am considerat ca variabilă fiecare serie de date rezultată din respectivele izvoare. Am făcut diverse grupări, de exemplu: proporția suprafeței moșiilor de peste 50 ha., a celor de peste 100 ha., a celor de peste 500 ha., pentru ca analiza noastră să fie cît mai „fină”, mai multilaterală. Variabilele luate în considerare și izvoarele folosite sînt indicate în tabelul de la pag. 1707—1716.

Întrucît ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești ale cărei condiții favorizante dorim să le cercetăm este, prin însăși natura ei, o variabilă măsurată pe o scară ordinală, am măsurat și celelalte variabile pe o scară ordinală, atribuindu-le ranguri³.

Deci să luăm de exemplu variabila „raportul între suprafața cultivabilă și suprafața totală a județului”. Județul cu cea mai mică proporție a suprafeței cultivabile 0,110 era Muscel; am înlocuit 0,110 cu 1. Al doilea județ, în ordinea crescătoare a acestei variabile era Gorj, cu proporția suprafeței cultivabile egală cu 0,175; am înlocuit 0,175 cu 2 și așa mai departe. Județul cu cea mai mare suprafață cultivabilă 0,778 era Teleorman; am înlocuit 0,778 cu 32.

În mod analog am procedat cu toate celelalte variabile.

Ceea ce ne interesează este să știm dacă ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești a fost dependentă de una din variabilele luate în considerare și în caz afirmativ să măsurăm intensitatea acestei dependențe. Dependența între variabile este relația prin care variația (sau apariția) valorilor unei variabile este asociată cu variația (sau apariția) valorilor⁴ altei variabile sau grup de variabile.

Cînd dispunem de date adecvate, ca în cazul nostru, dependența poate fi constatată și măsurată cu ajutorul unor procedee matematice.

³ Să luăm județele care, în ce privește ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești se situează pe rangurile 2, 4, 10, 12. Diferența între rangurile 4 și 2 pe de o parte și 12 și 10 pe de altă parte este aceeași: 2. Nu înseamnă că diferența între numărul de zile care s-a scurs între izbucnirea mișcărilor în județele cu rangul 2 și 4 este egal cu numărul de zile care s-a scurs între izbucnirea răscoalelor în județele cu rangurile 10 și 12.

⁴ Prin valori înțelegem rezultatele unor măsurări. Din punctul de vedere al statisticii matematice, caracteristicile calitative pot fi considerate rezultate ale unor măsurări pe o așa numită scară nominală. În cazul în care o caracteristică calitativă poate fi gradată prin comparații, ea poate fi considerată ca măsurată pe o scară ordinală, atribuindu-se ranguri. De exemplu, caracteristicii „inteligent” i se pot atribui trei ranguri: „foarte inteligent, inteligent, puțin inteligent.” Metoda analizei corelației rangurilor a fost elaborată în special pentru studierea unor astfel de caracteristici calitative, putînd fi însă extinsă și în probleme ca cea abordată în prezentul studiu.

Trebuie să avem în vedere că între două variabile pot exista diverse tipuri de dependență.

Dependența funcțională este relația prin care fiecare valoare individuală dată a variabilei X sau fiecare grupă de valori individuale ale variabilelor $X_1, X_2 \dots X_n$ este asociată cu o valoare univoc determinată a variabilei Y . De pildă, potrivit teoriei marxiste, rata profitului este determinată cu exactitate de raportul dintre plusvaloare și capital.

$$\text{Rata profitului} = \frac{\text{Plusvaloare}}{\text{Capital}}$$

Potrivit teoriei marxiste între rata profitului pe de o parte, capital și plus-valoare pe de altă parte, există deci o dependență funcțională. Între variabile există însă și dependențe statistice. Dependența statistică este o asociere între caracteristicile de ansamblu al valorilor unei variabile X (sau ale unui grup de variabile $X_1, X_2 \dots X_n$) pe de o parte și valorile unei variabile Y pe de altă parte. În cazul dependenței statistice, o valoare individuală dată a variabilei X (sau o grupă de valori individuale date ale variabilelor $X_1, X_2 \dots X_n$) este asociată cu o valoare neunivoc determinată a variabilei Y .

Un tip de dependență statistică între două variabile este corelația statistică a rangurilor valorilor celor două variabile — sau mai scurt, corelația statistică a rangurilor. Concret, corelația statistică a rangurilor se caracterizează :

a) fie prin aceea că rangurile (și deci valorile) mai mari ale unei variabile tind a fi asociate cu rangurile (și deci valorile) mai mari ale celeilalte variabile în care corelația se numește pozitivă sau directă.

b) fie prin aceea că rangurile (și deci valorile) mai mari ale unei variabile tind a fi asociate cu rangurile (și deci valorile) mai mici ale celeilalte variabile, în care caz corelația se numește negativă sau inversă.

În fond, o corelație pozitivă reflectă faptul că creșterea unei variabile tinde a fi asociată cu creșterea celeilalte variabile, iar o corelație negativă faptul că creșterea unei variabile tinde a fi asociată cu scăderea celeilalte variabile.

Coeficientul de corelație a rangurilor Spearman măsoară intensitatea asocierii celor două variabile⁵. În cazul unei corelații directe coefi-

⁵ Există și un alt coeficient de corelație a rangurilor, coeficientul Kendall. Să luăm drept exemplu două județe și două variabile, cu rangurile lor, trecute în tabelul de mai jos :

Județul	Ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești (rang)	Suprafața cultivabilă	
		Suprafața totală	
		Valoare absolută	Rang
Botoșani	1	0,473	16
Dorohoi	2	0,411	20

În cazul acestor două județe, creșterii cu un rang a primei variabile îi corespunde creșterea cu patru ranguri a celei de-a doua variabile. La calculul coeficientului Spearman se ia în considerație asocierea unei creșteri de un rang cu asocierea unei creșteri de patru ranguri.

cientul are semnul $+$ iar în cazul unei corelații inverse coeficientul are semnul $-$.

Coeficientul de corelație a rangurilor este $+1$ când ambele variabile fiind ordonate în ordine crescătoare (sau ambele în ordine descrescătoare) fiecărui rang al unei variabile îi corespunde exact același rang al celeilalte variabile.

Coeficientul de corelație a rangurilor este -1 când rangului în ordine *crescătoare* al uneia din variabile îi corespunde exact același rang al celeilalte variabile în ordine *descrescătoare*. Într-un astfel de caz, în problema noastră, în județul în care variabila X ar avea valoarea cea mai mare, variabila Y ar avea valoarea cea mai mică. În județul în care variabila X ar fi a doua ca mărime, variabila Y ar fi penultima ca mărime; în județul în care variabila X ar fi a treia ca mărime variabila Y ar fi antepenultima ca mărime ș.a.m.d. pentru toate județele.

Dacă două variabile sînt independente, între variațiile lor neexistînd nici o legătură, coeficientul de corelație Spearman este 0. Concluzia reciprocă nu este însă valabilă.

Dacă coeficientul Spearman este 0, există totuși posibilitatea ca între rangurile celor două variabile să existe o relație nemonotonă, de exemplu pînă la un anumit rang al unei variabile creșterea rangului ei tinde a fi însoțită de creșterea rangului celeilalte variabile, iar după acel rang, creșterea rangului primei variabile tinde a se asocia cu *descrășterea* rangului celeilalte variabile. Nu avem însă indicii ca în problema care ne interesează să existe astfel de relații nemonotone.

Cînd coeficientul de corelație Spearman este pozitiv și *diferit de 1*, tendința generală a *ansamblului* valorilor celor două variabile constă, după cum am arătat în asocierea rangurilor mai mari ale valorilor variabilei X cu rangurile mai mari ale variabilei Y ; dar în acest caz unora din valorile variabilei X le sînt asociate valori ale variabilei Y cu ranguri *mai mici*.

Cînd coeficientul de corelație Spearman este negativ și *diferit de -1* , tendința pe ansamblu constă în asocierea rangurilor mai mari ale valorilor variabilei X cu ranguri *mai mici* ale valorilor variabilei Y ; dar în acest caz unora din valorile variabilei X îi corespund valori ale variabilei X cu ranguri *mai mari*.

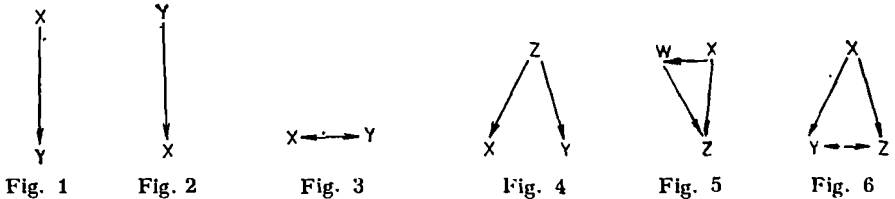
Dar cu cît coeficientul Spearman este mai apropiat în valoare absolută de 1 (deci mai aproape de -1 cînd este negativ sau mai apropiat de $+1$ cînd este pozitiv) cu atît asociația, dependența monotonă între variația rangurilor celor două variabile este mai puternică.

Dacă (subliniem: *dacă*) corelația rangurilor reflectă influența, acțiunea determinantă a unei variabile asupra celeilalte — un coeficient de corelație mai mare în valoare absolută indică o influență mai mare, o acțiune determinantă mai puternică.

La calculul coeficientului Kendall se ia în considerație simplul fapt al asocierii a două creșteri. Am calculat ambii coeficienți de corelație — concluziile fiind similare. Coeficienții Kendall sînt în general mai mici decît coeficienții Spearman pentru că măsoră relații diferite.

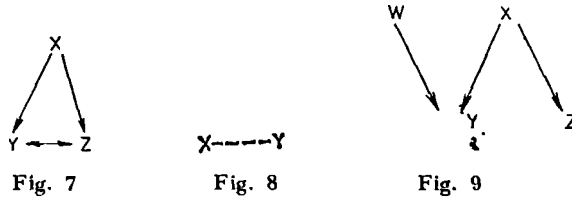
Formulele de calculare a coeficienților de corelație a rangurilor sînt prezentate în manualele statistice. Cf. Gh. Mihoc, V. Urseanu, *Matematici aplicate în statistică*, București, 1962; C. Moineagu, I. Negură, V. Urseanu, *Statistica*, București, 1977; M. Biji, E. Biji, *Statistica teoretică*, București, 1979.

Existența unui coeficient de corelație a rangurilor semnificativ între două variabile poate fi expresia diferitelor relații reale. Este posibil fie ca variația lui X să fie cauza sau condiția variației lui Y (vezi figura 1 în care sensul săgeții indică sensul acțiunii unei variabile asupra alteia), fie ca variabila lui Y să fie cauza variației lui X (figura 2); fie ca X și Y să se influențeze reciproc (figura 3); fie ca atât variația lui X cât și variația lui Y să reprezinte efecte ale variației unei a treia variabile (figura 4);

fie ca X să determine variația unei variabile W care la rândul ei determină variația variabilei Z (fig. 5 etc.) fie ca mai multe din aceste situații să se combine (fig. 6, 7).

Este de asemenea posibil ca un coeficient de corelație să fie expresia unor simple concomitențe (concordanțe, coincidențe) între variațiile

a două variabile între care nu există o relație causală (vezi figura 4 și figura 8 în aceasta din urmă concordanța necausală fiind reprezentată printr-o linie punctată). În sfârșit, este posibilă imbinarea influențelor cauzale (reprezentate prin săgeți) cu concordanțe neccauzale (reprezentate prin linii punctate) ca în figura 9.

Coeficientul de corelație este o relație matematică abstractă. Stabilirea sensului istoric al unui coeficient de corelație a rangurilor este posibilă numai pe baza tuturor informațiilor istorice disponibile, cantitative și calitative pe baza tuturor cunoștințelor privitoare la natura sau comportamentul variabilelor studiate.

Diverse metode statistice pot ajuta la descifrarea sensului unui coeficient de corelație, dar precizarea semnificației concrete a acestui coeficient este opera nu a teoriei matematice, ci a interpretării istorice, în lumina unei teorii istorice adecvate.

Trebuie să atragem atenția că modul în care am prezentat aici conceptul de corelație (și coeficient de corelație) statistică a rangurilor se deosebește în fond de modul în care este prezentat de obicei acest concept în lucrările de statistică matematică (nu ne referim la lucrările adresate nespecialiștilor, care se limitează a prezenta formule și procedee de calcul

fără a preciza fundamentul lor metodologic, teoretic). De aceea sintem obligați să facem o precizare care ni se pare esențială pentru adaptarea metodelor matematice la specificul cercetării istorice.

Semnificația ei va fi mai lesne sesizată de cititorii mai familiarizați cu problemele aplicării matematicii în științele sociale. Pentru cei care abia de acum înainte și-ar propune să se ocupe de aceste probleme, precizarea va fi de asemenea utilă pentru evitarea unor confuzii asupra cărora lucrările de „inițiere” nu previn în măsura cuvenită.

În majoritatea lucrărilor de statistică matematică se pune semnul identității între corelația stocastică sau probabilistică și corelația statistică⁶, și această identificare se încadrează într-o concepție mai largă potrivit căreia dependența statistică este tot una cu dependența *stocastică*.

În teoria probabilităților și în statistica matematică prin dependență stocastică se are în vedere o relație între *probabilitatea apariției* unui eveniment aleator, respectiv, a valorii unei variabile aleatoare, și apariția altui eveniment, sau respectiv a valorilor altor variabile. Concret, prin dependență *stocastică* între variabile se are în vedere relația prin care apariția unei valori a variabilei X (sau a unor valori ale variabilelor X_1, X_2, \dots, X_n) modifică *probabilitatea* apariției unor valori ale variabilei aleatoare Y . (De obicei, dar nu totdeauna, în cazul dependențelor stocastice și variabilele X_1, \dots, X_n sînt aleatoare).

În statistica matematică, prin variabilă aleatoare se are în vedere o variabilă caracterizată prin aceea că apariția fiecăreia din valorile ei reprezintă un eveniment aleator; cu alte cuvinte, apariția fiecărei valori a unei variabile aleatoare are o probabilitate numerică evaluată în conformitate cu un sistem de axiome⁷. Căci trebuie avută în vedere deosebirea dintre sensurile pe care același termen îl are în limbajul comun și în matematică. În limbajul comun se vorbește despre „eveniment probabil” în legătură cu orice eveniment a cărui apariție este posibilă, dar incertă, *chiar dacă probabilitatea evenimentului nu poate fi evaluată NUMERIC* pe baza unor criterii riguroase și explicite. În teoria *matematică* a probabilităților și în statistica matematică, termenul „eveniment probabil” se utilizează într-un sens mai restrîns de eveniment căruia i se poate atribui o probabilitate numerică între 0 și 1, potrivit unui sistem de reguli (axiome) precis formulate.

Potrivit concepției frecventiste, adoptată astăzi de majoritatea statisticienilor, o probabilitate *numerică* riguros evaluată se poate atribui numai evenimentelor care se repetă de un *foarte mare număr de ori în aceleași* condiții. În această concepție, probabilitatea unui eveniment E este tocmai numărul mediu în jurul căruia, cu mici variații neregulate, oscilează frecvența empirică a apariției evenimentului E în serii mari de repetări ale aceluiași condiții. În această concepție, dependența apariției unui eveniment probabil E de apariția altui eveniment E' are sens numai în cazul fenomenelor care se repetă de un mare număr de ori într-un complex de condiții identice.

Am definit mai sus dependența statistică drept dependență între caracteristicile unor *ansambluri* de valori. În concepția frecventistă depen-

⁶ Corelația rangurilor este una din categoriile corelației.

⁷ Acest aspect este subliniat la George Theiler, *op. cit.*

dența stocastică între variabile este deci o dependență statistică, respectiv o dependență referitoare la ansamblurile valorilor probabile apărute în serii mari de repetiții ale aceluiași fenomen.

Dar nu *orice* dependență statistică este și o dependență stocastică. În problema pe care am abordat-o în acest studiu, de pildă, nu avem o *serie mare* de repetări ale unui fenomen, ci numai o *serie mică* de fenomene, respectiv numai 32 de declanșări ale mișcărilor în cele 32 de județe ale României.

Să presupunem încă că am avea date complete pentru a căuta variabilele de care a fost dependentă începerea mișcărilor din 1907 în fiecare din cele peste 2600 de comune ale României sau din cele peste câteva mii de sate și cătune ale țării și deci am avea date despre o *serie mare* de repetări ale aceluiași fenomen (declanșarea mișcărilor țărănești) în același complex de condiții, (orinduirea social-economică a României anului 1907).

Chiar într-un caz de acest gen în concepția frecventistă asupra probabilității, nu se pune problema căutării unei dependențe *probabilistice* între ordinea izbucnirii răscoalelor și alte variabile, nu se pune problema căutării unei dependențe între *probabilitatea* izbucnirii răscoalei și prezența unei anumite condiții. Căci în cazuri de acest fel cercetăm dependența între fenomene deja petrecute, deja *realizate în trecut* în cadrul unei singure serii *terminate* de repetiții. Frecvența relativă a apariției unui anumit fenomen într-o serie foarte mare dar completă, deja încheiată de repetiții nu reprezintă în concepția frecventistă, o *probabilitate*, un număr în jurul căruia *oscilează* frecvențele relative în *diverse* serii de repetiții, ci reprezintă o frecvență empirică care (chiar dacă nu o cunoaștem cu exactitate) s-a realizat odată pentru totdeauna în seria de repetiții terminată care ne interesează. Tot așa valorile pe care le-au luat în 1907 diverse variabile în județele sau satele României nu constituie evenimente *probabile*, posibile, ci evenimente deja *realizate*, iar frecvența relativă a acestor valori nu reprezintă o *probabilitate teoretică* ci o frecvență relativă reală, empirică, efectiv realizată și observată.

Trebuie să spunem că potrivit așa-numitelor concepții subiectivă și logică asupra probabilității *matematice*⁸ se poate atribui o probabilitate numerică și unui eveniment singular nerepetabil, — probabilitate care reflectă gradul de încredere subiectivă în apariția aceluși fenomen sau gradul de confirmare logică a propoziției despre apariția fenomenului singular. Aceste concepții nu indică un criteriu care să impună ca două persoane diferite să atribuie aceeași probabilitate *numerică*, matematică, aceluiași fenomen⁹, de aceea nu satisfac exigențele de obiectivitate ale istoricului interesat în aplicarea matematicii tocmai pentru a evita evaluări subiective. Chiar dacă există categorii de probleme în care interesează probabilitatea logică sau subiectivă (psihologică) — problema care ne interesează aici nu face parte dintre acestea. În studierea răscoalei din 1907 ceea ce ne interesează este evaluarea obiectivă a dependențelor statistice între frecvențele *reale* de apariție a diverselor fenomene legate

⁸ Despre diversele concepții asupra probabilității vezi lucrarea citată în nota precedentă.

⁹ Subliniem că este vorba de o probabilitate *numerică*, ci nu probabilitatea din limbajul obișnuit.

de răscoală. Trebuie deci să facem distincția între dependența statistică dintre fenomene cărora nu li se poate atribui o probabilitate numerică, matematică și dependența *stocastică* dintre fenomene probabile, cărora li se poate atribui o probabilitate matematică ¹⁰.

Mai există însă un gen de cercetări care, deși *nu* au ca obiect *final* fenomene probabilizabile, în sensul statisticii matematice, pot recurge la cercetarea dependențelor stocastice. Este vorba de cercetările selective — în care datele disponibile se referă nu la *totalitatea* obiectelor sau fenomenelor care ne interesează, ci numai la o parte a lor. Presupunem că am avea date privitoare nu la *totalitatea* celor 32 de județe ale României, ci numai la un eșantion de 12 județe selectate în așa fel încît probabilitatea includerii în eșantion a fost egală pentru fiecare din cele 32 de județe; selecția care acordă fiecărui element al totalității o probabilitate egală de includere în eșantion — se numește *selecție aleatoare* iar eșantionul obținut pe baza ei se numește *eșantion aleator*. Selecția aleatoare este o operație care se poate repeta de un mare număr de ori în aceleași condiții, iar selectarea fiecărei valori a variabilelor care sînt incluse în eșantion este un eveniment cărui i se poate atribui o probabilitate precis evaluată. Dependența între valorile selectate ale variabilelor este o dependență stocastică care reflectă cu un anumit grad de probabilitate dependența reală (stocastică sau nu) între valorile variabilelor în totalitatea obiectelor sau fenomenelor din care provine eșantionul ¹¹.

Selecția aleatoare este evenimentul probabilistic a cărui studiere ne permite să aflăm ceva despre obiectul final al cercetării populației ¹² din care eșantionul disponibil a provenit. Și anume, în anumite condiții foarte stricte, definite în funcție de caracteristicile generale ale obiectului cercetat și de caracteristicile care ne interesează, datele din eșantionul aleator permit formularea unor interferențe cu caracter probabilistic, privitoare la dependențele (stocastice sau nu, după caz) existente între variabile în populația din care a fost extras eșantionul ¹³.

Datele noastre se referă la totalitatea județelor României. Pentru 162 din cele 178 de variabile, datele provin din recensăminte și anchete complete. Pentru acele variabile cu privire la care datele provin din anchete selective, concluziile noastre — din motive pe care le arătăm mai departe — se referă doar la relațiile cu valorile acestor variabile așa cum rezultă ele din eșantioanele disponibile.

¹⁰ Primul tip de dependență ar putea fi denumit dependență statistică nestocastică sau dependență statistică în sens îngust, și împreună cu dependența stocastică ar putea fi integrat în categoria care le cuprinde pe amindouă a dependenței statistice în sens larg.

¹¹ Dacă pentru studiul nostru am fi folosit un eșantion aleator de 12 județe, apariția în eșantion a datei începerii răscoalei în județul Botoșani ar fi avut probabilitatea $\frac{1}{32}$ și tot așa aceeași probabilitate de apariție în eșantion ar fi avut-o data începerii răscoalei în oricare din cele 32 de județe ale țării. Dependența dintre valorile luate în eșantion de variabila „data izbucnirii răscoalei” și, să spunem, valorile luate în eșantion de variabila „mărimea arenzii plătite de țărani” ar fi fost o dependență stocastică, în care s-ar fi reflectat, în anumite limite, dependența statistică nestocastică dintre cele două variabile în *totalitatea județelor țării*.

¹² Prin populație se înțelege în statistica matematică totalitatea obiectelor din care se selectează eșantionul.

¹³ Vasile Liveanu, Irlina Gavrilă, *Mathematics and History* în „Revue Roumaine d’Histoire”, t. 18 (1980), nr. 1.

Deci nu numai că nu studiem dependențe stocastice, probabilistice, dar nurecuregem nici la interferențe probabilistice. Acest fapt ne ușurează cercetarea, respectiv folosirea datelor dispobibile, căci aceste date nu mai trebuie să satisfacă o serie de condiții stricte presupuse de metodele probabilistice și asupra cărora nu insistăm aici¹⁴.

În schimb, dependențele statistice nestocastice sau mai scurt, dependențele statistice pe care le constatăm în cercetări ca cea de față, reprezintă simple *regularități empirice* valabile doar pentru răscoala țărănească din 1907 din România. Pentru a ști dacă aceste regularități empirice reflectă anumite regularități și legități mai generale, valabile și pentru alte răscoale țărănești, este necesară efectuarea unor cercetări asemănătoare asupra altor răscoale țărănești¹⁵ și înbinarea și în acest caz a statisticii matematice cu valorificarea tuturor informațiilor disponibile, cu analizele necantitative, cu recursul la teoria istorică.

În legătură cu această ultimă problemă mai menționăm următoarele. Într-o lucrare ca a noastră în care ne limităm la studierea dependențelor între valorile luate de diversele variabile în cele 32 de județe ale României din 1907, pe baza datelor privitoare la fiecare din aceste județe, nu are rost referirea la „nivelul de semnificație” în sens de risc de eroare al unei inferențe probabilistice. Acest concept sugerează însă pentru cercetări ca cea de față, care nu face apel la inferențe probabilistică un criteriu de ierarhizare a coeficienților, un criteriu de selectare a coeficienților supuși analizei istorice obținuți.

Coeficientul de corelație stocastică (probabilistică) a rangurilor se referă totdeauna la o populație infinită — reală sau ipotetică. Coeficientul de corelație statistică a rangurilor se referă la o populație finită. (Prin populație se înțelege în statistica matematică totalitatea obiectelor care au o anume caracteristică. *Totalitatea* județelor României la 1907 constituie în terminologia statisticii matematice o populație).

Pentru o populație finită dată, se poate calcula numărul total al tuturor combinațiilor posibile de ranguri ale unei variabile precum și proporția tuturor combinațiilor posibile de ranguri care dau un coeficient de corelație a rangurilor de o anumită mărime. Dacă avem de exemplu 10 obiecte și două caracteristici ale lor între care există o corelație pozitivă a rangurilor, iar pe de altă parte nu există două obiecte *diferite* pentru care aceeași caracteristică să aibă ranguri egale, 95% din numărul total al tuturor combinațiilor posibile de ranguri dau un coeficient de corelație statistică Spearman mai mic de 0,500. Dacă avem 32 obiecte și două caracteristici și nu există două obiecte diferite pentru care aceeași caracteristică să aibă ranguri egale, 95% din numărul total al tuturor com-

¹⁴ Principalul avantaj al coeficienților de corelație a rangurilor Kendall față de coeficienții Spearman constă în aceea că sînt mai adecvați pentru inferențe *probabilistice* bazate pe eșantioane mici. Deoarece nu recuregem la astfel de inferențe am preferat să insistăm asupra coeficienților Spearman care, după cum am mai văzut, iau în considerație un alt tip de corelație, între ponderea (respectiv mărimea) diferenței dintre ranguri.

¹⁵ Fără a intra în detalii menționăm că o dependență statistică neprobabilistică poate reflecta 1) fie o lege statistică, probabilistică sau nu; 2) fie o lege-tendință nestatistică, 3) fie o legitate dinamică care antrenează mai multe variabile, dintre care numai unele sînt cunoscute sau măsurate exact. Mai menționăm că legile denumite statistice în sens restrîns care acționează în domeniul mecanicii cuantice, în unele procese economice ș.a., sînt legi probabiliste sau stocastice manifestate în fenomene probabiliste — repetabile de un mare număr de ori în condiții similare. În societate acționează și legi statistice neprobabilistice.

binățiilor posibile de ranguri dau un coeficient Spearman mai mic de 0,295. Dacă cele două caracteristici sînt negativ corelate, 95% din numărul total al tuturor combinațiilor posibile de ranguri dau de asemenea un coeficient Spearman a cărui valoare absolută (modul) este mai mică de 0,295¹⁶.

După cum am arătat, variabila „depărtarea de județul Botoșani are în județe *diferite ranguri egale*, alte variabile luate în considerare de noi sînt în aceeași situație (motiv pentru care, la calculul coeficienților de corelație Spearman, s-a utilizat o formulă adecvată situațiilor de acest fel). Dar în problema discutată acum luarea în considerare a rangurilor egale ale valorilor aceleiași variabile nu este esențială. Este suficient să precizăm că în comentariile noastre asupra coeficienților obținuți prin calcul, ne vom opri la cei egali sau mai mari decît 0,295 și care pot fi dați numai de 5% din totalul combinațiilor posibile de ranguri a 32 de obiecte. Ceilalți coeficienți vor fi numai indicați în tabel.

Alți cercetători ar putea alege, ca nivel de selecție al coeficienților comentați un nivel mai ridicat sau mai coborît. Stabilirea unui criteriu matematic de acest tip are însă avantajul că este precis și explicit. Apoi toți coeficienții calculați, fără nici o excepție, sînt consemnați în tabelul de la pagina 1707—1716 și pot fi folosiți de cititorii care îi consideră interesați.

DESPRE DATELE FOLOSITE ÎN LUCRARE

După cum am arătat, pentru 162 din cele 178 variabile luate în considerare am folosit date provenite din recensăminte și anchete statistice *complete* care au cuprins toate comunele, persoanele, unitățile economice, bunurile, instituțiile etc. de pe întreg teritoriul țării.

Pentru 16 variabile, care se referă la arenda plătită de țărani și de marii arendași, la veniturile realizate de țărani și de marii arendași, la prețul muncilor agricole, dispunem pentru fiecare județ doar de eșantioane, provenite din ancheta efectuată în 1906 sub îndrumarea lui G. D. Creangă, de Ministerul de Interne. Organizatorii anchetei au căutat să selecteze moșiile cercetate în așa fel încît să reflecte media arendeii plătite de țărani moșierilor în fiecare județ. Întrucît eșantioanele din fiecare județ nu sînt aleatorii, în sensul statisticii matematice, nu se pune în acest caz (deși ar fi fost de dorit) problema unor inferențe probabilistice; ca urmare ne limităm pur și simplu a înregistra coeficientul de corelație a rangurilor cu media pe județ rezultată din eșantionale de moșii supuse anchetei Ministerului de Interne.

Firește, izvoarele statistice pe care le folosim, ca orice izvoare statistice, conțin diverse erori, provenite în primul rînd din înregistrări

¹⁶ Compararea coeficienților de corelație statistică a rangurilor între două variabile, calculați pentru populații diferite pune probleme speciale în cazul în care colecțiile de obiecte sînt inegale în ce privește numărul obiectelor componente (de exemplu în cazul în care se compară coeficienții de corelație a rangurilor între proporția populației urbane pe județ și proporția ștutorilor de carte pe județe, într-o țară care este împărțită în 32 de județe și o altă țară împărțită în 54 de județe). Nu abordăm aceste probleme întrucît nu facem aici astfel de comparații.

deformate ale situațiilor reale. De aici unii conchid că datele cuprinse în aceste izvoare nu au nici o valoare și că utilizarea metodelor statisticii matematice pentru prelucrarea lor nu este rațională.

Dar negarea absolută a valorii izvoarelor statistice este la fel de greșită, după părerea noastră, ca și absolutizarea valorii acestor izvoare. Dacă unele izvoare statistice nu pot fi utilizate, aceasta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la toate izvoarele statistice, ci numai că trebuie să le folosim cu discernământ, în spirit critic, ca pe orice izvor istoric. Mai mult, atunci când vrem să cunoaștem situații generale, referitoare la întregi colectivități, de exemplu la întreaga țară, nu ne putem limita la înregistrarea unor opinii personale sau a unor fapte izolate. Izvoarele statistice dacă sînt folosite critic, oferă de cele mai multe ori, informații mai cuprinzătoare decît alte izvoare, informații de negăsit în alte surse, ajutîndu-ne la lămurirea situației întregii colectivități care ne interesează. Tocmai de aceea izvoarele statistice sînt, în practică, folosite de toți cercetătorii, chiar de cei care, atunci cînd se discută aplicarea unor metode statistice mai avansate, contestă orice valabilitate a acestui gen de izvoare.

Folosirea critică a izvorului istoric presupune corecta lui lectură sau descifrare și pe această bază, confruntarea lui cu celelalte informații disponibile. Numai astfel este posibilă indicarea sensului în care trebuie corectate informațiile furnizate sau eventual aprecierea acestor informații ca total lipsite de valoare. Or, metodele statistice sînt esențiale pentru a putea descifra tot ce se spune într-un izvor statistic și pentru a-i confrunta conținutul cu informațiile altor izvoare. Interpretarea, valorificarea critică a unui izvor statistic este înlesnită de utilizarea metodelor statisticii matematice.

În ce privește metoda concretă utilizată de noi — cea a calculării coeficienților de corelație a rangurilor — sînt de luat în seamă următoarele. Transformarea valorilor absolute în ranguri, deși are dezavantajul de a nu lua în considerare mărimea intervalului dintre valorile absolute, are (mai ales date fiind diferențele concrete între județele noastre) avantajul de a anula cel puțin o parte a erorilor de măsurare, și anume pe acelea care nu afectează rangul pe care ar trebui să-l aibă valoarea absolută exactă.

Apoi, dacă erorile în măsurarea unor variabile sînt întâmplătoare, în sensul că nu sînt corelate cu mărimea variabilelor, coeficienții de corelație calculați pe baza datelor eronate sînt mai mici decît cei reali. În schimb, dacă toate valorile aceleiași variabile au fost, printr-o măsurare greșită, mărite sau reduse în aceeași proporție sau, cu aceeași cantitate, mărimea coeficientului de corelație cu altă variabilă nu se schimbă. Or, în statistica socială, deformările merg de obicei în același sens (toți proprietarii de pildă, erau interesați, din motive fiscale, să declare proprietăți mai mici decît cele reale). Proporția deformării datelor era, desigur, diferită de la un județ la altul, dar diferența — în afara unor excepții de felul unor grosolane greșeli de tipar sau de calcul — nu puteau depăși anumite limite. Semnul coeficientului de corelație statistică Spearman are de aceea puține șanse de a fi afectat și erorile în stabilirea coeficienților de corelație statistică a rangurilor sînt limitate. Erorile de măsurare a diverselor variabile se pot descompune 1) într-o transformare liniară a valorii variabile-

lor, care nu afectează coeficienții de corelație și 2) într-o eroare în mare parte întâmplătoare care micșorează corelația. De aceea presupunem că coeficienții calculați pe baza unor date conținând erori au fost influențați în sensul micșorării lor față de cei reali. În orice caz, coeficienții calculați de noi arată cel puțin ce ne spun datele existente, singurele cu care putem opera.

În fond, calcularea coeficienților de corelație a rangurilor între ordinea declanșării mișcărilor țărănești și alte 177 de variabile, a însemnat verificarea a tot atâtea ipoteze cu privire la existența unei corelații între ordinea răscoalelor și fiecare din celelalte variabile luate în considerare. În cazul că datele existente au confirmat ipoteza unei corelații a rangurilor, interpretarea semnificației istorice a acestor corelații a depășit sfera statisticii matematice, integrându-se interpretării istorice.

DEPĂRTAREA DE BOTOȘANI

Putem trece acum la analiza coeficienților de corelație statistică a rangurilor Spearman pe care i-am calculat. Trebuie să subliniem de la început necesitatea distincției între ordinea izbucnirii răscoalelor și amploarea lor. Am calculat coeficienții de corelație a rangurilor cu diverse alte variabile atât pentru variabila ordinea declanșării mișcărilor țărănești cât și pentru două variabile care reflectă amploarea și intensitatea acțiunilor violente ale țăranilor în comunele rurale¹⁷: 1) proporția comunelor rurale din județ în care au avut loc acțiuni violente și 2) valoarea bunurilor distruse de răsculați în comunele rurale raportată la numărul locuitorilor satelor. Coeficienții de corelație a rangurilor între ordinea izbucnirii răscoalelor și aceste ultime două variabile sînt — 0,267 și — 0,039.

Datele privitoare la ordinea izbucnirii răscoalelor sînt apropiate de certitudine. Cele privitoare la comunele din județ în care au avut loc acțiuni violente sînt de asemenea apropiate de certitudine, întrucît au fost calculate pe baza listelor celor care au cerut despăgubiri pentru daunele provocate în timpul răscoalelor și a daunelor constatate. Datele privitoare la evaluarea daunelor provocate de răsculați sînt mai puțin sigure, de aceea coeficientul de corelație respectiv este poate atît de mic.

Coeficienții de mai sus reflectă slaba corelație statistică a rangurilor între ordinea izbucnirii răscoalelor și respectiv prima și a doua dintre variabilele amintite mai sus. Sensul negativ al coeficienților nu este o întâmplare, ci reflectă faptul bine cunoscut că în comunele rurale acțiunile țăranilor răsculați au fost mai puternice în Muntenia, Oltenia — în special în Cîmpia Dunării decît în Moldova, în timp ce răscoala s-a desfășurat mai întii tocmai în Moldova.

Aceeași situație este reflectată de coeficientul de corelație statistică a rangurilor Spearman de — 0,316 între ordinea începerii răscoalelor și proporția acuzaților pentru participarea la răscoală (variabila 128) pentru care există datele destul de credibile ale statisticii judiciare. (Desigur

¹⁷ Prin „coeficienții de corelație a rangurilor” sau, mai scurt, prin coeficienți, vom înțelege de-acum înainte coeficienții de corelație statistică a rangurilor Spearman.

trebuie să ținem seama că proporția acuzațiilor a depins nu numai de intensitatea răscoalei în fiecare județ, ci și de atitudinea autorităților locale).

În problema care ne interesează acum — cea a factorilor de care a depins începerea răscoalelor țărănești cel mai puternic coeficient de corelație statistică a rangurilor este cel dintre „ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești” și variabila 94 „depărtarea de Botoșani”¹⁸ 0,826.

Datele privitoare la aceste ambe variabile sînt exacte. Coeficientul arată că tendința a fost ca mișcările dintr-un județ să se declanșeze cu atît mai curînd cu cît județul respectiv era mai apropiat de județul Botoșani în care răscoala a început.

Foarte puternica corelație a rangurilor pusă în evidență de calculele noastre ilustrează faptul că în general răscoalele s-au propagat dintr-un județ în județele învecinate, și că răscoalele nu au izbucnit simultan în mai multe județe. În puternica asociație pozitivă dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și depărtarea de Botoșani¹⁹ se reflectă o relație de tipul celei reprezentate grafic în figura 6. Pe de o parte, depărtarea mai mică de județul Botoșani a favorizat, și a influențat direct, începerea mai timpurie a răscoalelor. Pe de altă parte, așa cum se va vedea, depărtarea de județul Botoșani a tîns a fi asociată cu variația altor caracteristici care au favorizat începerea mai timpurie a răscoalelor.

Coeficientul de corelație a rangurilor dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și depărtarea de Botoșani are de fapt și un caracter descriptiv nu numai explicativ. El pune în evidență faptul că răscoala a început în nordul Moldovei, și de aici s-a extins treptat în întreaga țară și măsoară cît de pronunțată a fost această „tendință spațială” de extindere a răscoalei din nord-estul țării spre sud-vestul ei. Cel mai nordic județ al țării era Dorohoi, după care urma Botoșani. Din județul Botoșani răscoala s-a extins mai întîi în județul Dorohoi apoi spre sud și vest. Tocmai această direcție, „ordinea spațială” de propagare a răscoalei din nordul Moldovei spre restul țării trebuie explicată și la rezolvarea problemei ne vor ajuta coeficienții de corelație analizați de-acum încolo.

PROBLEMA ARENDAȘILOR

Din punct de vedere al mărimii, al doilea coeficient de corelație statistică a rangurilor Spearman este cel dintre ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești și variabila 173 — proporția moșiilor de peste 50 hectare exploatare de arendași *neromâni*. Coeficientul este — 0,794. Datele privind această variabilă, provin dintr-un recensămînt întreprins în 1902

¹⁸ Rangurile acestei ultime variabile au fost atribuite în modul următor. Județul Botoșani a primit rangul 1. Județele vecine cu Botoșani erau: Dorohoi, Iași, Suceava; fiecare din acestea a primit rangul 3, care reprezintă media rangurilor 2, 3 și 4. Județele despărțite de Botoșani printr-un singur județ erau trei: Neamț, Vaslui, Roman; fiecare a primit rangul care reprezintă media rangurilor 5, 6, 7, ș.a.m.d.

¹⁹ Asociația este pozitivă pentru că o depărtare mică de județul Botoșani a tîns a fi asociată cu un număr de ordine mic pe lista județelor aranjată în funcție de ordinea cronologică a începerii răscoalelor (vezi p. 3).

**Coefficienți de corelație a rangurilor cu variabila „ordinea declanșării
rășcoalelor”¹**

1	2
1. $\frac{\text{Suprafața cultivabilă (1905)}^1}{\text{Suprafața totală (1905)}^2}$	0,074 0,084
2. $\frac{\text{Suprafața de pășune (1905)}^1}{\text{Suprafața totală (1905)}}$	-0,614 -0,478
3. $\frac{\text{Suprafața pădurilor (1905)}^1}{\text{Suprafața totală (1905)}}$	-0,124 -0,070
4. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}^3}{\text{Suprafața totală a proprietăților (1902, 1905)}^{3,4}}$	-0,552 -0,430
5. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)}^3}{\text{Suprafața totală a proprietăților (1902, 1905)}}$	-0,556 -0,439
6. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}^3}{\text{Suprafața proprietăților pînă la 10 ha (1905)}^4}$	-0,563 -0,417
7. $\frac{\text{Suprafața proprietăților peste 50 ha (1902)}}{\text{Suprafața proprietăților de 0,1 - 5 ha (1896)}^3}$	-0,603 -0,501
8. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}}{\text{Suprafața proprietăților de 5 - 10 ha (1896)}^3}$	-0,240 -0,169
9. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}}{\text{Suprafața proprietăților de 10-50 ha (1905)}^3}$	-0,570 -0,440
10. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de 10 - 50 ha (1905)}}{\text{Suprafața proprietăților de 0,1 - 50 ha (1905)}^{3,4}}$	0,409 0,307
11. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de 5-10 ha (1896)}}{\text{Suprafața proprietăților de 0,1-50 ha (1905)}}$	-0,520 -0,405
12. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}}{\text{Numărul țăranilor neproprietari (1904)}^3}$	-0,467 -0,384
13. $\frac{\text{Numărul țăranilor neproprietari (1904)}}{\text{Numărul proprietăților de 0,1-50 ha (1905)}^{3,4}}$	-0,114 -0,057
14. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}}{\text{Numărul proprietăților de 0,1-50 ha + numărul țăranilor neproprietari (1904, 1905)}^{3,4}}$	-0,473 -0,359
15. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}}{\text{Numărul proprietăților de 0,1 - 50 ha (1905)}}$	-0,434 -0,318
16. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}}{\text{Numărul proprietăților de 0,1 - 5 ha (1896)}^3}$	-0,472 -0,363
17. $\frac{\text{Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)}}{\text{Numărul proprietăților de 0,1-10 ha (1905)}^4}$	-0,406 -0,297

¹ Cifrele din paranteză din prima coloană indică anul la care se referă datele disponibile. În a doua coloană, coeficienții Spearman sînt trecuți pe rîndul prim iar coeficienții Kendall de rîndul al doilea.

1	2
18. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 5—10 ha (1905) ^a	—0,223 —0,144
19. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 10—50 ha (1905) ^a	0,564 —0,417
20. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—5 ha + numărul țărănilor neproprietari (1896, 1904)	—0,527 —0,421
21. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—10 ha + numărul țărănilor neproprietari (1904, 1905)	—0,454 —0,359
22. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul țărănilor neproprietari (1904)	—0,282 —0,245
23. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—50 ha (1905)	—0,271 —0,223
24. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—10 ha (1905)	—0,227 —0,183
25. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—5 ha (1896)	—0,321 —0,270
26. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—50 ha + numărul țărănilor neproprietari (1904, 1905)	—0,229 —0,195
27. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—10 ha + numărul țărănilor neproprietari (1904, 1905)	—0,307 —0,258
28. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 0,1—5 ha + numărul țărănilor neproprietari (1896, 1904).	—0,297 —0,263
29. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 5—10 ha (1896)	0,115 0,102
30. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 10—50 ha (1905)	—0,494 —0,356
31. <u>Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)</u> Suprafața proprietăților de 0,1—10 ha (1905)	—0,474 —0,380
32. <u>Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)</u> Numărul țărănilor neproprietari + numărul proprietăților de 0,1—10 ha (1904, 1905)	—0,313 —0,264
33. <u>Suprafața cultivabilă a județului (1905)</u> Numărul agricultorilor (1905) ¹	0,169 0,128
34. <u>Suprafața cultivabilă a județului (1905)</u> Populația rurală (1906) ^{5,6}	0,130 0,107
35. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul agricultorilor (1905)	—0,517 —0,417

1	2
36. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Populația rurală (1906)	-0,517 -0,405
37. <u>Suprafața proprietăților de 0,1—50 ha (1905)</u> Numărul agricultorilor (1905)	0,289 0,227
38. <u>Populația urbană (1906) ^{5,6}</u> Populația rurală (1906)	-0,334 -0,242
39. <u>Numărul muncitorilor din marea industrie ^{7,8}</u> Populația totală (1906) ^{5,6}	-0,398 -0,275
40. <u>Numărul muncitorilor din marea și mica industrie (1902) ^{7,8}</u> Populația totală (1906)	-0,172 -0,115
41. <u>Numărul știutorilor de carte rurali (1906) ⁹</u> Populația rurală de peste 7 ani (1906) ⁵	0,074 0,022
42. Procentul suprafeței proprietăților de peste 5 ha arendate (1902) ²	-0,443 -0,347
43. <u>Numărul țăranilor din județ care arendează pământul (1907)</u> Numărul proprietăților de 0,1—50 ha (1905)	-0,164 -0,103
44. <u>Numărul plugurilor în proprietatea micilor agricultori (1905) ¹¹</u> Numărul total al plugurilor (1905) ¹¹	0,693 0,549
45. <u>Numărul plugurilor în proprietatea marilor agricultori (1905) ¹¹</u> Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	-0,428 -0,277
46. <u>Suprafața cultivată a marilor exploatați (1906) ¹¹</u> Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	0,260 0,242
47. Prețul porumbului (1905) ¹²	-0,037 -0,055
48. Prețul pînii (1905) ¹²	-0,593 -0,496
49. <u>Numărul secerătorilor și al secerătorilor legați (1905) ¹¹</u> Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1905)	0,334 0,270
50. <u>Numărul vitelor marilor agricultori (1900) ¹²</u> Total vite (1900) ¹²	-0,737 -0,586
51. <u>Numărul vitelor marilor agricultori (1900) ¹²</u> Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	-0,152 -0,103
52. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul capilor de familie fără pământ (1905) ¹²	-0,292 -0,227
53. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul capilor de familie fără pământ + muncitori străini (1905) ¹²	-0,175 -0,140
54. <u>Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)</u> Numărul capilor de familie fără pământ (1905)	-0,030 -0,037
55. <u>Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)</u> Numărul capilor de familie fără pământ + muncitori străini (1905)	0,123 0,070

1	2
56. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul muncitărilor agricoli capi de familie (1902) + muncitori străini (1905)	0,086 0,037
57. <u>Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)</u> Muncitorii agricoli capi de familie + muncitorii străini (1905)	0,031 0,210
58. <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> Numărul țăranilor învoiți (1905) ¹³	-0,165 -0,161
59. <u>Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)</u> Numărul țăranilor învoiți (1905)	0,009 -0,041
60. <u>Numărul proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul țăranilor învoiți (1905)	0,148 0,071
61. Producția medie de grâu la ha la marii agricultori (1906) ¹	-0,382 0,263
62. Producția medie la grâu la ha la micii agricultori (1906) ¹	-0,240 -0,167
63. Producția medie la porumb la ha la marii agricultori (1906) ¹	0,050 0,070
64. Producția medie la porumb la ha la micii agricultori (1906) ¹	0,011 0,051
65. <u>Datoriile ipotecare la particulari ale marii proprietăți (1899)¹⁴</u> <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u>	0,139 -0,057
66. <u>Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul țăranilor neproprietari (1904)	0,523 0,421
67. <u>Totalul dobinzilor datoriiilor ipotecare la particulari (1899)¹⁴</u> <u>Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)</u>	0,090 0,078
68. <u>Numărul meseriașilor și lucrătorilor de la țară (1905)¹²</u> <u>Populația rurală (1905)</u>	0,353 0,267
69. <u>Numărul lucrătorilor de la țară (1905)¹²</u> <u>Populația rurală a județului (1905)</u>	-0,459 -0,338
70. <u>Numărul comunelor în care locuitorii se ocupă cu cărașia (1905)¹⁵</u> <u>Numărul total al comunelor (1905)¹⁵</u>	0,737 -0,542
71. <u>Numărul comunelor în care locuitorii se ocupă cu comerțul (1905)¹²</u> <u>Numărul total al comunelor (1905)</u>	0,171 -0,124
72. Populația urbană (1905) ⁵	-0,178 -0,136
73. Suprafața viticolă (1906) ¹	0,166 0,136
74. <u>Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> Numărul proprietăților de 2-5 ha (1896) ³	-0,631 -0,541
75. <u>Suprafața luată în arendă de micile exploatari (1905)¹</u> Numărul țăranilor învoiți (1905)	0,465 0,322

1	2
76. <u>Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)</u> <u>Numărul capilor de familie fără pământ (1905)</u>	-0,375 -0,272
77. <u>Datoriile ipotecare ale proprietăților de peste 100 ha (1899)</u> <u>Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)</u>	-0,089 -0,024
78. <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)³</u> <u>Suprafața totală cultivabilă a proprietăților (1905)</u>	-0,382 -0,271
79. <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> <u>Numărul țărănilor neproprietari (1904)</u>	-0,411 -0,338
80. <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1900)</u> <u>Numărul proprietăților de 0,1—5 ha (1896)</u>	-0,355 -0,243
81. <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> <u>Populația rurală (1906)</u>	-0,369 -0,271
82. <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> <u>Numărul agricultorilor (1905)</u>	-0,356 -0,260
83. <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> <u>Numărul capilor de familie fără pământ (1905)</u>	-0,273 -0,227
84. <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)</u> <u>Numărul țărănilor învoiți (1905)</u>	-0,120 -0,132
85. <u>Numărul plugurilor micilor agricultori (1905)</u> <u>Suprafața proprietăților sub 100 ha (1902, 1905)</u>	-0,148 -0,064
86. <u>Numărul plugurilor marilor agricultori (1905)</u> <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)</u>	-0,551 -0,352
87. <u>Suprafața cultivabilă a exploatărilor de peste 100 ha (1906)</u> <u>Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)</u>	-0,146 -0,070
88. <u>Suprafața cultivabilă a moșilor excedentară față de inventar (1902)¹⁰</u> <u>Potențialul suplimentar al inventarului țărănesc (1905)¹⁷</u>	-0,274 -0,219
89. <u>Potențialul suplimentar al inventarului țărănesc (1905)</u> <u>Suprafața luată în arendă de țărani (1905)¹</u>	-0,188 -0,130
90. <u>Numărul arendașilor neromâni (1905)¹²</u> <u>Numărul total al arendașilor (1905)¹²</u>	-0,669 -0,492
91. <u>Numărul obștilor țărănești de arendare din județ (1906)²⁶</u> <u>Numărul obștilor din țară²⁶</u>	-0,746 -0,597
92. <u>Numărul băncilor populare²⁶</u> <u>Populația rurală (1906)</u>	0,060 0,063
93. <u>Numărul băncilor populare din județ</u> <u>Totalul băncilor populare din țară²⁶</u>	-0,280 -0,236
94. <u>Depărtarea de județul Botoșani¹⁸</u>	0,826 0,682
95. <u>Ordinea începerii răscoalelor țărănești din 1907</u>	1 1
96. <u>Valoarea în lei a utilajului agricol al marilor agricultori (1905)¹¹</u> <u>Populația rurală (1906)</u>	0,321 0,227

1	2
97. Muncitorii agricoli fără pământ care posedă 2-4 vite (1900) ¹³	-0,065
<u>Totalul muncitorilor agricoli fără pământ proprietarii de vite (1900) ¹³</u>	-0,062
98. Valoarea în lei a utilajului agricol al marilor agricultori (1905)	-0,243
<u>Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)</u>	-0,173
99. Numărul bordelelor ¹²	-0,096
<u>Totalul locuințelor sătești ¹²</u>	-0,063
100. Numărul caselor cu 1 cameră (1905) ¹²	0,644
<u>Totalul locuințelor sătești (1905) ¹²</u>	-0,463
101. Numărul caselor cu 2-3 camere (1905) ¹²	0,350
<u>Totalul locuințelor sătești (1905) ¹²</u>	0,210
102. Arenda obișnuită la hectar în bani plătită de țărani marelui proprietăți (1905) ¹²	-0,454
	-0,333
103. Numărul zilelor de sărbători superstițioase (1905) ¹²	0,350
	42,59
104. Numărul plugurilor marilor agricultori (1905) ¹¹	-0,685
<u>Numărul total al plugurilor (1905) ¹¹</u>	-0,539
105. Proportia concubinajelor în totalul menajelor (1905) ¹²	-0,337
	-0,217
106. Numărul cercurilor culturale (1905) ¹²	0,592
<u>Populația rurală (1905)</u>	0,440
107. Numărul sătenilor abonați la ziare (1905) ¹²	0,226
<u>Populația rurală (1906)</u>	0,168
108. Venitul funciar total al contribuabililor cu venit funciar impozabil mai mic de 1200 lei anual (1905) ⁴	0,502
<u>Numărul contribuabililor cu venit funciar impozabil mai mic de 1200 lei anual (1905) ⁴</u>	0,343
109. Numărul răzeșilor (1912) ¹⁹	-0,295
<u>Numărul total al capilor de familie (1905) ¹</u>	-0,222
110. Comune rurale în care răsculații au distrus bunuri ale particularilor (1907) ²⁰	-0,267
<u>Numărul comunelor rurale</u>	-0,174
111. Valoarea daunelor materiale provocate particularilor în timpul și din cauza războaielor din 1907 ²⁰	-0,039
<u>Populația rurală (1906)</u>	-0,031
112. Numărul exploatărilor sub 100 ha cultivate în pământ luat total sau parțial în arendă (1905) ¹	-0,159
<u>Numărul exploatărilor sub 100 ha (1905) ¹</u>	-0,108
113. Numărul exploatărilor sub 100 ha cultivate în pământ luat total în arendă (1905) ¹	-0,211
<u>Numărul exploatărilor sub 100 ha (1905) ¹</u>	-0,161

1	2
114. <u>Suprafața cultivată a exploatărilor de peste 100 ha arendate (1905)¹</u>	-0,554
<u>Suprafața cultivată a exploatărilor de peste 100 ha (1905)¹</u>	-0,419
115. <u>Suprafața cultivată în arendă în exploatările sub 100 ha¹</u>	-0,155
<u>Suprafața cultivată în exploatările sub 100 ha¹</u>	-0,095
116. <u>Numărul plugurilor micilor agricultori (1905)¹¹</u>	0,259
<u>Suprafața cultivabilă inclusiv pășunile a proprietăților sub 100 ha (1905)^{3,4}</u>	0,190
117. <u>Numărul plugurilor micilor agricultori (1905)</u>	0,177
<u>Suprafața cultivabilă (fără pășuni) a proprietăților sub 100 ha (1905)²³</u>	0,173
118. <u>Numărul plugurilor micilor agricultori (1905)</u>	-0,304
<u>Suprafața exploatărilor sub 100 ha cultivată în pământ propriu (1905)¹</u>	-0,201
119. <u>Numărul bovinelor micilor proprietari (1900)¹³</u>	-0,402
<u>Suprafața proprietăților de 0,1-50 ha (1905)</u>	-0,308
120. <u>Numărul blciurilor și târgurilor (1907)²³</u>	-0,491
<u>Numărul comunelor rurale (1905)</u>	-0,413
121. <u>Numărul țăranilor neproprietari (1904)</u>	-0,034
<u>Numărul țăranilor neproprietari + Numărul proprietăților de 0,1-50 ha (1905)</u>	-0,045
122. <u>Numărul țăranilor neproprietari (1904)</u>	0,188
<u>Numărul capilor de familie rurali (1905)</u>	0,093
123. <u>Numărul micilor exploatări agricole care iau pământ în arendă (1905)¹</u>	-0,108
<u>Numărul capilor de familie rurali (1905)</u>	-0,060
124. <u>Numărul micilor exploatări agricole fără pământ în proprietate (1905)¹</u>	-0,196
<u>Numărul capilor de familie rurali (1905)</u>	-0,161
125. <u>Venitul funciar impozabil al proprietăților sub 10 ha (1905)⁴</u>	0,588
<u>Numărul proprietăților sub 10 ha (1904)⁴</u>	0,441
126. <u>Numărul țăranilor invoiți (1905)</u>	-0,380
<u>Numărul capilor de familie rurali (1905)</u>	-0,272
127. <u>Numărul plugurilor micilor agricultori (1905)</u>	0,340
<u>Numărul capilor de familie rurali</u>	0,248
128. <u>Numărul celor dați în judecata tribunalelor și curților cu juri pentru rebeliune (1907)³¹</u>	-0,316
<u>Populația rurală (1906)</u>	-0,220
129. <u>Numărul copiilor de vîrstă școlară (1906)³²</u>	-0,049
<u>Numărul școlilor (1906)³²</u>	-0,024

1	2
130. <u>Numărul proprietăților de peste 500 ha (1902)³</u>	-0,358
<u>Numărul țăranilor neproprietari (1904) + Numărul proprietăților sub 2 ha (1896)</u>	-0,281
131. <u>Numărul proprietăților de peste 50 ha (1902)</u>	-0,242
<u>Numărul țăranilor învoiți (1905)</u>	-0,249
132. <u>Suprafața cultivată a proprietăților de peste 500 ha³ (1902)³</u>	-0,490
<u>Totalul suprafeței cultivabile a proprietăților (1902)³ 1905</u>	-0,343
133. <u>Numărul proprietăților de peste 500 ha (1902)³</u>	-0,355
<u>Numărul țăranilor învoiți (1902)</u>	-0,310
134. <u>Prețul obișnuit al muncii pentru 1 ha cultivat cu porumb (1906)²⁴</u>	0,473
	0,295
	0,457
135. <u>Prețul obișnuit al muncii pentru 1 ha cultivat cu griu (1906)²⁴</u>	0,281
136. <u>Numărul cailor marilor agricultori (1900)¹³</u>	-0,443
<u>Totalul cailor (1900)¹³</u>	-0,338
137. <u>Numărul cailor micilor proprietari (1900)¹³</u>	0,227
<u>Totalul cailor (1900)</u>	0,138
138. <u>Numărul cailor muncitorilor pe pământul altora (1900)¹³</u>	0,186
<u>Totalul cailor (1900)</u>	-0,099
139. <u>Numărul celor care posedă cite o bovină (1900)¹³</u>	-0,624
<u>Numărul proprietarilor de bovine (1900)¹³</u>	-0,477
140. <u>Numărul celor care posedă 2—4 bovine (1900)¹³</u>	0,058
<u>Numărul proprietarilor de bovine (1900)</u>	0,066
141. <u>Numărul celor care posedă peste 10 bovine (1900)¹³</u>	-0,023
<u>Numărul proprietarilor de bovine (1900)</u>	-0,057
142. <u>Numărul bovinelor marilor agricultori (1900)¹³</u>	-0,678
<u>Totalul bovinelor (1900)¹³</u>	-0,548
143. <u>Numărul bovinelor micilor proprietari (1900)¹³</u>	-0,107
<u>Totalul bovinelor (1900)</u>	-0,105
144. <u>Numărul bovinelor muncitorilor pe pământul altora (1900)¹³</u>	-0,071
<u>Totalul bovinelor (1900)</u>	-0,022
145. <u>Suprafața cultivată cu griu (1905)²¹</u>	0,255
<u>Suprafața totală a arăturilor (1905)²¹</u>	0,168
146. <u>Suprafața cultivată cu porumb (1905)²¹</u>	-0,111
<u>Suprafața totală a arăturilor (1905)</u>	-0,070
147. <u>Numărul celor care posedă 5—10 bovine (1900)¹³</u>	0,154
<u>Totalul bovinelor (1900)</u>	0,101
148. <u>Arenda țărănească pentru pășunatul unei vite mari — media pe moșie (1906)²⁴</u>	-0,652
	-0,419

1	2
149. „Beneficiul ¹ țaranului pe un hectar luat în arendă cultivat cu porumb — media pe moșie (1906) ²⁴ (Venitul obținut de țărani prin munca pentru un hectar luat în arendă cultivat cu porumb minus venitul pe care l-ar fi obținut dacă ar fi depus aceeași muncă în calitate de angajat pe bani)	-0,539 -0,388
150. Arenda țărănească pentru un hectar cultivat cu grâu, calculată la prețul muncii — media pe moșie (1906) ²⁵	0,147 0,115
151. „Beneficiul” țaranului pe un hectar luat în arendă cultivat cu grâu — media pe moșie (1906) ²⁴ (Vezi explicația la variabila 149).	-0,673 -0,442
152. Arenda la hectar plătită de marele arendaș — media pe moșie (1906) ²⁷	0,140 0,103
153. Numărul micilor proprietari de pământ care posedă o vită marc (1900) ¹³	-0,321
Totalul micilor proprietari de pământ care posedă vite mari (1900)	-0,248
154. Numărul micilor proprietari de pământ care posedă 2—4 vite mari (1900) ¹³	0,231
Totalul micilor proprietari de pământ care posedă vite mari (1900) ¹³	0,190
155. Numărul micilor proprietari de pământ care posedă 5—10 vite mari (1900) ¹³	0,209
Totalul micilor proprietari de pământ care posedă vite mari (1900)	0,146
156. Numărul micilor proprietari de pământ care posedă peste 10 vite mari (1900) ¹³	0,198
Totalul micilor proprietari de pământ care posedă vite mari (1900)	0,105
157. Numărul proprietarilor de vite mari lipsiți de pământ (1900) ¹³	-0,079
Totalul proprietarilor de vite mari (1900) ¹³	-0,041
158. Rata arenzii țărănești (a supramuncii) la cultura porumbului — media pe moșie (1906) ²⁸	-0,278 -0,213
159. Rata arenzii țărănești (a supramuncii) la cultura griului — media pe moșie (1906) ²⁸	-0,583 -0,425
160. Arenda țărănească pentru un hectar cultivat cu porumb, calculată la prețul muncii — media pe moșie (1906) ²⁵	0,281 0,198
161. Arenda țărănească pentru un hectar cultivat cu porumb calculată la prețul produselor prelevate de marea proprietate — media pe moșie (1906) ²⁸	-0,183 -0,095
162. Arenda țărănească la un hectar cultivat cu grâu calculată la prețul produselor prelevate de marea proprietate — media pe moșie (1906) ²⁸	-0,748 -0,549
163. Venitul marelui arendaș la un ha cultivat cu porumb subarendat țaranului — media pe moșie (1906) ²⁹	0,199 0,148
164. Venitul marelui arendaș la un ha cultivat cu grâu subarendat țaranului — media pe moșie (1906) ²⁹	0,494 0,326

1	2
165. Valoarea producției obținute de țăran pentru o zi de muncă efectuată în cadrul arendei la cultura grâului — media pe moșie (1906) ³⁰	-0,255
	-0,190
166. Valoarea producției obținute de țăran pentru o zi de muncă efectuată în cadrul arendei la cultura porumbului — media pe moșie (1906) ³⁰	-0,486
	-0,351
167. Numărul comunelor în care se treieră cu cali la arie (1905) ¹¹	-0,006
Numărul comunelor	-0,000
168. Numărul plugurilor de lemn (1905) ¹¹	-0,026
Numărul total al plugurilor (1905)	0,010
169. Valoarea utilajului agricol al micilor agricultori (1905) ¹¹	-0,072
Suprafața proprietăților de 0,1—50 ha (1905)	-0,057
170. Numărul bovinelor micilor proprietari și al țărănilor fără pământ (1900) ¹³	0,300
Numărul țărănilor neproprietari + Numărul proprietarilor de 0,1—50 ha (1905)	
171. Numărul proprietăților de peste 50 ha date în arendă la neromâni (1902) ³	-0,758
Numărul total al proprietăților de peste 50 ha date în arendă (1902) ³	-0,614
172. Numărul proprietăților de peste 50 ha date în arendă la evrei (1902) ³	-0,757
Numărul total al proprietăților de peste 50 ha date în arendă (1902)	-0,628
173. Numărul proprietăților de peste 50 ha date în arendă la neromâni (1902) ³	-0,794
Numărul total al proprietăților de peste 50 ha (1902) ³	-0,657
174. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha date în arendă la neromâni (1902) ³	-0,722
Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902) ³	-0,546
175. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha date în arendă (1902) ³	-0,442
Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha. ³	-0,343
176. Numărul proprietăților de peste 50 ha date în arendă la evrei (1902) ³	-0,768
Numărul total al proprietăților de peste 50 ha (1902)	-0,641
177. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha date în arendă la evrei (1902) ³	-0,765
Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha date în arendă (1902)	-0,621
178. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha date în arabă la evrei (1902) ³	-0,749
Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)	-0,597

NOTE LA TABEL

¹ *Statistica agricolă a României. Studiu analitic bazat pe cercetările făcute în anii 1904 și 1905*, București, 1907.

² *Anuarul statistic al României*, București, 1909.

³ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907. Pentru variabilele pentru care s-a luat totalul proprietăților mai mici de 10 ha, cifrele privind aceste proprietăți au fost luate după lucrarea lui N. R. Căpităneanu, citată în nota următoare, care redă situația în 1905 (pe când G. D. Creangă dă cifrele din 1896). Pentru variabilele pentru care s-au luat în considerație proprietățile de 0,1 — 5 ha, 5 — 10 ha, 2 — 5 ha, s-au luat, în lipsa altora, datele din lucrarea lui G. D. Creangă privind anul 1896.

⁴ N. R. Căpităneanu, *Raport prezentat domnului ministru de finanțe asupra recensământului fiscal din anul 1905*, București, 1906. Suprafața totală a proprietăților luată în considerare de noi, în lipsa altor date, cuprinde: a) suprafața proprietăților de 1—50 ha din 1905 după lucrarea citată în această notă; b) suprafața proprietăților de 10—50 ha din 1905 după aceeași lucrare, utilizată și de G. D. Creangă; c) suprafața proprietăților de peste 50 ha din 1902 după G. D. Creangă, care a luat în considerare și domeniile Coroanei și alte categorii de moșii neincluse în datele lui N. R. Căpităneanu.

⁵ L. Colescu, *Recensământul general al populației*, București, 1905.

⁶ *Mișcarea populației României*, vol. I, București, 1909. Populația județului în 1906 s-a stabilit pe baza cifrelor recensământului populației din 1899 și a cifrelor privind mișcarea populației în 1900—1906.

⁷ *Ancheta industrială din anii 1901—1902*, vol. I—II, București, 1904.

⁸ *Statistica minieră, 1902—1906*, București, 1906.

⁹ *Statistica științurilor de carte din România (înlocuită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populației din 19 decembrie 1912)*, București, 1912 — Indicatorul 41 s-a calculat prin interpolare, luându-se drept bază rezultatele recensămintelor din 1899 și 1912.

¹⁰ *Numărul țăranilor care și-au arendat pământul de bunăvoie și cauzele acestor arendări*, (G. D. Creangă), București, 1907.

¹¹ *Statistica mașinilor și instrumentelor agricole întrebuințate în 1905*, București, 1907.

¹² G. D. Scraba, *Starea socială a săteanului*, București, 1907. Deosebirea dintre numărul „neproprietarilor” și numărul „capilor de familie fără pământ” provine din deosebirea criteriilor de înregistrare în cele două surse citate.

¹³ L. Colescu, *Statistica animalelor domestice din România 1900*, București, 1903.

¹⁴ Dimitrie S. Nenițescu, *Sarcinile proprietății rurale*, București, 1901.

¹⁵ *Lege pentru organizarea comunelor rurale*, București, 1904.

¹⁶ Prin „suprafața cultivabilă a moșilor, excedentară față de inventar” înțelegem diferența dintre suprafața cultivabilă a moșilor de peste 50 ha și suprafața care putea fi arată de plugurile „marilor agricultori”. Potrivit datelor oficiale, un plug ara în medie 18—20 ha pe an (*Statistica mașinilor și instrumentelor agricole întrebuințate în anul 1905*, p. 32); am luat în considerare cifra de 20 ha. Pentru a calcula diferența menționată, am utilizat datele publicate în izvoarele citate în notele 3 și 11.

¹⁷ Înțelegem prin potențialul suplimentar al inventarului țăranesc diferența dintre suprafața care putea fi arată de plugurile micilor agricultori și suprafața proprietăților de 0,1—100 ha. Am luat în considerație suprafața proprietăților de 0,1—100 ha (în cea mai mare parte suprafață arabilă) și numărul plugurilor, „micilor agricultori” (cu mai puțin de 100 ha), potrivit surselor citate în notele 3 și 4.

¹⁸ Vezi textul articolului nota 18.

¹⁹ P. Poni *Statistica răzeșilor* București, 1921.

²⁰ *Evaluările făcute de comisiunile instituite conform legii din 15 febr. 1908 daunelor cauzate în timpul și din cauza războaielor țăranesti din 1907*, București, 1909. Confruntate cu *Războaiă țăranilor din 1907 Documente publicate de M. Roller, V. Ion*, vol. I—III București, 1948—1949 și cu *Marea războaiă a țăranilor din 1907* (redactori responsabili A. Oțetea, I. Popescu — Puțuri), București, 1967.

²¹ *Buletinul Statistic al României IX (1905—1906) nr. 1*.

²² Din suprafața cultivabilă a proprietăților sub 100 ha, calculată pe baza surselor indicate la numerele 3 și 4 care includeau pământul de pășune, s-a scăzut suprafața pășunilor proprietăților mici (sub 100 ha) calculată pe baza datelor privitoare la repartitia pășunilor în anul 1910, singurul an dinainte de 1914 pentru care s-a făcut o astfel de statistică (*Statistica pășunilor din România în anul 1910*), București, 1912).

²³ Buletinul Statistic al României.

²⁴ G. D. Creangă *Invoielile agricole în România în vigoare pe anul 1906*, București, 1907.

²⁵ Datele sînt cele furnizate de ancheta efectuată în 1906 de Ministerul de Interne sub îndrumarea lui G. D. Creangă. Pentru 23 de județe în care se practica de obicei sistemul dijmei de-a valma și al dijmei la tarla s-a luat pentru fiecare moșie cuantumul indicat de anchetă. Pentru nouă județe în care sistemul aplicat mai frecvent era cel al arendei în bani transformate în muncă, s-a luat pentru fiecare moșie cuantumul arendei în bani.

²⁶ *Anuarul Băncilor Populare și Cooperativelor Sătești din România pe anul 1909*, București, 1911.

²⁷ Calculată de noi pe baza datelor din lucrarea indicată la nota 25 a tabelului. Impozitul pe moșiile arendate fiind de regulă de 5%, din arendă s-a înmulțit impozitul acestor proprietăți cu 20.

²⁸ Vezi explicațiile în textul articolului nota 25.

²⁹ Vezi explicațiile în textul articolului nota 27.

³⁰ Vezi explicațiile în textul articolului nota 29.

³¹ *Statistica judiciară a României pe anii 1908—1909*, București, 1912.

³² Buletinul Statistic al Românicilor, 1909, nr. 5—6.

de organele fiscului și reflectă exact sau cu erori neînsemnate — o situație care nu a suferit schimbări esențiale pînă în 1907²⁰.

Variabilele 90, 171, 172 și 174—178, ca și 42 și 114 sînt strîns corelate cu variabila 173, reflectă toate aspectele diferite ale aceleiași realități și le-am introdus pe toate în calculele noastre tocmai pentru a vedea care dintre ele este mai strîns corelată cu ordinea izbucnirii răscoalelor. Coeficienții Spearman dintre ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești pe de o parte și variabilele 42, 90, 114, 171, 172 și 174—178 sînt relativ mari, dar s-au dovedit totuși mai mici, în valoare absolută, decît — 0,794 și „resfrîng” de fapt tocmai corelația rangurilor relevată mai sus între variabilele 94 și 173.

Puternica corelație a rangurilor între ordinea izbucnirii răscoalelor și proporția moșiilor exploatare de arendași neromâni oglindește în special faptul că răscoala s-a declanșat mai întîi în județele din Moldova unde această proporție avea un rang mai mare, deci era mai ridicată decît în restul țării. Această situație explică de ce scînteia răscoalei s-a aprins în Moldova, dar după cum releva Gherea, dacă nu era această scînteie, ar fi venit alta, hotărîtoare fiind însă îngrămădirea unei mari mase de explozibil²¹ ca urmare a contradicțiilor sociale din epocă²².

Referindu-se la răscoala din 1907, Lucrețiu Pătrășcanu scria și el: „După începuturile antisemite ale mișcării, caracterul social este general. Țăranii nu voiau să tranșeze o chestie „rasistă”, ci una socială. În primul rînd, atacul lor se îndrepta împotriva marii proprietăți, marea proprietate trebuia nimicită și împărțită. Căci legat de această mare proprietate era sistemul învoielilor nemiloase, cu tot cortegiul de sarcini și împilări aruncate în seama țărănimii”²³.

În legătură cu această problemă, ultima și cea mai amplă monografie consacrată răscoalei din 1907, trăgînd concluzii asupra desfășurării răscoalei în nordul Moldovei, observa: „Antagonismul economic și social,

²⁰ Cf. în tabelul anexat coeficienții de corelație a rangurilor cu variabila 90.

²¹ Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 4, Edit. politică, București, 1977, p. 161.

²² *Ibidem*, p. 160.

²³ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale 1821—1907*, București, 1969, p. 317.

explică, prin urmare, mînia nestinsă a țărănimii împotriva marilor arendași și a oamenilor acestora, precum și faptul că țărani s-au răfuit cu ei în nordul Moldovei, așa cum au făcut-o ulterior, în proporții și mai mari și în forme mai violente, cu moșierii și arendașii din Muntenia și Oltenia. Faptul că, mai ales în partea nordică a Moldovei, au fost atacați de țărănime mulți arendași evrei și cămătari, este strins legat de împrejurarea că ei dețineau acolo majoritatea pămîntului arendat. Esențial este că în măsura în care în raza de acțiune a răscoalelor au fost proprietari și arendași români, sau de alte naționalități, ei nu au fost ocoliți de tăișul răscoalei²⁴.

Amintindu-se că pe întreaga țară ponderea principală a mării arendări o dețineau arendașii români, care, la 1907, reprezentau 75,24% din total și dețineau 63,34% din întreg pămîntul arendat, se spune: „S-a căutat să se facă speculații asupra caracterului răscoalei și după ce această depășise părțile de nord ale Moldovei. Cu cît creștea aria de răspîndire a mișcărilor țărănești, cu atît devenea tot mai limpede geneza lor economică și socială, cu atît erau mai reduse posibilitățile de a găsi legături interne, cauzale, între fenomene care numai aparent se condiționează²⁴”.

Pe linia acestei ultime observații cu privire la extinderea răscoalei dincolo de partea de nord a Moldovei, trebuie să remarcăm următoarele. Proporția moșiilor exploatare de arendași neromâni era puternic și pozitiv corelată cu depărtarea de Botoșani — coeficientul Spearman de corelație a rangurilor celor două variabile fiind 0,783. Rangul proporției moșiilor exploatare de arendași neromâni tindea a fi mai mare cînd județul era mai apropiat de Botoșani și tindea a fi mai mic cînd era mai depărtat. Răscoala a început, precum se știe, în județul Botoșani situat în nord-estul țării. Din acest județ răscoala s-a întins mai întîi în județul Dorohoi, singurul situat mai la nord decît județul Botoșani. Apoi răscoala s-a întins în celelalte județe ale Moldovei, Munteniei, Olteniei, iar ultimele județe în care a izbucnit răscoala au fost cele dobrogene — Tulcea și Constanța. Direcția geografică generală a propagării răscoalei poate fi schematic caracterizată nord-est — sud-vest — Dobrogea, sau nordul Moldovei — sudul Moldovei, Muntenia, Oltenia — Dobrogea (ceea ce nu exclude și abateri de la această direcție generală — de exemplu faptul că în județul Buzău prima mișcare se semnalează cînd răscoalele nu cuprinseseră încă toate județele de la nord de Milcov și nu se declanșaseră încă în alte județe din sudul acestuia). Puternica corelație pe scara întregii țări, între ordinea izbucnirii răscoalelor și proporția moșiilor exploatare de arendași neromâni reflectă concordanța dintre direcția geografică a descreșterii proporției moșiilor arendate la neromâni și aceeași direcție geografică arătată mai sus a propagării răscoalelor de la un județ la altul.

ARENDA DATORATĂ DE ȚĂRANI

Al treilea coeficient în ordinea mărimii, — 0,748, este cel dintre ordinea izbucnirii răscoalei și variabila 162 „arenda țărănească la un hectar cultivat cu grîu calculată la prețul produselor prelevate de marea pro-

²⁴ *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, (Redactori responsabili A. Oțetea, I. Popescu-Puțuri), București, 1967, p. 209. Autorul capitoului din care am citat este D. Hurezeanu.

prietate (media pe moșie potrivit anchetei din 1906)". Cu alte cuvinte, această ultimă variabilă reprezintă media pe moșie a prețului produselor prelevate de moșier (sau de marele arendaș) pentru un hectar cultivat cu grâu arendat țăranilor. Prin arendă țărănească înțelegem peste tot arenda plătită de țăran marelui proprietăți — exploatată fie direct de moșier, fie de un mare arendaș. Ar reieși că în județele în care rangul variabilă „ordinea izbucnirii răscoalelor” a fost *mai mic*, deci acolo unde mișcările s-au declanșat *mai devreme*, rangul variabilei „arenda țărănească la un hectar de grâu calculată la prețul produsului” a tins să fie mai mare, deci arenda plătită de țărani la hectarul cu grâu socotită la prețul produselor prelevate de marea proprietate a fost mai grea.

Întrucît variabila 162 indica povara muncii în dijmă la cultura grîului, concluzia sugerată de corelația inversă dintre această variabilă și ordinea izbucnirii răscoalelor ar arăta că mișcările au tins a se declanșa mai devreme acolo unde povara muncii în dijmă era mai mare pentru țărani.

Aceeași concluzie o sugerează coeficienții de corelație a rangurilor dintre ordinea izbucnirii mișcărilor și variabilele :

— Arenda țărănească pentru pășunatul unei vite mari pe pămîntul marelui proprietăți — media pe moșie potrivit anchetei din 1906 (variabila 148) coeficient Spearman — 0,652.

— Rata arendei țărănești (a supramuncii) la grîu-media pe moșie potrivit anchetei din 1906 (variabila 159) coeficient Spearman — 0,583.

Ancheta care a furnizat datele privitoare la variabilele 148, 159, 162, efectuată în 1906 sub conducerea lui G. D. Creangă²⁵ și a cuprins învoielile agricole încheiate pe 884 de moși²⁶, mai mult de o cincime din moșiile țării. În principiu, organizatorii anchetei și-au propus ca în fiecare județ, 1/3 din moșiile cercetate să fie dintre cele cu arendă minimă, 1/3 dintre cele cu arendă maximă și 1/3 dintre cele cu arendă medie.

Seriozitatea anchetei — singura în genul ei — nu a fost niciodată contestată de nimeni și ordinea de mărime a prelevărilor marii proprietăți în diversele județe în contul arendei plătite de țărani — a fost redată credem în așa fel încît rangurile cu care lucrăm noi, nu conțin erori mari.

²⁵ Datele privind prețul (arenda) pentru pășunatul vitelor sînt prelucrate direct din anchetă. Rata arenzii țărănești (supramuncii) la hectar a fost calculată de noi, prin prelucrarea datelor fiecăruia din moșiile supuse anchetei. În cazul arendării în sistemul dijmii de-a valma și la tarla — rata arendei era raportul dintre numărul zilelor de muncă (transformate în zile de muncă cu palmele) efectuate de țăran în contul arendei datorate marelui proprietăți pentru un hectar și numărul zilelor de muncă efectuate de țăran pentru acea parte din recolta unui hectar care îl rămînea lui. Datele privitoare la arenda în bani le-am prelucrat pentru cazul care era cel mai frecvent, al transformării arendei în bani în arendă în muncă. În acest caz, țăranul arendaș efectua un număr de zile de muncă al căror preț era echivalent cu arenda în bani. În calculele noastre am preluat datele anchetei lui Creangă cu privire la echivalența dintre zilele de muncă cu boii și zilele de muncă cu palmele. Ca preț al zilei de muncă cu palmele am luat media prețului din învoielile județului respectiv. Pornind pe de o parte de la rata arendei calculată de noi iar pe de altă parte de la datele despre producția și prețul ei pe fiecare moșie supusă anchetei, am stabilit arenda calculată la prețul produselor prelevate de marea proprietate în contul arendei țărănești în natură, în muncă sau în bani transformată în muncă.

²⁶ Ministerul de Interne, *Învoielile agricole în România în vigoare pe anul 1906*, București, 1906, p. II.

Calcululele anchetei aveau în vedere doar situațiile în care atât lotul dat în arendă țăranilor cât și lotul mării proprietăți pe care țăranul presta arenda în muncă erau cultivate *amîndouă cu grîu* sau *amîndouă cu porumb*. Situația *reală* cea mai frecventă era însă aceea în care lotul dat în arendă țăranului era cultivat cu *porumb*, iar lotul mării proprietăți pe care țăranul presta arenda în muncă era cultivat cu grîu. În calcululele noastre a trebuit să luăm în considerație numai situațiile avute în vedere de calcululele anchetei. Corelația rangurilor mai puternică dintre ordinea izbucnirii răscoalelor de pe o parte, arenda și rata arendeii la cultura grîului pe de altă parte se explică poate tocmai prin faptul că cea mai mare parte a pămîntului mării proprietăți cultivat direct, de moșieri și arendași, pe care țăranii prestau arenda în muncă, era însămințat cu grîu.

În orice caz, coeficienții citați concordă în a arăta că răscoalele au tins a începe mai întii în județele în care a fost mai mare arenda plătită de țărani la cultura grîului și la pășunatul vitelor.

Mai este de menționat o altă anchetă, inițiată de C. D. Scraba. Datele acesteia cu privire la arendă sînt mai incomplete, pentru că se referă numai la arenda în bani, care în Muntenia era rară și care în Moldova era de obicei transformată în muncă. Datele sînt de asemenea mai puțin sigure pentru că se bazează pe simple aprecieri ale reprezentanților autorităților sătești. Corelația statistică a rangurilor între ordinea izbucnirii mișcărilor țăărănești și arenda obișnuită în bani la hectar plătită de țărani potrivit datelor anchetei lui G. D. Scraba (variabila 102) este — 0,454. Coeficientul calculat este mai mic, credem, decît cel real pentru că erorile întîmplătoare reduc coeficientul calculat.

Datele sînt deci convergente în a arăta că mișcarea a tins a izbucni mai devreme în județele în care erau mai mari prestațiile în natură, muncă, bani datorate de țărani mării proprietăți (respectiv moșierilor sau marilor arendași), în cadrul sistemului muncii în dijmă. Mărimea arenzii țăărănești a favorizat, a impulsionat izbucnirea mișcării. După cîte știm această corelație, deși logică, nu a fost pusă în lumina prin metodele tradiționale.

Corelația rangurilor dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și variabilele care sintetizau această povară reflectau nu numai influența lor favorizantă directă asupra declanșării mișcărilor, dar și faptul că povara de care vorbim era corelată cu variabila „depărtarea de Botoșani”. Coeficienții de corelație a rangurilor Spearman între variabila „depărtarea de Botoșani” și variabilele 162, 148, 159, sînt respectiv — 0,678, — 0,704, — 0,491. Povara arendeii țăărănești pentru pămîntul cultivat cu grîu și pentru izlaz tindea a fi mai mare în județele mai apropiate de Botoșani.

Un aspect interesant al complicatelor relații agrare ale epocii este ilustrat de faptul că în județele în care răscoalele au început mai timpuriu, rangul venitului mediu realizat de marele arendaș la un hectar subarendat țăranului și cultivat cu grîu, a tins a fi mai mic²⁷. Coeficientul de corelație Spearman între cele două variabile (95 și 164) este 0,494. Nu trebuie

²⁷ Datele privitoare la arenda medie plătită de marele arendaș sînt provenite în mod direct din ancheta întreprinsă în 1906 sub conducerea lui G. D. Creangă, iar cele privitoare la veniturile realizate de marele arendaș au fost obținute prin prelucrarea datelor furnizate de aceeași anchetă. Coeficienții calculați de noi se referă deci la valorile acestor două variabile rezultate din ancheta din 1906.

uitat însă un fapt, marii arendași și marii proprietari își însușeau împreună, „roadele” intensificării exploatarei țăranilor, care a dus, așa cum reiese din scrierile și anchetele referitoare la perioada 1870—1906 — atît la creșterea veniturilor realizate de marii arendași cît și la mărirea arendeii pe care aceștia o plăteau moșierilor²⁸.

Un alt aspect al complicațiilor proprii relațiilor agrare ale epocii este următorul. Deși începerea mai timpurie a răscoalei într-un județ a tins a fi asociată cu un rang mai mare al arendeii țărănești, la cultura grîului — ea a tins de asemenea a fi asociată cu un rang mai mare al valorii medii a producției obținute de țăran pentru o zi de muncă efectuată în cadrul arendeii la cultura grîului²⁹. Coeficientul de corelație Spearman între ordinea izbucnirii răscoalelor și variabila 166 este — 0,486³⁰.

Explicația constă în aceea că în județele în care răscoala a început mai întîi, prețul pîinii și deci al grîului a tins a fi mai mare (coeficientul de corelație Spearman între ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești și prețul pîinii — variabila 48 — era de — 0,593),

În Moldova, unde a început mai întîi răscoala, prețul grîului ca și de altfel producția de grîu la hectar era mai mare decît în restul țării³¹. Tocmai de aceea au putut fi mai mari acolo atît media arendeii plătite de țăranii marelui proprietăți pentru un hectar cultivat cu grîu cît și media prețului producției obținute de țăran pentru o zi de muncă efectuată în contul unei astfel de arende.

OBȘTILE ȚĂRĂNEȘTI DE ARENDARE A PĂMÎNTULUI

Din punct de vedere al mărimii, al patrulea coeficient de corelație a rangurilor Spearman este cel dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și numărul obștilor țărănești de arendare în 1906 (variabila 91); coeficientul este — 0,746. În județele în care obștile de arendare au fost mai multe, răscoalele au tins a începe mai devreme. Desigur, mișcarea în favoarea obștilor țărănești de luare directă în arendă a moșiilor a contribuit la

²⁸ Economistul Pană Buescu (*Toamelile agricole pe teoria rentei*, București, 1893, p. 5), C. Garoflid (*Părerii în chestia agrară*, București, 1907, p. 20, 22, 47—48), sociologul G. D. Scraba (*Starea socială a sateanului român*, București, 1907, p. 68), acesta din urmă reluînd păreri exprimate de persoanele supuse unei anchete sociologice — au subliniat legătura dintre creșterea arendeii plătite moșierului de marele arendaș și creșterea subarendeii impuse țăranului.

²⁹ Am avut în vedere pe de o parte cantitatea de produse rămășiță țăranului în cazul luării în arendă a unui hectar pe care îl cultiva cu grîu, iar pe de altă parte numărul zilelor de muncă (transformate în zile cu palmele) efectuate de țăran atît pentru obținerea produselor care îi rămîneau lui cît și pentru produsele care erau prelevate de moșier. În cazurile de arendă în bani am considerat că aceasta era transformată în arendă în muncă (vezi p. 1720). Am prelucrat datele anchetei conduse de G. D. Creangă.

³⁰ Reamintim că un coeficient de corelație Spearman negativ între ordinea izbucnirii răscoalelor țărănești și altă variabilă arată că rangurile mici ale primei variabile tind să fie asociate cu rangurile mari ale celeilalte variabile, deci că în județele în care răscoala a început mai întîi, rangurile celeilalte variabile au tins a fi mai mari.

³¹ În ancheta condusă de Creangă, ale cărei date le-am folosit pentru prelucrarea datelor privind variabila 166, atît prețul hectolitriului de grîu, cît și producția de grîu la hectar au fost luate mai mari în Moldova decît în restul țării. Tocmai de aceea, coeficientul de corelație Spearman între ordinea izbucnirii răscoalelor și producția medie de grîu a moșiilor supuse anchetei conduse de Creangă este de —0,638.

pregătirea terenului în vederea ridicării țărănimii la o formă superioară de acțiune.

Rolul obștilor dearendare în declanșarea răscoalei în nordul Moldovei a fost deja semnalat³². Coeficientul găsit de noi contribuie la precizarea și ierarhizarea acestui rol pe scara întregii țări.

În număr absolut, obștile țărănești dearendare erau puțin numeroase între 0 și 4 pe județ. Coeficientul menționat reflectă și alt aspect. Mișcarea în favoarea obștilor era stimulată de aceleași greutăți și nevoi resimțite de țărâtime care au dus la răscoală. În sfârșit, „ordinea spațială” geografică prezentă în repartizarea pe județe a rangurilor valorilor precedentelor variabile se manifestă și în cazul obștilor țărănești dearendare — care tindeau a fi mai puțin rare în județele mai puțin depărtate de Botoșani (coeficientul de corelație Spearman între depărtarea de Botoșani și numărul obștilor dearendare era de $-0,678$.)

NIVELUL DE TRAI SCĂZUT AL MASELOR ȚĂRĂNEȘTI

Sărăcia maselor țărănești a fost una din cauzele principale profunde ale răscoalei din 1907. Răscoala a fost peste tot îndreptată împotriva sărăciei, a reprezentat peste tot o încercare a țărănimii de a forța deschiderea unui drum pentru ieșirea din sărăcie.

Factorii determinanți ai ordinii izbucnirii răscoalei indică însă condițiile a căror îmbinare au înlesnit declanșarea mișcărilor, dându-le o anumită ordine temporală. Așa se explică, credem, că printre acești factori figurează, dar cu coeficienți de corelație ai rangurilor ceva mai mici — diverse variabile care exprimau nivelul de trai material și cultural scăzut al țărănimii.

Răscoalele au tins a începe mai curînd în județele în care (în paranteză indicăm numărul variabilei în tabelul nostru, urmat de coeficientul de corelație Spearman dintre aceasta și ordinea izbucnirii răscoalelor).

— Era mai mare rangul „proporției caselor țărănești cu o singură cameră” (variabila 100, coeficient $-0,644$).

— Era mai mic rangul venitului funciar impozabil mediu al gospodăriilor țărănești cu mai puțin de 10 ha (variabila 125, coeficient $0,588$).

— Era mai mic rangul raportului dintre numărul cercurilor culturale și populația rurală — raport care reflecta nivelul de trai material și cultural al țărănimii, măsura în care situația ei îi permitea să aibă un timp liber consacrat preocupărilor culturale (variabila 106 coeficient $0,592$)³³.

³² Ph. G. Eydelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907, Origins of a modern Jacquerie*, Leiden, 1971, p. 204, 214—215.

³³ Intrucit autorii străini au emis diverse ipoteze cu privire la influența tradiționalismului asupra răscoalelor țărănești (D. Chirot, Ch. Raghin, *Market, Tradition and Peasant Rebellion The Case of Romania in 1907*, în *American Sociological Review*, 40 (1975), p. 428—444), am luat în considerare variabilele „numărul sărbătorilor superstițioase observate în județ” și „proporția concubinajelor în totalul menajelor” — respectiv variabilele 103 și 105. Coeficientul de corelație Spearman de $0,435$ dintre variabilele 94 și 103 arată că răscoalele țărănești au tins a izbucni mai întîi în județele în care numărul sărbătorilor superstițioase era mai mic. Coeficientul de corelație Spearman de $-0,337$ dintre variabilele 94 și 105 arată că răscoalele țărănești au tins a izbucni mai devreme în județele în care proporția concubinajelor în totalul menajelor era mai mare. Acești coeficienți sugerează concluzia că răscoalele au

Datele privind venitul impozabil și numărul gospodăriilor țărănești mai mici de 50 de hectare reflectă corect situația din scriptele fiscale, dar aceste scripte nu înregistrau corect realitatea. De asemenea datele privitoare la locuințele rurale, la cercurile culturale, la numărul sărbătorilor superstițioase se bazau pe evaluările autorităților sătești și puteau conține erori. Din considerentele menționate într-un subcapitol precedent, aceste erori au dus mai curînd la micșorarea coeficienților de corelație. Erorile nu au putut fi însă de asemenea natură încît să afecteze sensul coeficienților de corelație a rangurilor.

Am vorbit mai sus despre potențialul suplimentar al inventarului țărănesc luat în ansamblul său. Acest potențial suplimentar de ansamblu, nu ștergea însă diferențierea din sinul țărănimii, existența unor pături țărănești care nu aveau mai puțin decît două vite de muncă sau nu aveau plug. Răscoalele au tins a izbucni mai devreme în județele în care :

— Era *mai mare* rangul procentului proprietarilor de vite care aveau o singură bovină, deci *nu* posedau o pereche de boi de muncă (variabila 139, coeficient — 0,624).

— Era *mai mic* rangul numărului de pluguri care revenea de o familie țărăneasă, deci *mai mare* numărul familiilor țărănești fără plug (variabila 127 coeficient 0,340). Și variabilele despre care am vorbit în acest capitol erau corelate cu “depărtarea de Botoșani”.³⁴

RAPORTURILE DE PROPRIETATE

Răscoala din 1907 a fost expresia contradicției evidente dintre moșierime și țărănime. Din nou însă trebuia avut în vedere că ceea ce studiem acum nu sînt cauzele profunde — bine cunoscute ale izbucnirii răscoalei, și ordinea temporală a izbucnirii lor în diferite județe. Nu trebuie deci să surprindă nici prezența ponderei marelui proprietăți printre factorii care au influențat această ordine, nici ierarhizarea gradului acestei influențe în raport cu alți factori care au înrîurit ordinea izbucnirii răscoalei.

Erorile existente în recensămintele funciare pe care se bazează variabilele calculate în acest subcapitol, dacă modifică întrucîtva — reducîndu-i — coeficienții obținuți de noi, nu au schimbat semnul lor.

Mișcările au tins a începe mai întîi în județele în care discrepanțele dintre proprietatea moșierească și proprietatea țărăneasă, dintre proprietatea moșierească și țărani lipsiți de pămînt erau mai mari.

Coeficientul de corelație a rangurilor Spearman dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și suprafața proprietății moșierești de peste 100 ha

tins a începe mai întîi în județele în care tradiționalismul era mai slab. Datele anchetei sociologice din 1906 explică concubinajul nu numai prin slăbirea sentimentului religios dar și prin aceea că țărani nu puteau acoperi cheltuielile de nuntă, fetele nu aveau zestre. Coeficientul de corelație a rangurilor între ordinea izbucnirii răscoalelor și proporția concubinajelor se explică și prin faptul că această proporție reflectă și precaritatea condițiilor de trai ale țărănimii. Pe de altă parte, numărul sărbătorilor superstițioase era corelat cu depărtarea de Botoșani (coeficient Spearman 0,626).

³⁴ Coeficienții de corelație Spearman între „depărtarea de Botoșani” și variabilele 100, 125, 106, 139, 127 erau: —0,766, 0,533, 0,709, —0,715, 0,309.

raportată la suprafața proprietăților mai mici de 2 ha (variabila 74) a fost de $-0,631$.

Coeficienții de corelația Spearman dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și suprafața proprietăților de peste 50 ha raportată, respectiv, la suprafața proprietăților de 0,1–5 ha și 10–50 ha (variabilele 7 și 9) au fost $-0,603$ și $-0,570$. Răscoalele au tins deci a izbucni mai întâi în județele în care aceste categorii de proprietăți țărănești, atît ale țăranilor săraci cît și ale celor bogați — totalizau o suprafață mai mică în raport cu suprafața moșiilor. Sau, ceea ce este tot una, răscoalele au tins a izbucni mai întâi în județele în care moșiile totalizau o suprafață mai mare în raport cu suprafața categoriilor de proprietăți țărănești menționate mai sus.

În general, mișcările țărănești au tins a izbucni mai întâi în județele în care ponderea proprietății moșierești în ansamblul proprietății funciare a fost mai mare (variabila 5, coeficient $-0,556$).

De asemenea, răscoala a tins a izbucni mai devreme în județele în care moșiile aveau o suprafață mai mare sau erau mai concentrate în raport atît cu numărul țăranilor neproprietari și cu numărul țăranilor săraci cît și cu numărul țăranilor bogați.

Între ordinea izbucnirii răscoalelor și suprafața moșiilor raportată, respectiv, la numărul țăranilor neproprietari (variabila 66) la numărul proprietăților de pînă la 10 ha (variabila 17), la numărul proprietăților de 10–50 ha (variabila 19), coeficienții de corelație Spearman au fost de $-0,523$, $-0,406$, $-0,564$ ³⁵.

Pe de altă parte, răscoalele țărănești au tins a izbucni mai devreme în județele în care burghezia sătească era mai slabă, respectiv rangul ponderii suprafeței deținute de chiaburi în ansamblul proprietății țărănești era *mai mic* (variabila 10, coeficient 0,409) și în care țărănimea mijlocasă era mai puternică, respectiv rangul ponderii suprafeței deținute de țărănimea mijlocasă în ansamblul proprietății țărănești era mai mare (variabila 11, coeficient Spearman $-0,520$). Această îmbinare a corelațiilor s-ar putea interpreta prin aceea că mediul favorabil pentru declanșarea mai timpurie a răscoalei a existat în județele în care țărănimea mijlocasă era mai puternică fără a fi avut totuși posibilitatea de a cumpăra suficient pămînt pentru a intra în rindurile țărănimii bogate.

Trebuie să avem în vedere, și în acest caz, că toate corelațiile prezentate aici sînt așa numite corelații ecologice: corelații cu anumite caracteristici ale mediului în care au izbucnit răscoalele și nu corelații cu caracteristici ale indivizilor participanți la răscoală.

Corelația dintre începutul izbucnirii răscoalelor și ponderea mai mică a proprietății chiaburești nu era deci relevantă pentru problema de a ști ce participare și ce rol a avut burghezia sătească în declanșarea răscoalei. Pentru a răspunde la această problemă am fi avut nevoie de date privind apartenența socială a participanților la răscoală și a conducătorilor ei.

Corelația dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și variabilele care indică repartiția proprietății funciare exprimă nu numai influența directă a acestor din urmă variabile asupra ordinei declanșării mișcărilor ci și

³⁵ Vezi și variabilele 12, 14, 15, 21, 25, 27, 36, 35, 76, 79, 80, 81, 130 în tabel.

“corelația geografică” constatată și în alte cazuri și anume corelația dintre acele variabile și depărtarea de Botoșani. În județele mai puțin depărtate de Botoșani, tindeau a fi mai mari rangurile variabilelor (în paranteză coeficientul de corelație Spearman cu depărtarea de Botoșani):

— Ponderea proprietății de peste 100 ha. în ansamblul proprietății funciare (variabila 5, coeficient — 0,417).

— Suprafața moșiilor raportată la suprafața proprietăților mai mici de 2 ha. respectiv a proprietăților mai mici de 5 ha. și a celor de 10—50 ha. (variabilele 74, 7, 9, coeficienți — 0,682, — 0,671 și — 0,351).

— Suprafața moșiilor raportată la numărul proprietarilor de 10—50 ha și respectiv la numărul proprietăților mai mici de 10 ha. și la numărul țăranilor neproprietari (variabilele 20,17 și 66, coeficienții — 0,514 și — 0,313, — 0,515).

— Ponderea suprafeței proprietăților mijlocașe în totalul suprafeței proprietăților țărănești (variabila 11, coeficient — 0,722).

EXPLOATAREA MUNCII ȚĂRANILOR ANGAJAȚI LA MUNCĂ PE BANI. DEZVOLTAREA INDUSTRIEI

Coeficienții de corelație a rangurilor Spearman între ordinea izbucnirii răscoalelor pe de o parte și prețul obișnuit al muncii pentru un hectar cultivat cu porumb și respectiv prețul obișnuit al muncii pentru un hectar cultivat cu grâu pe de altă parte era de 0,473 și 0,457 (vezi variabilele 134 și 135).

“Prețul obișnuit al muncii unui hectar” (calculat pe baza anchetei conduse de Creangă) era prețul plătit de moșier sau marele arendaș țăranului sau muncitorului care se angaja să lucreze în perioada muncilor agricole și includea arăturile și cărăturile făcute cu inventarul celui angajat.

După cum arată coeficienții citați, în județele în care plata muncii țăranilor angajați pe bani de moșieri sau marii arendași era *mai mică*, răscoalele au tins a izbucni *mai curînd*. Exploatarea mai intensă a țăranilor și muncitorilor agricoli angajați pe bani a constituit un mediu care a favorizat declanșarea mai timpurie a răscoalei³⁶.

Concordanța geografică de atîtea ori observată se manifestă și în cazul acestor ultime două variabile. În județele mai puțin depărtate de Botoșani, deci în Moldova, tindeau a fi *mai mici* rangurile prețului obișnuit al muncii unui hectar de porumb și respectiv de grâu (coeficienți de corelație Spearman cu depărtarea de Botoșani — 0,618 și — 0,521).

În altă ordine de idei consemnăm faptul că județele în care rangul proporției muncitorilor din întreprinderile industriale de la țară în ansamblul populației a fost mai mare, — răscoala a tins să înceapă *mai devreme* (variabila 69, coeficient Spearman — 0,459, Vezi și variabila 39).

De asemenea, răscoala a tins a izbucni mai întîi în județele cu o proporție mai mare a populației urbane (variabila 38, — 0,334).

³⁶ Tocmai faptul că în județele în care răscoala a izbucnit mai întîi prețul obișnuit al muncii era *mai mic*, explică de ce tindea acolo să fie mai mare diferența între venitul obținut de țăran prin luarea unui hectar în arendă pe de o parte și venitul pe care l-ar fi obținut în cazul că munca efectuată pe baza arendării ar fi prestat-o în calitate de angajat pe bani. (Vezi variabilele 149, 151 din tabel).

Și aceste ultime trei variabile (69, 39, 38) erau corelate cu depărtarea de Botoșani coeficienții Spearman fiind, respectiv, — 0,483, — 0,325 și — 0,400).

POTENȚIALUL SUPLIMENTAR AL INVENTARULUI ȚĂRĂNESC

Un element esențial al relațiilor agrare din România începutului de secol era cultivarea unei mari părți (circa 3/4) din pământul moșierilor cu inventarul țăranilor lipsiți în majoritatea lor de pământ suficient întreținerii. Era una din contradicțiile fundamentale ale regimului agrar din România care a reprezentat un factor determinat principal al intensității răscoalelor țărănești din 1907³⁷. Influența acestui factor s-a resimțit — chiar dacă mai puțin — și asupra ordinii declanșării mișcărilor țărănești.

Această concluzie este sugerată de coeficientul de corelație Spearman de — 0,402 dintre ordinea declanșării mișcărilor țărănești pe de o parte și raportul dintre numărul bovinelor posedate de țărani și suprafața pământului lor cultivabil (variabila 119) pe de altă parte. Ultima variabilă era un indicator aproximativ al proporției în care potențialul de muncă al vitelor aflate în proprietatea țăranimii întrecea suprafața cultivabilă deținută de țărani³⁸. În județele în care această proporție a fost mai mare, răscoalele au tins a izbucni mai devreme. Același sens are și corelația dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și numărul plugurilor țăranilor raportat la pământul lor (variabila 118 coeficient Spearman — 0,304). Posesiunea unui inventar agricol cu care putea cultiva mai mult pământ decât poseda ea însăși și decât îi da în arendă marea proprietate tindea a împinge țărănimea să se pună în mișcare mai devreme.

În sfârșit, în aceeași ordine de idei, în județele în care suprafața dată în arendă țăranilor de marea proprietate era mai mică în raport cu numărul țăranilor învoiți (variabila 75) coeficient de corelație Spearman cu ordinea izbucnirii răscoalelor 0,465 — mișcările au tins a izbucni mai repede. Insuficiența suprafeței de pământ pe care marea proprietate o da în arendă țăranilor a tins a accelera izbucnirea răscoalei.

De subliniat că variabilele 75, 118 și 119 erau foarte puțin sau de loc corelate cu “depărtarea de Botoșani” (coeficienții respectivi 0,097 — 0,037, — 0,305).

ALTE CORELAȚII

O serie de coeficienți de corelație Spearman importanți din punct de vedere al mărimii absolute reflectă în realitate o “corelație geografică” — faptul că atât variabilele respective cât și ordinea izbucnirii mișcărilor țărănești au fost corelate cu “depărtarea de Botoșani”.

³⁷ Am vorbit despre aceasta într-o comunicare prezentată în martie 1979 la Institutul de Istorie “N. Iorga”.

³⁸ Specialiștii din epocă indicau de obicei 20 de hectare ca reprezentând suprafața care putea fi cultivată într-un an cu un plug. Se poate considera că 20 de hectare puteau fi cultivate anual cu o pereche de boi. Înmulțind cu 20 numărul plugurilor țăranilor și cu 10 numărul boilor obținem suprafața care putea fi cultivată în medie cu plugurile și respectiv boii de care dispunea țărănimea în totalitatea ei. Am arătat mai sus, coeficientul de corelație a rangurilor nu se schimbă dacă înmulțim toate valorile unei variabile cu același număr. Statistica nu indică însă cite bovine erau bune de muncă.

Vom arăta care sînt aceste variabile desemnînd în paranteză prin :

C S O R — coeficientul de corelație a rangurilor Spearman între variabila respectivă și *ordinea izbucnirii răscoalelor*

C S D B — coeficientul de corelație a rangurilor Spearman între variabila respectiv și *depărtarea de Botoșani*.

Începerea *mai devreme* a răscoalelor țărănești a tîns a fi asociată cu rangurile *mai mari* ale variabilelor :

— Proporția comunelor care se ocupau cu cîrăușia (variabila 70, C S O R — 0,737, C S D B — 0,754), ca urmare a faptului că în județele din Moldova această proporție era mai mare.

— Proporția terenurilor de pășune (variabila 2, C S O R — 0,614, C S D B — 0,604) ca urmare a faptului că ponderea terenurilor de pășune era mai mare în Moldova.

— Proporția vitelor aparținînd marelui proprietăți și înzestrarea moșiilor cu pluguri (variabilele 50, 142, 45, 86, C S O R respectiv — 0,737, — 0,678, — 0,428, — 0,551, și C S D B respectiv — 0,798, — 0,685, — 0,650, — 0,685 vezi și variabilele 44, 49, 104, 136).

Ca urmare a faptului că în Moldova moșiile erau mai bine înzestrate cu inventar, agricultura capitalistă era mai dezvoltată, credem și că nivelul mai coborît al prețului muncilor agricole din această parte a țării a contribuit ca aici răscoalele să se declanșeze mai devreme³⁹.

PROBLEMA COEFICIENȚILOR DE CORELAȚIE PARȚIALĂ

După cum s-a văzut, unii din coeficienții de corelație parțială a rangurilor analizați au reflectat pe lîngă o relație de condiționare directă, de influențare directă a începerii răscoalei de către diverse variabile social-economice, și faptul că atît respectivele variabile “explicative” cît și ordinea izbucnirii răscoalelor erau corelate cu “un factor comun”⁴⁰ “depărtarea de Botoșani”. Pentru diverse variabile “explicative” pot exista și alte “variabile-factori comuni” de acest fel, care se reflectă în coeficienții de corelație analizați.

Se pune următoarea problemă. Există un procedeu matematic care permite să se elimine prin abstracție, respectiv prin calcul influența uneia sau mai multor variabile explicative. Cu alte cuvinte se poate calcula care ar fi fost corelația dintre două variabile Y și X_1 în condițiile în care s-ar fi eliminat influența altor variabile $X_2, X_3 \dots X_n$ asupra variabilei Y . Este vorba de calculul așa numiților coeficienți de corelație parțială; aceștia arată care ar fi fost corelația între o variabilă X_1 și o variabilă Y_1 în cazul că alte variabile $X_2, X_3 \dots X_n$ ar fi avut o valoare constantă neavînd deci influență asupra variației variabilei Y ; valoarea constantă ipotetică este egală cu media variabilei reale.

³⁹ Prin corelațiile comune cu alte variabile (vezi figurile 4 și 6) credem că se explică și corelația rangurilor dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și variabila 120.

⁴⁰ În statistica matematică există metoda “analizei factoriale” care înțelege prin factor altceva decît sensul pe care îl dăm aici expresiei factor comun.

În cazul corelației rangurilor pentru calculul corelației parțiale se recomandă de obicei coeficienții Kendall, dar diverșii autori arată că este rațională și utilizarea coeficienților Spearman⁴¹.

Trebuie însă să avem în vedere că precum se subliniază în diverse lucrări, utilizarea coeficienților de corelație parțială nu este totdeauna rațională⁴².

Calcularea coeficienților de corelație parțială a rangurilor este rațională dacă utilizarea lor este necesară și posibilă.

Utilizarea coeficienților de corelație parțială este *necesară* în unele probleme — mai ales economice — în care interesează influența unei variabile luate *in sine*, indiferent de influența exercitată de alte variabile. În problema noastră, ca și în alte probleme istorice, interesează însă tocmai influența unei variabile în contextul istoric concret, creat de întrepătrunderea și interacțiunea a numeroase influențe⁴³. Unele din variabilele analizate de noi și-au exercitat influența tocmai împreună cu și prin intermediul altor variabile, astfel că diminuarea prin abstracție a influenței unor variabile nu ar permite înțelegerea modului concret în care au acționat condițiile istorice date.

De altfel, ipoteza menținerii constante a unor variabile (necesară pentru a calcula coeficienții de corelație parțială) este în unele cazuri lipsită de sens. De exemplu, ipoteza “menținerii constante” a depărtării de Botoșani a celorlalte județe ale țării — ni se pare a nu avea sens, deoarece nu poate avea un corespondent în realitate.

În viața socială interacțiunile între variabile sînt extrem de complexe, criteriile eliminării influenței unora din variabile nefiind totdeauna justificate sau controlabile⁴⁴. Eliminarea, prin abstracție și calcul a influenței unor variabile este posibilă mai ales cînd există multe unități observate și puține variabile luate în considerare. Or, în cazul nostru, în care avem puține unități și multe variabile, nu ne-a fost posibil să găsim un criteriu rațional potrivit căruia să *facem* abstracție de influența unor variabile și să *nu facem* abstracție de influența altora.

Din toate aceste motive considerăm necesar să ne limităm concluziile noastre în problema tratată acum la cele bazate pe coeficienții de corelație *simplică* a rangurilor, fără a nega cîtuși de puțin posibilitatea utilizării raționale a coeficienților de corelație parțială pentru alte probleme⁴⁵.

⁴¹ W. I. Conover, *Practical nonparametric Statistics*, New York, 1971, p. 255. Charles M. Dollar, Richard J. Jensen, *Historian's Guide to Statistics. Quantitative Analysis and Historical Research*, New York, 1971, p. 94.

⁴² Vezi recenzia publicată de A. Manellia, A. Gataulin, A. Vetrov, în “Vestnik Statistiki” nr. 12 din 1975, p. 66.

⁴³ Cînd se iau valorile *absolute* ale unor variabile, *nu rangurile*, se pot calcula “coeficienții beta” cu ajutorul cărora se poate stabili influența directă a unei variabile și influențele ei indirecte prin intermediul altor variabile.

⁴⁴ *Metodika i tehnika statisticeskoi obrabotki pervicnoi sofiologhiceskoi informaiii*, Moskva, 1968, p. 252.

⁴⁵ Menționăm, totuși, pentru cititorii interesați de această problemă, că am calculat, cu titlu de experiență, mai întii coeficienții de corelație parțială a rangurilor Spearman dintre ordinea izbucnirii răscoalelor și celelalte variabile, în ipoteza eliminării influenței variabilei „depărtarea de Botoșani”. Am luat apoi un grup de șase variabile care ni s-au părut mai semnificative pe baza analizei noilor coeficienți obținuți, la care am adăugat din nou variabila eliminată. Am obținut următorul grup de opt variabile: 94, 5, 19, 118, 154, 161, 173. Menținînd pe rînd constante cîte șase variabile din grupul obținut, am găsit următorii coefi-

Trebuie totodată să reținem că numai unele aspecte ale dependenței între variabile pot fi reflectate de coeficienții de corelație a rangurilor. Și mai ales trebuie să avem în vedere că în toate cazurile analizate mai sus, de influențare a ordinii izbucnirii răscoalelor de o variabilă oarecare X , coeficientul de corelație statistică a rangurilor măsoară rezultatul produs prin îmbinarea influenței *directe* a acelei variabile X asupra ordinii izbucnirii răscoalei cu 1 *influența indirectă* exercitată de variabila X prin intermediul altor variabile și cu 2 efectele influenței altor variabile care, fără a se afla într-o relație cauzală cu variabila X se caracterizează prin tendința unor *variații concomitente (coincidente)* cu aceasta din urmă, potrivit modelului reprezentat în figura 8.

CONCLUZII

Analiza coeficienților de corelație a rangurilor a arătat că izbucnirea mai devreme a răscoalei în județele țării a fost favorizată pe de o parte de un "factor geografic": "depărtarea mai mică de Botoșani" pe de altă parte de variabile social-economice în care se exprimă specificul sistemului relațiilor agrare din România începutului de secol. Aceste ultime variabile se raportau la componența marilor arendași, povara arendeii datorate de țărani, mișcarea pentru înființarea obștilor, capacitatea țărănimii de a lucra cu inventarul propriu pământul moșieresc, nivelul de trai scăzut al țărănimii, raporturile de proprietate.

Totodată, și aceasta este poate principala concluzie a analizei noastre, a existat o corelație între repartiția geografică a valorilor diverselor variabile social-economice care au favorizat declanșarea mai timpurie a răscoalei și depărtarea de Botoșani.

Variabilele social-economice care au înlesnit izbucnirea răscoalei se împart în două categorii: 1) variabilele ale căror valori *mai mari* au tins a favoriza declanșarea mișcărilor; tocmai valorile acestor variabile au tins a fi *mai mari* în nordul Moldovei și au tins a descrește odată cu creșterea "depărtării de Botoșani".

2) Variabile ale căror valori *mai mici* au tins a fi asociate cu izbucnirea mai devreme a răscoalei; tocmai valorile acestor variabile au tins a fi *mai mici* în nordul Moldovei și au tins a crește odată cu creșterea „depărtării față de Botoșani”.

coefienți de corelație parțială Spearman cu variabila „ordinea izbucnirii răscoalelor” (coeficienții Kendal sînt de obicei mai mici decît coeficienții Spearman):

- 0,531 pentru variabila 94.
- 0,023 pentru variabila 154.
- 0,219 pentru variabila 5
- 0,064 pentru variabila 19
- 0,244 pentru variabila 173
- 0,160 pentru variabila 161
- 0,002 pentru variabila 118

Corelațiile parțiale cele mai puternice sînt deci în acest caz cele cu variabilele "depărtarea de Botoșani" "proporția moșilor date în arendă la neromâni", "ponderea suprafeței moșilor în totalul suprafeței proprietăților funciare".

Coeficienții de corelație parțială sînt deosebiți de coeficienții corelație simplă pentru că se bazează pe ipoteza existenței unor condiții deosebite, deosebite condiții istorice reale.

Direcția generală a propagării răscoalelor a fost din nord-vestul țării spre restul județelor (și nu invers, din sud-estul țării spre nord-vest), din cauza acestui specific a "repartiției teritoriale" a valorilor unor variabile social-economice și culturale în care se reflecta un specific al situației social-economice și culturale a diverselor județe.

În sfârșit, din punct de vedere metodologic, una din concluziile pe care dorim să le subliniem este aceea că nu pot fi excluse pentru viitor și alte modalități de *interpretare* a coeficienților de corelație pe care i-am descoperit.

Dar coeficienții de corelație însăși, chiar dacă vor fi altfel interpretați, nu vor putea fi neglijați. Orice încercare de explicare și interpretare a răscoalei din 1907 va trebui să țină seama de coeficienții de corelație descoperiți și care se vor mai descoperi.

LA STATISTIQUE MATHÉMATIQUE ET L'HISTOIRE. RELATIVEMENT À L'ORDRE DU DÉCLENCHEMENT DES RÉVOLTES PAYSANNES DE 1907

RÉSUMÉ

L'article se propose d'analyser les facteurs déterminants de l'ordre du déclenchement des révoltes paysannes de 1907 dans les divers départements de Roumanie. On analyse donc les causes qui ont favorisé le déclenchement des révoltes d'abord dans certains départements puis dans d'autres et non les causes générales, profondes, des révoltes de 1907. La méthode d'investigation c'est l'analyse de la corrélation statistique des rangs. L'article introduit la distinction entre la corrélation *stochastique* d'une part et la corrélation statistique non-stochastique, ou plus court, la *corrélation statistique* d'autre part; la corrélation statistique ne fait pas appel au concept de *probabilité*. On analyse la corrélation statistique (écologique) des rangs entre l'ordre du déclenchement des révoltes dans les 32 départements de Roumanie et encore 167 variables qui caractérisent la situation économique, sociale, géographique, démographique et culturelle des départements.

L'examen des coefficients de corrélation des rangs a révélé que le déclenchement de la révolte a été favorisé en premier lieu par un "facteur géographique", et d'autre côté par les variables socio-économiques dans lesquelles s'est exprimé le caractère spécifique du système des rapports agraires de Roumanie au début du siècle. Ces dernières variables se rapportaient à la composition nationale des grands fermiers, la charge du fermage dû par les paysans, le mouvement pour la constitution de communautés villageoises, la capacité de la paysannerie de labourer les terres de boyards au moyen de leur propre inventaire agricole, le bas niveau de vie de la paysannerie, les rapports de propriété.

Botoșani était un département situé dans le nord-ouest du pays, et les révoltes ont commencé précisément dans ce département et d'ici se sont propagées vers le sud-ouest du pays.

Les variables socio-économiques qui ont facilité le déclenchement de la révolte se divisent en deux catégories : 1) Les variables dont les valeurs supérieures ont tendu à favoriser le déclenchement des révoltes : le pour-

centage des nonroumains parmi les grands fermiers, la grandeur des rédevances en travail, nature, argent, dues par les paysans aux grands propriétaires ou aux grands fermiers, le nombre des associations paysannes pour la prise en ferme des grandes propriétés, le pourcentage de la surface de la terre possédée par les grands propriétaires etc ; précisément les valeurs de ces variables ont tendu à être *supérieures* dans le nord-ouest du pays. 2) les variables dont les valeurs plus réduites ont tendu à être associées au déclenchement plus rapide des révoltes : le revenu moyen de la petite exploitation paysanne et autres indicateurs du niveau de vie matérielle et culturelle des paysans ; c'est précisément les valeurs de ces variables qui ont tendu à être *plus réduites* dans le nord-ouest du pays. Les révoltes se sont propagées en général depuis le nord-ouest du pays vers le reste des départements (et non pas inversement, depuis le sud-est du pays vers le nord-ouest), du fait de ce caractère spécifique de "la répartition géographique" des valeurs de certaines variables socio-économiques et culturelles.

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU — PARTICIPANT ȘI CRONICAR AL VIEȚII POLITICE DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI TRECUT

DE

CONSTANTIN CORBU

Ceea ce s-a reținut cel dintâi atunci cînd s-a comensurat profilul biografic al lui Candiano-Popescu au fost, în genere, gîndirea și acțiunea lui manifest contradictorii, atît în planul politic, cît și în ansamblul exprimărilor de viață. Imaginea pe care a lăsat-o, îndeobște, este a unei firi instabile și tempestive, cu treceri subite de la o poziție la alta, cu reacții de bravadă și, nu mai puțin, cu cedări umile, cu frecventări rapide a felurite posturi și îndeletniciri, toate țintind saturarea orgoliului și vocației sale caracteristice.

La întîia vedere, aceasta îl caracterizează și îl rezumă pînă la capăt pe Candiano-Popescu, dincolo de care n-ar mai fi nimic de preț, nimic de spus. Investigarea îndeaproape și nuanțată a datelor istorice care-i sînt proprii, a texturii evenimentelor la care a participat sau a avut a se implica ne revelează, însă, o figură complexă, elocventă istoricește, în ale cărei contradicții se exprimă, defapt, înseși contradicțiile și meandrele vieții politice ale epocii respective.

Cursul politic urmat de Candiano se identifică, în substanța sa, cu acela al generației de după revoluția română de la 1848, care va cultiva spiritul patriotic de pe pozițiile burgheziei în ascensiune, va contribui la înfăptuirea unor acte și momente de temelie ale edificării României moderne, evoluînd apoi, pas cu pas, în marginile regimului politic existent. Acțiunile sale politice sînt inspirate de idealurile revoluției de la 1848 și, sub acest raport, Candiano-Popescu ne apare limpede conturat ca promotor fervent și constant al năzuințelor naționale ale țării, pînă la exprimările eroice de pe cîmpurile războiului de neatîrnare din 1877—1878. El se apleacă mai puțin asupra chestiunilor economico-sociale pe care spiritul pașoptist și, pe un plan superior, mișcarea noastră muncitorească le-au făcut mereu viguroase în a doua jumătate a veacului trecut, dar referințele sale în acest plan, atîtea cîte au fost, denotă o evaluare realistă, nu odată critică, a vieții sociale, înțelegerea condiției anevoioase a păturilor truditoare, în primul rînd a țărănimii.

Invocînd anii formării sale pentru viață, Candiano-Popescu evidențiază rolul pe care l-a avut în acest sens revoluția din 1848. Țara noastră, aflată atunci sub regimul Regulamentului organic — spune el, era „cîrmuită de o clasă privilegiată, care se întindea ca întunericul peste

țară”. Chiar și în aceste condiții, poporul român era animat de un puternic sentiment național, manifestându-și cu putere patriotismul. Spiritul revoluționar și politic „începuse prin a fi scinteie, cu înfățișarea Societății Filarmonice, patronată de Ion Cimpineanu, și sfârși prin a fi mare foc, curățitor de multe rele, purtând în istorie numele de Revoluția de la 1848, a cărei lumină fu însăși aurora redeșteptării neamului nostru. Pentru că fusei născut într-un asemenea moment — scrie Candiano-Popescu —, de aceea cred că patriotismul a fost simțămîntul stăpînitor al vieții mele”¹.

Se va consacra, entuziast, carierei armelor, opțiune de evident substat politic pașoptist, căci generației imediat următoare revoluției îi revenea misiunea de a înfăptui nemijlocit statul național modern român, la nevoie prin ridicarea armată a poporului, de a impune independența statală deplină, de a apăra și a consolida neatîrnarea României unite. Spune mult și faptul că era discipolul lui I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, fruntași ai revoluției, cu care va acționa în pregătirea și înfăptuirea unor acte politice în epocă, fiind, însă, deseori mai mult un executant al indicațiilor acestora.

Dincolo de configurarea unei persoane, evocarea vieții lui Candiano-Popescu angrenează semnificațiile unei suite de evenimente, a unor linii structurale ale fizionomiei regimului politic din perioada de după făurirea Unirii de la 1859 și pînă la finele veacului trecut, care se ilustrează, și nu o dată se deslușesc pînă la esență, prin reperetele acestei biografii. A cerceta și a interpreta critic, de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, zigzagurile unor asemenea biografii însemnează a aduce clarificări istorice noi asupra vieții politice a epocii, domeniu încă puțin prospectat.

Limitele lui Candiano-Popescu sînt, tot astfel, cele general-specifice politicianismului cercurilor conducătoare burgheze și anturajului acestora, Partidului național-liberal din care a făcut parte, ca și camarilei regale, pe care a servit-o îndeaproape vreme de 12 ani, cu unele reflexe de luciditate și fină observare a realității politico-sociale. I se potrivește întrutotul caracterizarea de personalitate „vulcanică” și „contradictorie”, cu „limpezimi înalte dar și cu umbre”². Involuțiile sale politice se accentuează pe măsura anilor, transformîndu-l într-un tipic personaj de curte regală, versat în dedesupturile gazetăriei și avocaturii, veșnic gata să manevreze și conștient că poate urca sau rata fulgerător. Ofițer inferior mai întii, maior și locotenent-colonel în războiul neatîrnării, erou al bătăliei de la Grivița, care îl consacră în filele perene ale istoriei românești, Candiano va sfârși în intimitatea monarhului, făcînd pe aghiotantul regal, tocmai el care încercase, cîndva, să-l detroneze pe Carol I. Pe calea aceasta va primi epoleții de general, meritați, pe drept, pentru Grivița și dezono-rați prin postura din care îi dobîndea.

Candiano-Popescu s-a născut în București, la 27 ianuarie 1841. Tatăl său, Dumitru Popescu, era fiul lui Radu Popa, moșnean din satul Lipia, de lângă Buzău. Bunicul lui Candiano, om luminat, știutor de carte,

¹ General Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, vol. I, Edit. Universul, București, 1944, p. 17.

² Gh. Bejanu, I. Ceaușescu, V. Mocanu, C. Olteanu, *Asalt la redute*, Edit. militară, București, 1969, p. 59.

a devenit reprezentantul moșnenilor în procesele purtate de aceștia. Agonisind de pe urma proceselor câștigate, a putut intra în posesia unor loturi pe moșiile Tăbărești, Grăjdeana și altele din județul Buzău. Tatăl lui Candiano avea să ajungă slujitor la Curtea domnească a lui Alexandru Ghica. Mama sa — Zincuța Urziceanu, după numele vistierei Elenca Urziceanu — a fost nepoata din vară a domnitorului Țării Românești. De aceea, i s-a dat lui Candiano numele de Alexandru. Cultă și de o rară frumusețe, mama lui Candiano a fost anturată și cerută în căsătorie de oameni de seamă, printre care de frații Teodor și Ion C. Brătianu.

Părinții lui Candiano s-au cunoscut la curtea domnitorului Alexandru Ghica. După căsătorie (1840), s-au mutat la Ploiești, unde Dumitru Popescu a fost numit în poliție. La numai trei ani de la căsătorie, în 1843, acesta sucombă în urma unui accident, „fiind trântit de un cal negru, escortând pe episcopul de Buzău, Chesarie”³. În 1847, mama lui Candiano se recăsătorește tot cu un polițist din Ploiești, Nicolae Candiano, originar din Candia (Italia), coborîtor, se zice, „dintr-o antică familie italiană refugiată la Venetia”⁴. Candiano a frecventat primii ani de școală în Ploiești. Sînt ani de vocație pentru carte și de zburdălnicii⁵. Odată cu deschiderea, la Ploiești, a pensionului condus de grecul Nicolae Lorenti (1851), Candiano și un frate al său, Serghie, au fost trimiși aici. „Învățam bine și Lorenti mă iubea mult”⁶ — spune Candiano. Foarte curînd, pensionul a trecut sub conducerea transilvăneanului Pavel Eliade, pe care îl socotește „model de modestie, de cuviință și de conștiință”⁷. Candiano se ilustrează, în continuare, „la învățătură, ca și la nebunii”⁸. Întîmplările personale se succed năvalnic. Unele lasă urme adînci și fac să se întrevadă un spirit curajos.

În 1854, cînd armata străină se mai afla în țară, Candiano se decide să îmbrățișeze cariera armelor: Prin mijlocirea căpitanului Alexandru Solomon, este primit la Școala militară, reușind al doilea pe lista examinațiilor⁹. Era vremea în care domnitorul Barbu Știrbei punea temelia armelor de grăniceri și dorobanți. Cursurile Școlii durau cinci ani, disciplinele fiind repartizate în cinci clase. Materiile de bază erau: matematica, istoria, limbile franceză și germana, arta militară, fortificația și regulamentele tactice. Școala era frecventată, îndeosebi, de fii ai păturilor avute.

După retragerea trupelor străine din Principate, în urma războiului Crimeii, „începurăm să răsufăm și să ne manifestăm dorințele și aspirațiile”¹⁰. Întoarcerea exilaților pașoptiști — observă Candiano-Popescu — a stîrnit un larg ecou în țară, „un nou avînt și o nouă viață se răspîndiră în toate straturile societății”¹¹. S-au înmulțit organele de presă patriotice, care vor dobîndi o mare forță de influență. Ziarele „Românul” în Țara

³ General Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p. 20.

⁴ *Ibidem*, p. 21.

⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 41.

¹⁰ *Ibidem*, p. 45.

¹¹ *Ibidem*.

Românească și „Steaua Dunării” în Moldova devin focare de animare și de direcționare a mișcării național-populare pentru unire. „Entuziasmul colcăia în suflete”¹².

La numai 16 ani, Candiano era cititor asiduu al presei, cu predicție al gazetei editate de Mihail Kogălniceanu, „Steaua Dunării”. O mare înfriurire va produce asupra sa Dimitrie Bolintineanu, scriitor și militant pe prim-plan al revoluției române de la 1848, astfel că ziarul „Dîmbovița” va deveni, curînd, organul de preferință în planurile sale de acțiune gazetărească. „În acest organ de publicitate voiam să-mi manifest opiniile și credințele”. Pentru a-și spori șansele, Candiano recurge la concursul profesorului său de istorie, unionistul Petre Cernătescu, care se afla în relații apropiate cu Bolintineanu. „Mă iubea mult Cernătescu — declară Candiano —, fiindcă învățam bine și, mai cu seamă, istoria”. Cu toate că militarilor li se interzice să participe la viața politică, insistențele sale pe lângă Cernătescu „il făcură să uite poziția sa de profesor, cum și rigiditatea catedrei”. I-a primit articolele și le-a recomandat lui Bolintineanu¹³.

În preajma Unirii, Candiano nu avea decît 17 ani, dar a înțeles semnificația de adîncime a acesteia și a militat pentru triumful ei. Cînd, cu puțin timp înainte de marele eveniment, la Școala militară s-au făcut iluminatii în favoarea Unirii, Candiano a drapat frontispiciul clădirii cu un uriaș dreptunghi de pînză, pe care erau înscrise versurile sale: „*Să trăiești sfîntă Unire, Tu, al țării sfînt liman/. Căci sub steagu-ți de'înfrățire/. Tot românul e oștean*”¹⁴. Vădînd acuitate politică, Candiano a pătruns mobilurile pactizării dintre elementele retrograde, antiunioniste și agresorii străini. El a denunțat cercurile boierimii reacționare, care, în tentativele ei de zădărnire a Unirii, a fost „ajutată de dușmanii noștri din afară, la care dînsa apelase, cuprînsă de teama și de desnădejdea că îi scapă din mîină guvernul țării și beneficiile ce decurg dintr-însul”¹⁵.

Filonul de gîndire pașoptistă transpare nu numai în virulența cu care combate elementele retrograde, ci, deopotrivă, în afirmarea spiritului regenerator al Unirii, în promovarea unui patriotism ancorat în suflul popular. Cu toate încercările reacțiunii de „a pune piedici în toate chipurile ideilor celor noi — spune Candiano-Popescu —, stavilele ridicate de dînșii fură spulberate de partizanii numeroși ai drapelului regenerării. Niciodată un popor nu a fost frămîntat de dorinți mai nobile și hrănit de un patriotism mai curat ca poporul român în 1859”¹⁶.

Victoria Unirii dă noi impulsuri conștiinței patriotice a viitorului oștean, care, parcă, intuieste apropierea luptei decisive pentru neatîrnarea statală completă. Se străduiește să-și însușească la modul desăvîrșit cunoștințele trebuitoare unui ofițer destoinic, fiind cotate printre cei dintîi¹⁷.

¹² *Ibidem*, p. 46.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 50.

¹⁵ *Ibidem*, p. 57.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 47.

Tot în Școala militară, Candiano a prins gustul literaturii. Citea mult și de calitate. Împreună cu alți colegi, a scos o foaie săptămînală, „Recreația”, care găzduia încercările literare ale elevilor¹⁸.

În 1859, la numai 18 ani și jumătate, termină cursurile Școlii militare. I se acordă gradul de sublocotenent de artilerie, împreună cu ceilalți 12 absolvenți din promoția sa. Entuziasmul lui era fără margini. „În cariera militară — zice Candiano — gradul de sublocotenent și cel de general fac mai multă impresie; cel dintîi pentru că este intrarea în lume pe aripile tinereții, cel din urmă pentru că este sfîrșitul carierei ostașului, însoțit de cele din urmă iluzii și speranțe ce dînsul le mai hrănește”¹⁹.

Pe vremea cînd Candiano îmbrăca uniforma de ofițer, artileria nu dispune de nici un tun. În 1843, Poarta dăruise domnitorului Gheorghe Bibescu o baterie, dar, în 1853, aceasta a fost acaparată de armatele invadatoare și restituită abia în toamna anului 1859. „Făceam servicii în artilerie își amintește Candiano — ca și cum aș fi fost auditor la desen. În 1859, n-aveam nici un tun; în 1897, aveam 12 regimente de artilerie. Ce deosebire între o epocă și alta! Cînd ai fost martor la atîta cădere și la o așa ridicare a fării tale, cum să nu slăvești numele lui Napoleon al III-lea și al bărbaților de la 1848, care au fost pîrghia acestei înălțări?”²⁰. La începutul carierei militare, Candiano a avut șef pe căpitanul Nicolae Haralamb, unul dintre viitorii participanți la acțiunea pentru detronarea lui Cuza și membru al locotenenței instituite după abdicarea acestuia.

Perioada în care Candiano-Popescu își inaugura cariera militară era dominantă de efervescenta luptei popoarelor oprimate pentru formarea statelor de-sine-stătătoare. Minată de propriile mobiluri, în 1859 Franța a declarat război Austriei, susținînd astfel pe italieni în ridicarea lor pentru eliberarea și unirea național-statală, ideal pentru care lupta și poporul român, dornic să realizeze unirea tuturor pămînturilor sale în cadrul aceluiași stat național neatrînat. Entuziasmat de atitudinea Franței, care se declara în favoarea luptei poporului nostru pentru unire, Candiano îl numea pe Napoleon al III-lea „marele român” și „marele italian”. El s-a arătat încîntat de inițiativa lui Cuza de a organiza tabăra militară de la Florești (județul Prahova), în scopul contracarării unei părți a armatei austriace în războiul din 1859 dintre Franța și Austria. Domnitorul român primise sugestii în acest sens și de la Napoleon al III-lea. Un atare act, dincolo de scopurile vădite, țintea să se înscrie într-o linie de conjunctură internațională care să favorizeze o mișcare generală a poporului român, inclusiv din provinciile cotoprite pentru desăvîrșirea unirii. Dealtfel, trupele române — o mărturisește și Candiano-Popescu — erau gata „să pătrundă în Transilvania și să răscoale românimea de peste munți”²¹.

În 1864, la vîrsta de 23 de ani, Candiano a fost avansat căpitan. În acea perioadă de început a carierei, lipsurile materiale continuau să-i dea tircoale. O dată — spune el — „am răbdat de foame 12 ceasuri, neavînd cu ce să-mi cumpăr o piine”²².

¹⁸ *Ibidem*, p. 52.

¹⁹ *Ibidem*, p. 58.

²⁰ *Ibidem*, p. 61.

²¹ *Ibidem*, p. 60.

²² *Ibidem*, p. 67.

Întîia acțiune politică ce avea să atragă atenția asupra lui Candiano a fost angrenarea sa nemijlocită la înlăturarea lui Cuza de la cîrma țării, în 1866. Căpitan pe atunci, șeful unei baterii de artilerie călărească, Candiano a devenit, de fapt, unul dintre pionii acestui act și, de asemenea, a lăsat mărturie revelatoare asupra sensurilor istorice pe care i le confereau autorii lui. Dincolo de slăbiciuni și greșeli săvîrșite de Cuza, care au dat, practic, mină liberă corupției și abuzului, determinînd convulsii interne, Candiano se declară partizanul înlocuirii domnitorului din rațiuni patriotice, din dorința de a asigura existența și continuitatea statului național român în circumstanțele externe atît de puțin propice ale acelor vremuri. El concepea nu înlocuirea lui Cuza ca persoană căruia, dealtfel, îi datora un mare respect, ci a domnului pămîntean cu un prinț străin, situație de mare gravitate, desigur, dar socotită ca unica soluție imediată în epocă pentru a impune Europei o Românie unită. În condițiile în care țara era înconjurată de trei imperii absolute, abdicarea lui Cuza și instituirea unei monarhii constituționale cu un prinț străin — așa cum procedaseră Belgia și Grecia — reprezentau un act merit a contribui la consolidarea statului național, dîndu-i un plus de siguranță în dezvoltarea sa liberă²³. Însuși Cuza care nu urmărise să devină domn al Principatelor Unite se convinsese de necesitatea înlocuirii sale cu un principe dintr-o familie domnitoare din Europa²⁴. În corespondența secretă descoperită de Guvernul provizoriu la palat, după detronarea lui Cuza, „s-a găsit — așa cum notează Candiano în memoriile sale — că însuși Domnitorul răsturnat lucra la aducerea pe tron a unui principe strein...”²⁵. Așa stînd lucrurile, s-ar putea explica limpede anumite gesturi și atitudini defetiste ale lui Cuza, ca și nota de expectativă mai mult sau mai puțin vizibilă din ultima perioadă a domniei sale²⁶.

Într-o atare viziune, nu mai pare a fi o contradicție, între atașamentul lui Candiano — și nu numai al lui — față de principiile, de persoana lui Cuza și dorința schimbării lui cu un domnitor străin. În numeroase rînduri, Candiano și-a exprimat sentimentele de considerație față de Cuza, căruia i-a apreciat meritele și popularitatea. La rîndul său, domnitorul — spune Candiano — „neconținut m-a iubit și m-a protejat”. Cînd, în trecere prin Ploiești, lui Cuza i-a fost prezentată mama lui Candiano, s-a arătat bucuros și a spus despre fiul ei: „Il iubesc mult”. Tot așezîndu-se, cu prilejul unei vizite la Iași, domnitorul a declarat despre Candiano, care se afla atunci într-o garnizoană a orașului: „Candiano este unul dintre cei mai buni și iubiți ofițeri ai mei”.

Participarea lui Candiano la actul detronării — după cum o afirmă — are, astfel, mobiluri exclusiv patriotice: „am intrat în conspirație împins de cea mai desăvîrșită desinteresare și împlinind cea mai grozavă jertfă pe care un om poate să o îplinească... Cîte nopți n-am dormit! Ce chin, ce luptă înverșunată s-a petrecut în mine! Trebuia să hotărăsc. Am ales țara”²⁷. Sentimentele sale pentru Cuza l-au determinat să refuze a merge

²³ Nichita Adăniloae, *Cucerirea independenței naționale, rod al luptei poporului român, moment istoric hotărîtor în evoluția României moderne*, în „Anale de istorie”, nr. 1/1977, p. 94.

²⁴ *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1964, p. 393.

²⁵ General Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p. 81.

²⁶ *Istoria României*, vol. IV, p. 393.

²⁷ General Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p. 89.

la palat pentru a-l sili pe domnitor să semneze actul abdicării. „Dacă mi s-ar fi cerut aceasta — scrie el —, aş fi refuzat categoric. Destul era pentru mine să beau paharul amar de a intra în conspiraţie. Chiar jertfele au margini”²⁸.

În scenariul înlăturării domnitorului, Candiano figura cu misiunea arestării generalilor Savel Manu, ministrul de război şi I. Em. Florescu, comandantul oştirii. A făcut-o fără să se servească de escortă şi „cu neplăcută însărcinare”. „Arestându-i, nu le-am cerut decât cuvântul lor de onoare că se vor supune şi nu vor păşi pragul arestului”. Apoi, Candiano s-a întors în bateria sa, aşteptând desfăşurarea evenimentelor. N-a fost nevoie de intervenţia oastei; regimul — spunea el — „a căzut nu din îmbrîncirea armatei”²⁹. Participarea absolut dezinteresată a lui Candiano la evenimentele din noaptea de 10—11 februarie 1866, insistent afişată, nu se confirmă întocmai. În chiar primul guvern de după abdicarea lui Cuza, devine şeful de cabinet al colonelului Haralamb, numit ministru de război. Numai neîncrederea lui Carol în ofiţerii care au participat la îndepartarea lui Cuza l-a făcut să demisioneze din acest post şi din armată, în 1867³⁰.

În anii 1867—1870, Candiano şi-a concentrat acţiunea pe tărîmul publicistic, editînd pe propriile spese două ziare: „Perseverenţa” şi „Democraţia”. Conţinutul acestora, mai mult ca oricare altă activitate a sa, ne prezintă un intelectual receptiv la dezideratele maselor, animator al idealurilor naţionale ale românilor. Întîiul dintre ziarele sale, „Perseverenţa”, a debutat la 5 martie 1867³¹. Atrage atenţia faptul că, în primul număr al acestei foi, Candiano a publicat un program politic al său, nu lipsit de idei valoroase pentru evoluţia ascendentă a societăţii noastre, unele apropiate, într-o serie de puncte, de programul socialist. Autorul porneşte de la observaţia întemeiată că, datorită revoluţiei de la 1848, România a urmat în etapa următoare traiectoriile unui progres vădit, palpabil, calificat de el drept considerabil. „Să mulţumim dar bărbaţilor de inimă şi de talent — spune Candiano —, care, în 1848, au împlinit pentru întîia dată pe pămîntul ţării sămînţa principiilor democratice cu atîta sîrguinţă şi artă încît lucru nemaipomenit, după o distanţă de numai cîţiva ani, românii au putut să recolte fructul acestei seminţe sub autorizaţiunea însăşi a pactului fundamental al ţării, sau mai clar, românii au putut să vadă aspiraţiunile lor înscrise chiar în legile ţării”. De pe poziţiile burgheziei, Candiano consideră că pentru progresul continuu al ţării, cerinţa fundamentală este: „Să încurajăm industria şi comerţul, să căutăm a ameliora agricultura”, punînd temei pe oamenii vremurilor şi ideilor noi, căci „bătrîna societate feudală e uzată”. Acesta implică — după aprecierea lui Candiano — apărarea naţiunii în contra pericolelor externe, un cadru democratic în interior: „Naţionalitatea contra străinis-

²⁸ *Ibidem*, p. 106.

²⁹ *Ibidem*, p. 90 şi urm.

³⁰ *Ibidem*, p. 150.

³¹ Mai mult de un an, pînă la 24 aprilie 1868, publicaţia a apărut de două ori pe săptămînă. O jumătate de an după aceea, pînă la 6 octombrie 1868, şi-a întrerupt activitatea, deoarece Candiano a fost bolnav, după care şi-a reluat cursul, cu o apariţie de patru ori pe săptămînă. Ultimul număr al ziarului datează din 28 martie 1869.

mului, legalitatea contra arbitrariului și regimul constituțional contra guvernului personal vor fi pururea sprijinite de acest ziar”³².

Puncte de vedere esențiale în problemele sociale a exprimat „Perseverența” în toată perioada apariției sale. În mai multe numere, publicația a luat poziție față de abuzurile autorităților pe seama celor nevoiași, propunând căutarea de soluții radicale pentru înlăturarea răului. „Metoda cea mai bună o socotim noi pe aceea care cercetează răul la matcă și acolo cată să-l îndrepteze”³³. Candiano a înțeles importanța propagării culturii în mase. Articolul: *Cultura poporului*, semnat Un prieten din popor, cerea să se scrie pe înțelesul și inima poporului. Foarte direct, Candiano declară: „Mi-am hotărît singur calea cea mare și nouă; m-am hotărît a părăsi făgașul cel vechiu al filozofiei abstracte; dar politica cea înaltă n-o pot lăsa, căci a căuta prin scris și prin graiu d-a instrui poporul, și prin instrucțiune a-i întemeia drepturile și libertatea, nu este oare cea mai mare politică pe care un român ar putea-o face?”³⁴

Candiano abordează larg, în coloanele „Perseverenței” probleme ale vieții politice. Acuză luptele politicianiste pentru putere și denunță egoismul și moliciunea cu care guvernării priveau cerințele țării. „În loc de a consacra toată energia noastră a ne organiza cu seriozitate, pentru a putea deveni tari, ne ocupăm decît de certuri de individe și de pasiuni individuale. Principiile sînt lăsate la o parte, oamenii numai ne preocupă”³⁵.

Cu mare ardoare a sprijinit Candiano, prin „Perseverența”, cauza românilor de peste munți. El a preconizat soluția luptei armate pentru eliberarea de sub opresiunea străină. Începînd cu numărul din 9 aprilie 1867, „Perseverența” a publicat sub titlul generic *Ungaria și Transilvania*, mai multe articole, în care neagă cu argumente clare pretenția regatului ungar de a stăpîni Transilvania, afirmînd cu tărie drepturile legitime ale românilor aflați sub cîmpire străină de a se uni cu Țara³⁶. Candiano scrie, în spiritul viziunii revoluției de la 1848: „Maghiarii ar trebui să fie convinși că o națiune numai atunci devine puternică și respectată cînd va depărta de la sine orice dorință de a ataca drepturile și libertățile altora”³⁷, că „frații noștri din Transilvania luptă cu virtute spre a se lipi de tulpina mamă... ei cred cu convicțiune într-o Românie mare și puternică”³⁸. În editorialul: *Apel pentru înarmare*, „Perseverența” chema poporul român să acționeze cu toate mijloacele pentru a realiza unirea tuturor românilor într-un singur corp politic: „Da! înarmați-vă români! ca în momentul solemn cînd patria vă va chema să vă faceți datoria, să muriți vitejește pentru ca dînsa să trăiască falnică și respectată. N-auziți un geamăt, n-auziți țipătul Transilvaniei noastre?... Înarmați-vă români! ca să facem o Românie mare, liberă și independentă, sub ale cărei legi tot individul să găsească o augustă protecțiune, și ale cărei

³² „Perseverența”, Ploiești, anul I, nr. 1, din 5 martie, 1867.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, nr. 2, din 9 martie 1867.

³⁵ Ibidem, nr. 31, din 22 iunie 1867.

³⁶ Ibidem, nr. 9, din 3 aprilie 1867 nr. 10, din 6 aprilie 1867.

³⁷ Ibidem, nr. 10, din 6 aprilie 1867.

³⁸ Ibidem, nr. 17, din 4 mai 1867.

fruntarii tot inamicul ce va îndrăzni să le calce sau să le părăsească cu rușine sau să le îngrașe cu putregaiul cadavrului său”³⁹.

Campania de presă pe care o desfășoară prin „Perseverența” în sprijinul aspirațiilor naționale ale românilor de peste munți pierde mult din eficiență prin soluțiile de o naivitate proverbială preconizate în planul acțiunii politice. Nici mai mult, nici mai puțin, Candiano voia să elibereze Transilvania cu cele 50 de puști ascunse într-un depozit din Sinaia. „Cu aceste mijloace vroiam să atacăm imperiul Habsburgic și să luăm Transilvania”⁴⁰. Candiano a și trecut în Transilvania „să pipăi țărîmul, să fie un fel de recunoaștere”. L-a contactat, mai întâi, pe George Barițiu, la Brașov, care l-a „primit bine, dar rezervat”. A mers apoi la Pesta, unde „am fost sărbătorit de studenții români. Mi-au făcut o poezie scrisă cu litere de aur și mi-au dedicat-o”. A revenit în Transilvania, poposind în Munții Abrudului, la Roșia. Aici a întâlnit pe revoluționarul pașoptist Balint și pe conducătorul revoluției române în Transilvania, Avram Iancu⁴¹. Arestat, „ca agitator daco-român”, a fost deținut la Arad. După 36 de interogări, a fost scos din temniță, însoțit, pînă la graniță și predat autorităților române. Sosind în județul Argeș, află, uimit, că lumea îl credea mort. Soia lui I. C. Brătianu, care era călugăriță, îi făcuse și paras-tas la mănăstirea Suici⁴².

La aproape o jumătate de an după ce „Perseverența” își încetează apariția, Candiano editează un alt ziar, intitulat: „Democrația”⁴³. Perioada apariției noii publicații a fost marcată de acerbe confruntări dintre cercurile politice burgheze și moșierești pentru putere. Orașul Ploiești era unul din centrele luptei împotriva elementelor moșierești și a Partidului conservator. Nu fără substrat, Candiano-Popescu a schimbat denumirea ziarului „Perseverența” în „Democrația”. El urmărea să atragă de partea sa populația Ploieștilui în lupta împotriva conservatorilor, aflați la guvern, să o mobilizeze la viitoarea acțiune antimonarhică, căreia i se conferea o tentă de împotrivire față de stăpînirea străină. „Avînd în vedere apropiata răscoală — scrie Candiano-Popescu în memoriile sale — populația Ploieștilor o țineam într-o fierbere neconținută. Prin întruniri și prin presă îngrijeam ca focul să fie mereu aprins. Ziarul «Perseverența» îl schimbam în «Democrația» ca să mă lipească și mai mult de popor.

³⁹ Ibidem, nr. 33, din 20 octombrie 1868.

⁴⁰ General Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p. 138.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, p. 140; vezi și: „Istoria României”, vol. IV, p. 575.

⁴³ Primul număr al acestei publicații, cu apariție bisăptămînală, a văzut lumina tiparului la 21 august 1869, la Ploiești. Pînă la sfîrșitul anului au fost editate 37 de numere, sub conducerea lui Candiano-Popescu. (Pînă la începutul lunii decembrie 1868, Alexandru Candiano semna numai cu acest nume, după cel al tatălui său adoptiv. Ulterior, și-a adăugat și numele de Popescu, după cel al adevăratului său tată — „Perseverența”, 3 decembrie 1868.) În anul 1870, au apărut 39 de numere din ziarul „Democrația”, tot la Ploiești și tot sub conducerea lui Candiano-Popescu. Ultimul număr din această serie poartă data de 25 iunie 1870. La 10 aprilie 1871, ziarul reapare sub același titlu, de astă dată direcția și administrația fiind încredințate unui comitet, care activa și în Ploiești și în București. Ultimul număr al ziarului este datat 16 mai 1871. Ziarul a avut o primă întrerupere de la 19 martie pînă la 5 aprilie 1870, fiind interzis de autorități. A doua întrerupere, mult mai lungă de aproape zece luni, se datorează circumstanțelor determinate de mișcarea de la 8 august 1870, ziarul fiind acuzat de autorități „că scrierile sale erau prea violente, că culorile cu care îl desemna situațiunea erau prea negre”. („Democrația”, anul II, nr. 40, din 10 aprilie 1871.)

Îmi pregăteam din vreme tărîmul ca să pot să pășesc cu siguranță”⁴⁴. Programul ziarului, semnat de Candiano-Popescu, afirmă necesitatea luptei poporului pentru abolirea oricărei dominații străine. Aproape sistematic, „Democrația” a atacat politica guvernelor, pe Carol, insistînd asupra drepturilor înscrise în Constituție. De asemenea, ziarul s-a ocupat de starea țărănilor, de presiunile autorităților locale asupra acestora.

Arestat în primăvara anului 1869 pentru delikte politice și de presă, Candiano-Popescu a fost deținut în închisoare mai mult de o lună. La 22 august a aceluiași an, a fost judecat și condamnat la șase luni privațiune de libertate și la cinci ani pierderea drepturilor politice⁴⁵. Sentința n-a fost, însă, aplicată, datorită unei amnistieri a delictelor politice și de presă, intervenite în august 1869.

În martie 1870, a fost din nou arestat și acuzat de atacarea tronului⁴⁶. Era perioada în care, mai ales prin coloanele „Democrației”, și-a exprimat poziția antidinastică. După o lună de detențiune, a fost eliberat fără condamnare. Din cauza ingerințelor autorităților, „Democrația” și-a întrerupt apariția între 19 martie și 5 aprilie 1870. La reapariție, Candiano anunță cititorii că publicația „și va urma regulat mersul ei tot pe vechea cale și tot cu acea energie cu care a luptat pînă acum pentru românism, pentru justiție și pentru libertate”.

Odată cu anul 1870, Candiano-Popescu se va arunca în contorsiunile vieții politice ale cercurilor guvernante, dornic să dea „marea lovitură”, care să-i sporească prestigiul și autoritatea și asupra partizanilor, și a adversarilor săi. Nu e mai puțin adevărat că, apărînd anume valori morale, un umanism general-democratic, se gîdea să devină un „apostol al adevărului”, să îndepărteze felurite racile, samavolnicii și abuzuri pe care el avea prilejul, mai mult decît atîția alții, să le observe îndeaproape. Atunci, în 1870 opoziția liberală, dirijată de I. C. Brătianu, pune la cale o mișcare pentru răsturnarea lui Carol I, ca mijloc spre accederea la putere, și face din Candiano un principal pivot al acesteia. Insuficient cercetată, redusă la un unic personaj — Candiano-Popescu mișcarea a fost privită ca un gest de naivitate și ridiculizată. Verva lui Caragiale, prahovean de origine, i-a anulat pur și simplu semnificația în memoria contemporanilor și a generațiilor următoare.

Realitatea acestui eveniment este, însă, ceva mai complexă și plină de indicii politice. Mai întîi, inițierea organizării lui pornea de la un suport real, chiar dacă țelurile mișcării se înscriau în valurile politicianismului liberal — și anume opoziția organică a poporului român față de monarhie, ca instituție a claselor posesoare și opresoare⁴⁷. Simțindu-și fragile suporturile politice, Partidul liberal a recurs la tactica atragerii maselor într-o acțiune anticarlistă din care să se aleagă cu partea leului. Cînd,

⁴⁴ Biblioteca Academiei R. S. România, Serviciul Manuscrise, Arhiva 734, General Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, vol. II, f. 16 (în continuare vom cita această sursă astfel: Arhiva 734).

⁴⁵ „Democrația”, nr. 2, din 24 august 1869.

⁴⁶ *Ibidem*, anul II, nr. 24, din 19 aprilie 1870; vezi și „Monitorul oficial al României”, nr. 68, din 27 martie 1870, p. 246.

⁴⁷ Gh. Ghimeș, *Ideea de republică la români*, Edit. științifică, București, 1972, p. 39 și urm.

însă, și-a dat seama că o atare mișcare ar fi putut angrena o ridicare generală, care l-ar fi lezat, deopotrivă, n-a avut curajul s-o organizeze pînă la capăt. Candiano-Popescu, sincer atașat luptei antidinastice, s-a angrenat în acțiune și a depus energii maxime pentru reușita ei, crezînd, așa cum i se spusese inițial, că era vorba de o ridicare a tuturor marilor centre ale țării. Liderii liberali au ezitat să-i comunice adevărul, lăsînd lucrurile la voia întîmplării, astfel că, la 8 august 1870, mișcarea antidinastică s-a declanșat numai la Ploiești. Vigoarea ei denotă poziția net antidinastică a maselor, care, dealtfel, au pus stăpînire pe oraș și au decretat înlăturarea lui Carol, avînd convingerea că același lucru se întîmplă, concomitent, în celelalte orașe. Devenită singulară, mișcarea a eșuat⁴⁸.

Deși pare ciudat, mișcarea antidinastică de la Ploiești din 8 august 1870 a fost legată îndeobște și exclusiv de persoana lui Candiano, ale cărui trăsături au fost puse în seama acestei mișcări, iar nereușita ei a condus la calificări dintre cele mai puțin măgulitoare la adresa acestuia. Atacuri dure au venit din toate părțile. Pînă acolo s-a ajuns, încît „Trompeta Carpaților”, de sub conducerea lui Bolliac, se făcea a crede că mișcarea era opera subterană a unor străini care lucrează la „deschiderea drumului unei invazii în România. Această trădare este completă. . . Această trădare, pe timpul cînd s-a tentat a se face, este mai presus de acele trădări de tron; este trădarea de les-naționalitate, de les-statul român, de les-patria”⁴⁹. Au urmat ridiculizările, în care a excelat Caragiale, cu *D-ale carnavalului* și *Boborul*. Sînt și lucrări, nu multe, care s-au aplecat îndeaproape asupra datelor mișcării de la Ploiești și, respectînd adevărul istoric, au reușit să o prezinte în linii corecte⁵⁰. Semnalăm, între acestea, studiul lui Gh. Cristea, bazat pe consistente informații inedite, care clarifică, după părerea noastră, multe fațete ale mișcării de la Ploiești⁵¹. Memoriile lui Candiano detaliază și aprofundează aspecte mai puțin cunoscute, aduc explicații pe care doar conducătorul acțiunii le putea furniza.

Din întreg materialul istoric investigat, se detașează faptul că substratul intern al mișcării de la Ploiești a fost atît de ordin economic, cît și de ordin politic, la care se adaugă situația internațională favorabilă, mai exact războiului franco-german, declanșat în vara anului 1870. În memorii, Candiano insistă asupra acestor cauze, mai cu seamă a celor politice. „Vodă Carol I — spune el — căutase pe 8 august și-l găsisse”, pentru că de îndată ce venise în țară, „împreună cu dînsul, intrase în nefericita Românie mizeria, nestatornicia în guvernare. . .”⁵². Încercînd, formal, să reprezinte legalitatea personificată în Constituție, Carol a provocat, practic, chiar

⁴⁸ *Istoria României*, vol. IV, p. 552—554; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 21—23; C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, ediția a II-a, București, 1937, p. 137—138; Gh. Bejancu, I. Ceaușescu, V. Mocanu, C. Olteanu, *op. cit.*, p. 62.

⁴⁹ „Trompeta Carpaților”, anul VIII, nr. 845, din 13 august 1870.

⁵⁰ M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, București, 1937, p. 53 și urm.; Mircea Alexandrescu, Gabriel Mihălleșcu, *Cîteva documente inedite, privind mișcarea revoluționară din august 1870 de la Ploiești*, în „*Studia Valachica*”, Tirgoviște, 1970, p. 279 și urm.; N. I. Simache, *Mișcările din Ploiești din 1869—1870*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 127 și urm.

⁵¹ Gh. Cristea, *Conspirația „republicană” din august 1870*, în „*Studii*”, nr. 2/1969, p. 231 și urm.

⁵² Arhiva 734, vol. II, f. 14.

de la începutul domniei, nemulțumiri în țară, inclusiv în rîndurile liberalilor. Candiano observă în detaliu situația și regretă că s-a făcut părtașul răsturnării lui Cuza: „Ce visasem noi răsturnînd regimul de la 11 februarie și, deșteptîndu-ne, ce tristă priveriște avem înaintea noastră. Începușem să ne căim că am conspirat contra lui Cuza”⁵³. Candiano ne prezintă un Carol autocratic, care căuta să-și apropie conservatorii, reprezentanții clasei celei mai perimate, mai retrograde, moșierimea, îndepărtîndu-se de liberali și de I. C. Brătianu care l-au adus la tronul României și aceasta datorită „interesului dinastic, care este suprema lege a tuturor monarhilor”⁵⁴. Printre cauzele politice s-au înscris nemulțumirile provocate în 1870 de cabinetul condus de Manolache Costache Epureanu. «Nu mai merge» — „șoptea numeroasa majoritate a prigonitilor și acest cuvînt este premergător conspirației, cum conspirația este premergătoare revoltei”⁵⁵.

Semnificativ este că mișcarea s-a dezlănțuit după ce Rosetti telegrafiasse din Paris că bătălia de la Gravelotte ar fi fost cîștigată de armata franceză. „8 August, dar — spune Candiano — ne-a fost impus, mai presus de toate, de adînci cugetări politice și patriotice de o ordine superioară. 8 August nu e o mișcare pornită din egoism, ci contra unei stări de fapte, care, după cum se schimbaseră lucrurile în 1870, o socoteam fatală patriei noastre, și aceasta a fost sulița ce ne-a impus și ne-a împins să ridicăm steagul revoluției”⁵⁶. Opinia publică dorea ca Franța, tradițional prietenă a României, să iasă victorioasă din război. Pe de altă parte se socotea că o asemenea victorie, scontată de altfel, făcea absolut necesar să se renunțe la menținerea în capul țării a unui membru al familiei de Hohenzollern, căci Napoleon al III-lea putea să sacrifice o Românie condusă de un neamț, de pildă să o dea Austriei în schimbul Veneției, cum vroise să facă în 1866⁵⁷. A doua zi după anunțarea succesului francez de la Gravelotte — notează Candiano — „fixasem izbucnirea revoluției”⁵⁸. Identificăm aici ideea că mișcarea de la 8 august era nu numai o expresie a luptei de interese dintre Partidul liberal și cel conservator, ci țintea, deopotrivă, mobiluri general-patriotice. „Ne temem dar — scrie Candiano — ca, în bătălia de victorie, împăratul să nu ne jertfească, la rîndul acesta, unor alte combinații politice”⁵⁹. De altfel, așa cum avea să afirme mai tîrziu M. Theodorian-Carada, nepotul lui Eugeniu Carada, autorii morali ai mișcării, liberalii radicali, convingși că vor învinge francezii, aveau în vedere, în conjunctura internațională dată, chiar dobîndirea independenței depline și desăvîrșirea unității național-statale. Dacă în 1866 Prusia — remarca Theodorian-Carada — învinsese fulgerător Austria și românii nu avuseseră timp „să intre în război, ca să-și realizeze idealul național, nu trebuia pierdută ocazia acum”⁶⁰. În această optică — socotim — mișcarea se explică în adevăratele ei sensuri, relevîndu-se ca o împletire a țelurilor antidinastice cu

⁵³ Ibidem, f. 8.

⁵⁴ Ibidem, f. 3.

⁵⁵ Ibidem, f. 16.

⁵⁶ Ibidem, f. 4.

⁵⁷ Ibidem, f. 3.

⁵⁸ Ibidem, f. 16.

⁵⁹ Ibidem, f. 3.

⁶⁰ M. Theodorian-Carada, *Eugeniu-Carada (1836-1910)*, București, 1922, p. 51.

cele vizînd împlinirea idealurilor naționale ale poporului român, afirmate viu odată cu momentul 1848. Este un indiciu clar că atare scopuri nu erau concepute a se materializa printr-o acțiune locală, *ploieșteană*, ci printr-un act la nivelul țării, care se revendica de la spiritul revoluției pașoptiste.

Total nepregătită la nivelul național, mișcarea de la 8 august nu putea avea sorți de izbîndă și, în acest cadru, momentul Ploiești, rămîne unul fără suport și fără finalitate. Candiano însuși recunoaște acest lucru, dar mărturisile sale tind, firește, să limiteze răspunderile conducătorilor acțiunii ploieștene. La interogatoriul care i-a fost luat de judecătorul de instrucție, la 13 august 1870, el declara că mișcarea, „nefiind plănuită mai dinainte, dînsa s-a făcut într-un mod spontan” și că „lucrări pregătitoare n-au existat cu ocazia acestei revoluțiuni”⁶¹. Mai tîrziu, probabil pentru a-și justifica eșecul, scrie că mișcarea a fost înfrîntă nu din cauza forțelor armate, ci datorită insuficienței organizării a acestuia. La 8 august 1870, spune el, nu intervenția maiorilor Polizu sau Gorjan a învins mișcarea de la Ploiești și „a mîntuit dinastia, ci norocul ei că am fost rău organizați”⁶², „chipul nedestoinic cum a fost organizată mișcarea în București și în celelalte orașe”. Prin „rău organizați” Candiano înțelege nu momentul Ploiești, ci pregătirea pe țară a acțiunii, care pregătire n-a mai avut loc, și aceasta nu din vina sa. Dacă mișcarea ar fi izbucnit și în alte părți, a declarat Candiano la interogatoriu „ar fi mîntuit țara”⁶³. În memoria susține că chiar în situația în care s-a ridicat numai Ploieștii, „Sînt sigur că, dacă aș fi rezistat puțin, batalionul de vînători ar fi fraternizat cu noi, și dacă m-aș fi pus în fruntea acestei grupe, și a ploieștenilor și aș fi pornit asupra Bucureștilui, guvernul era atît de putred și de zăpăcit încît revoluția ar fi triumfat”⁶⁴. „Înțelegere — scria mai tîrziu Candiano — aveam cu cele 13 orașe și cu trupele din tabăra de la Furceni să ne ridicăm în aceeași zi. Vestea de a ne scula la 8 August ne-a adus-o Carada, vineri, la 7 august, după prînz”⁶⁵. Documente ale vremii atestă că Al. Candiano n-a fost informat asupra propunerii de amînare a declanșării mișcării pe plan național, ci, dimpotrivă, Eugeniu-Carada i-a adus știrea că planul se aplică așa cum a fost conceput și că ploieștenii pot trece la acțiune. După înăbușirea mișcării, locotenentul Alex. Camiano, unul din apropiații lui Candiano în evenimentele de la Ploiești, a arătat că, în după amiaza zilei de 8 august, mergînd la unul dintre liderii liberali din Ploiești, C. T. Grigorescu, l-a întîlnit pe Carada, care le-a spus că mișcarea „în București s-a făcut”⁶⁶. Mai tîrziu, unul dintre funcționarii telegrafului din Ploiești, N. Constantinescu, își amintea că în ziua de 8 august 1870, după ora 17, a venit la Telegraf E. Carada cu doi prieteni, „ce, probabil, veniseră cu toții din București, și-mi cere numaidecît să vorbească cu Dobrescu, de la Brăila și cu Racoviță, de la Tecuci, ambii pare-mi-se deputați. În adevăr, cei chemați vor fi venit sau nu, Carada le spune că trupele franceze au reputerat o victorie strălucită asupra Cor-

⁶¹ Arhiva 734, vol. II, f. 38.

⁶² Ibidem, f. 26.

⁶³ Ibidem, f. 40.

⁶⁴ Ibidem, f. 24.

⁶⁵ Ibidem, f. 17.

⁶⁶ Arh. st., București, Filiala județului Ilfov, secția I, dosar 124/1871, f. 329.

pului de armată german comandat de prințul Albrecht (era tocmai în toiul războiului franco-german), și îi întreabă ce au făcut ei acolo, căci aci la Ploiești, Candiano a făcut mișcare și orașul e în picioare”. Abia atunci Carada și-a dat seama că „mișcarea din Ploiești, nu numai că n-a avut urmare și în alte părți, dar că guvernul legal, de sub președinția lui Manolache Costache, este pus în cunoștință”⁶⁷.

Dacă mișcarea a izbucnit spontan și a eșuat în aceeași zi, starea de spirit care a generat-o a lucrat adânc și de multă vreme. Conducătorul ei era cunoscut pentru resentimentele sale la adresa lui Carol și a conservatorilor, pentru acțiunile anterioare menite a conduce, în momentul oportun, la un atac decisiv la adresa adversarilor. Acestui scop pregătitor îi servise ofensiva sa generală, declanșată prin ziarele „Perseverența” și „Democrația”, editate de Candiano împotriva dinastiei și a susținătorilor ei, motiv pentru care a fost arestat, atît în primăvara anului 1869, cît și în primăvara anului 1870. „Aceste acțiuni — scrie M. Sevastos — sînt preliminariile actului de la 8 august 1870”⁶⁸. Expus mereu pericolului, privat de libertate, Candiano s-a îndirjit și mai mult și, în același timp, și-a cîștigat noi simpatii în public. Așa se face că, în 1870, în timp ce se afla în detențiune, a fost ales deputat, iar populația l-a încurajat. „Tînăr — scrie el —, plin de iluzii, iubit de popor, cinstit de coreligionarii mei politici, eram așa de fericit și de mîndru încît îmi inspira milă palatul domnitorului sau puterea miniștrilor... Cineva iese mai energic sau mai moleșit dintr-o temniță. Am avut prilejul să probez că această maximă este cu desăvîrșire întemeiată. Ieșeam, într-adevăr, din temniță cu un caracter mult mai oțelit, cu o voință mult mai hotărîtă, cu un suflet mult mai plin de patriotism, dar și cu o convingere neștrămutată că trebuie, prin grai, prin scris, prin fapte și prin orice jertfă să căutăm să scăpăm de un asemenea regim, ce grămădise peste biata țară ilegalitatea, sărăcia, rușinea, arbitrariul, pe cînd noi îl înființasem ca să ne dea prosperitatea, respectul legii, cinstea politică, un ideal”⁶⁹.

Cu o zi înainte de declanșarea mișcării, Candiano și ceilalți fruntași liberali din Ploiești s-au reunit la locuința lui Radu Stanian „și acolo — spune Candiano — am făcut planul cum să dăm lovitura. Ne-am împărțit rolurile. Am cusut steagul revoluției, ce a doua zi trebuie să filfii peste oraș ca un semn de curmare a unui regim vitreg și umilitor”⁷⁰. De notat că era vorba de pregătirea nemijlocită a acțiunii de la Ploiești *ca parte a unei mișcări generale și nu de conceperea unei acțiuni izolate, prin care să se ajungă la rezultate naționale*. Naivitatea politică nu în aceasta a constatat. Conducătorii mișcării s-au orientat spre mobilizarea maselor tocmai pentru a asigura reușita luptei. Văzînd în mișcarea pe care o conducea o continuare a revoluției de la 1848, Candiano a procedat ca și pașoptiștii, a mers în fruntea unei mulțimi, „cu un steag roș în mînă”⁷¹, iar fanfara

⁶⁷ „Revista telegrafică, telefonică și postală”, Ploiești, anul III, nr. 3, 15 decembrie 1910, p. 112–113.

⁶⁸ M. Sevastos, *op. cit.*, p. 54.

⁶⁹ Arhiva 734, vol. II, f. 12.

⁷⁰ Ibidem, f. 18.

⁷¹ M. Sevastos, *op. cit.*, p. 109.

Gărzi civice a executat „marșul libertății de la 1848”⁷². Conducătorii mișcării generale, în frunte cu I. C. Brătianu, aveau în vedere, tot ca la 1848, instaurarea unui guvern provizoriu, condus de fostul revoluționar pașoptist, Nicolae Golescu. Fruntașii acțiunii de la Ploiești au făcut apel la toate categoriile sociale din capitala județului, precum și la populația din unele localități prahovene, să participe la mișcare. Și orașul Ploiești a răspuns în masă la chemarea lui Candiano și a partizanilor acestuia. Candiano avea să scrie că „mai tot județul se aruncase în răscoală”⁷³, că în ziua de 8 august 1870, în urma victoriei mișcării, întreaga populație din Ploiești „primise noua stare de lucruri cu încredere și simpatie. Izbutisem așa de desăvârșit”⁷⁴.

Diversi istorici și literați, punînd preț dominant pe replicile umoristice ale lui I. L. Caragiale, au acceptat că Al. Candiano-Popescu ar fi proclamat, la 8 august 1870, Republica ploieșteană. „Nu este adevărat — replică Candiano — că la 8 august s-a proclamat republica. Această legendă e copil de suflet al reacțiunii. În acea zi, nu s-a proclamat decît căderea Domnitorului și un guvern provizoriu, prezidat de o regență. Forma de guvernămînt era rezervată unei Constituante”⁷⁵. Aceste prevederi, se înțelege, nu priveau în mod expres Ploieștiul, ci țara, pentru că mișcarea nu-și propusese nici un obiectiv exclusiv pentru orașul prahovean.

Achitarea acuzațiilor în procesul de la Tîrgoviște a produs satisfacție în opinia publică. „Verdictul a fost primit cu liniște de acuzați, cu nespusă bucurie de cei de față; iar de opiniunea publică fu primit ca o palmă dată regimului pentru lungul lanț de ilegalități ce-l înfășurase de gîtul țarei domnia străină. Guvernului i se dete o lovitură de ghioagă în moalele capului. Iar pentru Vodă verdictul juraților din Tîrgoviște fusese o aspră și meritată mustrare. Atît îl duruse achitarea lui 8 august, încît hotărî să abdice”⁷⁶. Într-adevăr, Carol chiar pregătise un memoriu, destinat a fi publicat în ziua cînd urma să părăsească țara datorită mișcării de la Ploiești. Poate că 8 august, alături de alți factori, a fost și el un mijloc de trezire a lui Carol, de atenționare asupra stării și problematicei poporului român, a posturii lui nedorite la cîrma țării, silindu-l să se înscrie în acel puls al mișcării național-populare care avea să ducă la istorica izbîndă din războiul neatîrnării⁷⁷.

În perspectiva istoriei, mișcarea de la Ploiești, izbucnită din rațiuni reale, din mobiluri politice presante, a exercitat înrîurire în conștiințe, prelungindu-și ecoul pe fundalul stării de spirit potrivnice potențailor vremii. „8 August — spune Candiano — a fost o furtună curățitoare de rele și o școală generoasă, unde tinerele generații au învățat cum să apere libertățile și drepturile cetățenești”⁷⁸.

În anul următor mișcării de la Ploiești, Candiano pleacă la Neapole pentru a urma dreptul. Partidul conservator, care se afla la putere —

⁷² Ibidem, p. 56.

⁷³ Arhiva 734, vol. II, f. 34.

⁷⁴ Ibidem, f. 22.

⁷⁵ Ibidem, f. 80.

⁷⁶ Ibidem, f. 68.

⁷⁷ Ibidem, f. 81, 122 și urm.

⁷⁸ Ibidem, f. 81.

spune el — „era fericit să mă știe plecat, pentru un timp mai lung, căci scăpa de opoziția mea înverșunată”⁷⁹. Tocmai de aceea ministrul Instrucțiunii Publice, generalul Tell l-a ajutat în aranjarea unor formalități școlare, acordându-i o echivalență de bacalaureat în litere, cu care s-a putut înscrie la Facultatea de drept din Neapole⁸⁰. Aici a rămas pînă în 1874, cînd și-a trecut doctoratul în drept. În timpul studiilor universitare, s-a împrietenit cu profesori și oameni politici, unii foști participanți la revoluția din 1848, iar cei mai mulți luptători pentru eliberarea și unitatea Italiei. În societatea napolitană, Candiano era numit *tinărul proscris*, datorită activității sale antidinastice. Dealtfel, poliția orașului București a trimis poliției din Neapole fotografia sa, „cerînd — notează el — să mă privegheze ca internațional, internațional pe atunci, în 1871, însemna anarhist astăzi”⁸¹.

Se întoarce în țară în 1874 cu diplomă de doctor în drept. Vreme de trei ani, se exercită în avocatură și reintră în viața politică. Este ales, foarte curînd, deputat. Pentru început, se stabilește la Ploiești. „Îmi alesi acest centru — scrie el — pentru că mă cunoștea lumea și eu o cunoșteam. Era un tărîm priincios și pentru cariera mea de avocat și cea de om politic”⁸². Ca avocat, după cum rezultă din memoriile sale, a avut succese notabile. Era stimat printre juriști și printre cei care își căutau dreptatea înaintea justiției. Marele său succes în avocatură, l-a făcut pe conservatorul Alexandru Lahovari să propună în Parlament modificarea legii juraților, pe motivul că unii avocați au o prea mare influență asupra juriului, citîndu-l spre exemplificare, pe Candiano.

În plină strălucire a carierei sale avocațești, Candiano se decide brusc să abandoneze Ploieștiul, în același an 1874, plecînd la Craiova. La mijloc erau, desigur, rațiuni de ordin politic. Candiano intuia că Partidul liberal, din care făcea parte, avea șanse minime în lupta pentru putere și, în consecință, s-a gîndit să schimbe un oraș ca Ploiești, prea aproape de Capitală, pentru a purcede într-un alt cadru, la acțiuni politice de mai mare anvergură⁸³.

Șederea sa în Bănie debutează sub semnul circumspecției politice. Se arată indiferent la luptele dintre partide, rezervîndu-se avocaturii, în care dobîndește popularitate, dar pregătindu-și minuțios terenul pentru intrarea în scena politică a Craiovei. Cînd unul dintre conducătorii liberali din localitate, Stolojan, a fost atacat într-o adunare de tineri liberali care erau în legătură cu conservatorii, Candiano a trecut la acțiune. A urcat la tribună și, desfășurîndu-și abilitatea oratorică, l-a salvat pe Stolojan. Din acel moment, a intrat fățiș în hărțuielile politicianiste⁸⁴.

Numele lui Candiano se implică, în anul imediat următor, în cunoscuta Coaliție de la Mazar-Pașa, formațiune politică eterogenă, constituită ca mijloc de presiune și răsturnare de la guvern a conservatorilor, inclusiv a lui Carol. Ca membru al Coaliției, Candiano a fost, de astă dată,

⁷⁹ Ibidem, f. 82.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem, f. 84.

⁸² Ibidem, f. 97.

⁸³ Ibidem, f. 107.

⁸⁴ Ibidem, f. 109.

„mai circumspect decît la 8 august 1870”⁸⁵. Așa le și declarase unor lideri ai Coaliției, ca Ion Ghica, I. C. Brătianu : „Mă voi scula numai atunci cînd voi fi eu gata, iar nu cînd veți spune d-voastră, căci tot așa mi s-au dat asigurări că era gata și la 8 august 1870 și, în loc de mai multe orașe, s-a ridicat numai Ploiești ; nu mai vreau, domnilor, să fiu și pe viitor toporul tuturor coadelor”⁸⁶. Aceste cuvinte au pricinuit o vădită consternare Comitetului Executiv al Coaliției. „Pe șoptite — spune Candiano — fusesi taxat de ambițios. Nu mă descuraja cît de puțin o asemenea nefondată calificare, dar mă silii să deschid în zece ochii minții și ai scurte-mi experiențe și să înham la același car Pegasul sentimentalismului și calul cel deprins cu hamul al simțului practic”⁸⁷.

Înăsprirea situației pe continentul european, acumularea norilor războiului între marile puteri ale vremii, în condițiile creșterii presiunilor otomane asupra României, l-au îngrijorat pe Candiano-Popescu, neconștient atașat unui patriotism sincer. A contribuit la aceasta și necurmata înfruntare politică dintre partidele și grupările burgheziei și moșierimii pentru putere, care aducea prejudicii și situației externe a țării. În această împrejurare, Candiano a socotit că imperativele apărării patriei, ale înfăptuirii idealului neatîrnării depline făceau necesară curmarea oricăror înfruntări politice asupra chestiunilor interne, păstrarea situației de fapt, pentru a se putea acționa spre atingerea țelurilor naționale ale țării. În consecință, activitatea sa în cadrul Coaliției de la Mazar-Pașa este acum palidă și ne semnificativă. Tot asemenea, el considera că însăși menținerea lui Carol la cîrma țării era un rău necesar, cu atît mai mult cu cît domnitorul avea strînse legături cu o Germanie puternică. Trecînd peste sentimentele sale antidinastice, Candiano era de părere că „Schimbarea Domnului în epoca aceea cu Germania omnipotentă mi se părea o nenorocire”⁸⁸. El avea să declare în Parlament : „De astăzi înainte, voi face opoziție crîncenă guvernului nu voi mai face opoziție dinastică”⁸⁹ și astfel, Candiano n-a mai evitat întîlnirile cu Carol, iar acesta, ca și Partidul liberal, îndeosebi șeful acestuia, I. C. Brătianu, vor face totul pentru apropierea dintre conducătorul mișcării antidinastice de la Ploiești și Carol I, scontînd din acesta profituri politice consistente.

Cît îl privește pe Candiano, se poate stabili în gestul său o similitudine cu poziția pe care a adoptat-o în 1866, cînd a acționat pentru înlocuirea lui Cuza. În ambele cazuri, considerente de ordin internațional l-au îndemnat să recurgă la măsuri care, în aparență, nu serveau cauza țării, dar pe care le socotea a se înscrie în asprele cerințe ale cursului istoriei. La prima vedere, era paradoxal să dorești și să acționezi, în 1866, pentru înlăturarea lui Cuza, în favoarea unui domnitor străin, apoi să organizezi o mișcare de răsturnare a respectivului domn străin, iar în preajma războiului neatîrnării, deci la numai un deceniu, să aperi dinastia străină, urînd-o de fapt cu toată puterea ființei.

⁸⁵ Ibidem, f. 121.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem, f. 122.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

Coaliția de la Mazar-Pașa iese învingătoare în lupta împotriva conservatorilor, susținuți de Carol. La guvern vin, în cele din urmă, în vara lui 1876, liberalii-radicali, în frunte cu I. C. Brătianu și C. A. Rosetti. Era perioada în care apărea de o deosebită claritate și stringență ideea că dezvoltarea economică și politică a țării impunea independența deplină, iar împrejurările externe erau favorabile realizării acestui deziderat național⁹⁰.

În această efervescență națională, Candiano-Popescu, nu de puține ori blamat de adversarii politici, se manifestă ca luptător fervent pentru realizarea marelui ideal al poporului român, scriind de fapt, cele mai luminoase file ale biografiei sale⁹¹.

În aprilie 1877, cere să fie înrolat în armată, în vederea participării la războiul pentru cucerirea independenței de stat a României, deși, ca deputat, era scutit de obligativitatea încorporării. Tot atunci pledează energic de la tribuna Parlamentului, printre primii deputați, pentru apărarea și pecetluirea neatrănării cu orice mijloace, inclusiv prin ridicarea armată a națiunii. În discursul rostit în Adunarea deputaților, la 29 aprilie 1877, cea mai valoroasă luare de poziție a sa ca om politic, Candiano-Popescu declara: „Nu trebuie curaj, nu trebuie talent ca să o rostească cineva, ci, din contra ne-a trebuit o robustă paciență pentru ca, secole întregi, inspirați de spiritul politic al strămoșilor noștri, să ținem năbușită în mintea noastră și inima noastră dorința de a fi liberi, de a fi independenți; pentru că, d-lor, ceea ce este libertatea pentru om, este independența pentru națiune”⁹². Acuzându-i pe cei care înțeleg greșit ideea de prudență, Candiano îi conferă acesteia adevăratele sensuri politice, patriotice: „A fi prudent este a judeca cu maturitate, este a păzi interesele țării și demnitatea ei; este a arăta lumii că atunci când sîntem pe nedrept provocați, nu ne este teamă de a jertfi bogățiile și singele noastre pentru apărarea României”⁹³. Ruperea legăturilor României cu Poarta este astfel „o supremă prudență și o supremă oportunitate de a îndrăzni la timp, și timpul cred că a sosit astăzi. A sosit timpul astăzi și dovadă puternică este că vitejii noștri soldați rid în Calafat și în Oltenița de ghiulele osmanliilor necredincioși, și soldații care înfruntă răzînd primejdia și moartea, știu să biruiască, și biruința lor va fi singură, căci ei sînt sprijiniți de Puterea reprezentanțiunii naționale, căci ei au ca drapel apărarea drepturilor independenței României”⁹⁴.

Reintrînd în armată, Alexandru Candiano-Popescu va deveni comandantul Batalionului al 2-lea vînători și se va avînta pe cîmpul de luptă. Va participa la istorica bătălie pentru Plevna de la 30 august 1877, contribuind din plin, în fi untea vînătorilor săi, la cucerirea Griviței⁹⁵. Momentul îl va consacra drept unul dintre cei mai viteji combatanți ai războiului

⁹⁰ *Istoria României, vol. IV, p. 586 și urm.; N. Ciachir, Războiul pentru independența României în contextul european, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 144 și urm.; Constantin Corbu, 1877—1878 Războiul național și popular al românilor pentru independență deplină, Edit. polit. Buc. 1977, p. 78 și urm.*

⁹¹ Gh. Bejan, I. Ceaușescu, V. Mocanu, C. Olteanu, *op. cit.*, p. 59 și urm.

⁹² „Monitorul oficial”, nr. 109, 14 Mai 1877, p. 3 237.

⁹³ *Ibidem*, p. 3 238.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Gh. Bejancu, I. Ceaușescu, V. Mocanu, C. Olteanu, *op. cit.*, p. 63—64.

de la 1877—1878. Va fi, de altfel, înaintat la gradul de locotenent-colonel, în octombrie 1877, și decorat cu „Virtutea Militară”, precum și cu Ordinul rus „Sfântul Gheorghe”.

Identificat, cel mai adesea, cu mișcarea de la Ploiești, în variate răstălmăciri istorice, Candiano n-a fost relevat în toată plenitudinea ca unul dintre marii făurari ai izbînzii de la 1877. Or, ceea ce rămîne de supremă proeminență în biografia sa, care-l dăltuiește pe frontispiciul istoric al României moderne, este tocmai poziția sa profund înaintată, patriotică, marea sa consacrare în slujba cauzei neatîrnării depline proclamate de corpurile legiuitoare ale țării la 9 mai 1877. Angajarea sa în acțiune în acele vremuri de încordare a istoriei s-a exprimat în toate modalitățile pe care i le oferea poziția sa : o viguroasă și eficace activitate politică parlamentară desfășurată ca deputat în sprijinul împlinirii marelui ideal național ; înrolarea în armată și înfruntarea cu arma în mîină a vrășmașului otoman, într-o legendară luptă pe viață și pe moarte ; evocarea, în memorii de expresie inedită și în lucrări tipărite, a epopeii războiului neatîrnării.

Alexandru Candiano-Popescu este primul om politic care, făcîndu-se expresia stării de spirit a poporului, a susținut în Parlament, la 29 aprilie 1877, deci înainte de momentul 9 mai 1877, imperativul declarării și apoi al pecetluirii independenței depline a României pe cîmpul de luptă. Este, tot astfel, printre cei dintii care cere să fie înrolat și să fie trimis în prima linie a luptei, solicitîndu-i lui I. C. Brătianu comanda unui batalion de dorobanți⁹⁶. În aprilie 1877, trimitea următoarea telegramă generalului Alexandru Cernat, ministrul de Război : „În împrejurările grave în care se află țara, solicit onoarea de a mă prenumăra în oaste”⁹⁷.

Această poziție a lui Candiano-Popescu a fost determinată și de faptul că, asemenea tuturor oștenilor, întregului popor, el dorea ca armata română să se exercite ca o forță deosebit de puternică și să se impună decisiv pe cîmpul de luptă, pentru a nu lăsa loc actelor și manevrelor străine menite a știrbi independența României. Activitatea sa pentru promovarea acestei orientări este foarte intensă tocmai în perioada de început a lunii iulie 1877, cînd armatele ruse, sprijinite de unități române, cucereau cetatea Nicopole, iar diplomații țariști refuzau o alianță militară cu România „pentru că succesul le suridea pretutindeni”, ceea ce — spune Candiano — indica net că, după încheierea ostilităților integritatea teritorială a României urma să fie privată de garanții⁹⁸.

Date revelatoare, necunoscute pînă acum, aduce Candiano-Popescu, în memoriile sale, asupra disputei aprige dintre I. C. Brătianu și Carol I în chestiunea continuării luptei armate dincolo de Dunăre, pînă la înfrîngerea Imperiului otoman, atunci principalul potrivnic al neatîrnării depline a României. Domnitorul — notează Candiano — „nu împărtășea părerea ca românii să treacă Dunărea pe seamă-le, ci numai ca aliați cu rușii. Brătianu, avînd nemărginită încrederea în țara sa, era chiar pentru opinia extremă de a trece noi singuri și de a lupta deosebit, dacă armata țarului nu ne primea să luptăm alături cu dînsa. Din pricina aces-

⁹⁶ Arhiva 734, vol. III, f. 15.

⁹⁷ Ibidem, f. 32.

⁹⁸ Ibidem, f. 14.

tei deosebiri de vedere între capul statului și minister, ministrul și-a dat demisia la satul Simnic, județul Dolj”. În cele din urmă, Carol a cedat și, după o criză ministerială de 24 de ore, Brătianu și-a retras demisia⁹⁹. Relațiile dintre Carol și primul ministru au rămas, însă, încordate. „Brătianu găsea lângă dînsul un principe străin, impopular, fără nici o autoritate în țară, care nu numai nu era în stare să-i puie vre-o proptea, dar avea nevoie el singur de ajutorul președintelui Cabinetului pentru a se menține pe tron”¹⁰⁰.

După cea de-a doua înfringere a armatei ruse la Plevna, cînd comandantul acesteia a cerut, precipitat, ajutorul militar al României — scrie Candiano-Popescu — Brătianu, cu gîndul la asigurarea integrității statului, „primi propunerea fără nici o condiție, știind că soarta armelor e schimbătoare și că ziua de mîine ne poate lua ca favoare ce ne dă ziua de azi. Favoreea cea mare pentru noi era că rușii ne chemau în ajutor”. Adversarii lui Brătianu i-au reproșat acestuia că nu a încheiat o alianță militară cu guvernul țarist, la care primul-ministru a răspuns că un asemenea act cere negocieri îndelungate, imposibile de organizat în circumstanțele date. Pentru garantarea integrității țării exista un document diplomatic încheiat cu guvernul țarist — Convenția de la 4 aprilie 1877¹⁰¹. Candiano relevă că cele două țări încheiaseră pe picior de egalitate această convenție, în viziunea lui un adevărat tratat, în legătură cu aceasta făcînd următoarea reflecție : „Proscrișii de la 1848 culegeau roadele muncii lor. Valahia și Moldova deveniseră un stat cu vază”¹⁰².

În fruntea ostașilor Batalionului al 2-lea vînători, majoritatea prahoveni, Candiano avea să dovedească un eroism pilduitor, profund reprezentativ pentru virtutea patriotică a luptătorului român. Devotamentul luptei oștirii, al maselor populare, al întregii națiuni care s-a ridicat ca o forță pentru susținerea cauzei independenței, argumentează viu că poporul român a acționat atunci în strînsă concordanță cu cerințele istorice legitime, obiective, cu imperativele naționale de cea mai înaltă stringență. „Războiul, aventură nesocotită ? Dar ce idee politică mai chibzuită, mai matură, mai cernită prin sita rațiunii, decît aceasta de a judeca cu sînge rece împrejurările în care ne găseam, de a cîntări foloasele și pierderile, de a ține socoteală de forța lucrurilor la care nu ne puteam împotrivi. . . Tot acest pentru și contra a fost drămuț cu minte sănătoasă și cu mult patriotism. Trebuia însă rezoluțiune, încredere în sine însuși, încredere în națiune și în resursele militare ale țarei, spre a intra în mișcare”¹⁰³.

Eroul de la Grivița va fi, pentru întreaga lui viață, un autentic interpret al războiului neatîrnării, un promotor lucid și vivace al spiritului popular care a animat cauza neatîrnării și — de pe acest temei — al apropiatei împliniri a idealului unirii național-statale depline a poporului român¹⁰⁴.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 18.

¹⁰¹ Ibidem, f. 14—15.

¹⁰² Ibidem, f. 9.

¹⁰³ *O pagină din istoria războiului din 1877* (de un martor ocular). Lucrarea este întocmită de Al. Candiano-Popescu și se află la Arh. st., Buc., Filiala Județului Ilfov, fond general Al. Candiano-Popescu, dosar 11, f. 2.

¹⁰⁴ General Candiano-Popescu, *Cuvîntărt ostădești*, București, 1901, p. 48—49, 127.

Spre sfârșitul lunii ianuarie 1878, Candiano este trimis la Petersburg, în calitate de curier personal al lui Carol I, de unde a plecat apoi la Tiflis, pentru a înmîna Marelui duce Mihail Nicolaevici, fratele țarului și comandantul trupelor ruse din Asia, Cordonul „Stelei României” și Medalia „Virtutea militară”. La 1 mai 1878 reintră în armată, în calitate de comisar domnesc pe lângă Consiliul de Revizie, motivele reintrării fiind, după spusele lui : „1) Stăruința lui Brătianu. 2) Stăruința Domnitorului, care susținea că sînt dator să rămîn în oaste, deoarece « Sfîntul Gheorghe », « Virtutea Militară » și Grivița mă leagă de cariera militară. 3) Încredințarea ce-mi dă Brătianu că, dacă războiul mă va găsi în cadrele armatei permanente, invidioșii n-aveau de ce să mai circească și că aveam să fac o splendidă carieră militară. 4) White [agentul diplomatic al Angliei], geniul nefast al României, fuse și geniul meu cel mai rău, căci și dînsul mă îndeamnă să îmbrățișez cariera armelor, asigurîndu-mă că războiul este iminent. 5) Cel din urmă și mai covîrșitor argument fuse că avînd totdeauna slăbiciune de armată, înrolîndu-mă pentru război, această patimă mi se redeșteptase mai vie și mai imperioasă decît oricînd, mai cu seamă în urma izbînzii de la Grivița și a ispitei ce mi-o crea art. 41 din legea puterii armate, care suna cam astfel : milițianul ce a săvîrșit un fapt strălucit pe cîmpul de război pentru care a fost citat cu ordin de zi pe armată, poate intra în cadrele permanente ale oastei cu gradul cel mai mare dobîndit pe cîmpul de război”¹⁰⁶.

În vara aceluiași an, 1878, în condițiile creșterii agitației conservatorilor pentru ciștigarea puterii¹⁰⁶, I.C. Brătianu l-a numit pe Candiano prefect al poliției din București. Candiano s-a arătat contrariat de această numire, dar primul-ministru i-a replicat : „Am mai multă trebuință de tine la prefectura poliției. Boierii sînt hotărîți pe scandal și pe tulburări. Le-am găsit botniță. De tine le este frică”¹⁰⁷. Candiano a stat șef al poliției Capitalei patru luni, pînă la alegerile parlamentare, timp în care — spune el — „nu am dat o palmă, nu am înjurat pe cineva”¹⁰⁸. Cînd Mihail Kogălniceanu, pe care, inexplicabil, îl ura și-l defăima în orice chip și în orice împrejurări, a fost numit ministru de interne, Candiano a demisionat.

Pe cînd era șeful poliției din Capitală, Candiano s-a căsătorit cu Sofia Hagi-Panteli, fiica Alexandrinei și a lui Ștefan Anghel Panteli¹⁰⁹. Aceasta mai fusese căsătorită, prin 1876, cu un anume Vasile Cristopol, de care se despărțise în grabă. Din căsătoria lui Candiano cu Sofia au rezultat doi copii : Eliza, căsătorită în 1905 cu Ion Arion și recăsătorită apoi cu Ion Lascăr, fiul liberalului Vasile Lascăr și Alexandru-Ștefan, care a pricinuit mari necazuri familiei, fiind și autorul unui asasinat¹¹⁰.

Urmează doi ani de viață ceva mai retrasă, mai obscură. La sfîrșitul lui octombrie 1880, Candiano devine, pentru 12 ani, aghiotant al lui Carol I. În 1882, primește gradul de colonel, tînjind însă, după lampasul

¹⁰⁶ Arhiva 734, f. 70 71.

¹⁰⁶ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. I, ediția II, București, 1935, p. 249.

¹⁰⁷ Arhiva 734, vol. III, f. 76.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 77.

¹⁰⁸ Arh. st., Buc., Filiala județului Ilfov, fond General Alexandru Candiano-Popescu,

dosar 15, f. 1.

¹¹⁰ Ibidem, f. 8 și urm.; C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. III, București, 1936, p. 5 și urm.

de general și plingându-se că unii ofițeri s-au trezit generali numai prin „meritul” exclusiv al relațiilor. Abia în 1894, la o vîrstă înaintată, va fi avansat general de brigadă și numit comandantul unei brigăzi de cavalerie, apoi, la 1 martie 1899, comandantul Diviziei active din Dobrogea, iar de la 1 aprilie 1900 comandantul Corpului III Armată¹¹¹.

Ceea ce i-a umbrit în cel mai înalt grad biografia, atrăgându-i îndreptățite și virulente critici, a fost postura de aghiotant regal, pe care tocmai el, conducătorul unei mișcări antidinastice, a acceptat-o. În fapt, Candiano a fost folosit de liberali, care, avînd nevoie de un om al lor în întimitatea monarhului, l-au sacrificat, aruncîndu-l în plasa camarilei regale, și l-au transformat practic, în propria dublură politică. Candiano însuși sesizează acest lucru, cînd notează că „Brătianu premedita sugrumarea carierei mele politice cu adiutanteștele eguilete”¹¹². I-a și spus-o șefului liberal : „Dacă ai credea, d-le Brătianu, că eu m-am suit pe reduta Griviței cu ambiția de a ajunge adiutant al domnului, amar te-ai înșelat. Am i. trat în război ca să-mi îndeplinesc datoria de român. Adiutanția n-o primesc, pentru că conștiința nu îmi dă voie să îndeplinesc o asemenea sarcină. D-ta ști că eu am ridicat steagul revoltei contra Domnitorului, și astăzi să-i faci ofensa de a mă impune adiutant al său întemeindu-te pe puterea ministerială ? Nu, acest act uricios nu-l voi săvîrși. Cu mîhnire și mortificat, îți declar că rolul ce vroiești să-mi impui să-l fac nu-l voi juca. Refuz de a primi sarcina ce mi se oferă”¹¹³. Candiano se prefăcea, desigur, căci dorea acest rang, care — spune el — însemna „încrederea tronului, steagul partidului liberal înfipt în palat, descurajarea opoziției”¹¹⁴. Așa gîndea și Brătianu, care i-a declarat : „Sînt fericit însă de aceasta, pentru că îmi ești trebuincios”¹¹⁵. Și astfel, Candiano s-a văzut într-o poziție deloc onorabilă, pe care însuși a descris-o : „Din leu să ajungi un fel de « pudel », mai dureroasă jertfă pe pămînt un om nu poate face, ascultînd alt om. . . În acel minut, cariera mea politică era decapitată”¹¹⁶.

De aici încolo, viața lui e un fel de goană, cînd cu scopuri nedorite de el, cînd lipsită de orice direcție, fărâmițîndu-se și consumîndu-se la discreția întîmplărilor zilei. Dificultățile îl vor asalta din toate părțile, adversarii politici îl vor presa fără contenire. Se vor adăuga tragediile de familie, gustul amar îi va deveni mod de a fi, luptele sale politice se vor concentra la lupta de persoane, și într-un atare univers își va încheia viața.

În toată această furtună a existenței sale, va păstra, totuși optimism și încredere în triumful binelui, recunoscîndu-se adesea a naviga pe tărîmuri nefertile și viciate. Uneori, va încerca să se dezbrace de aghiotanția la rege, dar Brătianu se va opune categoric. Dealtfel, această funcție nu-i era deloc ușoară. Avea să întîmpine dificultăți pînă și din partea propriului partid, cel liberal, uneori chiar din partea lui Brătianu. La toate acestea se vor adăuga, zi de zi, amărăciunile determinate de obligația

¹¹¹ Vezi: *Cuvîntul generalului Vasiliu Năsturel la înmormîntarea lui Candiano*, în *Ceremonia înmormîntării generalului Al. Candiano-Popescu, Eroul de la Grivița*, loc. cit., p. 20.

¹¹² Arhiva 734, vol. III, f. 87.

¹¹³ Ibidem, f. 88.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Ibidem, f. 89.

¹¹⁶ Ibidem, f. 91.

anturării regelui, care-i prilejuiesc reflecții pline de tristețea descurajării : „Nu cred în recunoștința monarhilor — scrie el în memorii. Sînt toți egoiști și egoismul le stîrpește afecția și generozitatea. Dacă vei arde departe de ei, atît încît să nu-i frigă, te lasă să arzi de bună voie. Ei socotesc lumea zidită a se supune și a-i sluji pe dînsii, iar nu ca ei să slujească lumea. Una vorbesc cu gura, și alta le este credința. Din gură vorbesc datorie, jertfe, în suflet, însă, au convingerea că datoria lor este a stăpîni, și jertfele înțelege să le primească, iar nu să le facă. Suprema lor lege este interesul”¹¹⁷.

Candiano-Popescu s-a exercitat și pe tărîmul scrisului. Lui i se datorează o foarte revelatoare carte a războiului neatîrnării, care aduce fapte acoperite de autenticitatea combatantului pe front și a omului politic aflat în miezul evenimentelor. Cartea, intitulată : *Războiul neatîrnării, istorie critică. Asaltul și luarea redutei Grivița*, însumează 276 de pagini și a văzut lumina tiparului la București, în 1913. Tot astfel în ultimul an al vieții a reunit, într-un volum de 138 de pagini, un număr de 46 de cuvîntări ținute în fața soldaților și ofițerilor, pe care l-a publicat în același an la București, sub titlul : *Cuvîntări ostășești*. Ceea ce detașează pozitiv aceste cuvîntări este dragostea fierbinte pentru țară, pentru oamenii din popor, marii oșteni ai apărării acestui pămînt, întruchipînd virtuțile proprii luptătorilor eroi. „Patria — spunea el într-o cuvîntare rostită la 22 noiembrie 1898 în fața recruiților din Regimentul 3 Dorobanți — e locul unde v-ați născut, e laptele ce l-ați supt de la mamele voastre, este mormîntul străbunilor voștri, cu amintirile, durerile și bucuriile lor. Patriei dar să vă jertfiți”¹¹⁸. Candiano-Popescu cerea cu insistență : „Să îngrijim de soldat, căci dînsul își varsă sîngele său țarei, cum albina varsă mierea în stup și, din acel sînge, se face slava, o miere mult mai dulce și mai prețioasă, din care să hrănește eroismul, asigurîndu-se astfel bărbăția și trăinicia neamului”¹¹⁹. Din această viziune se ridică el împotriva terorii, a bătăii în armată. „Trebuie să fii nebun ori sălbatic ca să bați un prunc sau pe un recrut... Și recruiții, ca voi, au fost odinioară voinicii Plevnei și care au făcut în războiul neatîrnării nemuritor numele de român”¹²⁰.

Candiano a încercat și la poarta literaturii. Versificînd mereu, ajunge să adune 36 de poezii, pe care le publică în 1866 într-o plachetă de 163 de pagini, intitulată, într-adevăr, grăitor : *Cînd n-aveam ce face, și reditată în 1875. Le-au urmat volumele Țară și dor, Poezii și Țara*¹²¹. Sînt — cele mai multe — poezii închinatate războiului neatîrnării, faptelor ostășești.

Elementul cel mai rezistent al scrisului său îl formează, neîndoielnic, memoriile, pe care le redactează începînd din 1894, deci în ultimii ani ai vieții sale. Dincolo de anume scăderi, datorate atît viziunii politice a autorului, cît și subiectivismului, ele sînt un însemnat filon de informații in-

¹¹⁷ Ibidem, f. 80-81.

¹¹⁸ Generalul Candiano-Popescu, *Cuvîntări ostășești*, București, 1901, p. 88-89.

¹¹⁹ Ibidem, p. 118.

¹²⁰ Ibidem, p. 89.

¹²¹ Alexandru Candiano-Popescu, *Țară și dor. Poezii* (Arh. st. Buc., Filiala județului Ilfov, fond General Al. Candiano-Popescu, dos. 1, f. 2 și urm.; Idem, *Țara*, București, 1891 (volumul are 46 de pagini și conține zece poezii închinatate unor momente din războiul neatîrnării).

dite care, examinate cu ochiul avizat al istoricului și interpretate pînă la capăt, aduc un serviciu elucidărilor istorice asupra unei perioade de peste o jumătate de secol (1841—1898). Dacă intervalul 1841—1880 este evocat post factum, iar faptele consemnate sînt, în mare măsură, întîmplări din tinerețea autorului, pentru anii 1887—1898, Candiano ne-a dat o cronică politică, care se constituie într-o adevărată radiografie a vieții politice, care scoate la iveală unele fapte și acte ce ar fi rămas, altminteri, ascunse posterității. Informațiile sale sînt cu atît mai importante, cu cît istoriografia nu dispune de un izvor de acest gen, datorat unei figuri politice care a asistat sau a fost implicată în evenimentele descrise.

Memoriile nepublicate¹²², însumînd 471 de pagini dactilografiate, au fost compartimentate de Eliza Lascăr, care intenționa să le publice, în două volume : Volumul al II-lea (128 de pagini), cuprinde trei capitole : *Capitolul I — 8 August 1870* (81 de pagini); — *Capitolul al II-lea — Plecare și șederea mea la Neapole (1871—1874)* (15 pagini); — *Capitolul al III-lea — Înapoierea mea în țară (1874)*. *La Ploiești, La Craiova* (32 de pagini). Volumul al III-lea (91 de pagini), conține două capitole : *Războiul de independență* (75 de pagini) și respectiv : *Prefectura poliției. Căsătoria mea. Numirea mea ca adiutant* (16 pagini). Urmează cea mai întinsă parte a memoriilor (252 de pagini), care înregistrează 60 de convorbiri purtate de Candiano în anii 1887—1898 cu oameni politici din țară și de peste hotare. Cele mai multe dintre ele le-a avut cu Carol I, apoi cu I. C. Brătianu, D. A. Sturdza, Petre P. Carp, N. Crețulescu, C. Olănescu, Hitrowo (ambasadorul Rusiei la București), Wilamov (prim secretar al Ambasadei Rusiei în România), cu membri ai familiei regale.

Conținutul memoriilor nepublicate este bogat și variat. În afară de știrile privitoare la viața autorului și a familiei, ele furnizează date inedite și formulează aprecieri de reținut despre principalele evenimente politice la care a participat Candiano-Popescu. Un spațiu larg este afectat tratativilor de pace care au urmat încheierii războiului de neatîrnare din 1877—1878. Sînt numeroase informațiile despre diverși oameni politici și militari contemporani lui. Prezintă un interes evident și informațiile relative la situația politică în unele zone europene, la relațiile diplomatice ale României cu alte state, la problemele care preocupau diverse state europene. Firește, autorul a insistat, în mod predilect, asupra vieții politice din România, datele și aprecierile despre partidele și grupările politice, despre oameni politici fiind un adevărat izvor pentru formularea de observații istorice noi¹²³.

Candiano-Popescu n-a avut timp să-și transcrie memoriile, întrucît, la 25 iunie 1901, abia împlinind 60 de ani, a decedat, după o chinuitoare

¹²² Biblioteca Academiei, Serviciul Manuscrise, Arhiva 734. Materialele ne-au fost semnate de Grigore Chiriță, cercetător la Institutul „Nicolae Iorga”. Aceste memorii au fost vindute, în 1955, Bibliotecii Academiei, sub formă de copii dactilografiate, de către consilierul juridic Ion Miclescu. Originalul lor se află la Arhivele Statului, Filiala județului Ilfov, unde am primit spre cercetare manuscrisul referitor la perioada 1871—1876 și aproape întreg capitolul de independență (fond General Alexandru Candiano-Popescu, dosar 8).

¹²³ În legătură cu viața politică din România în perioada la care se referă Al. Candiano-Popescu, în memoriile sale nepublicate, vezi: Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, Edit. științifică, București, 1974; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Edit. științifică, București, 1967.

și îndelungată boală, la Tirgoviște, în timp ce se afla la prietenul său, colonelul Vlădoianu. Se pare că agravarea bolii și moartea sa prematură au fost grăbite și de necazurile pe care i le-a pricinuit fiul său. „Bolnav, deși nu prea bătrîn, căci n-avea decît 60 de ani — scrie C. Bacalbașa — generalul a fost crunt lovit prin crima fiului său, autorul omorului din str. Icoanei”¹²⁴. Decesul său a mișcat adînc opinia publică, îndeosebi pe veteranii și ostașii Batalionului al 2-lea Vînători, pe care îl condusesese la victorie în războiul de independență.

Funeraliile lui Candiano-Popescu au avut loc într-un cadru național. Un imens cortegiu a însoțit corpul neînsuflețit al eroului de la Grivița pe străzile Tirgoviștei, începînd încă de la poalele mănăstirii Dealului și pînă la gara orașului. Aici, ajutorul de comandant al Regimentului 3 Dîmbovița a ținut „o prea simțită cuvîntare, care emoționează adînc întreaga adurare”¹²⁵. Rămășițele pămîntești au fost depuse într-un vagon special „împodobit cu frunze de stejar ; iar la colțurile atît ale vagonului funerar, cît și ale coșciugului fluturau steaguri tricolore”. Siciul a fost însoțit de la Tirgoviște la București de o gardă de onoare din Regimentul 3 Dîmbovița. Trenul a sosit în Gara de Nord din București în ziua de 27 iunie, ora 8,30. Pe peron se aflau ofițeri superiori ai serviciilor din Corpul III de Armată, pe care îl comandase Candiano, toți ofițerii superiori din Garnizoana București și „o lume imensă”¹²⁶. În urma dorinței exprimate de general cu puțin timp înainte a morții sale, de a fi însoțit, pînă la groapă, de către soldați din Batalionul al 2-lea de vînători, a fost trimisă de la Constanța o companie din acest batalion. La serviciul funebru, care a avut loc la biserica „Sf. Gheorghe”, a participat și Grigore Ion, un alt erou de la Grivița, ostaș în batalionul comandat de Al. Candiano-Popescu. Au participat, de asemenea, miniștri, generali și numeros public. La sfîrșitul ceremoniei generalul Achile Comănescu, locțiitorul comandantului Corpului III Armată a evocat amintirea celui dispărut. De la biserica „Sf. Gheorghe”, cortegiul funerar s-a îndreptat spre cimitirul „Bellu”, în frunte aflîndu-se o formațiune militară de paradă, comandată de generalul de brigadă C. Brătianu, subșeful Marelui Stat Major. La încheierea ceremoniei funebre, s-au tras salve de tun, iar siciul a fost coborît în cavou de patru sergenți și doi caporali din Batalionul al 2-lea vînători, unitatea militară mult îndrăgită de cel dispărut¹²⁷.

Întreg ceremonialul funebru a fost, de fapt, o evocare și o cinstire a ceea ce rămîne mai rezistent, mai pilduitor din viața lui Alexandru Candiano-Popescu : virtutea eroismului, exprimat în faptele de arme de la Plevna, care îl situează la loc de frontispiciu în epopeea neatîrnării românești. Dacă s-ar fi ilustrat fie și numai prin aceste acte de vitejie străbună, Candiano-Popescu și-ar fi immortalizat numele în cartea demnității și biruinței națiunii noastre. Poate că acest lucru n-a fost îndeajuns remarcat, istoriografia avînd a-și îndrepta mai insistent privirile spre piscurile făptuirilor care aureolează figura sa de luptător pentru independență.

¹²⁴ C. Balalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. 3, p. 11.

¹²⁵ *Ceremonia înmormîntării generalului Alex. Candiano-Popescu, loc. cit.*, p. 3.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 17 și urm.

Cu atât mai mult cu cât momentul 1877 nu este o notă singulară în biografia lui Al. Candiano-Popescu, ci se corelează cu alte manifestări de proeminență, făcând ca viața lui să înscrie ca trăsătură de corolar patriotismul fierbinte. Dragostea de țară se revendică la Candiano-Popescu de la idealurile și gândirea revoluției române de la mijlocul veacului trecut, îmbracă forme practice de acțiune, manifestate în uimitoare reacții de împotrivire față de cotropitorii străini ai patriei, în susținerea înflăcărată a Unirii Principatelor, în călăuzirea proiectelor sale de viață sub semnul participării la momente cardinale ale afirmării națiunii române — cucerirea independenței depline și desăvârșirea statului național unitar, a cărei înfăptuire o intuia și o socotea apropiată. Organizarea de către el a mișcării antidinastice de la Ploiești din 1870, ca și opoziția față de proiectele unor oameni politici privind modificări la nivelul conducerii țării în împrejurări impropii, respectiv în tensionantele momente de dinaintea luptei decisive pentru independența absolută, se leagă între ele prin filonul patriotismului. Poziția lui în aceste evenimente, așa cum o declară și cum încearcă să o argumenteze, avea același numitor — consolidarea situației internaționale a României înaintea unei Europe cu mari imperii hrăpărețe, ostile independenței și progresului poporului nostru.

Zigzagurile acțiunii politice a lui Candiano-Popescu se înfățișează astfel într-o linie de corelare venind din meandrele prin care a trebuit să treacă istoria noastră în cea de-a doua jumătate a veacului trecut și care au avut rolul lor în pregătirea și înfăptuirea de mari momente ale edificării României moderne.

Nuanțele se impun însă. Participarea lui Candiano-Popescu la momentele mai sus marcate, urmărind, în viziunea sa, țeluri pregnant constructive, patriotice, n-a atins fundamentele celei mai avansate și mai eficiente poziții în epocă. Candiano se exprimă energic pe tărîmul faptelor, dar acest teren și-l face îngust. Limitelor sale de viziune și orientare i se adaugă morbul politicianismului burghez, sau burghezo-șoșieresc, în luptă nu cu regimul existent, ci cu felurite persoane adverse sau potențial adverse de la vârful piramidei cirmuitoare. Sînt apoi acele navigări în medii infestate al curții regale, care, în epocă și pînă astăzi, au apărut înaintea tuturor cel puțin ca o bizare. Încercările lui de a ieși din acest mediu se reduc la simple efuziuni sentimentale, la chemări despre cinste și justiție, dar cât se poate de șoptit, dublate de un servilism violent declarat. Este reîndoielnic că postura de aghiotant regal a contribuit, și nu în mică măsură, la diminuarea, în ochii istoriei, a direcției și semnificației larg antidinastice ale mișcării de la Ploiești din 1870.

Cuprinzînd, deopotrivă, planurile profund contradictorii în care s-a exercitat politic Al. Candiano-Popescu, putem obține o imagine autentică a ceea ce rămîne pozitiv în biografia lui, cât și a ceea ce îl situează pe un teren retrograd. Aceasta am încercat și noi în studiul de față, cu gîndul mereu la adevărul că ansamblul istoriei înseși, în mersul său totdeauna ascendent în substanța sa, a avut, în același timp imagini contradictorii, momente și fapte nefaste contrare unui curs ascendent, cercetătorul înregistrînd și tîlmăcind totul în consecință. Tot astfel, examinarea unui om politic și militar, în cazul de față a lui Al. Candiano-Popescu, este o operă de co-insurare a valorilor vii, ca și a părților de balast, efortul științific de a da istoriei clarificări de care are nevoie.

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU — PARTICIPANT
ET CHRONIQUEUR DE LA VIE POLITIQUE
DE LA SECONDE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Alexandru Candiano-Popescu, homme politique, juriste, écrivain et militaire, a fait dans le passé également l'objet de l'attention de l'historiographie roumaine. Représentant de la génération d'après la révolution de 1848, qui cultivera l'esprit patriotique à partir des positions de la bourgeoisie en ascension et contribuera à l'accomplissement d'actes fondamentaux de l'histoire moderne de Roumanie, Candiano, tout comme les autres représentants de la classe dominante, évoluera dans son activité entre les limites du régime politique imposé par la bourgeoisie et les grands propriétaires fonciers. Il embrassera la carrière des armes, son adhésion sur ce plan ayant un substratum politique propre à la révolution de 1848, vu que sa génération se voyait assigner la tâche de réaliser l'Etat national roumain moderne encore même par le soulèvement armé du peuple, qui impose l'indépendance d'Etat absolue, défendre et consolider l'indépendance de la Roumanie unie. Les limites constatées dans l'activité de Candiano sont celles généralement spécifiques au politicianisme des milieux dirigeants de la Roumanie de l'époque. Les révolutions politiques s'accroissent au fil des années, en fin de compte faisant parti de l'entourage du roi et devenant même son aide de camp.

Al. Candiano-Popescu a participé à des moments importants de l'édification de la Roumanie moderne. Il a été un fervent partisan de l'Union de 1859 de Moldavie et de Valachie, a milité pour l'instauration au trône d'un prince étranger tout en dirigeant le mouvement antidynastique de Ploiești de 1870, a encouragé la lutte des Roumains transylvains pour l'Union au Pays. Dans l'effervescence nationale de 1877, Candiano s'exprime au Parlement en tant que combattant résolu pour l'accomplissement du grandiose idéal du peuple roumain et sur le camp de bataille, à la tête des soldats du 2e Bataillon de Chasseurs, dont la plupart originaires du département de Prahova, a témoigné d'un héroïsme exemplaire, profondément représentatif pour la vertu patriotique du combattant roumain, inscrivant en fait les pages les plus lumineuses de sa biographie. Candiano a publié également plusieurs volumes de poèmes, certains d'entre eux dédiés à la lutte pour l'indépendance, il a été chroniqueur de la guerre de 1877—1878 faisant paraître plusieurs matériaux à caractère militaire. Mais ce sont ses mémoires, partiellement édités, qui sont les plus significatifs. Ceux non encore publiés, tout en contenant des déficiences, du fait de la vision politique et de l'esprit subjectif de l'auteur, offrent une riche source d'informations.

UN EPISOD ISTORIC DIN LUPTA POPORULUI ROMÂN
 CONTRA DICTATULUI DE LA VIENA
 DIN 30 AUGUST 1940

DE

GEORGE A. PETRESCU

În curînd se vor împlini 38 de ani de cînd, la Curtea de Apel din București secția I-a se termina judecarea unuia din marile procese politice antifasciste, în care erau implicate suferințele fizice și morale ale neamului românesc din timpul dictaturii antonesciene, proces care după un an și două luni de dezbateri dramatice, avea să fie soluționat la data de 18 februarie 1942 printr-o decizie, care, dacă la acea dată a stîrnit bucuria și entuziasmul luptătorilor antifasciști din ilegalitate, a dezlănțuit în acelaș timp și furia lui Ion Antonescu contra magistraților ce au pronunțat acea hotărîre

Este vorba despre procesul asociației patriotice antifasciste denunțată pe atunci cu numele simbolic de *Pro Transilvania*, a cărei viață deși efemeră, a făcut să vibreze întreaga suflare românească prin acțiunea ei viguroasă revoluționar protestatară contra criminalului dictat de la Viena, dictat care ne sfirtecă țara și ne umilise neamul, prin răpirea mișlească a Nordului Transilvaniei.

Se știe că prin acel monstruos dictat, care a fost hotărît la 30 august 1940 de Hitler în cîrdășie cu Musolini, poporul român fusese frustrat prin sfidarea drepturilor lui milenare, de o importantă parte a teritoriului Transilvaniei, care potrivit statisticilor oficiale însuma o suprafață de 43.942 km pătrați, cu o populație de 2.667.000 locuitori, din care covîrșitoarea majoritate era românească.

Protestele ce cuprinseseră atunci întreaga țară, prin întruniri publice în toate satele și orașele, cu participarea sutelor de mii de manifestanți, ajunseseră pînă la îndemnarea populației la rezistență armată contra uzurpatorilor horthyști.

Se constituiseră imediat după acel dictat mai multe asociații patriotice, între care voi aminti cîteva mai importante cum au fost, Cercul juridic transilvan, Ardealul, Asociația pentru apărarea refugiaților ardeleni, Asociația refugiaților și expulzaților din Nordul Ardealului, Astra, vechea asociație culturală ardeleană, și altele. Față de atitudinea lor mai moderată, acele asociații au putut supraviețui tot timpul dictaturii anto-

nesciene. Singură asociația Pro Transilvania a avut de suferit întreaga urgie din partea lui Ion Antonescu și a întregului lui guvern. Asociația Pro Transilvania constituia și afirma o zguduitoare și spontană manifestare de solidaritate națională în acele ceasuri neînchipuit de grele, când trup din trupul țării era smuls mișelește și dat plocon Ungariei horthyste, sub pretextul așa zisului arbitraj de la Viena. O făureau anume fruntași de seamă ai țării, fără deosebire de obârșie și grupări politice, între care se afla și marele patriot doctor Petru Groza, pentru a salva viețile și avutul românilor persecutați cu sălbăticie și alungați în mod crunt din teritoriul cotropit.

Activitatea Asociației Pro Transilvania era pe lângă cea prevăzută în statute și aceea de a demasca atrocitățile comise de autoritățile horthyste asupra populației românești rămasă în teritoriul cotropit, militând împreună cu forțele progresiste conduse de P.C.R. aflat atunci în ilegalitate, pentru sabotarea cîrdășiei regimului antonescian cu puterile Axei fasciste, cîrdășie în care poporul român fusese tirat fără voia lui, și totodată să informeze coaliția internațională antihitleristă asupra dramei prin care trecea poporul român.

Asociația Pro Transilvania obținuse fără nici o dificultate de la Tribunalul Ilfov, prezidat atunci de magistratul Ion Macovei, personalitatea juridică de funcționare potrivit legilor care erau atunci în vigoare. La scurtă vreme după constituirea ei, o delegație a asociației Pro Transilvania s-a prezentat la legația germană nazistă de la București condusă de ministrul plenipotențiar Fabricius, căruia i-a predat un memoriu-protest în care erau înfățișate toate crimele și atrocitățile săvîrșite de autoritățile horthyste în colaborare cu trupele hitleriste asupra populației românești din teritoriile cotropite ale Nordului Transilvaniei. Memoriul descria amănunțit numeroase cazuri de asasinat, violuri, jafuri, evacuări în masă a satelor locuite de români, după ce gospodăriile lor fuseseră incendiate. Persecuțiile barbare aplicate populației românești, rămasă astfel fără nici un adăpost, o silise să ia drumul pribegiei și să se refugieze în restul teritoriului țării, împreună cu aproape întreaga intelectualitate românească. Memoriul-protest încheia prin denunțarea așa zisului arbitraj de la Viena, ca pe un dictat criminal impus prin forță și teroare poporului român, dictat pe care acesta nu-l va accepta sau recunoaște vreodată.

Concomitent cu predarea acestui memoriu legației germane, un manifest cu același conținut, tipărit în număr considerabil de exemplare, era răspîndit clandestin de către membrii asociației Pro Transilvania și simpatizanții de pe întreg teritoriul țării.

În felul acesta, un vast curent de ostilitate s-a creat în rîndurile muncitorimii și țărănimii românești contra ocupanților hitleriști și regimului instaurat de ei cu forța la cîrma nefericitei noastre țări.

Se știe că după abdicarea lui Carol II la 6 septembrie 1940, Ion Antonescu a preluat puterea instalîndu-se în calitate de „conducător” al Statului român, după modelul lui Hitler, care se intitulase „führer” al Germaniei naziste.

Venirea lui Ion Antonescu în fruntea Statului român fusese aprobată de Hitler, după ce în prealabil Fabricius îl informase și asigurase pe Hitler despre atașamentul lui Antonescu față de Reichul german și față de obli-

gația fermă pe care acesta și-o luase de a respecta clauzele „arbitrajului” de la Viena, cu privire la „cedarea” Nordului Transilvaniei Ungariei horthyste.

Documentele oficiale aflate azi în conservarea arhivei C.C. al P.C.R., arhivei M.A.E. și la Arhiva istorică centrală fondul Președenției Consiliului de Miniștri, confirmă fără echivoc declarațiile făcute de Ion Antonescu în ziua de 5 septembrie 1940 miniștrilor plenipotențiarilor ai Germaniei și Italiei, că România s-a încadrat de bunăvoie în sfera politică a Germaniei și Italiei, iar în ceea ce privea „arbitrajul” de la Viena nu era de admis nici un dezacord, deoarece acest „arbitraj” trebuia întocmai executat.

Decretul nr. 2151/1940, care îl investise pe Ion Antonescu în funcțiunea de Prim Ministru îi acordase depline puteri să reprime orice manifestații ostile „arbitrajului” de la Viena. De altfel n-a fost pentru nimeni o surpriză, că la sesizarea ministrului Fabricius despre acțiunile dușmănoase ale membrilor asociației Pro Transilvania contra Reichului german, sesizare la care erau atașate un vraf de manifeste adunate de agenții gestapoului, Antonescu să se și grăbească să ia cele mai drastice măsuri contra acestei asociații.

Apreciind gravitatea situației, care punea în cumpănă însăși autoritatea și prestigiul lui, nu s-a mulțumit să emită o simplă decizie care era în puterea lui s-o facă, ci, pentru a da o și mai mare importanță intervenției ministrului german, care într-o oarecare măsură avea caracterul unui ordin, a convocat plenul guvernului său pentru data de 16 noiembrie 1940, când fără multă discuție, Consiliul de Miniștri a hotărât prin Jurnalul cu nr. 2322 din aceiași zi *dizolvarea asociației Pro Transilvania*.

Acest Jurnal a și fost publicat în Monitorul Oficial nr. 271 din 17 noiembrie 1940 avînd următorul cuprins,

Avînd în vedere că unii membri ai asociației Pro Transilvania, abia constituită, au început să desfășoare o activitate de politică internă și de provocațiuni, dovedind astfel alte scopuri decît cele arătate la înființarea acestei asociații. Considerînd că această activitate este incompatibilă și cu dispozițiile decretului nr-ul 2151/1940 privitor la organizarea constituțională a Statului și cu *angajamentele și interesele internaționale ale României*.

DECIDE

Art. I. *Dizolvă Asociația Pro Transilvania.*

Art. II. Domnul ministru al Afacerilor Interne este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a prezentului Jurnal.
(urmează semnăturile miniștrilor).

Dar cită ipocrizie și lipsă de patriotism în această lapidară redactare a Jurnalului Consiliului de Miniștri antonescian. Pentru acest guvern era doar în joc prestigiul României, care își luase în mod „liber” angajamentul și avea „chiar „interesul” de a respecta oribilul dictat, prin care Ungaria horthystă ne smulgea, cu binecuvîntarea celor două mari puteri ale Axei fasciste, aproape jumătate din pămîntul Transilvaniei românești.

Din cuprinsul aceluși Jurnal se poate vedea clar că lui Antonescu nu-i convenea lupta patriotică a membrilor asociației Pro Transilvania contra pretinsului arbitraj de la Viena. Ceea ce părea și mai bizar, acestui dictator nu-i convenea nici demascarea atrocităților comise de autoritățile horthyste contra populației românești din acel teritoriu cotropit, pe care membrii acelei asociații patriotice nu încetau a o face prin manifestele ce le răspîndeau în mod clandestin, precum și prin întrunirile publice pe cale le țineau fără vreo aprobare.

Prin Jurnalul de dizolvare, asociația Pro Transilvania era pusă în afara legilor, iar membrii acesteia în caz de nesupunere, expuși unor drastice măsuri represive prin condamnare la închisori, sau trimiteri la lagărele de concentrare. În fața acestor sumbre perspective, membrilor dizolvatei asociații, le mai rămăseseră o slabă speranță de salvare și anume aceea de a se adresa justiției, căreia să-i solicite anularea pe cale judecătorească a periculosului act. Reclamația scrisă a reprezentanților asociației, a fost înregistrată la Curtea de Apel din București și repartizată spre judecare la secția I-a a acestei instanțe superioare, căreia i s-a dat un prim termen la 10 ianuarie 1941.

Existența acestui proces în fața unei instanțe judecătorești a produs o imensă vîlvă în opinia publică, fapt care a iritat la culme pe Ion Antonescu, ca și pe acoliții lui din guvern.

Îndrăzneala de a fi fost dat în judecată, tocmai de provocatorii ce subminau autoritatea Statului, care cereau nici mai mult nici mai puțin decît anularea măsurilor oficiale, era o mare cutezanță. De aceea, el a dat ordin miniștrilor Justiției și Internelor ca acest proces să fie, după chiar expresia lui, „măturat” din palatul justiției. Astfel, înaintea începerii dezbaterilor procesului, a fost instalată o puternică gardă militară în jurul palatului justiției și îndeosebi la intrarea mării săli de ședințe a Curții de Apel secția I-a.

Președintele completului de judecată, care potrivit legii, numai el avea dreptul să ia măsurile de ordine în interiorul sălii de judecată, dăduse dispozițiuni formale ca intrarea în sala de ședințe a acestui proces să fie permisă oricăror persoane fără nici o restricție, iar liniștea în sală să fie asigurată de aprozii instanței. Ministrul Justiției mobilizase un numeros grup de avocați ai ministerelor, care să fie gata să preîntîmpine orice incidente juridice, ce s-ar fi ridicat de avocații asociației reclamante Pro Transilvania.

Astfel au început dezbaterile acestui mare proces politic, ce s-a desfășurat în plină dictatură fascistă, în care urma să se confrunte, de o parte asociația ProTransilvania în calitate de reclamantă, iar de altă parte Consiliul de Miniștri prezidat de Ion Antonescu, în calitate de pîrît.

Inițial, completul de judecată al acestui proces, fusese în mod normal alcătuit numai din trei consilieri și anume, Florin Foișoreanu ca președinte, iar ca judecători consilierii Barbu Scodăcescu și Mihai Tincu. Spun inițial, fiindcă la prima înfățișare de la 10 ianuarie 1941, avocații Președinției Consiliului de Miniștri au ridicat incidentul ca acțiunea să fie respinsă ca inadmisibilă, pentru motivul că Jurnalul de dizolvare constituia un act de guvernămînt, care potrivit legii contenciosului admi-

nistrativ, nu putea fi cenzurat de către instanțele superioare judecătorești din acea vreme, adică de către Curțile de Apel și Înalta Curte de Casație și Justiție. Acest incident a produs o serioasă divergență de opinii în completul de judecată, președintele Foișoreanu fiind de părere că pentru elucidarea acelei probleme de drept incidentul ridicat trebuia unit cu fondul procesului, din examinarea căror probe urma să se constate, dacă instanța se afla într-adevăr în fața unui act de guvernământ. Ceilalți doi judecători, consilierii Scodăcescu și Tincu, erau de părere că instanța se afla în fața unui act de guvernământ și în consecință în imposibilitate absolută de a judeca procesul asociației Pro Transilvania a cărei acțiune trebuie imediat respinsă.

Aflindu-se în acest impas, instanța a trebuit să fie completată cu încă doi consilieri, pentru ca cu voturile lor să se poată forma majoritatea legală de trei judecători, necesară la pronunțarea într-un fel sau altul a deciziei finale a acestui proces.

Cei doi consilieri au fost imediat desemnați și anume, subsemnatul și consilierul Petru N. Ionescu, care la acea dată funcționa în calitate de consilieri ai Curții de Apel din București secția I-a. După această nouă alcătuire a completului de judecată, dezbaterile au reînceput spre sfârșitul lunii ianuarie 1941.

Din motive procedurale și în special la solicitarea asociației reclamante, care voia să prezinte noi probe în sprijinul acțiunii, procesul a suferit mai multe amânări, pe care noi cei doi judecători atașați completului de divergență, am fost de acord să fie admise, cu toată opunerea avocaților guvernului, care voiau soluționarea urgentă a acțiunii prin respingerea ei. În acele momente mi s-a ivit prilejul ca pe căi lăturalnice să iau cunoștință de suferințele cumplite prin care trecea populația românească din Nordul Transilvaniei. Trei din distinși mei vechi prieteni, afind despre prezența mea în completul de judecată, au ținut să mă informeze în mod particular despre tragedia Ardealului, masacrat prin dictatul de la Viena. Acești vechi prieteni erau, doctorul Petru Groza, eminentul patriot ardelean, Mihai Roșianu și Ion Simionescu, luptători antifasciști din ilegalitate pentru drepturile democratice ale muncitorimii și țărănimii din județul Vilcea, județ în care subsemnatul funcționasem multă vreme ca magistrat; ei colindaseră Ardealul imediat după odiosul dictat și cunoșteau amănunțit suferințele populației românești din teritoriul cotropit. Am aflat lucruri înfiorătoare despre comportarea autorităților horthyste, care deslănțuiseră o teroare sălbatică împotriva populației autohtone românești.

Depopulările în masă a comunelor locuite de români, însoțite de jafuri și crime erau fapte curente.

Profesorul Herdea de la Huedin fusese împușcat pe la spate de hitleriști, iar protopopul Munteanu din aceeași comună, asasinat de horthyști și ars pe rug în piața târgului. Numeroase case din comuna Lunca de Jos județul Cluj fuseseră devastate. În comuna Trăsnea din județul Sălaj, fuseseră uciși aproape 100 de țărani români, iar casele lor incendiate. Expulzările românilor din teritoriile cotropite de horthyști, s-au făcut cu o cruzime sălbatică.

La Oradea, Arad, Cluj și în alte centre importante românești, toți intelectualii români fuseseră arestați și torturați, apoi închiși în vagoane de vite expediate în România prin punctul de frontieră de la Curtici.

Episcopul ortodox al Oradei Nicolae Popovici, care se aflase printre cei închiși în aceste vagoane de vite, înfățișa îngrozit Patriarhului Nicodim Munteanu și Mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului, aflindu-mă și eu față în acel moment, cum în aceste vagoane ale calvarului în care fuseseră aruncați de-a valma sute de români, s-au îmbolnăvit grav mulți dintre ei din cauza condițiilor inumane la care au fost astfel supuși.

În același timp, din notele informative răspindite clandestin de membrii asociației Pro Transilvania, am mai avut posibilitatea să iau cunoștință și de alte fapte tot atât de grave petrecute pe teritoriul Nordului Transilvaniei cotropit de trupele horthyste. Astfel, în decursul lunilor septembrie și octombrie 1940 au fost expulzați toți locuitorii români din comunele Ianculești, Roșiori, Lucrăceni, Marna Nouă, Horia, Scărișoara, Salonta, Diosig și Salacea din județul Bihor, precum și locuitorii din comunele Teream, Ghenci, Ghișcolț, Lazuri, Peleşul Mare, Gelu și Baba Novac din județul Satu Mare. Toți locuitorii români din acele comune, în număr de peste zece mii, au fost expulzați după ce fuseseră jefuiți de tot avutul lor. Noua ordine horthystă instaurată în Nordul Transilvaniei după dictatul de la Viena, aducea odată cu teroarea militară a ocupației, ațîțarea șovină și antisemită, precum și persecuțiile sălbatice. Nici în interiorul țării, după instaurarea regimului Antonescu, situația nu era mai bună.

Adept convins al alianței totale cu puterile Axei fasciste, Antonescu și-a dat consimțământul pentru intrarea trupelor hitleriste în România, care de fapt erau trupe de ocupație, pentru ca la 22 iunie 1941, țara noastră să fie tîrîtă într-un război catastrofal pentru ea.

Odată cu trupele hitleriste veniseră în România Gestapoul german, care a lăsat dureroase amintiri, între care voi aminti numai macabra operație a „trenului morții”.

Pornit din orașul Iași la începutul lunii iulie 1941, acest tren încărcat cu aproape o mie de evrei, bărbați, femei, bătrîni și copii, aruncați cu brutalitate și înghesuți unii peste alții în vagoane de vite plumbuite și păzite cu strășnicie de trupele jandarmeriei hitleriste, acest tren urma să parcurgă pe o căldură toridă, zile și nopți drumul cumplitului calvar pînă la totala nimicire a acestor martiri.

Orori care erau cu totul străine de sentimentele de milă și generozitate pe care poporul român le-a purtat totdeauna față de celelalte naționalități conlocuitoare. Mai erau în același timp lagărele de concentrare fasciste, care își deschiseseră larg porțile pentru cei ce manifestau cea mai mică nesupunere față de regimul de la conducere. Acordurile economice încheiate cu Germania hitleristă și Italia fascistă au dus țara noastră într-o stare de sărăcie cruntă.

Ura poporului român față de aceste două țări fasciste, care prin dictatul de la Viena făcuseră să se abată asupra lui atîtea nenorociri, nu mai cunoștea nici o limită.

Iar ca o complectare a lanțului acestor nenorociri și suferințe ce se abătuseră asupra țării noastre, ca succesor al ministrului Fabricius la legăția Germaniei naziste la București, a fost numit baronul von Killin-

ger care s-a dovedit în decursul activității lui, un dușman înrăit al poporului român.

În acest climat, judecarea procesului Pro Transilvania continua și mai febril, iar soarta lui depindea numai de noi cei doi consilieri atașați completului de divergență, iar pentru respingerea lui guvernul Antonescu nu avea nevoie decât de un singur vot. Pentru a curma propaganda antifascistă ce se făcea în jurul acestui proces, avocații Consiliului de Miniștri, au repus în discuție același incident, care tindea la respingerea de plano a acțiunii, prin aceea că Jurnalul emis de Consiliul de Miniștri antonescian era un act de guvernământ, pe care justiția nu avea competența să-l judece.

Acești avocați mai argumentau că din rapoartele Siguranței generale a Statului, se vedea în mod evident, că activitatea membrilor asociației Pro Transilvania fiind îndreptată contra noii ordini interne și externe, periclita grav interesele superioare ale Statului român. Iar agitațiile și răspîndirea manifestelor incendiare, din care unul dintre acestea se afla chiar la dosar, manifeste pe care membrii acestei asociații le făceau pe tema „cedării” Nordului Transilvaniei Ungariei horthyste, compromiteau, spuneau ei, politica externă a guvernului Antonescu, care se angajase în mod formal conform decretului 2151/1940 să respecte în totul prevederile „arbitrajului” de la Viena.

Dîndu-se cuvîntul reprezentanților asociației Pro Transilvania, aceștia au combătut incidentul ridicat, argumentînd că din moment ce asociația fusese legal înființată și autorizată de către Tribunalul Ilfov să funcționeze, activitatea ei de opoziție contra guvernului era legalmente permisă, mai ales că documentele pe baza cărora ea își fonda acuzațiile împotriva ocupanților germani, erau virtualmente dovedite.

Iar protestele contra acestor abuzuri, trebuiau luate în seamă de către guvernul Antonescu acesta fiind obligat să ia măsuri energice pentru ocrotirea vieții și libertăților cetățenilor de naționalitate română. Și în fine, actul de autoritate al guvernului Antonescu prin care a fost dizolvată asociația Pro Transilvania era ilegal, deoarece nu s-a respectat o cerință esențială prevăzută de articolul 26 din legea persoanelor juridice care obliga ministerul sub controlul căruia funcționa asociația să facă o anchetă prealabilă cu concluzii documentare pentru dizolvare, lucru pe care ministerul nu l-a efectuat.

În concluzie, reprezentanții asociației au cerut respingerea incidentului ca nefondat și ca atare să fie admisă reclamația îndreptată contra guvernului, așa cum a fost adresată Curții de Apel din București.

În timpul în care s-a desfășurat procesul, marea sală plină la refuz de publicul participant la dezbateri, devenise o tribună publică a întregului popor român, prin intermediul căreia, asociația Pro Transilvania aducea protestul întregii țării contra nelegiuirilor săvîrșite de autoritățile horthyste asupra populației autohtone românești din teritoriul Nordului Transilvaniei, sub paravanul așa zisului „arbitraj” de la Viena. Demn de reținut era faptul, că la toate ședințele procesului participau și atașații de presă acreditați pe lângă legațiile țărilor străine din România și în modul acesta opinia publică internațională a avut posibilitatea să fie informată de momentele tragice pe care le trăia atunci poporul român.

Informat de modul cum decurgeau dezbaterile procesului, Ion Antonescu a ordonat ministrului justiției să ne cheme la cabinetul acestuia, pe Foișoreanu împreună cu noi, cei doi atașați completului de divergență, pentru a ni se transmite ordine confidențiale din partea mareșalului Antonescu.

Socotind insolită această convocare, și fiindcă bănuiam pentru ce eram chemați, eu și Ionescu ne-am înțeles să nu ne ducem, sfătuiră pe Foișoreanu să se prezinte singur ministrului.

După întrevăderea cu ministrul justiției, Foișoreanu ne-a relatat mie și lui Ionescu că Antonescu era furios pe noi, fiindcă nu executasem ordinele lui de a termina imediat procesul. Numeroasele termene acordate la cererea asociației reclamante și modul cum s-au desfășurat dezbaterile procesului au dat prilej regentului Horthy să se plîngă lui Hitler, că România nu respecta clauzele arbitrajului de la Viena în ce privea cedarea Nordului Transilvaniei, permițînd manifestări ostile contra acestui arbitraj, cum era cazul asociației Pro Transilvania, care întreținea un sgomotos proces la Curtea de Apel din București, unde, susținea acesta, se debitau cele mai grosolane calomnii contra autorităților regatului maghiar. În fața acestei plîngeri, Hitler însărcinase pe ministrul von Killinger să pună în vedere mareșalului Antonescu că Reichul german, care garantase acest arbitraj, nu permitea asemenea acțiuni ostile care slăbeau coaliția statelor fasciste, între care se găsea și Ungaria horthystă, tocmai în momentul cînd mașina de război hitleristă era strîns angajată în ofensiva contra Uniunii Sovietice.

În concluzie, Ion Antonescu ne ordona, prin ministrul justiției, să lichidăm imediat acest proces, prin respingerea lui.

Știrile care veneau de pe frontul de luptă la acea dată, începutul lunii februarie 1942, despre ofensiva trupelor hitleriste contra armatei sovietice, ofereau multora iluzia unor definitive succese militare tactice, fiindcă la acea epocă ne aflam încă departe de dezastrul ce avea să-l sufere Germania nazistă în luptele de la Stalingrad.

În acele momente, erau destui inși care vedeau în orînduirea internă a României, așezarea pe vecie la cirna țării a regimului dictatorial al lui Ion Antonescu.

Aflîndu-ne astfel în fața acestor mari presiuni și amenințări, care ne veneau direct de la „mareșalul conducător” al Statului, eu cu Ionescu și Foișoreanu, ne-am înțeles să terminăm cît mai repede cu acest proces.

Ultima ședință avusese loc a doua zi după întrevăderea lui Foișoreanu cu ministrul justiției, așa că de comun acord am hotărît să fixăm pronunțarea deciziei procesului la data de 18 februarie 1942.

Încă de la ora 7 a dimineții acelei zile, sala de ședințe era plină la refuz de mulțimea celor ce așteptau cu înfrigurare rezultatul final al procesului, în timp ce în camera de consiliu eram întruniți pentru deliberare toți cei cinci magistrați, care formaserăm întreg completul de judecată al procesului.

Florin Foișoreanu, în calitate de președinte al completului de judecată, a invitat mai întîi pe cei doi consilieri care făcuseră opinie separată pentru respingerea acțiunii, dacă își mai mențineau opinia lor.

Consilierul Scodăcescu a luat cuvîntul în numele lui și al consilierului Tincu, dînd citire următoarei opinii : „Avînd în vedere că în impre-

jurările din noiembrie 1940, când regimul constituțional era suspendat, când perturbațiunile de ordin internațional au dus la pierderea unei însemnate părți din trupul țării și războiul ajunsese la granițe, când în ordinea internă schimbarea radicală de regim cerea noi orientări politice și când angajamentele internaționale ale României impuneau guvernului cea mai mare prudență, Jurnalul Consiliului de Miniștri prin care s-a dizolvat asociația Pro Transilvania, constituie un act de guvernămînt de legitimă apărare, care primează oricăror alte considerațiuni, drepturi sau interese limitate. Că deci Jurnalul de dizolvare a asociației Pro Transilvania constituie un act de guvernămînt sustras controlului judecătoresc contencios, astfel că acțiunea apare ca inadmisibilă. Pentru aceste motive, subsemnații consilieri Barbu Scodăcescu și Mihail Tincu, sîntem de părere să se respingă ca inadmisibilă acțiunea în contencios administrativ a asociației Pro Transilvania”. „Dată azi 18 februarie 1942 și semnată de noi (ss) Barbu Scodăcescu (ss) Mihail Tincu”.

După citirea acestei opinii colective a consilierilor Scodăcescu și Tincu, ei n-au mai așteptat să afle și opiniile noastre, a lui Ionescu și a mea, ci au părăsit imediat camera de consiliu. Am rămas astfel numai noi trei, Florin Foișoreanu, Petru Ionescu și subsemnatul, să ne exprimăm fiecare opiniile noastre, de care depindea soarta acestui mare proces, ce ne ținuse sub tensiune mai bine de un an de zile. Dosarul voluminos, stătea pe birou în fața noastră ca o amenințare, încît nici nu mai îndrăzneau să ne atingem de el, fiindcă simțeam că fiecare filă a lui cuprindea cîte un strigăt de durere și suferință a neamului nostru românesc. Opinia colectivă separată a lui Scodăcescu și a lui Tincu, rezuma o latură esențială a întregului proces, care confirma încă o dată, dovada că Ion Antonescu își luase ferm angajamentul de politică externă, să respecte tratatele semnate alături de puterile Axei fasciste cu privire la pierderea unei însemnate părți din trupul țării, impus României prin dictatul de la Viena. Eu și Ionescu ne găseam în fața unei extrem de grele dileme. De o parte, o dificilă problemă de interpretare juridică, dacă procesul pe care îl judecam trebuia să-l socotim ca îndreptat contra unui act de guvernămînt și ca atare să respingem acțiunea asociației Pro Transilvania ca inadmisibilă, așa cum cereau reprezentanții guvernului Antonescu. De altă parte, să admitem teoria examinării faptelor ce puteau fi încadrate între actele de guvernămînt, teorie adoptată de Foișoreanu în opinia sa de divergență, dar respinsă de doctrina dreptului nostru public.

Mai exista în conștiința noastră de patrioți români și o altă lege nescriasă, care ne împiedica să dăm odiosului regim ce cîrmuia atunci țara, precum și cotropitorilor pămîntului nostru strămoșesc al Ardealului românesc, girul nostru oficial printr-o hotărîre judecătorească, ce urma să ratifice ca drepte și legale, toate nelegiuirile ce se petreceau în acele grele momente pe cuprînsul gliei de milenii muiată de sîngele și jertfele străbunilor care ne-au nremers pe acele meleaguri, să privim cu indiferență martiriul lor. Să încadrăm acele abominabile fapte în textele rigide ale legilor atunci în vigoare? Legi care ne interziceau nouă judecătorilor de la instanțele superioare să examinăm sub orice formă și mai ales să cenzurăm actele de guvernămînt!

În teza mea de doctorat juridic și ulterior în lucrarea tipărită pentru obținerea titlului de docent, precum și în diferite articole pe care le-am

publicat pe vremuri în revistele juridice ce apăreau în țară, examinaseam pe larg sub toate aspectele problema actelor de guvernămînt, cu toate argumentele pro și contra asupra teoriei acestor acte, dezbătute mai ales în doctrina franceză, sursă din care legea contenciosului administrativ român fusese inspirată și în cuprinsul căreia a fost introdus un articol care preciza că instanțele Curților de Apel și a Înaltei Curți de Casație și Justiție, nu puteau judeca actele de guvernămînt.

Avocații guvernului Antonescu, invocaseră în pledoariile lor, chiar pasagii din lucrările mele, pe care ei le socotiseră că erau de acord cu susținerile lor.

În acele clipe erau încă vii în inima mea cuvintele de îmbărbătare pe care mi le adresase în vizitele pe care mi le făcuse doctorul Petru Groza, în timpul dezbaterilor procesului.

Ca membru activ al asociației Pro Transilvania, în calitatea sa de ardelean și mai ales de aprig luptător antifascist, doctorul Petru Groza militase neobosit atît prin prezența sa la toate ședințele procesului, cît și propaganda intensă ce o desfășurase pentru formarea în mase a unui curent favorabil acestui mare proces politic la care se discuta soarta neamului nostru românesc, proces asupra căruia erau ațintite privirile tuturor forurilor democrate antifasciste, care luptau cu înverșurare pentru înlăturarea de la conducerea țării a regimului fascist antonescian.

Am discutat cu cei doi colegi situația țării noastre, raportate la probele administrate în cursul dezbaterilor procesului și de la început am înțeles că mă aflam în fața a doi români, adevărați patrioți cu dragoste fierbinte de țară și pentru neamul nostru românesc.

În unison cîteși trei priveam cu sufletele îndurerate pe minile cui încăpuse țara, cînd viețile noastre ale tuturor erau la discreția aceluia regim care trimetea în închisori și lagăre de concentrație pe oricine era suspectat de împotrivire, soartă care era rezervată și activiștilor asociației Pro Transilvania, în caz că noi confirmam printr-o decizie judecătorească Jurnalul de dizolvare al acestei asociații, cînd peste nefericita noastră țară domina acel fanatic, prea îmbătat de așa zisele succese militare hitleriste de pe frontul de răsărit contra Uniunii Sovietice.

Trecuse aproape o oră de cînd ne aflam în camera de consiliu, uniți în aceleași gînduri de puternice sentimente patriotice și de compasiune față de suferințele poporului nostru, socotind acțiunea asociației Pro Transilvania, un proces al întregii națiuni românești, prin care se manifesta atunci lupta eroică împotriva dictatului de la Viena, cît și împotriva asupririi pe care o îndura populația românească din teritoriul cotropit al Ardealului de Nord din partea regimului horthyst. De data aceasta, conștiința noastră ne impunea să hotărîm că nu mai putea fi vorba să ne punem la adăpostul unor principii juridice pe tema actului de guvernămînt. Noi trebuia să găsim prin orice mijloace motivarea deciziei, pe care s-o adaptăm necesității vitale a drepturilor milenare ale poporului român asupra pămîntului sacru al Transilvaniei.

Animați de aceste gînduri și sentimente, eu și Ionescu ne-am adresat aproape într-un glas lui Foișoreanu astfel „noi cîteși trei trebuie să dăm satisfacție luptei poporului român, lovit și ultragiât în toată ființa lui,

să admitem acțiunea asociației Pro Transilvania și să anulăm ca ilegal și abuziv Jurnalul Consiliului de Miniștri antonescian prin care a fost dizolvată această asociație. Noi trebuie să dăm posibilitate Pro Transilvaniei să continue și mai departe lupta patriotică pentru integritatea pământului nostru românesc și apărarea libertăților democratice. Suntem acum trei, gata să pronunțăm în mod legal decizia, și totodată să înfruntăm împreună riscurile urgiei lui Ion Antonescu”!

Emoționați pînă la lacrimi ne-am îmbrățișat.

A fost chemat imediat primul grefier Ion Cismaru, căruia cînd Foișoreanu i-a dictat procesul verbal al deciziei, abia a fost în stare să-l scrie, mîna tremurîndu-i de spaima ce-l cuprinsese.

După ce am semnat procesul verbal, am intrat cu toții în sala de ședințe, noi cei trei împreună cu primul grefier, unde într-o liniște impresionantă Foișoreanu a dat citire deciziei noastre în cuprinsul următor:

CURTEA DE APEL DIN BUCUREȘTI secția I-a

Jurnal nr. 1532

Deciziune civilă nr. 37

Audiența din 18 februarie 1942

Curtea în majoritate formată din

Florin Foișoreanu	președinte
Gh. A. Petrescu	consilier
Petru N. Ionescu	consilier

Pentru motivele ce se vor vedea

În numele legii

DECIDE

Admite acțiunea în Contencios Administrativ.

Anulează ca ilegal Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 2322 publicat în Monitorul Oficial nr. 271 din 17 noiembrie 1940, precum și toate actele prealabile pe care s-a întemeiat acest Jurnal prin care s-a dispus dizolvarea asociației Pro Transilvania. Cu recurs.

Dată și citită în ședință publică

azi 18 februarie 1942.

(ss) Fl. Foișoreanu

Dosar nr. 2373/1940

(ss) Gh. A. Petrescu (ss) P. Ionescu

cu Prim Grefier I. Cismaru

Decizia pronunțată astfel de noi completul de judecată al celor trei magistrați, care am format majoritatea legală, a stîrnit în sală un entuziasm delirant, fapt care l-a determinat pe doctorul Petru Groza, prezent atunci în sală, să vină pînă în fața estradei noastre și să ne strige, „Ardealul vă va rămîne veșnic recunoscător pentru curajul și patriotismul dumneavoastră. Merițați pe veci recunoștința Patriei și a Neamului Românesc!”

Entuziasmul publicului din sală n-a putut fi stăvilit decît prin evacuarea acestuia de către personalul de pază a sălii de judecată.

În același timp, cum era și de așteptat, decizia noastră a provocat stupeoare în rîndul membrilor guvernului, al cărui „conducător” s-a năpus-tit furibund asupra noastră celor trei consilieri „rebeli”, ordonînd minis-trului Justiției să ne excludă din magistratură.

În ce mă privește, e suficient să arăt că am fost mobilizat imediat și trimis ulterior la o unitate militară din linia întia a frontului de luptă, situație din care numai printr-un miracol am scăpat cu viață.

Atitudinea mea în procesul Pro Transilvania, fusese luată din pur patriotism, ca un reflex, ordonat de faptul că participasem la vîrsta de numai 15 ani ca voluntar la luptele din linia întia a războiului unității naționale din anii 1916—1918 alături de floarea tineretului, din care mulți și-au jertfit viețile pe frontul de la Oituz și Mărășești, pentru împlinirea idealului scump nouă atunci, al unirii Transilvaniei cu Patria noastră românească.

Virtutea militară clasa I-a și alte decorații de război pe care le-am obținut, stau și astăzi mărturie a dragostei fierbinte ce am purtat Patriei în acele timpuri neasemuit de grele.

Trebuie să menționez aici eroismul civic al consilierului Petru N. Ionescu, cel care a contribuit în mod strălucit la decizia pronunțată în procesul Pro Transilvania.

Fiu de modest învățător, eminent și integru magistrat cu remarcabile studii de doctorat juridic, care mobilizat fiind ca ofițer de rezervă în calitate de comandant al lagărului de evrei internați de la Osmancea-Dobrogea, a salvat riscîndu-și propria sa viață, viețile a aproape două mii de evrei, prin sabotarea sistematică a ordinelor primite de la forurile superioare ale jandarmeriei și ale prefectului-colonel al județului Constanța, ordine care tindeau la nimicirea totală a acelor nefericiți oropsiți ai soartei, expunîndu-se prin această demnă și îndrăzneată atitudine, judecății Curții Marțiale pentru neexecutarea ordinelor militare superioare în timp de război, ordine cu care permanent era hărțuit.

Comportarea într-adevăr eroică a consilierului Petru N. Ionescu ca mobilizat în timpul războiului trecut, a fost elogiată și dată ca unic exem-plu pe țară, de către presa noastră democrată după 23 august 1944.

Cît privește pe consilierul Florin Foișoreanu, fiu al generalului L. Foișoreanu, mort eroid pe cîmpul de onoare în luptele de la Mărășești din vara anului 1917, suflet distins care purta în ființa lui iubirea de patrie moștenită de la tatăl său, a fost un magistrat eminent, integru și plin de tact, care a condus în mod desăvîrșit dezbaterile procesului Pro Transilvania.

Intenționat a prelungit cît a putut mai mult dezbaterile, permițînd energic participarea la proces a unei numeroase asistențe și a tuturor ziaristilor, cărora la toți le-a dat permise speciale de intrare în sala de ședințe, ca în modul acesta faptele dezvăluite de reprezentanții asociației reclamante să fie cît mai larg cunoscute de opinia publică. Tot Foișoreanu a dispus, cu acordul nostru ca în procesele verbale de ședințe ale dosarului, să nu fie trecute incriminările aduse regimului de la conducere, ca măsură de tactică, acestea fiind consemnate numai în notele noastre personale, pe care noi le luam în timpul dezbaterilor. Foișoreanu a avut primul curajul să-l înfruntă pe Antonescu, conducătorul Statului” și

al guvernului, prin provocarea divergenței în acest mare proces politic antifascist. Nu a putut fi mobilizat ca noi doi, fiindcă suferea de o serioasă invaliditate la un picior. În schimb, după proces i s-au făcut atâtea mizerii, ce i-au provocat o boală necruțătoare care i-a adus sfârșitul prea de timpuriu. A murit în mari suferințe și lipsuri pe patul unui spital !

Astăzi, după o trecere a 38 de ani de la actul săvârșit de noi cei trei magistrați, care nu ne-am lăsat intimidați de puterea discreționară a lui Ion Antonescu, ci am ascultat numai de porunca legilor nescrise, și de glasul conștiințelor noastre, ce ne-au fost impuse numai de iubirea de patrie, imbold ce ne-a dat tăria de caracter să rezistăm și să înfruntăm voința unui guvern dictatorial în timp de război, pot spune cu mândrie că a fost un act strălucit ai epocii descrise aici, care trebuie să amintească ceea ce este veșnic pe plan istoric, despre permanența plurimilenară a r eamului românesc pe pământul sfânt al Transilvaniei.

POPULAȚIE ȘI FISCALITATE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XV-LEA : UN NOU IZVOR

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Dacă încercările stăruitoare ale medievistilor noștri de a evalua măcar în datele sale cele mai generale potențialul demografic al țărilor române în secolele XIV—XVI nu au dat pînă acum decît rezultate foarte precare, faptul trebuie imputat rarității extreme și inconsistenței izvoarelor, mai reticente în această privință decît poate în oricare alta. Puține la număr și vagi sub raportul conținutului, informațiile care se referă sau fac aluzie la populație și la așezările omenesti în țările române surprind tangențial un aspect sau o tendință a realității lor demografice, dar sînt foarte parcimonioase în privința cifrelor. Chiar în puținele cazuri cînd apar în izvoare, evaluările cifrice sînt extrem de arbitrar, grav alterate de facultatea foarte redusă a omului medieval de a percepe corect aspectul cantitativ al fenomenelor.

În cazul Țării Românești, obiect exclusiv al considerațiilor care urmează, informația cunoscută pînă acum a conservat în această privință doar cîteva indicații directe, care au fost integrate de cercetare în încercările de reconstituire a realității demografice, măcar în liniile ei generale¹.

Unele din aceste izvoare surprind și exprimă o situație sau o tendință, sensul evoluției demografice — spor sau diminuare de populație —, dar în termeni literari, nu cifrici. Astfel actul prin care Patriarhia constantinopolitană înființează o a doua mitropolie în Țara Românească, în 1370, justifică această hotărîre prin masa mare a populației țării („... întîmplîndu-se a fi mult poporul acelei țări și chiar nenumărat...”), ale cărei nevoi duhovnicești nu puteau fi satisfăcute de un singur arhiepiscop². Fenomenul invers, devastările și pierderile de populație care au însoțit marile expediții otomane sînt și ele înregistrate de unele izvoare, dar tot în termeni vagi, care ocolesc deasemenea cifrele³.

¹ Studiile de bază cu privire la numărul așezărilor și al locuitorilor Țării Românești pînă în secolul XVII sînt: I. Donat, *Așezările omenesti din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, „Studii. Revistă de istorie”, IX, 1956, 6, p. 75—96; Șt. Ștefănescu, *La situation démographique de la Valachie aux XIVe, XVe et XVIe siècles, d'après les conjonctures socio-politiques*, în vol. „Nouvelles études d'histoire”, IV, București, 1970, p. 47—61.

² Hurmuzaki, XIV, 1, p. 8—9.

³ *Cronici turcești privind țările române*, I, volum îngrijit de M. Guboglu și M. Mustafa, București, 1966, p. 165, 239, 448; cf. Șt. Ștefănescu, *La situation démographique*, p. 48.

În câteva cazuri, izvoarele surprind un curent de imigrație din sudul Dunării. ca de pildă cel atestat în vremea lui Vlad Dracul⁴ sau a lui Radu cel Mare⁵.

Aprecierile cu privire la așezările omenești din Țara Românească apar și ele destul de timpuriu. La începutul secolului XV, arhiepiscopul Ioan de Sultanieh constata, referitor la cele două state românești, că ele „nu au orașe mari, ci sate multe și animale multe”⁶. Observația lui Ioan de Sultanieh asupra acestui aspect al „demografiei” celor două „Valahii”, „cea mare” și „cea mică” — adică Țara Românească și Moldova — e cu atât mai prețioasă cu cât ea nu e singulară în micul manual de geografie al călugărului dominican, care sesizează cu deosebită acuitate și contrastul, sub raportul densității așezărilor umane, între Europa creștină și țările cuprinse în aria de civilizație a Islamului și, în același timp, locul acestui factor în balanța de forțe a celor două lumi⁷. Alte izvoare descriptive fac un pas mai departe și indică numărul satelor din Țara Românească și uneori și numărul aproximativ al caselor din sate: „în această țară — afirmă în 1524 raguzanul Bocignoli — sînt 15.000 sate dintre care cele mai mici au cîte 50 case...”⁸; afirmație care ar fi desigur deosebit de prețioasă dacă nu ar fi cu desăvîrșire fantezistă. Cît de labilă era optica numerică a oamenilor epocii, cît de întins ecartul aproximației cînd erau apreciate cifric realitățile umane — populație, așezări etc. — se poate constata lesne și din faptul că, o jumătate de secol mai tîrziu, în 1587, un alt observator străin atribuia Țării Românești numai 4000 sate, dar cu cîte 100 gospodării în general⁹.

Teren mai sigur în ceea ce privește numărul satelor îl oferă documentele interne, actele de danie și confirmările de stăpîniri; pe baza lor s-a stabilit că Țara Românească a avut 3220 sate și orașe, în intervalul cuprins între data primelor documente emise de cancelaria domnească și anul 1625¹⁰; un calcul revizuit a redus la 2100 numărul așezărilor rurale și urbane efective ale Țării Românești¹¹.

⁴ Relatarea lui Walerand de Wavrin cu privire la expediția burgundă pe Dunăre în 1445 a înregistrat trecerea în Țara Românească a unui grup de 12.000 oameni, pe care Vlad Dracul i-a colonizat în ținuturile de margine „cu mai puțin popor”; *Călători străini despre țările române*, I, volum îngrijit de M. Holban, București, 1968, p. 112-113; merită subliniată cunoașterea de către Wavrin a inegalei repartiții a populației în diversele ținuturi ale Țării Românești.

⁵ Hurmuzaki, XV, 1, p. 169—170 (e vorba de 4000—5000 oameni).

⁶ A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis” Johannes III. (de Galontfontibus?) O. P., Erzbischofs von Sultanyeh*, in „Archivum Fratrum Praedicatorum”, VIII, 1938, p. 103; Cf. *Călători străini*, I, p. 39.

⁷ „Quantum ad spacia concedo, sed veraciter dico, et vidi in parte, quod aliquando per XXX dietas non invenitur una villa et per X una civitas. Hoc probatur ex hoc quia in illis partibus portantur victualla pro pluribus diebus, et plurima regna et spacia non faciunt unum regnum de nostris. In contrarium est de partibus Christianorum in Europa quia populata et habitata mirabiliter et cottidie civitates et ville inveniuntur et in argumentum huius nulla portat victualla quia ubique inventuntur necessaria”; A. Kern, *Der „Libellus de notitia Orbis”*, p. 122.

⁸ *Călători străini*, I, p. 176.

⁹ *Călători străini*, III, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Desca Bulgaru și P. Cernovodeanu, București, 1971 p. 203.

¹⁰ I. Donat, *op. cit.*, p. 77.

¹¹ L. Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, „Studii și Materiale de Istorie Medievală”, VII, 1974, p. 161-205.

Aceste rezultate ale cercetării privitoare la așezările omenești sînt deosebit de valoroase pentru înțelegerea demografiei Țării Românești. În evul mediu ; cu observația că, fiind rezultatul investigării documentelor emise de cancelaria țării de-a lungul unui interval de aproximativ un sfert de mileniu, ele nu oferă, pentru nici un segment cronologic restrîns, posibilitatea unei evaluări a ansamblului numărului așezărilor concomitent existente.

Așadar, redusă la aceste mijloace de informare, cercetarea trebuie să se resemneze cu datele izvoarelor literare, care transformă impresii vagi în cifre flagrant arbitrare, sau cu rezultatele mult mai precise derivate din investigarea actelor de cancelarie, care însă, nu pot fi sesizate în concomitența lor. Un pas însemnat înainte s-ar putea realiza, firește, prin cunoașterea datelor cu care opera vistieria Țării Românești.

Știința modernă a demografiei s-a dezvoltat din preocuparea statelor de a cunoaște potențialul uman cuprins în sfera lor de putere pentru a-l controla și exploata. Registrele fiscale întocmite de vistierile statelor sînt așadar, alături de evidențele parohiale și de „vizitațiile” bisericesti care consemnau numărul „sufletelor” peste care se întindea puterea bisericii, cele mai sigure instrumente pentru încercarea de a pătrunde realitățile demografice ale evului mediu tîrziu și ale lumii moderne la începuturile ei. Firește, criteriile „demografice” ale vistierilor medievale erau mult mai rudimentare decît cele ale științei moderne a demografiei și în nici un caz ele nu deschid neapărat și direct cercetării calea spre valori cifrice absolute, spre cunoașterea globală a nivelului populației. În calea acestei cunoașteri de ansamblu stă una din caracteristicile principale ale evidențelor fiscale medievale, aceea anume că ele operau cu unități colective — casă, gospodărie, foc — care foarte adesea erau grupuri fiscale solide, în vreme ce demografia modernă, devenită știință autonomă, desprinsă din finalitatea ei originară, înregistrează individul. Dar, limitate cum sînt, evidențele vistierilor medievale ne apropie cel mai mult de cunoașterea realităților demografice ale epocilor cărora le aparțin.

Din nefericire, asemenea registre, deși e neîndoielnic că au existat și în Țara Românească în secolele XV—XVI, nu s-au păstrat sau se ascund încă¹². Și totuși, în două cazuri cel puțin, rezultatele lor totalizatoare, indirect cunoscute, sînt accesibile cercetării.

Cel mai vechi dintre aceste rezultate ne-a parvenit prin intermediul unui izvor publicat cu mai bine de cincisprezece ani în urmă ; el a fost consemnat într-un act emis de cancelaria regatului ungar în vremea lui Matiaș Corvin, mai exact în anul 1475.

La 30 decembrie 1475, din Belgrad, unde se afla, în legătură cu operațiile militare împotriva lui Mehmed II, care în cursul aceleiași an înregistrase un eșec răsunător în Moldova și o victorie nu mai puțin ilustră la Caffa, regele Ungariei semna scrisorile de acreditate pentru un sol trimis la ducele de Milano, cu o misiune legată de politica sa italiană și poate și de cea otomană. Emisarul regelui Ungariei, medicul italian Francesco Fontana, a sosit joi 9 mai 1476 la Pavia și a fost primit a doua zi

¹² Apariția în arhivele turcești a unor astfel de registre, dintre care multe trebuie să fi luat drumul Istanbulului, e de domeniul posibilului.

în audiență de duce. Găzduit la hanul „del Sarazino”, trimisul regelui a părăsit câteva zile mai târziu ducatul, cu misiunea împlinită. Pentru informarea cercurilor conducătoare ale ducatului, el a adus cu sine o listă a veniturilor regatului ungar, listă pe care cancelarul Cicco Simonetta a avut fericita inspirație de a o transcrie în jurnalul său nu de mult editat; inițiativei cancelarului milanez îi datorăm salvarea unui izvor de primă însemnătate și pentru istoria noastră medievală. Specialiștii istoriei noastre medievale vor sesiza de îndată interesul deosebit al pasajului din text care consemnează îndatoririle fiscale ale Țării Românești față de regele Ungariei :

„Din Țara Românească, cînd regele se încoronează, are un cal de casă (casa); calul boierilor (zenthomini) trebuie să aibe valoarea de 25 ducați și cel al oamenilor de rînd 15 (ducați); și cînd el (regele) își ia soție îi dau un bou de casă; și familiile (casate) sînt 40.000.

În vremea regelui Ladislau se obțineau 60.000 boi; din aceștia nu mai ia nimic, numai că sînt îndatorați să se ridice toți întru apărarea statului”¹³.

Rezultă din textul transcris în jurnalul său de cancelarul ducatului milanez că Țara Românească, în a doua jumătate a secolului XV, presta regelui Ungariei două dări cu caracter excepțional, bineînțeles cînd legăturile între cele două state aveau sens pozitiv: o *dare a calului*, convertită în bani, la încoronarea regelui, și o *dare în boi*, cu prilejul căsătoriei regelui, dare care mai funcționase în vremea lui Ladislau Postumul (1444—1457), dar care fusese abrogată ulterior, pentru a face posibilă consolidarea militară a țării, evident împotriva Imperiului otoman¹⁴.

Ne oprim deocamdată asupra datelor demografice cuprinse de izvorul recent ieșit la lumină. Aceste date provin din cancelaria unui stat interesat să cunoască realitățile demografice și fiscale ale Țării Românești întrucît beneficia, prin intermediul celor două dări amintite, de resursele ei; indicațiile cifrice din lista de venituri ale regatului ungar referitoare la Țara Românească reflectă desigur direct informațiile furnizate de factorii de răspundere ai acesteia, în cadrul negocierilor care au dus la o nouă reglementare a raporturilor dintre cele două state.

Din actul cancelariei regale se desprinde așadar constatarea că obligația de a furniza cîte un cal, respectiv un bou, regelui Ungariei cu prilejurile amintite era suportată de 40.000 unități fiscale — desemnate prin termenii de *casa*, casă sau gospodărie, sau *casata*, neam, familie — și că ea privea atît gospodăriile sau familiile neprivilegiaților (*popolari*), cît și pe cele ale boierimii (*zenthomini*). Semnalînd încetarea vechii obligații de prestare a cîte unui bou de unitate fiscală, izvorul adaugă că în vremea lui Ladislau Postumul, deci înainte de campania devastatoare a lui Mehmed II în 1462, această dare raporta regelui 60.000 boi, așadar era obținută din prestațiile unui număr echivalent de unități fiscale. Între vremea lui Ladislau Postumul și data redactării actului, 1475, potențialul demo-fiscal al Țării Românești era așadar presupus a fi scăzut cu o

¹³ *I Diarii di Cicco Simonetta* a cura di A. R. Natale, I, Milano, 1962, p. 202.

¹⁴ Modificarea a intervenit desigur în legătură cu acțiunea antiotomană a lui Vlad Tepeș și cu încheierea alianței sale cu Ungaria, fie în cursul domniei încheiate în 1462, după campania lui Mehmed II, fie în cadrul pregătirilor de luptă antiotomană din 1475.

treime, constatare care pune în evidență proporțiile catastrofale ale acțiunilor de pustiire organizate de Poarta otomană¹⁵. Fluctuația valorii acestei contribuții și reorganizarea ei în funcție de scăderea populației, exprimată cifric prin reducerea unităților contribuabile care se aflau la baza calculului, confirmă ipoteza că ne aflăm în fața unor date furnizate de autoritățile Țării Românești și orologate de cele ale regatului ungar.

Dar textul consemnat de cancelarul milanez ne îngăduie și o cunoaștere relativă a capacității demo-fiscale a Țării Românești, prin raportare la cea a regatului ungar pe care o înregistrează de asemenea. În cazul acestuia din urmă, mai exact al Ungariei propriu zise, al Slavoniei, Transilvaniei și Banatului, raportul semnaleză un total de 250.000 gospodării țărănești, la care se adăugau circa 1700 case sau familii nobiliare neimpozabile¹⁶. Așadar, raportul dintre regat și Țara Românească era, înainte de 1462, de 250.000/60.000 unități fiscale (adică 4,16/1), iar după 1462 de 250.000/40.000 unități fiscale (adică 6,25/1).

Indicația izvorului nostru cu privire la numărul unităților fiscale ale Țării Românești coincide în chip remarcabil cu o altă informație, de proveniență otomană, referitoare la epoca sultanului Soliman II (1520—1566), care și ea reflectă neîndoielnic evidențe fiscale. Cronica lui Mustafa Ali, figură proeminentă a vieții culturale otomane în sec. XVI, cuprinde următoarea indicație cifrică cu privire la țările române în vremea lui Soliman : „Pe timpul răposatului sultan Suleiman, în vilaietul numit Țara Românească trăiau 48.000 familii (hane), în Moldova trăiau în total 30.000 familii, iar în Transilvania numărul ghiaurilor era de 50.000 familii”. Autorul înregistrează, în continuare, scăderea vertiginoasă a numărului familiilor în Țara Românească la sfârșitul secolului XVI¹⁷. Și în cazul cronicarului turc — care a îndeplinit și funcția de defterdar — ca și în al documentului cancelariei regale e evident că cifrele furnizate sînt desprinse din izvoare de caracter fiscal și reflectă direct sau indirect informații provenind din însăși Țara Românească. Un alt izvor otoman, din secolul XVIII, care utilizează însă mărturisit registrele fiscale imperiale, confirmă indicațiile cronicarului din secolul XVI : „în timpul sultanului Soliman, Țara Românească era trecută în cadastre cu 48000 și Moldova cu 30.000 case. În urma împilărilor domnilor acest număr a scăzut din ce în ce”¹⁸. Așadar, simțitor redus în urma campaniei din 1462, de la 60.000 la 40.000 unități fiscale, potențialul demo-fiscal al Țării Românești s-a redresat parțial în deceniile următoare și s-a stabilizat în vremea domniei sultanului Soliman II la 48.000 unități¹⁹.

Ne aflăm așadar în fața unor indicații credibile, dată fiind atât soriginea lor cît și apropierea dintre datele pe care le furnizează. Ele cuprind

¹⁵ Pentru depresiunea demografică în Țara Românească ca urmare a invaziei din 1462 v. Șt. Ștefănescu, *La situation démographique*, p. 51.

¹⁶ V. în anexă textul integral al documentului.

¹⁷ *Cronici turcești privind țările române*, I, p. 337; cf. Șt. Ștefănescu, *La situation démographique*, p. 57.

¹⁸ L. Săineanu, *Starea țărilor române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. După un cronicar turc, contemporan cu Cantemir*, „Revista nouă”, III, 1890, p. 21; M. C. Karadja, *Principatele Române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în „Arhivele Olteniei”, XII, 1933, p. 266; am folosit traducerea în manuscris, din colecția *Călători străini*.

¹⁹ Șt. Ștefănescu, *La situation démographique*, p. 53—58.

cele mai sigure informații cifrice din câte ne stau la îndemână pentru intervalul luat în considerare în studiul de față. Desigur, și aceste indicații reflectă incomplet realitatea, dată fiind tendința cunoscută a țării de a diminua cât mai mult cu putință, în evidențele prezentate, datele demografice, pentru a reduce sarcina care îi era impusă. Cifrele cuprinse în cele două izvoare discutate mai sus se situează la limita inferioară a realității demo-fiscale; dar oricât de aproximative, ele conțin o evaluare apropiată de această realitate, pentru că pornesc de la mijloacele de informare cele mai sigure — registrele fiscale —, spre deosebire de celelalte izvoare ale căror informații cifrice sînt produsul unor aprecieri subiective, nedisciplinate încă de obișnuința de a mînuî curent valorile cantitative.

Dar, dacă dispunem de cifre plauzibile privitoare la familiile sau unitățile fiscale ale Țării Românești în a doua jumătate a secolului XV și în prima jumătate a celui de al XVI-lea, încercarea de a stabili, pe baza lor, numărul populației ni se pare, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, nu numai hazardată, ci de-a dreptul imposibilă. Pentru o asemenea încercare, ne lipsesc cîteva date esențiale. Cea dintîi, cea mai gravă lacună a cunoștințelor noastre, privește însăși realitatea de bază, unitatea demo-fiscală cu care operau autoritățile fiscale ale țării și, implicit, puterile străine interesate să cunoască situația demografică a țării. Atîta timp cît noi izvoare sau cercetări reînnoite asupra celor existente, fie ele și dintr-o vreme mai tîrzie, — secolul XVIII de pildă —, nu ne vor oferi indicii consistente cu privire la esența acestor unități, la media numerică a componentelor ei, încercările de a trece de la această categorie a fiscalității noastre medievale la valori absolute privind populația țării rămîn prin forța lucrurilor arbitrare²⁰.

O altă necunoscută, care ar vicia grav asemenea tentative, decurge din imposibilitatea în care ne aflăm încă de a răspunde la întrebarea: ce categorii rămîneau în afara evidenței vistieriei, adică nu erau incluse în calculul unităților fiscale? De pildă, țărănimea dependentă, în deosebi țărani lipsiți de pămînt, era luată în considerare sau nu în calculul gospodăriilor contribuabile?

Atîta timp cît cercetarea nu va fi răspuns la aceste întrebări și la altele similare, cunoștințele noastre credibile în această direcție se vor opri, așadar, la pragul evidenței, și ea aproximativă, a categoriilor demo-fiscale amintite, „casa” și „familia”.

Documentul cancelariei ungare care constituie obiectul studiului nostru mai aduce și cîteva alte lămuriri privitoare la organizarea fiscală a țării în secolul XV; reiese, astfel, în chip evident, faptul că boierimea participa la acoperirea sarcinilor financiare externe ale țării, — așadar un caz de suspendare a privilegiilor; în al doilea rînd, se constată că cuantumul contribuției boierești era sensibil superior față de cel al contribuției oamenilor de rînd; în al treilea rînd, se desprinde constatarea că toți.

²⁰ Înmulțirea numărului familiilor indicate de registrele vistieriei cu un coeficient convențional, fără justificare rezultată din analiza datelor concrete, ni se pare astăzi o metodă de investigare depășită; pentru o aplicare a acestei formule la realitățile Țării Românești în secolul XVIII, v. propriul nostru studiu, *Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit*, „Studii. Revistă de Istorie”, 19, 1966, 5, p. 929—939.

contribuabilii erau îndatorați la serviciul militar și că suprimarea uneia din cele două dări amintite de document urma tocmai să înlesnească realizarea efectivă a acestei obligații.

O ultimă constatare de ordin fiscal, dar care depășește cu mult domeniul fiscalității și are implicații majore pentru cunoașterea organizării politice a țării, privește *darea calului*; însemnătatea acestei spinoase și controversate probleme impune însă o cercetare deosebită care va forma obiectul unui viitor studiu.

În sfârșit, documentul deschide o perspectivă nouă pentru înțelegerea evoluției raporturilor între Țara Românească și regatul ungar spre sfârșitul secolului XV, când obligațiile pecuniare ale celei dintii se limitau la o singură dare excepțională, care, deși nu lipsită de însemnătate materială, avea o funcție primordial simbolică²¹.

Un sol al regelui Ungariei transmite în 1476 ducelui de Milano un raport asupra veniturilor regatului ungar; raportul, care cuprinde indicații ale vistieriei cu privire la numărul unităților fiscale ale Țării Românești, a fost transcris de cancelarul ducatului în însemnările sale zilnice. Astfel salvat de la dispariție el a văzut lumina tiparului în anii din urmă. Cît de departe trebuie azvirlit năvodul pentru a întregi cu date noi cunoașterea istoriei noastre medievale!

A N E X A ²²

1476.

Papie, die veneris x maili.

Non hieri l'altro, glonse qui maestro Francesco Fontana, fisico et oratore del serenissimo Re de Ungaria, alloggiato a l'hostaria del Sarazino. Questa matina, ha avuto audientia dal nostro illustrissimo Signore sotto lettere credentiali d'esso Re, date in Nandoralba, al penultimo de decembre 1475.

El suprascripto maestro Francesco, ad di XII de magio, ha havuto expeditione; et, domane, debbe partirsi da qui. Ha dato l'intrata che ha el Re de Ungaria, secundo che, qui de sotto, se contienne.

Intrata che ha il Serenissimo Re de Ungaria del Reame de Ungaria.

Primo, pigliando uno ducato per casa de villani ha ducati CCLm l'anno de ordinario, senza la taxa; la quale è extraordinaria, che se fa, quando una volta et quando due et tre

²¹ Pentru ducatul sau florinul unguresc și circulația sa în țările române, v. C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 92-93; valoarea răscumpărării în bani a dării calului, 15, respectiv 25 ducați, se înțelege prin confruntarea cu diverse indicații de prețuri din Țara Românească; v. D.R.H., B, *Țara Românească*, I; cf. R. Cămărășescu și C. Fotino, *Din istoria prețurilor. Prețul cailor în Țara Românească (secolele XV-XVII)*, „Studii și Materiale de Istorie Medie”, VI, p. 225-241. Calculat la valoarea contribuției oamenilor de rînd, adică la 15 ducați, ansamblul contribuției se ridică la suma foarte mare de 600.000 ducați; subliniem însă că darea avea caracter excepțional, că ea era achitată o singură dată în cursul unei domnii. Dacă ea a fost efectiv încasată în vremea lui Matiaș Corvin e o întrebare care, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, nu poate fi soluționată.

²² Pentru interesul său general și pentru a da posibilitate celor interesați să studieze comparativ datele referitoare la Țara Românească cu cele privind regatul ungar, reproducem în întregime textul copiat în jurnalul său de Cicco Simonetta, cancelarul ducatului de Milano (p. 201-203 ale jurnalului).

volte l'anno, secondo la guerra; la quale taxa venne multiplicata tante volte, quanto è imposta:

E', aduncha, el dicto ordinario de Intrata	ducati CCLm.;
item, de la Camere del sale ducati LXXXm	ducati LXXXm;
item, de le minere de l'oro et de l'argento	ducati LXm;
item, de la gabelle che se paghano per le mercantie	
che usiscono fuori del Reame, como è cavalli, bovi et corami,	ducati Lm;
	<u>ducati CCCC^oXLm.</u>

Le casate del zentilomini che ascendano al numero de mille settécento case non pagano niente, ma sono obbligati, con omne suo potere, entrare in campo per defensione del Regno; el che è may accaduto che gli siano andati al tempo de questo Re.

Li Baroni sono XIII de Consiglio de Governo; computando tucti li altri sono LXXII; ma li soprascripti XIII sono li famosi et principali de auctorità del Reame et tucti li dicti Baroni sono obbligati ad dare VIIIm cavalli, pagati ad sue spese fino ad guerra finita.

Li Prelati sono XII: duy Arcivescovi et X Vescovi; et sono obligati a dare IIIIm cavalli pagati.

De Boemia, el predicto Re de Ungaria ne tene, de le IIII parte, le tre et ha il più bello che gli sia, excepto Praga che è la principale città de Boemia, quale tene el primogenito del Re de Polonia; ne cava ducati Lm; questi ducati Lm spende ad guardarla; et ultra questi dinari, quelli del paese pagano VIIc cavalli et VIc fanti, per guardia d'esso Stato de Boemia; et quando el Re va là gli danno ducati CCCC, la septimana per il suo piatto.

De Valacchia, quando el Re se incorona ha uno cavallo per casa; el cavallo de li zentilomini debbe essere de valuta de ducati XXV et quello de li popolari XV; et quando el piglia moglie gli danno uno bo' per casa; et le casate sono XLm.

Al tempo de re Ladislao ne cavava LXm bovi; de questo non ha altro, salvo che sono obligati ad levarsi tucti ad defensione dello Stato.

De Schiavonia se fa el computo insieme con l'Ungaria; in Servia ha Belgrado et alcuni altri castelli fortissimi, et non ne cava quanto ne ha de spesa per le guardie che fa fare.

Nel regno de Ungaria in tucto sono octocento settanta forteze murate; el resto sono villagi.

DATE SUPLIMENTARE LA CRONICA OBSERVAȚIILOR ASTRONOMICE ROMÂNEȘTI

DE

PAVEL BINDER

În anul 1977 în colecția „Enciclopedie de buzunar” a apărut o reușită sinteză despre observațiile astronomice românești. Astronomul Vasile Mioc¹ a comentat cu competență și rigurozitate științifică datele despre eclipse de soare și de lună, despre comete, meteori și meteoriți, fenomene astronomice și altele, puse la dispoziție de tatăl, istoricul Damaschin Mioc, specialist în editarea izvoarelor medievale slavo-române și autorul mai multor studii de istorie a feudalismului românesc. Într-o lucrare de tematică similară conlucrarea dintre naturalist și istoric este ideală. Grație cunoașterii izvoarelor și datorită stăpînirii literaturii mondiale privind istoria fenomenelor astronomice și meteorologice, se reușește o integrare a observațiilor românești cu cele europene, realizîndu-se astfel, pe acest plan, un deziderat al istoriografiei noastre : tratarea fenomenului istoric românesc în contextul universal.

Vasile și Damaschin Mioc prin adunarea și publicarea comentată a observațiilor astronomice românești continuă o inițiativă salutară a istoriografiei noastre. În ultimele decenii revoluția tehnico-științifică, problemele tot mai arzătoare privind relațiile omului cu mediul înconjurător, au generat o viziune mai unitară despre istoria omenirii și evoluția naturii. Calamitățile naturale din ultimii ani (secete, inundații, cutremure) au dovedit, că deși acestea nu pot împiedica evoluția socială, existența și periodicitatea lor este o realitate de care nu putem să nu ținem seama. Istoricii care se preocupă de istoria climei, a fenomenelor astronomice, meteorologice sau a mișcărilor seismice, pe lângă faptul că pun la dispoziția publicului cititor interesante date despre acestea, pot prin sistematizarea referirilor istorice să ajute unele discipline științifice (climatologia, astronomia, meteorologia, seismologia) favorizînd periodizarea și eventual chiar anticiparea fenomenelor amintite.

În cele ce urmează de fapt nu intenționăm să recenzăm această reușită lucrare, deoarece aceasta s-a făcut deja de Adolf Armbruster în „Revista de istorie” 1977, nr. 10, p. 1924—25, ci dorim să îmbogățim cu noi date cronica observațiilor astronomice românești. Completările noastre se referă atît la semnalarea de noi izvoare, cît și la literatura naturalis-

¹ Vasile Mioc și Damaschin Mioc, *Cronica observațiilor astronomice românești*. (Istorie și astronomie), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 360 p.

tică atât de bogată, mai ales începînd cu secolul al XIX-lea. După încercarea de a completa cronică observațiilor astronomice și meteorologice ne vom permite și unele observații de ordin istoric și geografic.

1. Într-o lucrare cu o tematică atât de vastă, bibliografia folosită (vezi lista lor la pag. 346—350) se poate mereu completa. Lista izvoarelor care urmăreau cu atenție și fenomenele naturale se poate întregii cu Album Oltardianum², însemnările românești de pe cărțile din Sibiu³, însemnările de pe cărțile românești din Maramureș⁴, diferitele ediții ale lui Petru Apor⁵ și Mihai Cserei, cronică sibianului Johann Irthell⁶, notițele calendaristice ale umanistului transilvănean Eustachiu Gyulafi⁷ sau a membrilor familiei Vass din Țaga⁸. Printre lucrările mai vechi extrem de multe date se găsesc în compilația sibianului Matthias Miles (Würgengel) editată în 1670⁹. Unele date naturalistice se află într-un calendar al lui Paul Eber păstrat la Biblioteca Teleki din Tirgu Mureș¹⁰.

2. În privința cometelor autorii citează lucrarea lui Victor Anestin din 1912. Pentru Transilvania există niște sinteze mai vechi, dar mai cuprinzătoare, în sensul, că ele comentează datele cronicărești despre comete, fenomene astronomice și meteorologice, mișcările seismice și datele privind mersul vremii. Prima sinteză cronologică a fenomenelor naturalistice a fost publicată de profesorul sibișorean D. Hain (1854)¹¹, urmată de lista mai completă a naturalistului sibian Eduard Albert Bielz (1862 și 1863)¹². O tratare științifică și a observațiilor transilvănene despre aurorele polare se găsește în lucrarea naturaliştilor maghiari A. Réthly și Z. Berkes¹³ care pentru perioada 1523—1960 conține comentarea a 242 observații.

3. Unele dintre fenomenele naturalistice tratate în lucrare au fost cercetate științific chiar pe teritoriul românesc. Astfel aurora polară din 10 septembrie 1580 „in Dacia viso” a fost descrisă la nivelul științei euro-

² Album Oltardianum 1526—1629, in *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens* (Neue Folge). Ed. Eugen von Trauschensfels. Braşov, 1860, p. 5—49.

³ Mircea Avram, *Cartea românească manuscrisă la Biblioteca „Astra” Sibiu*, Sibiu, 1970.

⁴ *Însemnări din bisericile Maramureşului culese de Ioan Birlea*, Bucureşti, 1909.

⁵ Apor Péter verses művei és levelei 1676—1752. Ed. Szádeczky Lajos I, Budapest, 1903 (in continuare: P. Apor).

⁶ *Tagebuch des Johann Irthell des älteren und jüngeren vom Jahre 1638—1710*, in *Deutsche Fundgruben*, Braşov, 1860, p. 354—378 (in continuare: Irthell).

⁷ Gyulafi Lestár följegyzései. Edít Szilágyi Sándor, Budapest, 1894, p. 19—22 (in continuare: Gyulafi).

⁸ *Czegei Vass György és Vass László naplói 1659—1739*. Edítit Nagy Gyula, Budapest, 1896, (in continuare: Vass).

⁹ *Siebenbürger Würg-Engel, oder Chronikalischer Anhang des 15. Seculi bach Christl Geburt aller theils in Siebenbürgen, teils Ungarn und sonst Siebenbürgen angränzenden Ländern sürgelauffene Geschichten*, Hermannstadt-Sibiu, 1670 (in continuare: Würgengel).

¹⁰ Dankanits Adám, *Adatok Thoroczkaik Mátéról*, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* Tom IX, Szeged, 1969, p. 107—109 (in continuare: Toroczkaik).

¹¹ D. Hain, *Beiträge zur Witterungskunde Siebenbürgens*, in *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg und der damit verbundenen Lehranstalten 1853—1854*, Braşov, 1854, p. 3—25, (in continuare: Hain).

¹² E. A. Bielz, *Beitrag zur Geschichte merkwürdiger Naturbegebenheiten*, in *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Verein für Naturwissenschaften*, XIII, 1862, XIV, 1863 (in continuare: Bielz 1862 și Bielz 1863).

¹³ A. Réthly- Z. Berkes, *Nordlichtbeobachtungen in Ungarn (1523—1960)*, Budapest, 1963, 190 p. cu ilustr.

pene de atunci de italianul Marcello Squarcialupi, medicul de curte al principelui Transilvaniei și editată în 1581 la Sibiu¹⁴. Fiind cea mai veche descriere a unei aurore boreale din țara noastră, merită să-l cităm mai pe larg :

„În orele de după apusul soarelui pe cerul boreal curat și senin a apărut o lumină albuie sub care, ca un nor rar s-a extins o pată roșcat-maroonie. Chiar a fost lună nouă, când noaptea este mai întunecată. Atît lumina albă, cît și pata brun-roșcată a apărut între nord și sudvest. Ambele s-au menținut chiar după ce mai târziu lumina albuie s-a extins spre vest, spre punctul echinocțiului. Fenomenul bicromatic s-a văzut mai bine, cînd soare a coborît sub orizont. Acum s-a văzut nu numai în nord, dar atît spre NE, și chiar spre SE. Partea luminoasă și pata întunecată s-au extins într-o arcadă, prin care bolta boreală a primit o lumină atît de puternică, încît obiectele lăsaus umbră. La 1^{1/2} oră după asfințit spre apus și NV au apărut culorile galben deschis, purpuriu și roșu. Aceste nuanțe cromatice au țîșnit dintr-un cîmp albului alungit sau ardea în aer în diferite alte colțuri ale cerului. Aceste fenomene oarecum izolate au ținut destul de mult apoi după o pauză au reapărut. Cromatismul țîșnit din pata albă aseamăna cu razele soarelui în asfințit care străbate prin nori. Razele proiectau pe cer o formă conică, culoarea lor de sus a pierdut din intensitate, însă la vest, nordvest, nord și est au apărut Pete luminate și protuberanțe tot mai multe. Fără îndoială, cum soarele se apropia de nadir, fenomenul s-a dezvoltat mai mult și spre orele 11—12 minunatele Pete purpurii au devenit atît de mari, parcă cerul ar fi fost colorat cu sînge. Din razele conice roșii în mod permanent porneau culori galbene și purpurii, acestea se mișcau, ca flăcăările plăpînde, ajungînd pînă la polul ceresc sau chiar pînă la Calea Lactee. Dar nici o formație n-a fost definitivă : cînd în est, cînd în vest au apărut lumini și curți purpurii și galbene. Pînă la urmă în nord s-a format o boltă purpurie, strălucitoare, ce aseamăna cu un munte mare ce începe la orizont și ține pînă la mijlocul cerului... Cînd Luna și Soarele au început să se apropie de orizontul estic, formele și culorile s-a diminuat și pe la ora patru nu s-a mai văzut nimic”¹⁵.

Sub influența umanismului apar tot mai multe cărți și despre comete. Astfel amintim fundamentala lucrare a umanistului Andreas Dudith (1533—1589) intitulată *Despre semnificația cometelor* (De cometarum significatione. Basileae 1579). Dudith s-a născut la Buda, a fost prietenul medicului Marcello Squarcialupi și în ultimii ani de viață a trăit în Polonia, aflată atunci sub regele Ștefan Báthori, principele Transilvaniei. Cometa din noiembrie-decembrie 1680 a fost observată și de naturalistul sibian Jakob Schnitzler (1634—1684), care a întocmit prima lucrare despre comete, tipărită pe teritoriul țării noastre (Comet Stern-Predigt.

¹⁴ De coele ardore, hoc anno 1580 X Septembris die in Dacia viso. Marcelli Squarcialupii illustriss. princip. Transylvaniae etc. architatri opinio. Cibinil, Greus, MDLXXXI, cf. Régi magyarországi nyomtatványok, Budapest, 1971, nr. 498. (mai jos: RMNy).

¹⁵ Kelecsényi Gábor, Északi fény a középkori Erdélyben, (Auroră boreală în Transilvania medievală). in: Élet és tudomány. Budapest, 1979, nr. 3 (19 ianuarie), p. 76—78.

Hermannstadt 1681)¹⁶. Dudith în lucrarea citată — în care combate superstițiile medievale — despre presupusa legătură dintre comete și calamități (ciume, decesul regilor, războaie etc) și apelează și la o lucrare a naturalistului Squarcialupi, care după cum am văzut, câțiva ani a trăit în Transilvania, aflându-se chiar în anturajul lui Petru Cercel.

În evul mediu o mare faimă aveau prognozele privind apariția eclipselor sau a cometelor. Astfel amintim pe cel din anul 1600, care pentru ianuarie prevede o eclipsă lunară vizibilă în „Valachia, Moldovia” și în alte țări învecinate, iar pentru 10 iulie anunță o eclipsă de soare.¹⁷

4. Interesante idei astronomice se găsesc în lucrările matematicianului Israel Hübner mort la Brașov în 1668. Deși din analiza eclipsei solare din 1654 (vezi V. și D. Mioc p. 28) a tras idea greșită, că în 1666 va fi „sfârșitul lumii”¹⁸, în privința astronomiei a fost adeptul heliocentrișmului, fiind de părere, că și cometele sînt planete și că împreună cu eclipsele nu prevestesc neapărat război, ciumă sau alte nenorociri¹⁹.

COMPLETĂRI LA ECLIPSE DE SOARE:

— 1551. A fost o mare eclipsă de soare, despre care învățații au prorocit multe (Album Oltardianum p. 9). Editorul amintește de scrisoarea lui Philipp Melanchton despre „urmările politice” ale eclipsei.

— 1540. Eclipsă totală de soare (Toroczkaï p. 107 și Bieltz 1863 p. 156).

— 1567. Eclipsă mare la 16 aprilie, notată la Brașov și Mediaș (Bielz 1862, p. 99).

— 1605. Eclipsă la 26 decembrie (Trausch, Fuchsio-Lupinum p. 235 și Hain p. 13—14). Se precizează, că întunecarea soarelui s-a produs în mod curios.

— 1608. Eclipsă la 10 august ce „nu s-a mai văzut” (Bielz 1862, p. 156).

— 1654. Completare la pag. 28—29: Hain p. 20 și Bielz 1863, p. 74—75.

— 1677. Eclipsă la 18 august, astfel că în Sibiu nu se mai putea citi în casă (Irthell p. 357 și Bielz 1863, p. 77).

— 1684. Eclipsă la 12 iulie (Vass p. 38).

¹⁶ *Régi magyar filozófusok* (Vechi filozofi din Ungaria) XV—XVII század. Edit. Mátrai László, Budapest, 1961, p. 16—41. Pentru cometa din 1680 vezi: Iacob Schnitzler *Cometstern Predigt*, von den ungewöhnlichen und grossen Himnelszeichen, oder neuen Comet und Wunderstern, welcher im nächst verfloßenen 1680. Jahr, gegen desselben Ende, im November und Dezember erschienen und mit seinen Strahlen erschrecklich geleuchtet. Hermannstadt, 1681 den 26 Janner in 4. to Apud Ioseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen* III, Kronstadt, 1871, p. 2231.

¹⁷ *Eclipsa de lună, vizibilă în „Valachia, Moldavia, Russia, Rubra, Polonia Major, atque unversa Sarmatia Orientalis” prevestește secetă, secarea apelor și . . . războaie, cf. Prognosticum pro anno Domini 1600, in Történelmi Társ., Budapest, 1911, p. 157—160.*

¹⁸ Georg Kraus, *Siebenbürgische Chronik I*, p. 226—227.

¹⁹ Alfred Bartmus, *Leben und Werke einheimischer deutscher Naturforscher*, in *DFSÖ* I, 1942, nr. 4, p. 519—520.

— 1669. Completare la eclipsa din 23 sept. (p. 31—33): Ea a fost bine văzută și în ținutul Odorhei, pe la ora 12, unde luminozitatea se-măna cu cea de noapte cu lună plină¹⁰.

— 1804. Eclipsa din 11 februarie (p. 50—51) a fost observată la Brașov și descrisă cu exactitate științifică de geograful Lucas Joseph Marienburg, rectorul Liceului Honterus²¹.

— 1866. Eclipsă la 6 martie²².

COMPLETĂRI LA ECLIPSELE DE LUNĂ :

— Cele din 1551²³ și 1611 (Segesvári p. 178) și 1715 la 7 mai (M. Ziegler)²⁴.

COMPLETĂRI LA COMETE :

În cronologia publicată în Enciclopedia sa de cartezianul transilvănean Apáczai Csere János²⁵, avem date despre cometele văzute în anii : 945, 984, 1068, 1268 și 1315, însă datele au fost probabil luate din enciclopedia vest-europene.

— 1456. Cometa Halley care a „prevestit” moartea lui Iancu de Hunedoara (p. 101—103) a fost menționată și de secuiul Benczédi Székely István, autorul primei istorii a lumii scrisă de un transilvănean²⁶.

— 1552. Cometa mare menționat de Bielz 1863, p. 156.

— 1556. Cometa din 4 martie (p. 114—116) după precizarea din Album Oltardum (p. 23), a avut șapte cozi (comentat de Bielz, 1862, p. 87).

— 1558. Cometa Hesse-Gemma din 19 august (p. 116—117) s-a văzut și la Alba Iulia, „prevestind”, după E. Gyulafi (p. 12), căderea nobililor Kendi și Bebek.

— 1559. Deoarece despre cometa din acest an există extrem de puține date (p. 118—119), reproducem nota cronicarului medieșan Hannes Hutter : „În ziua Sf. Ioan într-un nor negru s-a văzut o stea strălucitoare, care se mișca ici și colo” (Bielz 1862, p. 88).

— 1577. Cometa de la sfârșitul anului a fost semnalată și de un călugăr franciscan din Șumleu-Ciuc rămas anonim²⁷ și de E. Gyulafi (p. 14). Cometa din 1577 a fost descrisă de matematicianul clujan Stephan Wolphard. Numele acestui patrician sas la Wolfgang Bethlen citat la pag. 121 și 124 fost amintit cu numele tradus în Ștefan Farcaș. Deci numele lui adevărat este Wolphard sau Wolffard.

¹⁰ Tarscafalvi Boros János *Enchiridionja*, în *Keresztény Magvető* 1924, nr. 1, p. 36—31

²¹ L. J. Marienburg, *Beobachtung der Sonnenfinsterniss am 11 Febr 1804 zu Kronstadt*, în *Zetschrift von und für Ungarn VI*, 1805.

²² *Verhandlungen und Mitteilungen* 18, 1867, p. 61—64.

²³ L. Gyulafi, p. 11.

²⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Stebenbürgen IV*. Brașov, 1903, p. 533 (în continuare: *Quellen*).

²⁵ Apáczai Csere János, *Magyar Encyclopedia*. Ediție de Szigeti József, Kriterion, București, 1977, p. 372—373.

²⁶ *Chronica .ez vilagnac yeles dolgairol*, Szekel Estvan. Craccoba (Cracovia) MLLIX (recte 1559), p. 214, cf. *RMNy* Nr. 156.

²⁷ Lukinich Imre, *Egy néptelen feljegyzésel 1471—1592*, în *Erdély, Múzeum* 1903, p. 323.

— 1580. Cometă văzută prin noiembrie²⁸. După cronicarul ardelean Ștefan Szamosközi, Ștefan Wolphard pe baza apariției cometei din 1580 (deci nu a celei din 1577!) prevestea pierirea familiei Bathoreștilor din Șimleu²⁹.

— 1599. La 28 februarie s-a văzut o cometă întunecată (Hain p. 12).

— 1607. La 3 septembrie (vezi p. 128—132) și cronicarul Hannes Hutter din Mediaș a văzut două comete (Bielz 1862, p. 154—155).

— 1618. Cometa din nov.-dec. a fost comentată de Bielz 1863, p. 38.

— 1652. Despre cometa Hovlius (p. 139) un cronicar brașovean afirmă, că era un corp întunecat, ce a apărut în jurul crăciunului³⁰.

— 1664. Cometa Hevlius (p. 140—144) apare menționată pe un incunabul păstrat la Sibiu³¹ și este comentată de Hain p. 21 și Bielz 1863, p. 75 și 157.

— 1665. Cele două apariții ale cometei Hevlius (p. 144—146) au fost văzute de Martin Enyedi la Tîrgu Mureș³².

— 1678—1679. Apariția unei comete neobișnuite în decembrie, coada căreia a acoperit 60 de grade din cer și a persistat pînă în februarie 1679 (Bielz 1863, p. 157).

— 1680. Cometa apărută la sfîrșitul anului a fost atît de mare încît a generat o adevărată literatură³³. După cronicarul ardelean Vass a „început a fi văzută la 22 decembrie spre sud o cometă foarte mare, steaua căruia însă nu era prea mare, însă dimensiunile (cozii) au fost atît de mari, încît nici bătrînii nu-și mai amintesc ceva asemănător³⁴.

— 1742. Cometa Grigg-Mellish (p. 158—159) a fost văzută la Sibiu la 7 martie (Bielz 1863, p. 138).

— 1769. Cometa din august (cometa Messier — V. și D. Mioc p. 166—167) a fost înscrisă în vechile calendare tipărite la Brașov (vezi și Bielz, 1863, p. 143)³⁵.

— 1861. Comentat în revista sibiană Bielz's Transilvania 1861 p. 17—19 și II, 1862, p. 145—149, 164—167.

— 1881. Cometa din septembrie (p. 213—216) a fost văzută și de românii din Maramureș: „Tot într-această lună s-o ivit o stea minunată, ce se (zice) cometă” (Bîrlea, *op. cit.*).

COMPLETĂRI LA METEORI ȘI METEORIȚI:

— 1579. O piatră din cer a aprins orașul Alba Iulia (Sepsi p. 22).

— 1583. În cer s-a văzut o chasmă (meteor)³⁶.

²⁸ „Cometa visus est ante festum S. Martini”, cf. *L. Gyulafti*, p. 15.

²⁹ *Monumenta Hungariae Historica Scriptores* vol. XXVIII II, p. 13.

³⁰ *Quellen* IV, p. 236.

³¹ „14 December Anno 1664 Ist ein Cometh gesehen worden, welcher mehr als 8 tag gewehret”, cf. Fr. Müller, *Die Incunabeln der Hermannstädter Capellenbibliothek*, in *Archiv des Vereines* XIV, p. 521.

³² *Erdélyi Muzeum* 1901, p. 457.

³³ Gulyás Pál *Az 1680 évi üstökösjárás iradalmához*, in *Magyar Könyvszemle* 1910, p. 242—262 și 317—328.

³⁴ *Vass, op. cit.*, p. 13.

³⁵ *Quellen*, VI, p. LXXXIV.

³⁶ *Archiv des Vereines* IV (Alte Folge), nr. 1, p. 126.

— 1593. La 4 iulie în iazul croitorilor din Mediaş a căzut o piatră meteorică, asemănătoare cu un glob incandescent. În noiembrie din nou au căzut meteoriți (Hain p. 12).

— 1629. La 8 februarie seara în jurul orei 9 (pe cerul de-asupra Clujului) s-a produs o crăpătură, și focul căzut de acolo a produs o lumină intensă (Segesvári p. 196).

— 1639. O piatră din cer a aprins poarta bisericii cetății din Tîrgu Mureş (Nagy p. 147).

— 1706. În ziua celor trei crai seara s-a văzut la Sibiu un semn de foc urmat de un pocnet puternic (Irthell p. 369).

— Despre meteoritul căzut în 1851 lângă Mădăraşul de Cimpie³⁷ sau cel din 11 octombrie 1857 găsit lângă Ohaba (lângă Alba Iulia)³⁸ dispunem de niște relatări semnate de naturaliști.

COMPLETĂRI REFERITOARE LA OBSERVAȚIILE PRIVIND FENOMENELE DE OPT.CĂ ATMOSFERICĂ ȘI AURORILE POLARE

— 1568. La 26 martie în ținutul Bistriței s-au văzut multe globuri arzătoare, iar la 11 mai în timpul nopții la Bistrița a căzut o ploaie sulfuroasă.³⁹

— 1579. În acest an de trei ori a ars cerul — deci s-au observat aurore polare; una dintre acestea s-a observat în ținutul Bistriței la 9 februarie⁴⁰.

— 1580. Aurora polară descrisă de medicul Marcello Squarcialupi a fost observată și la Braşov — împreună cu două comete⁴¹ (Hain p. 10).

— 1591. În lunile de vară aurore polare frecvente spre miezul nopții (Hain p. 11—12 și Bielz 1862, p. 117).

— 1592. În octombrie arde cerul — deci auroră polară (Hain p. 12).

— 1593. Auroră boreală observată în ianuarie — probabil identic cu fenomenul atmosferic produs în 29—30 decembrie 1592 (V. și D. Mioc p. 280), Hain p. 12 și Bielz 1862, p. 118.

— 1603—1604. În anul 1603 și în sept.-oct. 1604 auroră polară în repetate rînduri (Hain p. 12—13).

— 1605. Auroră polară observată în 9, 15, 16, 18 și 19 februarie, 22 martie, 6 iunie, 17 și 18 decembrie. La 3 noiembrie pe cer a apărut

³⁷ Wilhelm Knöpfler, *Bericht über den am 4 Sept d. Jahr bei Mezö-Madaras stattgefundenen Aerolithenfall*, în *Verhandlungen und Mitteilungen* III, 1852, 153—154; Vol IV, 1853, p. 19—24, 87—89; Vol. IX, 1858, p. 165 168 (analiza chimică a meteoritului).

³⁸ *Der Meteorstein von Ohaba 11 Okt 1857*, în *Transsilvania* 1858, p. 17.

³⁹ „26 Martii globus igneus in aere visus multis in Locis in terram cadere visus est post occasum solids. 11 Meai pluvia sulphurae cecidit sub nocte Bistriciae”, cf. *Calender Irenaeus-Bielz 1862*, p. 99.

⁴⁰ „Ignis in aere visus vesperi hora 7 similiter 9 Februarii”, cf. *Bielz 1862*, p. 102.

⁴¹ „Arsit aliquoties coelum et duo cometae in November visi sunt, alter sequens alter precedens solem”, cf. *Nachrichten von den ehemals in den alten grossen Kirrchen zu Hermannsstadt und Kronstadt befindlichen Wandchroniken*, în *Archiv des Vereines (Alle Folge)* Vol. IV, Nr. 1, p. 126.

figura unui om de foc⁴². Aceste „minuni cerești” au generat apariția unei epigrame.⁴³

— 1609. La 8 septembrie la Cluj s-a văzut pe cer spre nord o „mare vîrsare de sînge” și „lupte” (Segesvári p. 173).

— 1610. La 17 decembrie pe bolta boreală s-au văzut „trupe de foc” semne cerești, astfel că seara pînă la miezul nopții și pămîntul avea culoarea focului (Segesvári p. 176 și Hain p. 16, Bielz 1863, p. 35).

— 1611. La 27 august 12 raze luminoase pe cer (Forgats p. 45, Hain p. 16).

— 1613. La 18 iulie începînd cu ora zece pînă în zori „minuni și lupte cerești” (Segesvári p. 181), iar în noiembrie auroră polară (Quellen IV, p. 172, Bielz 1863, p. 36).

— 1614. Aurora polară văzută în regiunea Brașovului (V. și D. Mioc p. 292) a fost consemnată și de alți cronicari transilvăneni (Hain p. 16 și Bielz 1863, p. 36).

— 1654. Soarele la 12 iulie a răsărit pe un cer verde (Bielz 1863, p. 74—75).

— 1664. Ardea cerul la 5 ianuarie (Hain p. 21).

— 1667. Un cerc de foc, asemănător cu globul de pe biserica din Sibiu, ardea în cer. Bielz o identifică cu focurile Sfîntului Elm (Hain p. 21, Bielz 1863, p. 76).

— 1676. La 19 ianuarie în Transilvania s-a văzut un „dragon” pe cer, auzindu-se și un tunet puternic⁴⁴.

— 1677. La 24 mai (la Paul Benkner din Brașov la 22 mai)⁴⁵ un halo în jurul soarelui, de ar fi fost curcubeu (Irthell p. 357, Bielz 1863, p. 77).

— 1687. Semne pe cer la 13 iulie (Irthell p. 362).

— 1705. La Sibiu deasupra Porții Cisnădiei la 10 martie s-au văzut 3 sori (Irthell p. 367).

— 1718. La 31 martie pe cele două turnuri din Sibiu (Bis. evanghelică și Turnul Sfatului) s-au făcut focuri ale Sf. Elm Vass p. 494).

— 1719. Aurora polară din decembrie (p. 302) s-a văzut și de-asupra Clujului (P. Apor p. 299).

— 1724. Dragoni de foc pe cer — deci auroră boreală — observată la 23 august (Apor p. 302).

— 1735. Glob de foc de-asupra celor Trei Scaune (Apor p. 308).

— 1736. „În timpul iernii și a primăverii au avut loc multe minuni, cerul ardea în mai multe rînduri, deasupra Dejului a apărut o cruce albă”. (Apor p. 309).

1737. „În noaptea zilei de 1 februarie, s-au văzut minunate focuri pe cer, la răsărit cerul a fost roșu, s-a văzut parcă ar sufla flacără și scînteind cu scînteii mărunte”. Deci Petru Apor (p. 313) relatează despre o

⁴² *Quellen* IV, p. 162.

⁴³ „Quod micat horrendis jam saepius ignibus aether. Atque volat tot a Flamma corusca polo” etc., cf. *Hain* p. 13.

⁴⁴ „Die 19 Januarii qui erat Dies Domini Evangelium ... per totam fere Transilvaniam in aere Draco volans visus et sonitus tormenti auditus”. Notă cronicărească din Mediaș cf. *Mittheilungen über ein Mediascher Stadtbuch aus dem 16 und 17 Jahrhundert von J. Bedeus von Scharberg*, in *Archiv des Vereines III* (1858), p. 100.

⁴⁵ „Ein Hof umb die Sonne”, cf. *Quellen* IV, p. 196.

auroră polară văzută în Trei Scaune. Această dată completează aurorele văzute în lunile mai și decembrie din același an (V. și D. Mioc p. 303—305). În opera poetică a lui Petru Apor de altfel este consemnată și aurora observată în 16 decembrie când „pe la orele opt, nouă și zece a apărut un foc ceresc atât de minunat, parcă aerul s-ar fi aprins. Arderea a început la apus, apoi s-a văzut la nord, de acolo s-a deplasat din nou spre apus și după un timp îndelungat a încetat” (Apor p. 316). — Focurile Sfântului Elm observate la Sibiu la 23 februarie 1793⁴⁶ și 4 noiembrie 1851⁴⁷ au fost descrise cu pretenții științifice, ca și aurora polară din 12 august 1860⁴⁸.

DATE COMPLIMENTARE DESPRE SUPERNOVE ȘI ALTE FENOMENE :

— 1569. La 11 mai în zona Bistriței s-a văzut o stea strălucitoare în mijlocul cerului (Bielz 1862, p. 99).

— 1572. Despre steaua nouă din Cassiopeia (p. 318—320) mai vezi și Hain p. 9 precum și Bielz 1862, p. 101.

— 1635. La 6 septembrie s-au văzut doi luceferi (deci planeta Venus) una lângă alta, care a ars ca un foc strălucit pînă în lumina zilei (Hain p. 18 și Bielz 1863, p. 43).

„PLOI DE SÎNGE” :

— 1557. „Cibinii sanguini pluit” — deci la Sibiu ploua cu sînge (Gyulafi p. 12).

— 1573. „La 14 februarie în (ziua nașterii lui Sigismund Báthori la Șimleu) la Șimleul Silvaniei din Sălaj a ploat cu picături roșii”. Album Oltardinum p. 26).

— 1613. La 23 mai la Făgăraș a ploat cu sînge (Album Oltardinum p. 40).

— 1614. „La 15 aprilie ploua cu sînge la Cisnădie”. Album Oltardinum p. 42).

Ca încheiere citeva observații bibliografice și de localizare : — Inscripția de pe zidurile Bisericii Negre din Brașov citată după Anestin (p. 120) este editată și acolo într-adevăr figurează apariția cometei la 6 noiembrie 1569. (Nachrichten von den ehemals in den aten grossen Kirschen zu Hermannstadt und Kronstadt befindlichen Wanchroniken. Archiv des Vereins, Alte Folge IV, p. 124). — Numele românesc al cartierului brașovean Blumăna (p. 145) este Blumăna, iar Castelul Nou din acelaș oraș (p. 245) azi se numește Cetățuia sau Dealul Străzii. — Meteoritul din 26 iulie 1558 nu a căzut nici pe Cîmpia Crucii nici pe cîmpul din Cristur (p. 235), ci pe „Pratul lui Traian” de lângă Opișani-Turda unde în 1601 a fost ucis mișelește Mihai Viteazul. Nu se poate exclude nici posibilitatea că acest „Crestes Mezö” (Forgats) sau „keresztési mezö” să fie identic

⁴⁶ *Stebenbürgische Quartalschrift* III, 1793, p. 35.

⁴⁷ *Verhandlungen und Mitteilungen* III, 1852, p. 170.

⁴⁸ Ludwig Reissenberger, *Über das Nordlicht am 12 August 1860*, in *Verhandlungen und Mitteilungen*, 1861, p. 12.

cu Mezökeresztes de lângă Eger-Agria din R. P. Ungară. Nu trebuie să uităm, că cronicarul Sepsi Lackó Máté nu era transilvănean, ci a trăit și a observat fenomenele naturale în Ungaria de Sus. Astfel orașul Jaz (în original : „Jászvárosát megüti a menykö”) este identic cu orașelul Jasov din sudul Slovaciei și în nici un caz nu se poate identifica cu satul Iaz din județul Sălaj, cum o propun autorii (p. 235—236). — Mai ales în datele citate din Bonfini, Zavodski și Sepsi se găsesc unele observații ce sînt în afara României de azi. Astfel satul Solta unde s-a observat un bolid (p. 234) pare a fi identic cu localitate Solt din R. P. Ungară. — Să analizăm un pasaj din cronicarul Georg Zavodsky din Zavodje, secretarul palatinului ungar Georg Thurzó : „Anul 1607... a apărut o chasmă, foc, ... atît aici la Bicsad, cît și în multe alte locuri”. Pentru autori acest Bicsad este identic cu localitatea de acelaș nume din jud. Covasna (p. 242). Ori în 1607 acest sat, așezat în pădurile din preajma pasului Tușnad, nici n-a existat, el fiind menționat documentar numai din 1839, căci data din 1648 (cf. Coriolan Suci, *Dicționar I*, p. 78) se referă la Biscad din județul Satu Mare. Pentru cronicarul din Slovacia „aici la Bicsad” a putut fi însă numai satul Biksard de lângă Bratislava. — Pentru cititori se putea preciza, că „semnul cereș” din 1664 s-a văzut mai cu seamă în Țara Veche (p. 246), adică în sudul Transilvaniei, pe teritoriul fostelor scaune Sibiu, Nocrich și Cincu. — În anul 1593 cei trei sori s-au văzut în preajma luptei de la Filakovo (sudul Cehoslovaciei) și nicidecum în zona satului Filitelnic situat la nord de Sighișoara (p. 281). Cronicarul W. Bethlen în acest pasaj vorbește de luptele purtate de Coaliția creștină împotriva turcilor în zona cetăților din nordul ocupației otomane (Conspecti praeterea tres soles, dum *Filekum* expugnatum iretur et frequentia superioribus... cf. W. Bethlen, op. cit., III, p. 167). Tot pe teritoriul Slovaciei de azi s-a văzut acea cruciuliță de aur pe cer, din 1615 citat după Zavodski (p. 338), deoarece *Vetusolensia* se referă la Altsohl (în limba germană), adică orașul slovac *Zvolen* de azi.

Desigur că completările bibliografice și cele cîteva observații privind traducerea și localizarea unor așezări nu scad din valoarea și importanța acestei culegeri, care cu siguranță va facilita continuarea cercetărilor românești din acest domeniu.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ DE COMUNICĂRI : „EVOLUŢIA ORGANIZĂRII STATALE PE TERITORIUL ROMÂNIEI DE LA PRIMUL STAT DAC CENTRALIZAT LA STATUL SOCIALIST”

În zilele de 20—21 Iunie 1980 s-a desfăşurat la Muzeul național de istorie Sesiunea științifică de comunicări, cu tema „Evoluția organizării statale pe teritoriul României de la primul stat dac centralizat la statul socialist”, în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent.

În ședința plenară, după Cuvîntul de deschidere rostit de prof. dr. doc. Suzana Gâdea, președintele Consiliului Culturii și Educației Socialiste au prezentat comunicări: prof. dr. Florian Georgescu, Directorul Muzeului Național de Istorie, *Semnificația istorică a statului dac centralizat condus de Burebista*; General-maior dr. Ilie Ceaușescu, *Unele considerații de ordin militar în procesul de împlinire a celor două mari civilizații antice, dacă și romană*; acad. Ștefan Pascu, președintele Secției de istorie a Academiei R. S. România, *Formațiuni politice românești în timpul migrațiilor*; prof. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, *De la „romaniile populare” la România*; Prof. dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R., *Semnificația formării statului feudal centralizat român sub Mihai Viteazul*; conf. dr. Mircea Mușat, Academia de Studii Economice, *Gîndirea științifică, profund creatoare a secretarului general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cu privire la istoria României*.

Lucrările au continuat pe secțiuni: Secția I (Istorie Veche), 20 Iunie 1980: Valeriu Leahu, Muzeul Național de Istorie, *Geto-dacii, popor în Europa antică*; Costachi Buzdugan, Muzeul Național de Istorie, *Fortificații geto-dacice anterioare lui Burebista*; dr. Lucică Chișescu, Muzeul Național de Istorie, *Cetatea de piatră de la Cetățeni, jud. Argeș — centrul unei formațiuni statale geto-dace anterioare lui Burebista*; Larisa Nemoianu, George Trohani, Muzeul Național de Istorie, *Formațiuni politico-militare prestatale la geto-daci în sec. IV—II î.e.n.*; dr. Alexandru Vulpe, Institutul de Arheologie București, *Considerații cu privire la organizarea socială și politică a geto-dacilor*; dr. Nicolae Chidioșan, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, *Contribuții arheologice și numismatice la cunoașterea dacilor în sec. II î.e.n.*; Flaminu Mirtzu, Muzeul de Istorie Cîmpulung-Muscel, *Confluente ale primului stat dacic centralizat cu lumea antică*; dr. Mihai Bucovală, Muzeul de Istorie și Arheologie Constanța, *Burebista și Pontul Sîng*; Vlad Protopopescu, Muzeul Național de Istorie, *Statul dac centralizat și relațiile sale cu vecinii*. 21 Iunie 1980: Marieta Gheorghită, Muzeul Național de Istorie, *Așezarea getică de la Popești, jud. Ilfov, important centru politic și economic în epoca lui Burebista*; Carol Kacsó, Muzeul județean Maramureș, *Stadiul cercetărilor cu privire la civilizația traco-dacică*; dr. Valeriu Lazăr, Muzeul județean Mureș, *Istoricul cercetărilor arheologice privind civilizația geto-dacilor în județul Mureș*; Mihai Petică, Muzeul județean Mureș, *Mărturii daco-getice din județul Mureș*; dr. Ion Ioniță, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași, *Despre unele formațiuni teritoriale ale dacilor liberi de la est de Carpați în secolele II—III e.n.*; Liviu Petculescu, Muzeul Național de Istorie, *Castrul de la Micia (Veșel, jud. Hunedoara) în cadrul sistemului de apărare al Daciei romane*; dr. Sever Dumitrescu, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, *Descoperiri dacice de epocă romană la Biharea*; dr. Doina Benea, Muzeul Banatului, Timișoara, *Tibiscum, important centru economic și politic daco-roman în secolele III—IV e.n.*; Vasile Moga, Muzeul Unirii, Alba Iulia, *Construcții de cult în cetatea dacică de la Piatra Craivii*; Ion I. Drăgoescu, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, *Contribuții etnologice la studiul culturii și civilizației dacice*.

Secția a II-a (Istorie medievală) 20 Iunie 1980:

Iulian Antonescu, Consiliul Culturii și Educației Socialiste: *Ideea continuității politice românești reflectată în muzeele de istorie*; dr. Zoltan Szekeley, Muzeul județean Covasna,

Elemente bizantine în inventarul necropolelor din secolul al XII-lea de la Zăbala și Peleni; Laurenția Georgescu, Institutul dr. Victor Babeș — București, Unele considerații antropologice privind populația din zona Covasna în sec. al XII-lea; Emil I. Emândi, Muzeul județean Suceava, Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei (secolele IX—XIV) în lumina cercetărilor arheologice, paleobotanice și geografice; Lia Bătrina, Adrian Bătrina, Muzeul Național de Istorie, Realități istorice de la începuturile statului feudal independent Moldova în lumina unor izvoare heraldice; dr. Gheorghe Cantacuzino, Muzeul Național de Istorie, Sistemul defensiv al statului și lupta pentru apărarea independenței Țării Românești la sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea; Gheorghe Gorun, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Fortificații bihorene în luptă pentru apărarea principatului transilvănean autonom; dr. Alexandru Andronic, Rica Popescu, Muzeul județean Vaslui, Vaslui reședință domnească în secolele XV—XVI.

21 iunie 1980, dr. Nicolae Copolu, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.: Continuitatea statală românească și problema relațiilor româno-otomane; dr. Panaît I. Panaît, Muzeul de istorie a municipiului București: Drăculeștii și zona centrală a Cîmpiei Române; dr. arh. Eugenia Greceanu, Muzeul Național de Istorie: Curtea din Pitești a lui Neagoe Basarab. Încercare de localizare; Lizica Papoiu, Muzeul militar central: Umaniști italieni din secolul al XV-lea despre țărilor române. (Cărți rare din patrimoniul Muzeului militar central); dr. Alexandru Ligor, Muzeul Național de Istorie: Dacia în viziunea istoricului Constantin Cantacuzino Stolnicul; dr. Radu Ștefan Ciobanu, Liceul industrial Grivița Roșie, București: Concepția despre stat a stolnicului Constantin Cantacuzino; Venera Rădulescu, Muzeul Național de Istorie: Un document inedit din colecțiile Muzeului Național de Istorie referitor la participarea românilor la războiul ruso-turc din anii 1806—1812; Emil Păunescu, Muzeul județean pentru independența poporului român, Giurgiu: „Rataua” Giurgului parte integrantă a Țării Românești.

Secția a III-a (Istoria Modernă) 20 iunie 1980 :

Dr. Constantin Șerban, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Proiectul de constituție al Țării Românești elaborat de Tudor Vladimirescu; col. dr. Constantin Căzănișteanu, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, Cu privire la caracterul oastei revoluționare a lui Tudor Vladimirescu; Georgeta Crăciun, Complexul muzeistic Iași, Principii ale organizării de stat în presa postpașoptistă din Moldova; Maria Ioniță, Muzeul Național de Istorie, Preludii diplomatice la formarea statului român modern: două memorii ale domnitorului Moldovei Grigore Alexandru Ghica; Virgiliu Z. Teodorescu, Muzeul Arhivelor, Piața Universității — forumul patriotismului bucureștenilor la 1877—1878; Mariana Păvaloiu, Muzeul Marinei Române, Constanța, Constituirea diviziei de mare consecință firească a reunirii Dobrogei cu țara; Aurel Dușu, Muzeul de istorie a Municipiului București, Sărbătorirea eroilor Independenței la București, 8 20 oct. 1878; dr. Nicolae Liu, Institutul de istorie „N. Iorga”, Ideea continuității și spiritului revoluționar francez în crearea modelului de republică română; Paul Grigoriu, Liceul de matematică-fizică nr. 2 București, Un secol de la publicarea monografiei „Dacia înainte de romani” de Grigore Gr. Tocilescu; Ion Jercan, Muzeul Județean Prahova: Contribuții prahovene la încheierea procesului de săvârșire a statului național unitar român în anul primului război mondial; dr. Viorel Faur, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Mihai Apan, Filiala Arhivelor Statului, Oradea: Manifestări ale luptei românilor crișeni pentru afirmare culturală și unitate națională la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea.

21 iunie 1980, Traian Valentin Poncea, Muzeul județean Mureș: Aspecte privind lupta românilor din fostul comitat Mureș Turda pentru desăvârșirea statului național unitar român; Vasile Dudaș, Muzeul Banatului, Timișoara, Bandul prezență activă în lupta pentru săvârșirea statului național unitar român; Emil Dumitrescu, Adrian Stănescu, Muzeul Național de Istorie, Considerații privind lupta pentru săvârșirea statului național unitar român; Mihai Dogaru, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Nicolae Iorga și problema unității naționale, 1916—1918; Gheorghe Iacob, Ministerul Turismului, Orientări ale partidelor politice privind dezvoltarea României la începutul secolului al XX-lea; Margareta Guziec, Muzeul județean Galați, Contribuția luptei politice a maselor gălățene la apărarea unității și independenței țării; Georgeta Țurcanu, Muzeul Teatrului din Iași; Personalități ale vieții cultural-artistice mesagere ale ideilor social-politice în lupta pentru crearea statului național unitar român; Doina Drăgoescu, Liceul Ion Creangă, București, Ion Drăgoescu, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, Contribuții etnologice la studiul luptei pentru desăvârșirea statului național unitar român.

Secția a IV-a, (Istorie contemporană) 20 iunie 1980 :

Iordana Lungu, Muzeul Național de Istorie, Independența de stat în concepția președintelui Nicolae Ceaușescu; dr. Gheorghe Zaharia, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., România în preajma și în primul

an al celui de al doilea război mondial; dr. Ion M. Oprea, Institutul de istorie „N. Iorga”, *Probleme ale consolidării statului național român la Conferința păcii de la Versailles*; dr. Ion Calafeteanu, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R., *Consacrarea internațională a desăvârșirii statului național unitar român*; Tatiana Bădescu, Muzeul Național de Istorie, *Inițiative ale statului român privind crearea unui climat de pace și securitate, 1932—1937*; Elisabeta Simion, Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, *Lupta partidelor clasei muncitoare pentru apărarea independenței și suveranității țării*; Nicolae Petrescu, Muzeul Național de Istorie, *Diplomatul român N. Titulescu președinte al Societății Națiunilor, recunoaștere a prestigiului României*; dr. Livia Dandara, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., *Consens național în apărarea independenței, suveranității și integrității statului român în 1939*; Iulia Stănescu, Muzeul județean Prahova, *Lupta maselor muncitoare din județul Prahova conduse de P.C.R. împotriva fascismului și a pericolului de război, pentru drepturi și libertăți democratice, independență națională și integritate teritorială între anii 1938—1940*; Gheorghe Robescu, Muzeul județean Maramureș, *Aspecte privind lupta forțelor democratice din nordul Transilvaniei împotriva organizațiilor politice de extremă dreaptă și pentru menținerea integrității teritoriale a României (1934—1940)*.

21 Iunie 1980, dr. Iulian Cîrșină, Facultatea de istorie-filozofie București, *Activitatea politică diplomatică a României pentru respectarea drepturilor sale suverane la gurile Dunării*; dr. Maria Covaci, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., *Documente diplomatice italo-germane privind independența și integritatea României în august—septembrie 1940*; dr. Petru Bunta, dr. George Protopopescu, Muzeul de istorie a Transilvaniei, *Lupta populației din partea de nord-vest a Transilvaniei împreună cu întregul popor român pentru săvîrșirea unui stat revoluționar-democratic (23 august 1944 — 6 martie 1945)*; Traian Bosoancă, Muzeul județean Mureș, *Aspecte din lupta forțelor democratice în frunte cu Partidul Comunist Român, pentru instaurarea și consolidarea puterii revoluționare democratice în județul Mureș (1944—1945)*; Mariana Bălăbănescu, Muzeul de istorie și arheologie Constanța, *Aspecte din lupta maselor populare pentru instalarea autorităților democratice în județul Constanța (1944—1945)*; dr. Gelcu Maksutovici, Muzeul Național de Istorie, *Transformările revoluționare din România în perioada august 1944 — decembrie 1947*; dr. Gheorghe Ioniță, Facultatea de istorie-filozofie București, *Concepția politică a dr. Petru Groza*; Doina Leahu, Muzeul Național de Istorie, *Aspecte ale săvîrșirii aparatului de stat socialist în România*; Cătălina Opaschi, Muzeul Național de Istorie, *Inițiative ale României socialiste în cadrul O.N.U. pentru crearea unui climat de pace și securitate în întreaga lume*; Mircea Dumitriu, Muzeul Național de Istorie; *Contribuții și propuneri ale statului socialist român la activitatea instituțiilor specializate din cadrul Organizației Națiunilor Unite*.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE-FILOZOFIE DEDICATĂ ANIVERSĂRII A 2050 DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT

În ziua de 26 Iunie 1980 la Facultatea de istorie-filozofie (secția istorie-filozofie) a avut loc sesiunea științifică consacrată aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent sub conducerea lui Burebista.

Înscrind-se în seria manifestărilor științifice și cultural-educative organizate în cinstea acestui eveniment de seamă al istoriei patriei, sesiunea a constituit una din multiplele forme prin care cadrele didactice și cercetătorii facultății contribuie la această sărbătorire.

În cuvîntul de deschidere, decanul facultății, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, a subliniat că sesiunea constituie o datorie științifică față de predecesorii întru studierea istoriei geto-dacilor și a evidențiat semnificația acestei manifestări științifice în lumina indicațiilor și cuvîntărilor tovarășului Nicolae Ceaușescu de la întîlnirea de lucru cu istoricii, desfășurată în luna mai. Evocînd personalitatea lui Burebista, Ștefan Ștefănescu a înfățișat importanța realizărilor sale politice și militare pentru consolidarea statului dac, a menționat semnificația operei sale educative și morale, rolul lui Deceneu. Toate acestea au întărit considerabil prestigiul și autoritatea marelui rege pe plan extern, au sădit în conștiința dacilor ideea de sta-talitate și unitate.

Dr. Constantin Preda, cercetător științific principal la Institutul de arheologie, a prezen-tat comunicarea *Burebista — regele tuturor geto-dacilor*. Urmărind fazele procesului de unificare

condus de Burebista, ca și modalitățile sale practice de înfăptuire, autorul a subliniat că unificarea are la bază unitatea etnică și lingvistică și a fost determinată de dezvoltarea social-economică internă și de condițiile politice externe. Deși nu s-a efectuat în exclusivitate pe cale pașnică, acțiunea de unificare a avut în esență sa un caracter pașnic, nucleul constituindu-l formațiunea politică prestatală din centrul Munteniei. Prima fază, complexă, a procesului de unificare s-a încheiat în jurul anului 70 î.e.n., acestea urmându-l o etapă de consolidare care a cuprins campania vestică împotriva pătrunderii celților și activitatea politică și militară pontică în vederea controlului asupra litoralului vest pontic. În comunicare s-au relevat astfel dimensiunea europeană a înfăptuirilor politice și militare ale geto dacilor sub Burebista, raporturile noului și puternicului stat cu Roma primului triumvirat.

Armata lui Burebista a constituit tema abordată de lector dr. Zoe Petre, care a tratat acest subiect sub aspectul său cantitativ și calitativ, avansind o serie de ipoteze privitoare la baza socială a acestei armate, la modalitatea de recrutare, la similitudini cu organizarea militară a altor popoare, la inovațiile în acest domeniu, aparținând lui Burebista.

S-a evidențiat faptul că Burebista, punind capăt războalelor înțelese ca un privilegiu al păturii conducătoare, a instituit o armată de stat și un război care să slujească politica de stat. Asadar, o armată unică de stat, subordonată autorității centrale, și un nou tip de război. În privința organizării și dotării oastei s-a relevat existența corpurilor de osteni, constituite din oameni de rind, și corpurilor nobiliare de elită, prima categorie fiind recrutată din rindurile țărăniilor libere, masă de proprietari mici și mijlocii care se înarma pe cheltuielă proprie. Interpretată din unghiul realizărilor de ordin militar, campania din răsărit dovedește o dotare superioară în privința tehnicii asediilor.

Incursiunile dacilor în Dacia romană în timpul lui Antoninus Pius au fost prezentate de Alexandru Avram, absolvent al facultății. Supunind analizei critice izvoarele literare și coroborându-le cu descoperirile arheologice recente, în vederea stabilirii etnicității atacatorilor, autorul argumentează că aceștia au fost carpicii, care au silit Imperiul roman la defensivă la granița de nord. Durata și direcția atacurilor au fost determinate după conținutul și disponerea tezaurului monetare și după relevarea ordinii refacerii sau construirii unor castru. Punctul culminant al războiului cu carpicii sînt apreciați a fi fost anii 156-157, caracterizați prin masive mișcări de trupe și o ridicată intensitate a luptelor.

Cristian Troncotă, absolvent, a înfălișat *Aspecte din viața social economică din Dacia romană pe baza tăblițelor cerate de la Alburnus Major*. În comunicare s-au delimitat categoriile etnice și sociale diverse folosite la exploatarea minelor aurifere. Autorul a evidențiat deosebirile în condiția sclavilor după locul ocupat de aceștia în producție, drepturile arendașilor greco-orientali, prezența coloniștilor contra plată, faptul că munca cu oamenii liberi tinde să devină mai rentabilă decît a sclavilor.

Prin comunicarea *Descoperiri de materiale romane la nordul Dunării în secolul V*, lector dr. Ligia Băruș a argumentat că această perioadă nu este lipsită de legături cu Imperiul roman, difuzarea și semnificația obiectelor de aur, provenite din atelierele romane occidentale, atestînd relații comerciale și politice cu lumea romană. Analiînd inventarul descoperirilor arheologice, în principal cel al mormîntului princiar de la Apahida, prin prezența fibulei de aur cu capete de ceapă și a inelelor cu sigiliu autoarea demonstrează convingător că respectivele obiecte constituie daruri sau subsidii imperiale, semne de recunoaștere a rangului înalt al purtătorilor lor.

Caracterul autohton al culturii protoromânești a fost pus în lumină de dr. Petre Aurelian, cercetător științific principal la Institutul de studii sud-est europene, prin comunicarea *Contribuția culturii romano-bizantine din secolele VI-VII la geneza culturii medievale timpurii din spațiul balcano-ponto-danubian*. Prezentînd critic teoriile vehiculate în privința caracterului și surselor constitutive ale vechii civilizații românești, autorul a relevat moștenirea autohtonă și caracterul unitar al acesteia. Continuitatea de cultură și locuire a populației protoromânești este demonstrată pe baza tipului și profilelor ceramicii descoperite. Petre Aurelian a subliniat vișoarea fondului cultural protoromănesc, strîns legat de cultura romano-bizantină, în care tradițiile slave s-au topit.

În cuvîntul de închidere a sesiunii prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu a apreciat aleasa ținută științifică a comunicărilor prezentate, noutatea contribuțiilor, spiritul critic pronunțat, pertinența și argumentația solidă a interpretărilor.

COLOCVIUL ROMÂNNO-BRITANIC „DACII ȘI LOCUL LOR ÎN ISTORIA EUROPEI ÎN VREMEA LUI BUREBISTA”

Continuind o serie de intruniri de lucru anterioare ale istoricilor, arheologilor și epigrafiștilor români și englezi, colocviul desfășurat la Londra în perioada 1–6 mai 1980 a fost dedicat istoriei și civilizației geto-dacilor, privite în contextul european al epocii. Lucrările colocviului, organizat de către Centrul Marea Britanie — Europa de răsărit, au fost găzduite de Institutul de arheologie al Universității din Londra, care a creat condiții optime de desfășurare. Un mare merit în acest sens revine profesorului J. J. Wilkes (Londra), cunoscut specialist în domeniul arheologiei provincial-romane, care în calitatea de copreședinte al colocviului a depus stăruitoare și fructuoase eforturi atât în faza de pregătire, cât și în cursul desfășurării lucrărilor.

Din partea română, funcția de copreședinte al colocviului a fost îndeplinită de prof. D. M. Pippidi, membru corespondent al Academiei R.S.R., director al Institutului de arheologie din București — personalitate bine cunoscută în lumea științifică engleză în calitatea sa de fost președinte al Federației Internaționale a Societăților de Studii Clasice, precum și în aceea de „Corresponding Fellow” al Academiei Britanice.

Concepută ca un cadru de dezbateri aprofundată a tematicii anunțate, reuniunea de la Londra a antrenat un cerc, prin forța lucrurilor, limitat de participanți nemijlocit interesați în progresul studiilor istorice, arheologice, epigrafice și lingvistice relative la geto-daci. Din partea delegației române au fost prezentate trei comunicări, iar din partea engleză șase. Vom încerca să le rezumăm în puține cuvinte, în ordinea în care au fost susținute.

Prof. R. A. Crossland (Sheffield) a abordat în comunicarea sa unele probleme generale de lingvistică tracică, insistând asupra raporturilor dintre dialectul daco-moesian și cel sud-tracic. Subliniind strânsa înrudire a celor două dialecte, autorul se apropie de poziția lingviștilor români și se distanțează de opinia lui V. Georgiev, după care am avea de-a face cu două limbi deosebite.

Comunicarea prezentată de R. F. Hoddinott (Londra), intitulată: *Influențe străine în Tracia, la nord și la sud de Dunăre, pînă în vremea lui Burebista*, a prilejuit o amplă și nuanțată trecere în revistă a factorilor străini (grecesc, scitic și celtic) care au influențat evoluția istorică și culturală a lumii trace în cursul mileniului I î.e.n., o atenție deosebită fiind acordată Daciei.

Un interes aparte a stîrnit comunicarea dr. I. Nandril (Londra): *Aspecte ale economiei dacice și integrarea tradițiilor culturale în Europa de sud-est*, în care au fost comunicate rezultate inedite ale unor determinări de resturi vegetale din așezările din Munții Orăștiei. Pornind de la aceste date, autorul a expus o serie de considerații mai generale privind sistemul economic al triburilor geto-dace și adaptarea sa la condițiile ecologice locale.

Prof. C. Ilawkes (Oxford) a prezentat o comunicare de vastă perspectivă istorică, analizînd cu finețe relațiile dintre Burebista, Caesar și Ariovist. Din această analiză rezultă că, în momentul victoriei sale asupra celților de la Dunărea mijlocie, Burebista devenise o amenințare nemijlocită pentru statul roman, punînd în pericol dominația romană în centrul și sud-estul Europei. Autorul crede chiar că Burebista ar fi fost în măsură să pătrundă în Italia, urmînd planul mai vechi al marelui Mithridates VI Eupator.

Sub titlul *Cultura geto-dacă clasică: structură și cronologie*, dr. Mircea Babeș (București) a făcut o prezentare sistematică a civilizației geto-dacilor în perioada Burebista-Decebal, în lumina arheologiei. Efortul autorului s-a îndreptat îndeosebi în direcția precizării cronologiei relative și absolute a acestei culturi, pe baza analizei inventarului așezărilor, a compoziției tezaururilor de argint și a circulației monetaie în Dacia preromană.

Reputatul numismat prof. M. A. Crawford (Cambridge) a prezentat o seamă de considerații privind pătrunderea drahmelor de Dyrhachium și Apollonia și a denarilor republicani în Dacia; cele dintîi au putut fi dobîndite în schimbul unor mari cantități de sare de care aveau nevoie păstorii de pe teritoriul de astăzi al Albaniei, în timp ce pătrunderea denarilor republicani (după mijlocul sec. I î.e.n.) s-ar lega mai curînd de negoțul de sclavi.

Întemeindu-se pe documentele epigrafice, în special pe cele descoperite în ultimii ani la Porțile de Fier, prof. J. J. Wilkes a urmărit etapele stabilirii controlului militar roman de-a lungul Dunării de Jos, care a avut înainte de toate rostul de a asigura circulația nestîrnită pe fluviu și care, pe de altă parte, a pregătît din punct de vedere strategic cucerirea Daciei.

În comunicarea sa, intitulată *Dacii și romanii*, conf. dr. D. Protase (Cluj-Napoca) a făcut o amplă expunere a relațiilor economice, culturale și politico-militare dintre geto-daci și romani, de la sfîrșitul sec. II î.e.n. pînă la cucerirea traiană. Autorul a pus în evidență rolul pe care aceste relații le-au jucat în pregătirea succesului romanizării de mai tîrziu.

Ultima comunicare a fost aceea a prof. D. M. Pippidi, care a urmărit în detaliu evoluția raporturilor dintre geto-daci și grecii din coloniile pontice, de la așezarea acestora pe țărmul dobrogean și pînă la căderea lor sub autoritatea romană. Un loc aparte în această expunere a fost rezervat politicii pontice a lui Burebista și efectelor pe care această politică le-a avut asupra soartei coloniilor grecești.

Concluziile colocviului au fost prezentate de Sir Ronald Syme, membru al Academiei Britanice, fost profesor de istorie antică la Universitatea din Oxford, care a subliniat, odată în plus, interesul istoricilor și arheologilor englezi pentru problemele istoriei și civilizației geto-dacilor. El a avut cuvinte de prețuire pentru nivelul comunicărilor prezentate de delegații români și, în general, pentru rezultatele cercetării istorico-arheologice românești. Ca și Sir William Harpham, directorul Centrului Marea Britanie — Europa de răsărit (în cuvîntarea ținută la deschiderea colocviului), profesorul Syme a pledat pentru continuarea periodică a contactelor de lucru dintre specialiștii englezi și români, care în ciuda depărtării geografice sînt interesați în numeroase probleme comune de cercetare și sînt animați de aceeași dorință de a contribui la mai buna cunoaștere a trecutului îndepărtat al Europei.

În completarea programului, pentru delegația română s-a organizat o călătorie de documentare în nordul Angliei. Cu acest prilej au fost vizitate mai multe obiective arheologice importante de pe limesul roman („Zidul lui Hadrian”), precum și muzeele de preistorie și de artă greacă ale Universității din Newcastle upon Tyne.

În concluzie, putem aprecia că desfășurarea colocviului româno-englez de la Londra a constituit un succes, contribuind la mai buna cunoaștere a realizărilor istoriografiei românești în domeniul istoriei și civilizației geto-dacilor, la stimularea interesului cercurilor științifice britanice față de această problemă, la întărirea legăturilor de colaborare dintre specialiștii din cele două țări.

Mircea Babeș

A VII-A REUNIUNE A COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-SOVIETICE DE ISTORIE

În zilele de 22 — 25 aprilie 1980 s-au desfășurat la Constanța — în impozantul local al Muzeului de istorie națională și arheologie — lucrările celei de a VII-a reuniuni a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie.

Partea română a fost reprezentată la reuniune de prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, președintele părții române în comisia mixtă româno-sovietică de istorie; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță de la Universitatea din București, secretarul părții române în comisia mixtă româno-sovietică de istorie; dr. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța; conf. univ. dr. Nicolae Ceachir de la Universitatea din București; dr. Florin Constantiniu; dr. Constantin Șerban și Ioana Constantinescu, cercetători științifici principali la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

Partea sovietică a fost reprezentată la reuniune de acad. I. I. Mlnț, președintele părții sovietice în comisia mixtă româno-sovietică de istorie; doctor în științe istorice Vladen N. Vinogradov, vicepreședinte al părții sovietice în comisia mixtă româno-sovietică de istorie; candidat în științe istorice Lidia E. Semenova, secretarul părții sovietice în comisia mixtă; dr. în științe istorice Vladislav I. Grosul, șef de sector la Institutul de istorie a U.R.S.S.; candidat în științe istorice Demir Dragnev, cercetător principal la Institutul de istorie al Academiei de științe a R.S.S. Moldovenească; dr. în științe istorice Irina S. Dostean, cercetător principal la Institutul de Slavistică și Balcanistică; dr. în științe istorice M. A. Muntean, Consilier al Ambasadei U.R.S.S. la București; candidat în științe istorice Tatiana F. Kuzmina, membră în comisia mixtă.

Tema dezbaterii științifice ocazionate de această întîlnire a fost: „*Legături între România și popoarele din Rusia în secolul al XVIII-lea și în începutul secolului al XIX-lea și reflecția lor în izvoarele istorice din cele două țări*”.

Deschizînd întîlnirea, președintele părții române în Comisia mixtă româno-sovietică de istorie, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, a salutat prezența tovarășei Elena Borodi, secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R. pe care a invitat-o să ia cuvîntul.

În numele Biroului Comitetului județean Constanța al P.C.R., tovarășa Elena Borodi a adus un călduros salut participanților la reuniune, făcînd o cuprinzătoare incursiune în cronica relațiilor tradiționale de prietenie între cele două țări și popoare, ridicate la para-

metri superiori în ultimii 35 de ani, de cînd pe pămîntul României, partidul comunist a devenit partid de guvernămînt.

În numele părții române în comisie a luat apoi cuvîntul prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu care s-a referit la importanța acestei noi reuniuni a istoricilor din cele două țări și a salutat călduros pe participanți.

A luat apoi cuvîntul acad. I. I. Mișcă care, în numele delegației sovietice la întîlnire, a exprimat satisfacția pentru această nouă întîlnire a Comisiei mixte și a urât deplin succes lucrărilor ei.

Intrîndu-se în ordinea de zi propriu-zisă a dezbaterii științifice, conf. univ. dr. Nicolae Ceacără a prezentat referatul: *Gîndirea progresistă din România și Rusia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*. În continuare, V. N. Vinogradov și L. E. Semenova au prezentat referatul *Relațiile dintre Rusia și Principatele dunărene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea (în lumina unor materiale de arhivă rusești)*.

În după amiaza aceleiași zile, la reluarea lucrărilor, s-a dat cuvîntul directorului Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța, dr. Adrian Rădulescu, care, în cuvîntele sale, a evocat pașunile strălucite ale trecutului istoric al pămîntului românesc și, în acest cadru, ale tradițiilor remarcabile ale existenței și luptei locuitorilor meleagurilor dobrogene.

Au fost apoi prezentate referatele *Mișcarea de emancipare națională din țările române și a popoarelor din Rusia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea ogîndite în izvoarele timpului*, de dr. I. Iorin Constantin și *Publicistica rusă despre Principatele dunărene la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primul sfert al secolului al XIX-lea*, de I. S. Dostean.

În dimineața zilei de 23 aprilie au fost prezentate următoarele referate: *Descrieri statistice rusești al Principatelor dunărene la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea ca lucrări istorice*", de Demir Dragnev, *Știri despre Rusia și popoarele Rusiei în izvoarele românești din secolul al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea*, de dr. Constantin Serban, *Însemnătatea internațională a păcii de la Adrianopol*, de V. I. Grosul și *Preocupări actuale în istoriografia română pentru cercetarea și valorificarea în perspectivă contemporană a ideilor progresiste de la finele secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea*, de Ioana Constantinescu.

Valoarea ridicată a referatelor prezentate — expresie a competenței de excepție a realizatorilor lor — a creat dintru început o bună bază de discuție, asigurînd reușita dezbaterilor ce s-au purtat în continuare în cadrul sesiunii Comisiei mixte.

Pe marginea referatelor a fost făcut un schimb de informații și de păreri, au fost purtate ample și fructuoase discuții, adîncindu-se dezbaterile și lărgindu-se mult paleta judecăților de valoare privitoare la importanta problematică ce a stat la baza reuniunii științifice de la Constanța.

A urmat închiderea lucrărilor și semnarea protocolului întîlnirii Comisiei mixte româno-sovietice de istorie care a consemnat utilitatea dezbaterii și interesul științific deosebit pe care l-a demonstrat. În acest sens, în protocolul întîlnirii se subliniază faptul că „Lucrările reuniunii s-au desfășurat într-o ambianță favorabilă dezbaterii constructive a punctelor de vedere existente în izvoarele și istoriografia din cele două țări și au înlesnit un fructuos schimb de informații în cunoașterea acestei importante probleme”.

Părțile au convenit ca următoarea reuniune a Comisiei mixte să fie organizată în Uniunea Sovietică, în toamna anului viitor, pe tema: „*Particularitățile formării statelor naționale în Europa centrală și de sud-est ogîndite în istoriografia românească și sovietică*”.

În dimineața zilei de 25 aprilie, participanții la reuniunea Comisiei mixte româno-sovietice de istorie, au fost primiți la Comitetul județean Constanța al P.C.R. de către tovarășul Ion Stoian, membru al C.C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R., președintele Comitetului executiv al Consiliului popular județean Constanța.

Participanților la reuniune le-a fost apoi oferită o excursie documentară la locuri istorice de pe cuprinsul dobrogean. Au fost vizitate monumentele istorice de la Adamclisi, precum și salba stațiunilor de odihnă de pe litoralul Mării Negre.

În cursul șederii la Constanța participanții la reuniunea Comisiei mixte româno-sovietice a istoricilor au vizitat totodată Muzeul de istorie națională și arheologie, precum și alte obiective istorice, culturale și turistice din localitate.

Astfel s-a încheiat încă una dintre fructuoasele întîlniri ale istoricilor români și sovietici, participanții la activitatea Comisiei mixte, expresie simbolică și concretă a bunelor raporturi existente între țările, partidele și popoarele noastre.

Gh. I. Ionțică

ȘEDINȚĂ PUBLICĂ DE COMUNICĂRI LA ACADEMIA R.S. ROMÂNIA

În cadrul ședințelor lunare de comunicări ale Secției de științe istorice a Academiei R. S. România, în ziua de 28 martie 1980, prof. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei R. S. România, a expus comunicarea *Formarea regimului politic în România (1848-1881)*.

Comunicarea a repus într-o lumină nouă constituirea regimului politic modern românesc, pornind de la analiza condițiilor concrete economico-sociale ale dezvoltării istorice a societății din România în secolul al XIX-lea. Având în vedere felul fragmentar în care apare tratată problema în istoriografie — în lucrări a căror autori de cele mai multe ori nu erau istorici — prof. V. Maciu a prezentat fenomenul politic al formării regimului politic modern la noi în toată complexitatea lui: cauzalitate, caracter, modificări, legislație ș.a.m.d.

Precizând noțiunea de regim politic, prof. V. Maciu a arătat că „el trebuie echivalat cu conducerea statului” și că „pentru ca regimul politic să fie deplin e nevoie ca statul să fie suveran și independent”; totodată s-a precizat diferența de conținut dintre regim politic și formațiune social-economică.

După aceste considerente de ordin general, conferențiarul a înfățișat realitățile economice, sociale și politice din societatea românească ce au condus la instaurarea unui nou regim politic la jumătatea secolului al XIX-lea. „Ajunse în pragul organizării moderne, Țara Românească și Moldova au fost determinate de mișcarea revoluționară din 1821 să-și făurească un alt regim politic care să înlocuiască regimul fanariot perimat și neromânesc.” În chip necesar societatea românească, la 1848, se cerea reorganizată pe o nouă bază capitalistă care să înlăture protectoratul țarist și suzeranitatea otomană, să desființeze dependența țăranilor, să aibă o conducere democratică într-un stat care să reunească cele trei țări române. În Țara Românească, revoluția burghezo-democratică a avut și un scurt regim republican. Revendicările revoluției de la 1848 în cele trei țări române duceau la formarea unui regim politic democratic, dar înăbușită prin violență, acest regim politic propriu nu s-a creat; în schimb evenimentele au făcut să se prevadă un regim politic burghez, întemeiat pe libertatea individuală și pe voința majorității exprimată prin reprezentanții aleși de popor. De altfel, formarea guvernului revoluționar provizoriu în Țara Românească a determinat pe revoluționarii moldoveni aflați în Transilvania să se organizeze în vederea unei acțiuni de amploare în Moldova, scop în care îi găsim concentrați în Bucovina la Cernăuți. Intervenția forțelor străine în țările române, contra regimurilor revoluționare de la București și Iași, a reușit să amâne pentru un timp, dar nu a oprit evoluția spre modernizarea conducerii statale, spre instaurarea unui regim politic propriu.

Sintetizând materialul factual, prof. V. Maciu a subliniat importanța evenimentului din 1859 și alegerii ca domn al Principatelor Unite a lui Alexandru Ioan Cuza; ales de poporul român Al. I. Cuza a căutat să dea țării un regim forte bazat pe o nouă organizare socio-economică și politico-administrativă. Dar regimul politic inițiat a fost instabil și după ce puterile garante au recunoscut Unirea (1861): guvernele se schimbau des și principalele reforme se tergiversau (1859-1864). Odată însă începută seria marilor reforme democratice organizarea feudală se destramă și se creează o bază largă pentru regimul domniei personale. Pe măsură ce Al. I. Cuza își lărgea sprijinul politic se organiza și opoziția formată din grupările liberale — în special cele radicale — și conservatoare, ce au devenit mai puternice după aplicarea Statutului și a reformei agrare. Forța opoziției a determinat, în fapt, abdicarea lui Al. I. Cuza (11 februarie 1866). Și astfel problema regimului politic se pune din nou.

Când Carol a fost proclamat domn al României de Adunarea Constituantă (10 mai 1866) și a depus jurământ pe Constituție s-a instituit monarhia ca regim politic. „Lzbuind războiul franco-prusac din 1870—1871, radicalii în opoziție pornesc o acțiune care trebuia să ducă la îndepărtarea prințului și la proclamarea republicii”. Evenimentele se opun acestei încercări. Astfel că, „apropiata proclamare a independenței statului a determinat pe Carol I cit și Partidul național liberal să renunțe la năzuințele lor, primul de a domni fără un control prea strins al Corpurilor legiuitoare; al doilea să renunțe la urmărirea juridică a foștilor miniștrii conservatori”.

Formarea regimului politic monarhic constituțional parlamentar în România sub toate aspectele sale s-a cristalizat în timpul guvernării Partidului național liberal de 12 ani (1876-1888), și s-a terminat prin proclamarea lui Carol I ca rege al României (14 martie 1881). În încheiere conferențiarul a subliniat caracterul de clasă al acestui regim politic, care a servit interesele marii burghezii în primul rând, aspirațiile burgheziei de mijloc și ale unei părți a intelectualilor, atrase prin diferite mijloace spre cercul speranțelor unei democratizări mai pronunțate, dar fără vot universal dorit de majoritatea poporului și prin menținerea

diferențierilor de avere și clasă; sub aspectul apărării legalității, acest regim și-a avut latura sa pozitivă, deși încă de la început democratizarea internă s-a făcut cerută impetuos.

Se poate stabili o asemănare între modul în care s-a alcătuit regimul politic în România și în alte țări europene. Astfel, se poate vorbi de o perioadă revoluționară (1848—1859) aflată sub directă influență a revoluției, pe care o regăsim și în Franța, Italia, Austria, statele germane etc.; perioada regimului liberal cu tendințe autoritare de dominie personală (1859—1866), ce se întilnește și în Franța lui Napoleon, în dualismul austro-ungar etc.; în sfârșit perioada 1866—1888 care marchează drumul spre instaurarea monarhiei constituționale parlamentare.

Lucrările ședinței au fost conduse de acad. Ștefan Pascu, președintele Secției, care a felicitat pe conferențiar pentru valoarea conținutului de idei și modul original în care a abordat tema privind formarea regimului politic în România în epoca modernă. A subliniat contribuția personală a prof. Vasile Maciu la elucidarea problematicii complexe privind condițiile și cronologia etapelor de constituire a statului modern român într-o perioadă istorică deosebit de frământată și bogată în evenimente de importanță covârșitoare pentru înțelegerea evoluției ulterioare economice, sociale, politice și culturale a României. În continuare acad. Ștefan Pascu a mulțumit celor ce au participat la discuții — prof. dr. Constantin Velich, lector dr. Marla Tolu, cercetător Grigore Chiriță ș.a. — pentru aprecierile aduse comunicării prezentate de conferențiar.

Constantin Damian

CRONICĂ

În ziua de 29 februarie 1980 în fața comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social politice al C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Partidul clasei muncitoare în viața politică a României* elaborată de Ion Mamina.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I, „Coordonate ale dezvoltării economice, sociale și politice a României la începutul veacului XX”; Cap. II, „Afirmarea partidului revoluționar, a concepției sale politice în viața societății românești”; Cap. III, „Socialiștii în vîltoarea confruntărilor politice și ideologice”; Cap. IV, „Partidul revoluționar — reprezentantul politic al intereselor clasei muncitoare, al maselor largi”; Cap. V, „Concepție și realizări în domeniul alianțelor politice”; Cap. VI, „Sinteza luptelor politice electorale”; Cap. VII: „Consolidarea independenței patriei și făurirea statului național unitar — obiective esențiale de acțiune ale partidului clasei muncitoare”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere”; „Încheiere”; „Bibliografie selectivă”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct științific al Institutului de studii istorice și social-politice, președinte; prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu, conducător științific; prof. univ. dr. Constantin Corbu, prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, dr. Gheorghe Unc, membri.

În unanimitate, comisia a acordat lui Ion Mamina titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 26 aprilie 1980 în fața comisiei de doctorat a facultății de istorie-filozofie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Democratizarea aparatului de stat în Moldova, în anii 1944—1947* elaborată de Gheorghe Tănăsă.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I, „Democratizarea aparatului de stat în județele din estul țării în perioada 23 August 1944 — 6 martie 1945”; Cap. II, „Activitatea P.C.R. pentru democratizarea aparatului de stat în județele Moldovei în perioada 6 martie 1945 — 19 noiembrie 1946”; Cap. III, „Democratizarea aparatului de stat în etapa pregătirii condițiilor de trecere la revoluția socialistă 19 noiembrie 1946 — 30 decembrie 1947”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere”; „Încheiere”; „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din conf. univ. dr. Vasile Cristian decanul facultății de istorie-filozofie al Universității „Al. I. Cuza” din Iași, președinte; prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific; conf. univ. dr. Ion Agrigoroaiei, conf. univ. dr. Dumitru Rusu, dr. Gheorghe Țuțu, membri.

În unanimitate, comisia de doctorat a acordat lui Gheorghe Tănăsă titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 13 mai 1980, în fața Comisiei de doctorat a Academiei „Ștefan Gheorghiu” din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Mișcarea de rezistență a poporului albanez în anii celui de al doilea război mondial*, elaborată de *Gelcu Maksutovici*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole:

Cap. I. „Albania în perioada dintre cele două războaie mondiale. Premise ale luptei antifasciste.”; cap. II. „Agresiunea Italiei fasciste asupra Albaniei. Regimul de ocupație. Începutul luptei poporului albanez de eliberare de sub ocupația Italiei fasciste. Crearea Partidului Comunist Albanez.”; cap. III. „Lupta de eliberare națională a poporului albanez împotriva ocupanților fasciști italieni”; cap. IV. „Lupta împotriva cotropitorilor germani pentru eliberarea completă a Albaniei”.

În afară de aceste capitole, lucrarea mai conține: „Introducere”, „Bibliografie” „Încheiere”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Nicolae Petreanu, decanul Facultății de Istorie, președinte; conf. univ. dr. Gheorghe Zaharia, conducător științific; prof. univ. dr. Traian Caraculuc, conf. univ. dr. Gheorghe Unc, conf. univ. dr. Ilie Seftiuc.

Comisia de doctorat, cu unanimitate de voturi, a acordat lui *Gelcu Maksutovici* titlul științific de *doctor în istorie*.

MIECZYSLAW JAWOROWSKI, *Istoria poporului român. Scurtă schiță* *, Edit. Cartea și știința, Varșovia, 1979, 511 p.

Lucrarea pe care o recenzăm, a doua de acest gen apărută în Polonia **, este structurată pe 19 capitole, un cuvânt introductiv, indicații cu privire la scrierea și pronunțarea expresiilor românești care apar în text, o cronologie a celor mai importante evenimente, bibliografia celor mai semnificative publicații folosite, un indice de persoane și unul de hărți care prezintă: 1) provinciile geografice-istorice ale României; 2) Dacia sub cucerirea romană; 3) Formațiunile politice românești în veacurile XI—XIII; 4) Valahia, Moldova și Transilvania până la jumătatea veacului al XVI; 5) Unirea pământurilor românești sub domnia lui Mihai Viteazul; 6) Principatele unite în 1859; 7) România după obținerea independenței în 1877; 8) România după 1918; 9) Republica Socialistă România.

În lucrare sînt prezentate deasemenea și numeroase ilustrații cu caracter istoric.

În *cuvîntul său introductiv*, autorul precizează că a rămas deja de domeniul trecutului vremea cînd numele de România apărea polonezului de rînd sinonim cu exotismul Orientului. „De această țară — membră a comunității țărilor socialiste și partener activ în C.A.E.R. — ne leagă de mulți ani relații numeroase și multilaterale de colaborare economică, tehnico-științifică, socială și culturală tot mai strînse” (p. 5). El amintește totodată contactele oficiale dintre specialiștii români și cei polonezi, de numărul mare de polonezi care-și petrec vacanța în România „străbătînd traseele turistice ale acestei țări, cunoscînd bogățiile și frumusețile naturii, admirînd amploarea și realizările economice impunătoare ale ei”, precum și de legăturile personale dintre cetățenii celor două țări datorită cărui fapt „apropierea și prietenia dintre

popoarele polonez și român a încetat să mai fie un gest de delicatețe, folosită protocolar la conferințe și diverse genuri de întîlniri oficiale, devenind pentru cercuri largi ale societății noastre, o realitate concretă” (p. 5).

Lucrarea prezintă — folosind afirmațiile autorului — constituie o încercare modestă „de satisfacere” „a interesului manifestat de polonezul de rînd față de trecutul istoric al poporului român prieten” și de „umplere a unui gol existent în publicațiile noastre de popularizare”. Angajarea acestui efort i s-a părut cu atît mai indicată autorului cu cît — așa cum el însuși mărturisește „din cronici și scrierile istoricilor polonezi care, prin forța lucrurilor nu întotdeauna au putut fi imparțiali și obiectivi... în beletristica poloneză au pătruns diferite știri, nu întotdeauna în acord cu adevărul, aprecieri și interpretări, nu întotdeauna juste, care pe ici, pe colo, mai persistă încă în conștiința unora” (p. 6). Autorul amintește de asemenea că „în virtutea principiului dreptului roman *audiatum et altera pars* — lucrarea de față a fost bazată, în principal pe materiale și lucrări românești și exprimă atitudinea istoricilor români referitoare și la unele probleme pe care istoricii polonezi le abordează deseori într-o viziune diferită” (p. 6). Precizează totodată că lucrarea are un caracter de popularizare științifică și se adresează cititorului neistoric care caută informații fundamentale cu privire la istoria poporului român de la începuturi pînă în vremurile noastre. Dorînd să cuprîndă informații cît mai multe și mai bogate într-o formă cît mai concisă autorul mărturisește că s-a limitat aproape exclusiv la istoria politică a poporului român comprimînd foarte mult istoria relațiilor sociale și culturale. Consideră că procesul de naștere și dezvoltare a feudalismului pe pămînturile românești s-a desfășurat într-o manieră apropiată de cel din țările Europei centrale și sud-estice așa că cititorul polonez va înțelege fără dificultate mecanismul acțiunii conflictelor de clasă și naționale în aceste teritorii prin analogie cu procesele ce-i sînt cunoscute din istoria altor țări din această zonă geografică.

* Titlul original: *Historia narodu rumuńskiego. Krótki Zarys*, Książka i Wiedza, Warszawa, 1979, 511 p.

** Prima intitulată *Historia Rumunilor* (Istoria României) a fost scrisă de prof. Juliusz Demel de la Universitatea din Wrocław, autor și al unei monografii despre Cuza Vodă.

În ceea ce privește cultura românească o apreciază ca fiind atât de colorată și interesantă încât merită pe deplin să constituie tema unei lucrări aparte. Unele amănunte necuprinse în text sînt redată în cadrul unui calendar cronologic la sfîrșitul lucrării. Pentru întregirea cunoștințelor despre istoria poporului român autorul recomandă „excelenta lucrare a lui Juliusz Demel *Istoria României* al cărei merit constă și în aceea că ea constituie în scrierile noastre istorice prima abordare de ansamblu a acestei probleme” (p. 7).

M. Jaworowski apreciază — în cuvîntul introductiv — ca o caracteristică pentru istoria poporului român faptul că „de-a lungul a multor secole statalitatea românească s-a dezvoltat în trei formațiuni statale separate — Țara Românească, Moldova și Transilvania, ceea ce complică extrem de mult și îngreunează sarcina celui care percede la scrierea acestei istorii pe ansamblu. Dacă Țara Românească și Moldova s-au constituit și dezvoltat ca organisme de stat independente, altfel au stat lucrurile cu Transilvania, unde procesul de făurire a statalității proprii a fost violent frînat de includerea acestei provincii în statul ungar. Prezentarea amplă a procesului de dezvoltare a acestei provincii, a multiplexelor și complexelor ei legături cu statul ungar, ar necesita o întregă recapitulare a bogătel istorii milenare a Ungariei ceea ce ar însemna încărcarea cititorului cu un uriaș număr de date și fapte nelegate direct de principalul suvoi al istoriei poporului român și ar fi în dezacord cu caracterul și destinația cărții. În această situație autorul, după modelul istoricilor români, s-a limitat doar la faptele referitoare direct la soarta populației române căzută sub stăpînire ungară și la lupta ei de eliberare socială și națională precum și la legăturile istorice ale Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova” (p. 7—8).

În ce privește relațiile polono-române autorul a considerat să nu le prezinte pe larg și în amănunt; aceasta și pe considerentul că „expunerea numai a unei părți succinte din istorie ar putea influența negativ asupra aprecierilor cititorului polonez, referitoare la ansamblul relațiilor politice internaționale ale principatelor române” (p. 8).

Autorul aduce mulțumiri călduroase tuturor celor care, la București sau Varșovia, într-un fel sau altul, i-au fost de folos în ducerea la bun sfîrșit a lucrării, după care scrie: „Așa s-a făcut ca o perioadă de trei decenii soarta autorului lucrării să fie îndeaproape legată de soarta poporului român. Ca cetățean român și locuitor permanent al țării el a fost martor ocular, iar deseori participant activ la multe evenimente importante ale acestor perioade, începînd de la unirea pămînturilor românești în 1918 pînă după primii ani ai consolidării puterii populare

în România. În această legătură apropiată cu viața țării, autorul a avut posibilitatea să ia contact cu multe personalități eminente, participanți comuni la făurirea istoriei acelor ani și să cunoască în contact direct și zilnic psihicul și valorile morale ale poporului român, dragostea lui de libertate și umanismul său profund” (p. 7—8).

Autorul dedică cartea sa centenarului proclamării independenței României și celei de a 60-a aniversări a creării statului național unitar român dorind ca ea să fie „o expresie modestă a omagiului, recunoștinței și simpatiei sale față de poporul român. Acest accent personal autorul și-l permite din convingerea profundă că sentimentele sale sînt împărtășite de multe mii de cetățeni polonezi, care după înfringerea din septembrie s-au aflat ca refugiați pe pămîntul românesc, unde au întâlnit bunăvoința cordială și ajutorul frățesc al populației locale, datorită cărora au putut supraviețui anilor grei al celui de al doilea război mondial pînă în momentul reîntoarcerii lor în patria eliberată” (p. 9).

*

Autorul își începe cartea cu descrierea teritoriului istoric arătînd că „Leagănul poporului român și arena istoriei sale furtunoase și dramatice este teritoriul dintre Nistru și Tisa precum și cursul mijlociu și inferior al Dunării și povinișurile de nord ale Carpaților” (p. 13). El menționează apoi că pe acest teritoriu s-au format cu veacuri în urmă, „pe un fond etnic comun trei organizații statale care ca urmare a procesului istoric furtunos vor intra ca mari provincii istorice în componența statului unificat român: Valahia sau Muntenia (în românește și Țara Românească) situată între Dunăre, Carpații sudici și Marea Neagră; Moldova — între Carpații estici și Nistru pînă la Marea Neagră și Delta Dunării; Transilvania sau Ardealul în interiorul triunghiului masivului carpatic” *.

Sînt apoi redată pe scurt știri despre preistoria teritoriilor de azi ale României, „care au fost locuite din cele mai vechi timpuri, urme ale omului primitiv apărînd aici încă din paleolitic; urme ale omului din neolitic, ale cărui început datează din anii 4000 î.e.n. sînt și ele reprezentate foarte bogat pe teritoriul românesc” (p. 15—16).

* Întrucît în literatura poloneză mai veche sau mai nouă apar încă unele confuzii în ce privește folosirea acestor denumiri (de pildă numele de Valahia este folosit și pentru Moldova, sau în folosirea noțiunii de Ardeal (în limba polonă Siedmiogród adică Șapte orașe) pentru toată Transilvania, autorul face îndreptările cuvenite.

În legătură cu tracii și originea lor se arată pe scurt că la începutul mileniului al doilea î.e.n. din estul nordic au migrat în această zonă triburi de păstori care făceau parte din grupul lingvistic indo-european. „Acestea erau triburile proto-tracice care în perioada de mai târziu au trecut Dunărea și au pătruns în adncul Peninsulei Balcanice. Din amestecul acestor triburi cu grupurile populației locale s-au format de-a lungul veacurilor pe ambele maluri ale Dunării triburile tracilor, populând teritoriile centrale și răsăritene ale Peninsulei Balcanice — teritoriile Bulgariei și Iugoslaviei de astăzi și teritoriul carpato-dunărean — teritoriul României de azi” (p. 17).

MaI pe larg autorul se oprește asupra dacilor numiți și geți, proveniți din „triburile proto-tracice așezate pe teritoriul carpatic la nordul Dunării intrate în simbioză și asimilare cu populația autohtonă” (p. 17). El arată că denumirea de geți provine în deosebi de la greci care au intrat în legături comerciale cu populația locală întemeind pe litoralul de azi al României, în Dobrogea, orașele lor colonii — Histria, Tomis, Calatis, Axiopolis și altele, în timp ce denumirea de daci o întâlnim mai mult la romani care au stabilit contacte cu teritoriile apusene ale acestei țări mult mai târziu.

Autorul menționează numeroase personalități antice care în opera lor amintesc de geto-daci ca de pildă logograful grec Hecataios din Millet (sec. VI î.e.n.) în lucrarea *Ocolul pământului*, Sofocle în una din tragediile sale (Triptolemus) și Herodot părintele istoriei care a scris despre geto-daci că sînt „cel mai curajoși și mai drepti dintre tracii”, de asemenea geograful și istoricul grec Strabon iar mai târziu tot mai mulți scriitorii romani.

M. Jaworowski se oprește pe larg asupra știrilor despre istoria politică a geto-dacilor. În acest sens sînt amintite expediția regelui Persiei — Darius — împotriva scitilor (514—513 î.e.n.), războaiele regelui macedonean Filip al II-lea și ale fiului său Alexandru Macedon în contextul cărora apar informații cu privire la daci, confruntările dintre Lisimah și Dromichete etc. „Diodrus din Scitia și Pauzanius — scrie autorul — subliniază nu numai talentul strategic al lui Dromichete ci și înțelepciunea lui de om politic și conducător” (p. 25).

În sfîrșit, după ce aminteste că la sfîrșitul secolului III î.e.n. Republica romană își începe marșul victorios asupra Estului elenistic, apropiindu-se de Dunăre autorul se oprește asupra făuririi statului centralizat dac. „Pe baza unor date arheologice și izvoare sumare se poate constata doar că crearea statului unificat al dacilor are loc la începutul secolului I î.e.n.... În izvoarele scrise acest

stat figurează legat de numele conducătorului său Burebista, care în unul din documentele epocii (hotărîrea cetățenilor orașului Dionisopolis în cinstea strategului Acornion), este numit «primul și cel mai mare rege al Traciei».

Ca eminent om politic și strateg, el și-a început domnia de la consolidarea internă a unității triburilor și comunităților tribale. Pericolul roman nu era singurul care amenința tînărul stat. Din apus, de pe malul drept al Tisei îl amenințau triburile celtice... Pentru a se putea face față pericolului roman ce se apropia, trebuia preîntîmpinat pericolul dinspre apus. În cadrul unei campanii fulgerătoare întreprinsă în jurul anului 60 î.e.n. Burebista învinge definitiv pe celți lărgind granițele statului pînă la cursul mijlociu al Dunării și Moraviei” (p. 27).

Se aminteste apoi de creșterea continuă a pericolului roman și expedițiile organizate de Roma în Banat și Dobrogea. „Burebista și-a dat clar seama de faptul că neputînd cuceri Dacia printr-un atac frontal forțînd Dunărea, romanii vor tinde s-o înconjoare prin ocuparea Dobrogei. Ieșirea nu era decît una: ocuparea de către daci a orașelor grecești de pe litoralul dobrogean. În afara unor avantaje strict militare aceasta avea deasemenea o mare însemnătate economică pentru tînărul stat dac. După minuțioase pregătiri militare și politice în jurul anului 50 î.e.n. Burebista a supus orașelor pontice — care începînd cu Olbia de la vărsarea Bugului pînă la Apolonia — au fost obligate să-i recunoască autoritatea. În decurs de cîțiva ani (60—48 î.e.n.) Burebista a creat un puternic și vast stat ce se întindea de la vest și sud-vest pînă la Dunărea mijlocie și Morava, de la nord de Beschizi, învecinîndu-se la est cu teritoriile de pe Nistru locuite de tirageți, cuprinzînd întreaga Dobroge și ajungînd la sud pînă la masivul munților Haemus (Balcanii)” (p. 28 — 29). În acest context, autorul face următoarea apreciere: „Istoricul grec Strabon, de care am amintit, atribuie meritul creării unui stat atît de puternic exclusiv capacității organizatorice a lui Burebista. Desigur aceasta este o afirmație ce nu se poate împăca cu concepția științifică a dezvoltării sociale. Burebista a fost fără îndoială o figură eminentă a epocii sale; cu toate acestea, un stat ca Dacia de atunci nu putea fi opera unui singur om și nici chiar a unei singure generații ci a trebuit să constituie rezultatul unui lung proces de dezvoltare” (p. 31).

Rememorînd apoi, în amănunt, istoria poporului nostru din primul mileniu al erei noastre și analizînd pe larg epoca migrațiilor, autorul cărții concluzionează că, în acest proces, „deși rupt de muma sa latină, înconjurat din toate părțile de elementele străine

ale diferitelor triburi și popoare care s-au așezat aici temporar sau permanent — poporul român nu numai că n-a pierit, ca multe alte popoare în acest timp, ci a reușit să încorporeze și să asimileze numeroase grupuri de altă origine și să-și consolideze comunitatea etnică. Și, de îndată ce a trecut perioada marilor migrații, el a pășit pe arena istorică, ca un popor capabil să-și făurească și să-și mențină propria statalitate în pofida expansiunii puternicilor vecini mai din vreme organizată — Rusia, Ungaria, Lituania și Polonia iar mai târziu Turcia. Acesta este un fapt uimitor, ce nu are multe analogii în istoria popoarelor, care constituie obiectul cercetărilor și considerațiilor multor istorici români și străini. Unul din istoricii francezi, eminent cunoscător al evului mediu, Ferdinand Lot a denumit poporul român « o enigmă și un miracol istoric » — *une énigme et un miracle historique*” (p. 75).

Capitole întregi sînt în continuare consacrate de autor analizării luptei dirze a poporului nostru pentru apărarea ființei sale, a neatrănării, în veacurile ce au urmat pînă la epopeea românească de sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Ajungem astfel la capitoul al VIII-lea care este dedicat domniei acestui mare voevod și unirii principatelor române. Autorul începe cu prezentarea situației internaționale caracterizată prin creșterea „tendințelor expansioniste a trei puteri: Poarta otomană, imperiul habsburgic și Polonia” (p. 202). După ce menționează că „expansiunea Poloniei (unită în 1569 cu Lituania într-un singur stat) spre sudul și estul Europei includea în aria intereselor sale și Moldova” (p. 202), autorul vorbește de constituirea Ligii Creștine care „în planurile habsburgice urma să le faciliteze expansiunea în teritoriile dunărene” (p. 203). Pe fondul situației generale din Europa secolului al XVI-lea, precizează apoi autorul, „caracterizată prin creșterea continuă a puterii Turciei și a pretențiilor ei, ca un lucru interesant trebuie notat faptul că principatele române nu au împărțășit soarta altor state mai mari și istoricește mai vechi ca Bulgaria, Serbia, Imperiul Bizantin, în sfîrșit Ungaria — transformate în provincii turcești, ci și-au păstrat ființa lor statală. Deși dependente de Turcia și suferind pierderi teritoriale, Țara Românească, Moldova și Transilvania — desprinsă în 1541 de Ungaria și constituită ca principat separat — au reușit să-și păstreze făptura lor statală, în granițe clar definite ce le-au delimitat de Imperiul turcesc, prin întreaga lor structură social-economică, administrativă și juridică, precum și printr-o largă autonomie. Continuă să fie în vigoare interdicția așezării definitive a musulmanilor în aceste țări, precum și a

întrării armatelor turcești pe teritoriul principatelor române. Relațiile cu Turcia au caracterul relațiilor interstatale și sînt reglementate prin tratate speciale (așa numite *adnamé*) care erau aplicate în relațiile Porții cu țările vasale. Clauza fundamentală a unui astfel de document o constituia stabilirea cuantumului haraciului în virtutea obișnuitei formule a angajamentului că menționatul domn va fi « prietenul prietenilor și dușmanul dușmanilor Porții ». Aceste principate dispuneau de dreptul consfințit de practică, de a-și avea la Istanbul reprezentantul lor (*kapukelaya*), care, deși nu dispunea de un statut diplomatic, reprezenta totuși interesele domnului său. Continuă să fie menținute — deși cu păstrarea unei anumite discreții și rețineri — relațiile diplomatice cu alte state, înainte de toate cu Imperiul habsburgic și Polonia, ceea ce dovedește aspirația continuu vie spre o politică externă proprie” (p. 204).

Autorul prezintă pe larg întregul proces care a făcut ca „marele plan al lui Mihai” să fie realizat anume: „unirea pentru prima dată sub sceptrul unui singur domn pămintean a tuturor pămînturilor etnice care cîndva constituiseră teritoriul vechii Dacii a lui Decebal. În documentele date la Iași, Mihai se intitulează « Domn al Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei »” (p. 214). Se amintește apoi de măsurile luate de Mihai în vederea consolidării unirii, afirmîndu-se însă că „acestei uniri i-au lipsit bazele necesare pentru a putea dura — atît cele legate de situația internă a țărilor unite, cît și de situația lor internațională. Nobilii și magnații transilvăneni, ca și boierii moldoveni și-au simțit amenințată poziția privilegiată și influența lor asupra politicii țării. Constituirea unui puternic stat român unit venea în contradicție cu politica monarhiei habsburgice și Poloniei, deoarece ambele puteri se străduiau să-și extindă asupra acestor teritorii propriile lor influențe. Pentru Poarta otomană această unire însemna pierderea supremației în bazinul dunărean cucerită cu peste două veacuri în urmă” (p. 215).

Referindu-se apoi la intervenția armatelor polone conduse de cancelarul Jan Zamojski, în Muntenia (noiembrie 1600), apoi la victoria obținută de Mihai la Gorârlău, împotriva lui Sigismund Batory (august 1601), și la uciderea lui mișlească de către oamenii lui Basta, autorul conchide: „Așadar, printr-o coincidență tragică de evenimente, invidii și intrigi politice, Austria catolică și Polonia, ce se intitula zid al creștinătății, au contribuit la înlăturarea unui eminent domn erou, care lupta pentru libertatea poporului său și era capabil să creeze un baraj în fața continuării expansiunii turcești la nord de Dunăre. Se

știe că nutrea planuri de creare a unei mari federații a popoarelor balcanice și de alungare a turcilor din Europa, fiind fără îndoială a oim pe măsura acestor mari gânduri. Domnia scurtă, de numai 8 ani, a lui Mihai Viteazul, constituie o epocă în istoria poporului român. Căci, în această perioadă se realizează două aspirații de veacuri ale acestuia — dobândirea independenței și unirea tuturor pământurilor etnice românești; realizarea ambelor aspirații constituie un fapt de mare însemnătate istorică. Victoriile strălucite raportate de Mihai asupra turcilor au influențat favorabil atitudinea Porții față de teritoriile românești în secolul al XVII-lea, în timp ce unirea politică a celor trei țări române sub sceptrul unui singur domn pământean, deși de scurtă durată, nu a fost un simplu episod — acest act a devenit un simbol și un testament pentru viitoarele generații care de-a lungul următorilor 300 de ani au aspirat la unirea întregului popor în granițele istorice ale vechii Dacii. Victoriile obținute de Mihai în luptele cu turcii au trezit speranța popoarelor Europei de sud-est, arătându-le calea spre eliberare” (p. 217-218).

Capitolul al XII-lea, unul din capitolele mari ale cărții, dedicat perioadei frământărilor revoluționare din anii 1821—1859 începe cu revoluția lui Tudor Vladimirescu din 1821 și tratează apoi pe larg revoluția română de la 1848 despre care, în concluzie, autorul scrie că: „deși a fost înfrântă, aceasta s-a soldat cu o cucerire concretă. Desființarea iobăgiei nu a mai putut fi acum retractată și a fost confirmată de patentele imperiale de mai târziu, iar o parte a țăranilor a fost împroprietărită. Acest fapt a avut o influență profundă asupra subminării orânduirii feudale și a contribuit la dezvoltarea relațiilor capitaliste, precum și la întărirea conștiinței naționale a românilor transilvăneni. O altă realizare a revoluției a fost recunoașterea românilor nu numai «ca tolerați» ci ca naționalitate separată, egală în drepturi, ceea ce deschide calea spre dezvoltarea lor economică, culturală și politică. Revoluția a demonstrat de asemenea îndubitabil unitatea aspirațiilor poporului român din toate cele trei principate, atât în domeniul național etn și social, a contribuit la stringerea colaborării patrioților și revoluționarilor români din Valahia, Moldova și Transilvania. Scopurile care nu au putut fi realizate printr-o singură ridicare revoluționară, vor fi realizate treptat în anii următori” (p. 333-334).

În contextul prezentării procesului unirii Țării Românești cu Moldova este subliniată „marea angajare a societății românești din ambele principate” în timpul desemnării, la 5 ianuarie 1859, ca domn al Moldovei a colonelului Alexandru Ioan Cuza „partici-

pant la revoluția din 1848 și încercat luptător pentru cauza unirii” (p. 340). După menționarea faptului că la 24 ianuarie Alexandru Ioan Cuza a fost ales și domn al Țării Românești „unirea devenind un fapt”, autorul concluzionează: „Această victorie a poporului român a avut un larg ecou în întreaga Europă îndesebi în cercurile democratice. Presa progresistă din diferite țări a subliniat cu entuziasm tenacitatea și consecvența poporului român în lupta pentru țelurile sale, dându-l ca exemplu altora. Și cu toate că nu a fost deplin, căci a fost bazat numai pe o uniune personală, actul unirii de la 24 ianuarie 1859, a deschis o nouă etapă în istoria poporului român, etapă care va conduce la unirea în 1918 a tuturor pământurilor românești” (p. 342).

Este redată apoi desfășurarea evenimentelor care au urmat, în cadrul cărora un rol deosebit l-a jucat războiul de independență din 1877. Între altele se arată că „sub puternica presiune a întregului popor” în ziua de 9 mai 1877, Parlamentul a proclamat independența României, „onoarea anunțării acestui act revenind vechiului luptător revoluționar de la 1848, tovarăș credincios al lui A.I. Cuza și copărtaș la realizările operei acestuia, ministrul de externe de atunci Mihail Kogălniceanu”. (p. 353).

Este menționat entuziasmul care a cuprins țara la vеста proclamării independenței și precizat faptul că „pentru ca independența să devină un fapt, poporul român a trebuit să o pecetluiască cu propriul său sînge”. (p. 354).

Sînt relevate greutatea și sacrificiul făcut de întregul popor pentru a pregăti de luptă o armată de 60 000 de ostași, autorul oprindu-se asupra desfășurării operațiunilor militare din vara anului 1877. În acest context el arată că „guvernul român a propus Rusiei participarea armatei române la operația balcanică încă din primăvara anului 1877 dar țarul la fel ca și cancelarul Gorceakov s-au manifestat negativ față de acest proiect. În momentul însă cînd două atacuri rusești asupra Plevnei — 8 și 18 iulie — au fost respinse, comandantul suprem al armatei ruse, marele duce Nicolae a apelat la intrarea nelîntărită în acțiune a trupelor române. Dînd curs acestui apel, trupele române s-au raliat rapid grupărilor ruse. Conform înțelegerii, comanda supremă asupra tuturor forțelor aliate de la Plevna a fost încredințată prințului Carol, șef al statului major fiind numit generalul țarist Zotov”. (p. 354).

Autorul relevă apoi bărbăția și eroismul manifestat de ostașii români în bătăliile de la Grivița, Rahova, Plevna redînd aprecierile referitoare la meritul oastei române făcute de marele duce Nicolae, Osman Pașa și generalul rus Todleben, comandantul blocadei Plevnei.

După ce precizează apoi că „eficiența operativă a tinerei armate române și calitățile de luptă ale ostașului român au fost o surpriză pentru lumea întreagă, autorul redă câteva aprecieri ale corespondenților de război din diferite țări apărute în *Memorial diplomatique*, *The Times*, *Le Messenger de Vienne*, *The Daily News*, *Der Osten Fremdenblatt*, *Gazeta de la Capitale*, *Bund* din Berna.

Războiul din anii 1877–1878 — scrie autorul — „s-a desfășurat într-o atmosferă de mare entuziasm și sacrificii spontane ale întregii societăți. A arătat că veacurile de subjugare nu au înăbușit nici patriotismul poporului și nici vechea bărbăție a oșteanului român, care încă odată s-a acoperit de glorie răscum-părînd cu propriul sînge independența țării. 10 000 de morți și răniți a fost prețul acestei victorii istorice” (p. 357–358).

Se fac apoi referiri la tratatul de pace de la San Stefano (martie 1878) și la congresul de la Berlin din primăvara aceluiași an care a confirmat independența României proclamate la 9 (21 mai) 1877.

Istoriei României de la finele veacului al XIX-lea și de la începutul celui de-al XX-lea autorul îi acordă un spațiu larg în carte, deschizînd paleta unor numeroase judecăți de valoare privitoare la tot ceea ce s-a petrecut în acel interval în viața economică, socială, culturală, dar mai ales politică a țării, în relațiile sale internaționale. În acest context, autorul dedică o analiză multilaterală și obiectivă, unirii tuturor pămînturilor românești și creării statului național unitar român. Autorul pornește de la aprecierea că primul război mondial „a zguduit profund marile puteri imperialiste, a răsturnat multe tronuri și a permis multor popoare să-și redobîndească după secole de subjugare, libertatea și statalitatea. Poporul român i-a permis să-și realizeze cel mai mare ideal național, transmis din generație în generație — unirea tuturor pămînturilor etnice românești și crearea statului național unificat” (p. 379). Urmărind acest proces autorul scrie: „Folosindu-se de dezorganizarea armatelor ruse în urma anului 1917, provinciile apusene ale Rusiei și-au proclamat independența. În Basarabia, provincie anexată în 1812 de către Rusia țaristă, liderii populației locale românești au creat, la 21 noiembrie 1917, așa numitul *Sfat al Țării* care, în martie 1918, a proclamat Basarabia ca Republica Democratică Moldovenească. Aceasta a fost o creație provizorie și în curînd s-a hotărît unirea Basarabiei cu România. În ziua de 27 III (9. IV) 1918, la Chișinău, în cadrul adunării festive a Sfatului Țării, ținută în prezența premierului Alexandru Marghiloman,

a fost proclamată unirea Basarabiei cu România.

O desfășurare analoagă au avut evenimentele în Bucovina, ocupată în 1775 de către Austria. Reprezentanții cei mari de seamă ai populației românești adunați la Cernăuți s-au adresat la 27 octombrie 1918 regelui României Ferdinand I (1914–1927) cu apelul de a lua în stăpînire Bucovina și a pune capăt haosului creat după prăbușirea monarhiei vieneze. La 11 noiembrie armatele române au intrat în Cernăuți și au ocupat provincia iar «Congresul general al Bucovinei» la ședința din ziua de 28 noiembrie 1918 a proclamat unirea formal necondiționată a Bucovinei cu patria mamă. Alături de reprezentanții populației românești la Congres au participat și reprezentanți ai altor grupuri naționale. În numele polonezilor care locuiau în Bucovina «Ziua sfîntă de recunoaștere a României Unite» a fost salutat în cuvinte calde de dr. Stanislaw Kwiatkowski” (p. 380).

În continuare autorul se oprește mai detaliat asupra unirii Transilvaniei (calificată ca „cea mai mare dintre provinciile românești aflate sub stăpînire străină ruptă de mamă deja la începuturile istoriei poporului român”) cu România.

„La marea adunare de la Alba Iulia, de la 1 decembrie 1918, scrie M. Jaworowski — s-a aprobat în unanimitate hotărîrea care exprima voința întregii populații din Transilvania de a se uni de-a pururi cu întregul popor român, în cadrul statului român liber”. Concomitent cu această istorică ședință oficială a Adunării Naționale — continuă el — „a avut loc un mare miting al populației, la care peste 100.000 participanți sosiți din diferite părți ale țării au dat expresie deplinei lor azeziuni la hotărîrea luată. Mitinguri asemănătoare au avut loc în întreaga țară, iar populația prezentă la ele și-a exprimat bucuria și entuziasmul ei.

Rezoluția istorică de la 1 decembrie 1918 a conținut prevederi ca: înlăptuirea reformei agrare, garantarea libertăților politice și religioase, egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților conlocuitoare din Transilvania, asigurarea dreptului la muncă etc.; ea a desemnat și organele puterii care urmau să exercite autoritatea pînă la momentul integrării depline cu administrația de stat din România. Adunarea de la Mediaș a reprezentanților sașilor și cea de la Timișoara a reprezentanților șvabilor au recunoscut și ele hotărîrea cu privire la Unirea Transilvaniei cu România. Ratificată prin decret de stat, această unire a fost apoi confirmată de către conferința de pace de la Paris (18.I.1919–21.I.1920).

Bucuria și mîndria determinată de realizarea aspirației seculare a poporului român a fost atît de mare încît ani de-a rîndul

noul stat unitar român a fost denumit *România Mare*. Realizarea statului unitar a creat poporului român posibilități noi și mai largi de dezvoltare și progres social” (p. 381—385).

Autorul se oprește deci pe larg asupra dezvoltării mișcării muncitorești și făuririi Partidului Comunist Român. El amintește de creșterea spiritului revoluționar determinat „atît de raporturile interne cit și de influența evenimentelor internaționale”, de rolul important al proletariatului român în cadrul mișcării revoluționare muncitorești din această perioadă, mișcare care în pofida „repreșiunilor drastice întreprinse de autorități (de exemplu ca urmare a grevei tipografilor bucureșteni din 13 decembrie 1918 și-au pierdut viața 102 persoane, alte citeva sute fiind rănite) a continuat să se dezvolte îmbrăcînd forme de organizare tot mai perfecționate” (p. 389). Se amintește apoi pe scurt de greva generală din octombrie 1920, după care se conchide că „principalul propagator al ideilor socialiste a fost Partidul Socialist Român, făurit în noiembrie 1918 din vechiul Partid Social-Democrat. Nu a fost aici vorba numai de o schimbare formală de denumire, ci de un act cu conținut ideologic — schimbarea programului. Acesta a constituit o reflectare a procesului de radicalizare a rîndurilor sale, de delimitare de social-democrația Internațională a II-a” (p. 390).

La începutul anului 1921, „procesul de cristalizare ideologică în sinul partidului a luat amploare, accelerînd convocarea congresului Partidului Socialist din România, care a avut loc în zilele de 8—12 mai 1921 cu participarea a 540 de delegați reprezentînd 29 de secțiuni ale partidului. La 11 mai cu o majoritate zdrobitoare de voturi * a fost votată afilierea necondiționată la Internaționala Comunistă și crearea Partidului Comunist Român. Acest eveniment a devenit un moment de cotitură în istoria poporului român” (p. 391).

„Partidul Comunist Român, scrie în continuare autorul, continuator direct al mișcării socialiste revoluționare și al partidului clasei muncitoare creat în 1893, va conduce de acum înainte și va ridica pe o treaptă superioară, în noile condiții de dezvoltare a țării, lupta pentru eliberare socială și națională, ale cărei etape anterioare au fost: revoluția populară din 1821, revoluția burghezo-democratică din 1848, crearea statului național român prin unirea Moldovei

cu Țara Românească în 1859, dobîndirea pe calea armelor a independenței naționale în 1877, în sfîrșit unirea în granițele etnice din 1918” (p. 392).

Istoriei anilor interbelici autorul le acordă un amplu spațiu, pregătindu-și minuțios marcarea puternică a momentului declanșării revoluției de eliberare națională, antifascistă și antiimperialistă a poporului român din August 1944.

„Ridicarea revoluționară victorioasă a armatei și maselor populare sub conducerea Partidului Comunist Român a deschis în istoria poporului român un nou capitol care a constituit începutul unei noi epoci, începutul revoluției socialiste. După douăzeci de ani de activitate în ilegalitate (1924—1944), Partidul Comunist Român s-a ridicat la rangul de forță activă politică hotărîtoare, care — în anii următori — va conduce poporul român pe drumul unor profunde transformări sociale.

Începînd de la 24 august 1944, armata română, împreună cu armata sovietică, participă activ la lupta împotriva forțelor hitleriste și a aliaților acestora pînă în momentul terminării războiului, la 9 mai 1945. În septembrie și octombrie 1944 diviziile române și sovietice dau aprige și eroice bătălii pentru alungarea trupelor hitleriste și ungare de pe teritoriul Transilvaniei. La 25 octombrie 1944, ultimele orașe ale Transilvaniei, Satu Mare și Carei, sînt eliberate de sub ocupația horthystă. Cînicul dictat de la Viena a fost astfel anulat, iar ziua de 25 octombrie a intrat în istorie ca «Ziua Forțelor Armate ale Republicii Socialiste România» (p. 417—418)

După ce menționează apoi că la luptele pentru eliberarea Ungariei trupele române au participat cu un efectiv de peste 210 000 soldați și ofițeri și că în bătăliile pentru eliberarea Cehoslovaciei trupele române au lăsat pe cîmpul de luptă peste 55 000 de morți, autorul scrie: „În general, din momentul izbucnirii insurecției, la 23 august 1944, pînă la terminarea războiului antihitlerist, la operațiunile de război au luat parte 540 000 de soldați și ofițeri români iar aportul economic al României la acest război s-a cifrat la cca. 770 milioane dolari. Drumul de luptă străbătut în acest război de ostașii români a fost de peste 1000 de km., iar victoriile raportate au fost răsкупărate cu prețul a 170 000 ostași căzuți în luptă. Pentru curajul manifestat și faptele de eroism săvîrșite, soldații și ofițerii români au dobîndit peste 300 000 de decorații militare române și străine” (p. 418).

Urmărînd apoi procesul revoluționar pînă la proclamarea Republicii, autorul realizează un interesant capitol de încheiere, intitulat „Pe drumul spre socialism”. Acest

* 428 de voturi au fost pronunțate pentru afilierea fără condiții iar 111 cu rezerve față de unele condiții de subordonare puse de Comintern. (n.a.).

capitol începe cu sublinierea importanței pe care o avea realizarea unității clasei muncitoare pentru ca Partidul Comunist Român „să-și poată îndeplini misiunea sa istorică”. Autorul consideră ca primii pași pe calea unificării mișcării muncitorești — crearea în 1944 a Frontului Unic Muncitoresc precum și constituirea guvernului democrat—popular de la 6 martie 1945. Acestor evenimente le-a urmat înțelegerea dintre P.C.R. și P.S.D. și elaborarea, în noiembrie 1947, a platformei comune care urma „să garanteze unitatea deplină a clasei muncitoare, din punct de vedere politic, ideologic și organizatoric”. După ce relevă ținerea în zilele de 21—23 februarie 1948, la București, a congresului de unificare a celor două partide muncitorești în cadrul Partidului Muncitoresc Român, și precizează faptul că, în 1965, Congresul al IX-lea al partidului a hotărât să se revină la vechea denumire de Partidul Comunist Român, autorul scrie: „Această unificare nu a fost un act de unire mecanică a două grupuri politice ci etapa finală a unui îndelungat proces organic de întrepătrundere și contopire a ambelor partide muncitorești pe baza principiilor marxism-leninismului”. (p. 427).

Autorul se oprește apoi asupra atmosferei însuflețitoare în care s-au desfășurat Congresele al IX-lea, al X-lea și al XI-lea ale P.C.R., menționând analizele făcute de congrese, realizările obținute de poporul român și elaborarea direcțiilor dezvoltării viitoare social-economice a României. „Un act de importanță istorică — scrie el — a fost aprobarea de către congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român a programului construirii societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism. Acest document, recunoscut de către congres drept cartă ideologică, teoretică și politică fundamentală a P.C.R. pentru perioada următorilor 20—25 ani, definește, în mod clar și îndubitabil, principiile fundamentale teoretico-ideologice precum și direcțiile practico-politice, strategice și tactice de acțiune ale partidului, atât în problemele interne de partid și statale, cât și în relațiile internaționale, direcții care vizează construirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea acesteia spre comunism, în strinsă legătură cu aspirațiile și scopurile socialismului în întreaga lume” (p. 437).

După ce amintește și de aprobarea de către Congresul al XI-lea, „în spiritul celor mai bune tradiții umanitare ale poporului român”, a proiectului normelor de conviețuire și muncă a comuniștilor români, al principiilor eticii și echității socialiste, autorul remarcă faptul că „în funcția de secretar general al P.C.R. a fost reales Nicolae Ceaușescu, al cărui nume este strins legat de istoria și

ultimelor două decenii. Întreaga desfășurare a lucrărilor Congresului al XI-lea a fost pentru poporul român, pentru întreaga țară o mare lecție mod de istorie, conștiință cetățenească și patriotism” (p. 438).

Ultima parte a capitoului se referă la politica externă a României care „se remarcă tot mai activ pe plan internațional, luând parte activă la discutarea marilor probleme ale lumii contemporane” (p. 438).

Baza politicii externe a României „o constituie stringerea consecventă a colaborării cu comunitatea statelor socialiste, în dorința comună de întărire și dezvoltare continuă a socialismului și comunismului în lume. Concomitent, politica românească promovează coexistența pașnică și stabilirea de relații economice tehnico științifice și culturale cu toate țările, indiferent de orinduirea lor social-politică, contribuind în acest fel la destinderea încordărilor în relațiile internaționale. Toate relațiile sale cu alte țări și le bazează România pe principiile egalității, respectării depline a independenței și suveranității naționale, neamstecului în treburile interne ale celui alt stat. Din 1955, România este membru al Organizației Națiunilor Unite, unde desfășoară o vie și fructuoasă activitate, întreprinzând numeroase inițiative prețioase și creatoare. Fidel principiului depline egalități în drepturi a tuturor statelor mari și mici, guvernul român sprijină consecvent, material și moral, lupta popoarelor care și apără independența lor în fața agresiunii imperialiste. Diplomația română a întreprins de numeroase ori inițiativa reglementării pe cale politică a conflictului armat din Orientul Apropiat.

Promovind principiul rezolvării pașnice a tuturor problemelor litigioase, guvernul român se pronunță totodată pentru crearea în diferite părți ale lumii a unor zone ale păcii în care orice acțiuni armate să fie de la început excluse. O deosebită atenție merită să fie acordată propunerilor guvernului român din 17 septembrie 1957 și 7 iunie 1959 care urmărește asigurarea păcii în Balcani și zona Mării Adriatice, precum și *Declarației cu privire la principiile de bază ale politicii externe a României* din 22 iulie 1968, transmisă ca document oficial parlamentelor și guvernelor tuturor țărilor precum și O.N.U. Aceste principii constau în deplina egalitate în drepturi a tuturor țărilor, respectarea reciprocă a independenței și suveranității naționale, neamstecul în problemele interne și avantajul reciproc.

Ca membru al Consiliului Economic de Ajuț Reciproc — organizație creată în 1949 — România contribuie activ la dezvoltarea și stringerea colaborării economice și științifice cu toate țările socialiste.

Un loc important îl ocupă aici colaborarea cu Polonia. În 1958 a fost creată Comisia polono-română de colaborare economică. Din sarcinile principale ale Comisiei fac parte: lărgirea specializării și cooperării în producția industrială și colaborarea în agricultură, lărgirea schimbului de mărfuri și serviciilor, a colaborării în domeniul tehnico-științific, al cercetării științifice și proiectării. Odată cu creșterea importanței cooperării, Comisia a creat grupuri mixte de specialiști care elaborează concluzii necesare în problema dezvoltării cooperării și specializării în producția industrială.

Activitatea acestor organe conduce la o cunoaștere mai bună a nevoilor și posibilităților ambelor părți, la stringerea în continuare a colaborării în domeniul specializării și la creșterea schimbului de mărfuri între Polonia și România. Un indicator etalon actual al acestei colaborări este faptul că schimbul reciproc de mărfuri se cifrează deja la peste un miliard de ruble iar în actualul cincinal 1976-1980 urmează să înregistreze o creștere de 2,5 ori și o valoare de 2,8 miliarde ruble.

Nu mai puțin fructuos se dezvoltă colaborarea culturală. În făurirea și stringerea relațiilor reciproce un rol important îl au contactele personale dintre conducătorii celor două țări. Așadar, o mare importanță pentru dezvoltarea în continuare a colaborării polono-române a avut-o vizita lui Edward Gierek, prim secretar al C.C. al P.M.U.P., în România, în zilele de 7-10 octombrie 1976 și convorbirile purtate cu Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., președintele R. S. România. La fel de creatoare și fructuoasă a fost vizita analogă a conducătorului român în Polonia în zilele de 17-20 mai 1977, care s-a soldat cu multe propuneri prețioase și a constituit un impuls pentru întărirea în continuare a colaborării economice și tehnico-științifice egale în drepturi și reciproc avantajoasă. Ambele întâlniri au constituit o etapă importantă în dezvoltarea relațiilor prietenești și a colaborării polono-române atât pe plan bilateral cât și pe arena mondială, în lupta

pentru deplina realizare a *Actului final* al Conferinței pentru securitate în Europa de la Helsinki.

Luptind consecvent pentru menținerea păcii, guvernul român și Partidul Comunist Român acordă multă atenție problemei întăririi capacității de apărare a țării, organizării, dotării și instruirii armatei capabilă să opună o rezistență eficientă oricărei încercări de agresiune din afară. România este, de asemenea, un membru activ al tratatului de la Varșovia, încheiat în 1955 cu scopul apărării comune în fața eventualelor încercări imperialiste.

Datorită realizărilor sale interne și a activității desfășurate pe plan internațional, România este astăzi o țară bine cunoscută în lume, care se bucură de respectul general al popoarelor iubitoare de pace.

S-au împlinit cuvintele pe care, în perioada nopții fasciste, le-a scris unul din multele mii de refugiați polonezi aflați pe pământul României: «Cîndva acest popor al păcii înjosit de „cavalerismul” de pradă va fi înălțat, drept răsplătă, pentru veșnicul său instinct umanist, păzit cu strășnicie și menținut în condițiile cele mai grele.»* (p. 439-441).

★

Prezentind în paginile „Revistei de istorie” interesanta și utila lucrare a lui Mieczysław Jaworowski, subliniindu-i în mod deosebit calitățile documentare și de interpretare, dorim să considerăm că o asemenea inițiativă editorială poate constitui un stimulent pentru realizarea în viitor și a altor cărți de istorie de acest gen, care n-ar avea decât să contribuie, cu maximă eficiență, la cunoașterea mai bună între țări și popoare, la întărirea colaborării lor, condiții fundamentale pentru consolidarea climatului internațional de bună înțelegere și de pace.

M. Moldoveanu, Gh. I. Ioniță

* S. Czernik, *Ucieczka za Czeremosz* (Fuga peste Ceremuș), Warszawa, 1957.

* * * Studii de istorie și teorie militară (Retrospective istorice, analize cor temporane), coordonator științific colonel dr. Al. Gh. Savu, Edit. militară, București, 1980, 223 p.

Volumul pe care îl prezentăm se alătură celorlalte scrieri analitice, sinteze, culegeri de documente care au abordat diverse domenii sau epoci ale istoriei militare a poporului român, constituindu-se într-o nouă contribuție premergătoare apariției tratatului privind

istoria militară a românilor. Ampla activitate depusă de istoricii militari și civili care se ocupă de aceste arii de cercetare s-a concretizat în ultimii ani într-o seamă de volume, cele mai multe purtînd egida Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, care

reprezentă astăzi un considerabil avans în cercetarea fenomenului militar românesc. Paralel acestor intense investigații științifice se constată și o sensibilizare a cititorilor la problematica în cauză, desfacerea rapidă a titlurilor de acest gen dovadă o apetență crescândă a pasionaților de istorie pentru paginile ce relevă dimensiunea militară a trecutului nostru.

Continuând și amplificând o direcție de cercetare cu tradiție în istoriografia noastră, ilustrată de însuși Nicolae Iorga prin bine-cunoscute scrieri, istoricii contemporani abordează istoria militară a românilor dintr-o perspectivă mai cuprinzătoare, supunând observației și analizei științifice sectoare noi, minuirea metodei materialist dialectice și istorice facilitând pătrunderea în profunzimea proceselor istorice și determinând reevaluarea critică a numeroase momente, teorii și personalități militare.

În fluxul acestor apariții editoriale se înscrie și prezenta culegere de studii care înmănușează în ordine cronologică contribuțiile unor apreciați specialiști.

Seria este deschisă de cercetătorul Vasile Boroneanț, care reconstituie *Cel mai vechi conflict armat cunoscut pe teritoriul României*. Schițând rezultatele săpăturilor întreprinse între anii 1965-1971 în suburbia Schela Cladovei a municipiului Drobeta Turnu Severin, care au atestat un veritabil complex cultural din mezolitic, înțins și la sud de Dunăre și cunoscut acum sub numele Schela Cladovei Lepenski Vir, autorul prezintă condițiile economice care au determinat conflictul între membrii a două comunități. Inventarul săpăturilor conține elemente definitorii pentru o populație sedentară de agricultori și păstori, detașându-se săpăliga cu gaură de înmănușare și brăzdarul de lucrat pământul confecționat din corn de cerb. În morminte a fost identical un tip de vîrf de săgeată de os care a și produs răni vizibile la patru schelete. Studiul antropologic al acestora a pus în evidență faptul că oamenii acelor timpuri pot fi considerați descendenți ai omului de Cro-Magnon din varianta orientală adaptați condițiilor de mediu ale regiunii. Conflictul armat, atestat prin urmele săgeților pe oasele scheletelor și prin ritualul înmormințării, a avut loc între membrii a două comunități, una rîvnind recolta și uneltele celeilalte.

Studiul cercetătorului Sergiu Iosipescu, *Viziunea românească asupra războiului de cruciadă (sfîrșitul secolului al XIV-lea începutul secolului al XV-lea)*, reprezintă o schiță a istoriei medievale românești trasată din unghiul evidențierii permanentei înfruntări a românilor cu tendințele expansioniste străine.

Înfățișînd cadrul extern general în care au evoluat țările române în epoca medie,

Sergiu Iosipescu distinge în sinul acestuia o etapă a împotrivirii față de năvălirile migrațiilor, alta a războiului întemeierii și dezvoltării statelor feudale proprii, pînă la instaurarea dominației otomane — cea de-a treia etapă, care a frinat desfășurarea firească a istoriei medievale românești, și, în fine, cea a ascensiunii expansionismului austriac și rus care a perturbat dezvoltarea normală a vieții statale românești pînă în epoca modernă. Pe fundalul acestui amplu și continuu efort al poporului român de a-și menține continuitatea stataală și independența în fața oricărui agresor, autorul studiului își concentrează atenția asupra atitudinii domnilor români față de ideea de cruciadă și discerne din faptele și soliile lor modalitatea proprie și creatoare în care Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare au văzut și conceput cruciada, înțelegerea rolului țării lor de apărătoare directe ale Europei de primejdia otomană. Acțiunile militare ale lui Iancu de Hunedoara sînt apreciate astfel ca „ultima încercare europeană serioasă de salvare a Bizanțului și a Peninsulei Balcanice”, iar Ștefan cel Mare avea, cînd numea Moldova „poarta creștinătății”, conștiința că apără întreaga Europă. În gîndirea politică a acelor timpuri conchide autorul cruciada turcilor a reprezentat astfel singura modalitate a vremii de ripostă comună a popoarelor europene împotriva agresiunii turcești, riposta care însă a fost dată de cele mai multe ori de țările române singure, fără cooperarea altor dorită de Ștefan cel Mare.

Prin *Considerații asupra genezei gîndirii militare române moderne* colonelul dr. Al. Gh. Savu sintetizează paginile cele mai reprezentative ale teoriei militare medievale. Autorul înregistrează elementele noi, acumulările cantitative, specificul și tradiția, reușind să redea o imagine plastică, dinamică și concretă, a izvoarelor gîndirii și practicii militare moderne care a făurit la mijlocul secolului al XIX-lea o nouă armată națională ce se va acoperi de glorie în bătăliile pentru consfințirea independenței României. Sînt astfel evidențiate *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, operele cronicarilor, cele ale lui Dimitrie Cantemir, pentru a fi analizate în final scrierile lui Nicolae Bălcescu, sinteză superioară a creației predecesorilor, dar și operă originală în care ideile înarmării poporului, cuceririi libertății naționale prin propria sa luptă, continuării prin unirea stataală a unității de luptă au mobilizat masele la înfăptuirea marilor idealuri revoluționare de la 1848.

Problematica politică și militară a primului război mondial este cuprinsă în culegerea de față prin două studii care tratează atitudini și momente importante pentru înfăptuirea decideratului unității de stat a României.

Polzlia mișcării socialiste în timpul războiului pentru întregirea neamului românesc este analizată de dr. Nicolae Copoiu atît în contextul întregii opinii publice românești cît și al orientărilor altor partide socialiste. Această manieră de lucru a dezvăluit autorului resorturile patriotice și partinice ale atitudinii socialiştilor români față de războiul mondial, calificat încă din august 1914 ca un război imperialist, de cucerire, față de care statul român trebuie să-și păstreze cea mai strictă neutralitate.

În același timp, clasa muncitoare s-a angajat să lupte împotriva agresorilor care ar fi atacat România neutră. Se subliniază faptul că muncitorimea română și partidul ei n-au identificat războiul imperialist dintre Antantă și Puterile Centrale cu dreptul poporului român de a-și desăvîrși unitatea națională statală. Acest drept a fost susținut de socialiştilor români în activitatea lor teoretică și practică. Autorul își consolidează încheierile prin înfățișarea contribuției socialiştilor la îndeplinirea actului de la 1 decembrie 1918 și relevarea consensului național asupra justiției atitudinii României în cadrul conflagrației imperialiste.

În cel de al doilea studiu dedicat evenimentelor primului război mondial, colonel dr. Vasile Alexandrescu și locotenent major Vladimir Zodian expun *Planurile de campanie ale beligeranților de pe frontul român în vara anului 1917*. Restrîns ca număr de pagini, materialul reușește crearea unei imagini de ansamblu asupra operațiunilor concepute de marii combatanți și a locului pe care frontul românesc îl ocupă în derularea combinațiilor militare ale aliaților și adversarilor. Se profilează astfel mai clar dorința comandamentului gerinan de a scoate România din luptă dar și hotărîrea fermă a armatei române de a rezista pe Carpați și de a elibera teritoriul național ocupat de dușman în 1916.

Autorii subliniază starea de spirit, extrem de favorabilă ofensivei, a armatei noastre, în raport cu defecțiunile de pe celelalte sectoare de front ale Antantei. Insistîndu-se asupra eroismului ostașilor români la Mărășești și Oituz se relevă importanța militară și morală politică a acestor bătălii nu numai pentru apărarea teritoriului Moldovei, dar și pentru menținerea frontului de est în condițiile șocului ofensiv austro-german, pentru victoria finală a Antantei.

Ca reverberații ale primului război mondial, dar și ca necesități de viitor apar *Problemele apărării naționale în dezbaterile teoretice din perioada interbelică*, abordate de colonelul dr. Traian Grozea care reușește să descifreze sensul major și factorul comun al varietății opiniilor exprimate în literatura de specialitate a vremii. Înăptuirea idealului făuririi sta-

tului național unitar și experiența militară din primul război mondial, alături de aceste două mari coordonate și alte elemente de calcul — economice, geografice, demografice, tehnice, militare — au determinat o concepție politico-strategică de apărare vizînd păstrarea realizărilor politice, a integrității teritoriale a României întregite. Deși recunoșteau valoarea hotărîtoare a ofensivei, avînd în vedere frontul larg de apărare, dotarea tehnică insuficientă, teoreticienii români și-au canalizat elaborările în special spre defensivă ca formă de luptă. Autorul remarcă însă cu îndreptățire și satisfacție faptul că defensiva, așa cum era preconizată de specialiștii români, conținea numeroase îmbunătățiri, manevre care o făceau aptă de a fi utilizată cu succes pentru apărarea teritoriului național în fața unui inamic estimat ca superior numeric și bine dotat cu tehnică militară.

Căpitanul Mihai E. Ionescu abordează o tematică de larg interes politic și militar, *Prognoze ale diplomaților români privind evoluția situației internaționale în ajunul declanșării celui de al doilea război mondial*, studiul său raportîndu-se, pe alte coordonate firește, la cel precedent.

Sintetizînd direcțiile orientării politicii externe românești în ajunul celui de al doilea război mondial (rezistența împotriva expansionismului și revizionismului, lupta pentru menținerea statu quo-ului politic și teritorial în vederea păstrării independenței și suveranității țărilor) și punctînd jaloarele principale ale escaladei spre conflagrația mondială, autorul supune atenției cititorilor influența pe care trei dintre momentele de tensiune internațională au exercitat-o asupra politicii externe românești pentru a verifica, din perspectiva a mai bine de patru decenii, corectitudinea „răspunsurilor” diplomației românești, în funcție de evenimentele menționate, și a prognozelor militare. Evoluția politicii externe a României este urmărită sub raportul impactului succesiv produs de ocuparea de către Germania nazistă a zonei demilitarizate a Rinului, de momentul München și de ocuparea Cehoslovaciei post-muncheneze. Autorul evidențiază modul receptării acestor evenimente internaționale de către organisme diplomatice și militare ale României și validitatea prognozei de politică externă a țării. Ipotezele de acțiune militară ale României au fost și ele corecte dar evoluția războiului în primăvara lui 1940, înfrîngerea rapidă a Franței, existența pactului sovieto-german au determinat o reorientare a politicii externe românești.

O altă latură a doctrinei militare românești din prima jumătate a secolului nostru își găsește reflectarea în studiul *Coordonate ale gândirii economice militare românești în pe-*

rtlooda 1900—1944, semnat de colonelul Bela Iani. Înfățișând primele preocupări românești de economie militară propriu-zisă, efortul de înțelegere a faptului că puterea armată a unei țări rezidă în primul rînd în forța sa economică, de dimensionare a relației dintre război și economie, autorul expune impunerea teoriei economiei de război ca disciplină științifică. Se ocupă, de asemenea, de procesul definirii obiectului și ariei problematice a economiei de război de către specialiștii militari și civili, ca și de acela al definirii potențialului de război. În calculul potențialului de război teoreticienii militari români au pus în evidență rolul hotărîtor al factorului om, nu al tehnicii în sine, stabilind just interdependența dintre factorul demografic și cel tehnico-material, dintre om și tehnică. Economiiștii și militarii români au susținut crearea unei industrii naționale de apărare, menționînd rolul agriculturii în asigurarea mijloacelor de subsistență ca și cel al resurselor financiare, au propus modele de conducere a economiei de război. Colonelul Bela Iani subliniază în final scopul acestor intense preocupări teoretice și practice, acela al asigurării apărării țării față de expansionismul imperialist care a și stat la baza declanșării celor două războaie mondiale.

Evoluția încadrării în efortul de război a populației civile, modalitățile și cadrul legislativ al constituirii în formațiuni de apărare, este tratată de locotenent-colonelul Gheorghe Creangă în studiul *De la Apărarea pasivă la Apărarea civilă*. Sînt sintetizate principalele momente ale acțiunii de organizare: crearea în 1929 a Apărării pasive, publicarea în 1933 a Regulamentului Apărării pasive contra atacurilor aeriene, adoptarea în 1933 a legii pentru apărarea antiaeriană activă și pasivă a teritoriului. Autorul apreciază ca satisfăcătoare funcționarea Apărării pasive în anii celui de-al doilea război mondial, în ciuda inezestrării insuficiente cu materiale și tehnică de intervenție al căror preț a fost suportat de populație, statul nealocînd fonduri. În anii socialismului în Ministerul Apărării Naționale a fost inclusă Apărarea locală antiaeriană iar în 1978 i s-a schimbat denumirea în Apărarea civilă, conținutul activităților și atribuțiile fiindu-i simțitor sporite.

Rolul stărilor de spirit în cadrul conflictelor militare, componentele acestora constituie obiectul analizei întreprinse de colonelul dr. Victor Deaconu în studiul *Factorul politico-moral în războiul modern*. Autorul a detașat latura ideologică și cea psihologică ca elemente de bază ale stării de spirit ale unei armate, potențialul politico-moral cuprinzînd calitățile politice și morale, calitățile de luptă, calitățile psihice, toate întemeiate pe calitățile fizice. În studiu se argumentează

pe deplin rolul important pe care factorul politico-moral îl joacă, alături de celelalte determinante, în desfășurarea unui război, de aici derivînd atenția care se acordă educării ostașilor în spiritul dragostei față de patrie și partid, al apărării cuceririlor revoluționare ale poporului, al păstrării neştirbite a independenței și suveranității României socialiste.

Culegerea se incheie cu studiul colonelului Iulian S. Cernat, *Apărarea națională — funcție complexă a statului socialist român*, care argumentează necesitatea întăririi și dezvoltării statului socialist în etapa actuală, evidențiind caracterul dialectic și complexitatea raporturilor funcției de apărare cu celelalte funcții ale statului, interdependența dintre acestea, capacitatea statului socialist de a coordona activitățile economice, politice, culturale în folosul apărării patriei. Rolul conducător al statului decurge din capacitatea sa de cunoaștere și organizare a resurselor economice și demografice, de planificare a dezvoltării țării. Autorul înfățișează apoi cadrul legislativ și organizatoric prin care statul își exercită funcția sa de apărare, insistînd asupra hotărîrii și justetei cu care tovarășul Nicolae Ceaușescu, comandantul suprem al armatei, a afirmat că armata națională nu poate fi decît sub comanda organelor de partid și de stat.

Scurta prezentare a studiilor cuprinse în volumul de față a relevat, credem, convingător, gama largă a tematicii abordate, nouitatea multora dintre contribuții, năzuința coordonatorului științific de a alcătui o imagine cit mai complet posibilă, în spațiul tipografic restrîns, asupra esenței fenomenului militar românesc, a tradiției și inovației în doctrina militară, străduințele autorilor de a evidenția originalitatea și realismul gîndirii militare românești. Impresionează plăcut încadrarea problematicii militare în contextul concret-istoric al epocilor ca și înregistrarea și explicarea reverberațiilor evenimentelor politice și economice interne și externe asupra teoriei și practicii armelor.

Remarcăm nuanțarea în tratarea poziției specialiștilor români față de război, minuțiozitatea analizării planurilor militare de pe frontul român în 1917. Este meritoriu spiritul critic în care s-a abordat gîndirea economică militară, în studiu respectiv semnalandu-se faptul că cercetările mai vechi privind definirea și componența potențialului de război nu au ținut seama de rolul și natura relațiilor dintre clasele sociale, de scopul războaielor, că potențialul de război a fost stabilit de specialiștii burghezi printr-o însumare aritmetică a componentelor demografice și tehnico-materiale surprinse la un anume nivel și nu ca un sistem de relații și componente

dinamice, interconținute. Se cuvine de asemenea, apreciată importanța și utilitatea tratării rolului factorului politico-moral în războiul modern, temă de interes actual, ca și noutatea incidenței sub care este reluată atitudinea diplomației românești față de evoluția situației internaționale în ajunul celui de-al doilea război mondial.

Lămuritoare și clară, imaginea asupra viuzii românești privind războiul de cruciadă merita încă amplificată, avind în vedere generozitatea subiectului, ca de altfel și aceea asupra genezei gândirii militare române moderne. În privința dezbaterilor teoretice interbelice care au îmbogățit gândirea mili-

tară românească, considerăm că multe manevre tactice ca și valoarea factorului moral volitiv s-au verificat cu succes în practică, în focul luptelor insurecționale și al ofensivei împotriva trupelor hitleriste și horthyste pentru eliberarea teritoriului României de ocupația străină.

Satisfăcând pasiuni și specialități dintre cele mai diverse, care au însă un punct comun interesul pentru domeniul istoriei militare — volumul constituie o notabilă apariție editorială ce supune atenției cititorilor rezultatele investigațiilor cercetătorilor militari și civili.

Gelu Apostol

ȘTEFAN ANDREESCU, *Restitutio Daciae. (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, Edit. Albatros, București. 1980, 236 p.

Strinsele relații ce au existat pe toate planurile între locuitorii țărilor române în evul mediu relații care au asigurat unitatea lor dincolo de granițele statale în care trăiau au format obiectul a numeroase studii și monografii. Aceste relații, ca și dezvoltarea conștiinței unității de neam, au atras atenția marilor noștri istorici D. Onciul¹, N. Iorga², I. Lupaș,³ G. Brătlanu⁴, P. P. Panaitescu⁵, C. C. Giurescu⁶ etc., care le au dedicat studii în mare parte valabile și astăzi. Tema este deosebit de generoasă

și importantă pentru istoria noastră și merită în continuare toată atenția istoricilor.

La numeroasele lucrări apărute pînă acum, Ștefan Andreescu a adăugat una nouă, în care studiază amănunțit — pentru prima oară în istoriografia românească — relațiile politice dintre țările române între 1526—1593. Perioada aleasă de autor nu a mai fost tratată în ansamblul ei, deși ea premerge, explică și pregătește unirea realizată de Mihai Viteazul la finele secolului.

Termenii de început și de sfârșit al lucrării nu sînt aleși la întimplare, ci marchează două evenimente deosebit de importante: primul, căderea Ungariei sub turci, urmată de ieșirea Transilvaniei de sub stăpînirea regatului maghiar și, implicit, orientarea ei spre țările române extracarpate, cel de al doilea, începutul domniei lui Mihai Viteazul, realizatorul primei uniri a românilor.

Așa cum a arătat autorul, în perioada tratată, relațiile politice dintre țările române sînt deosebit de active, iar lucrarea sa nu omite nici un aspect sau moment mai de seamă din aceste relații, care au avut ca rezultat crearea unei situații de interdependență între țările române.

Autorul trece mai repede peste aspectele mai cunoscute și insistă asupra acelor mai importante sau mai puțin cercetate cum sînt, de pildă, relațiile din epoca lui Alexandru Lăpușeanu—Mîrcea Ciobanul și a urmașilor lor, pentru prima oară puse în adevărata lor lumină și semnificație. Autorul a reușit astfel să ne ofere „un tablou destul de diferit” (de cele știute) al vieții politice românești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

¹ *Ideta latinizării și a unității naționale*, București, 1919 (reprodusă în *Scrieri istorice*, II, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968).

² *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915; *Idem*, *Unirea românească*, București, 1934; *Idem*, *Note despre Unirea românească* („Rev. istorică”, 1920, p. 1 și urm.) etc.

³ *Istoria unirii românilor*, București, 1937.

⁴ *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943; *Idem*, *Originile și formarea unității românești*, București, 1942; *Idem*, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, București, 1940 etc.

⁵ *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960.

⁶ *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967. Veri și A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București 1968, p. 105—134; Ștefan Pascu, *Premizele unității politice a românilor* („Apulum”, 1969, p. 41—60), etc.

Lucrarea este destul de bine informată, autorul folosind practic aproape toate materialele cunoscute, atât izvoare, cât și diverse lucrări apărute până în zilele noastre. Mai săracă mi se pare informarea privind stările de lucruri din Transilvania. Informarea la zi i-a permis autorului să cunoască epoca studiată, ca și opiniile nu totdeauna exacte ale unor autori despre problematica secolului al XVI-lea; față de asemenea opinii Ștefan Andreescu ia o poziție critică, în general bine fundamentată.

Studiul atent al relațiilor politice dintre țările române în perioada dinaintea de Mihai Viteazul, ca și al dezvoltării conștiinței unității de neam în această epocă, l-au îndreptățit pe autor să se ralieze cu convingere la ideea că *unirea realizată de Mihai este încununarea unor tendințe mai vechi, existente în toate cele trei țări române.*

O altă calitate a lucrării este stilul ei în general limpede și viu, care face lectura antrenantă; uneori însă stilul este puțin cam bombastic.

Lucrarea se împarte în patru capitole: primul, intitulat în propriu *Elemente introductive* (p. 5—48), prezintă unirea realizată de Mihai Viteazul, problema Daciei în sec. XVI și „condiționările externe” din același secol.

Cap. II *Sub semnul unui ideal comun* (p. 49—122), ideal comun cam greu de sesizat totdeauna din text, înfățișează relațiile dintre țările române în primele decenii ale sec. XVI, insistând asupra domniilor lui Radu de la Afumați și Petru Rareș.

În cap. III sînt prezentate *Legăturile politice dintre Țara Românească și Moldova în răstimpul 1545—1593* (p. 123—185), insistîndu-se asupra unirii dinastice dintre cele două țări. Este capitolul cel mai interesant și consistent al lucrării.

În sfîrșit, în cap. IV ne sînt înfățișate *Raporturile politice ale Transilvaniei cu celelalte două țări românești în a doua jumătate a veacului al XVI-lea* (p. 186—236).

O pri nă observație privește *planul lucrării* care suferă de o oarecare lipsă de sistematizare. De pildă, capitolul I, intitulat *Elemente introductive* (p. 5 și urm.) începe cu un eveniment final al lucrării (spun „eventual” pentru că el depășește limita 1593); este vorba de caracterul unirii realizate de Mihai Viteazul, unire bazată pe legăturile strînse dintre țările române în secolul al XVI-lea și pe conștiința unității de neam.

Se prezintă apoi modul cum a fost văzută unitatea românilor în istoriografie, insistîndu-se prea mult asupra concepției depășite a lui A. D. Xenopol.

Sub titlul *Amintirea Daciei* (p. 21—36), se vorbește despre modul cum vedeau domnii

români rolul lor de apărători ai creștinătății, deși subiectul acesta nu ține de titlul enunțat, așa cum însăși ideea de unitate nu se încadrează în acest titlu. De abia de la p. 34 începe să se vorbească de amintirea Daciei, deși aceasta constituie subiectul paragrafului.

Deși există un paragraf *Condiționări externe în veacul al XVI-lea* (p. 37—48), problema „condiționărilor” se dezbate pe larg și în cap. II intitulat *Sub semnul unui ideal comun* (p. 49 și urm.). În același cap. II, sub titlul *Ștefan Mallat și autonomia Transilvaniei* (p. 105—122), se prezintă istoria Transilvaniei, pînă la 1552 (inclusiv epoca lui Martinuzzi și Castaldo), depășindu-se deci cu mult titlul paragrafului.

În general vorbind, lucrurile sînt prezentate destul de amestecat: relațiile cu puterile străine împreună cu cele dintre țările române ca și cu ideea interdependenței și unității lor. Nu se simte prea bine firul călăuzitor, iar planul lucrării suferă din această pricină.

În cap. III — intitulat *Legăturile politice dintre Țara Românească și Moldova în răstimpul 1545—1593* — se vorbește adeseori și despre relațiile lor cu Transilvania, deși acestea formează subiectul cap. IV. Ar fi fost bine ca autorul să facă o prezentare globală a acestor relații, așa cum a procedat în cap. II.

Tot în acest capitol — deși există un paragraf *Momentul Despot* (p. 145—161) despre îndururile, planurile și titlurile ce-și atribuia acest aventurier grec este vorba și în paragraful precedent (p. 140—142).

În cap. IV, în paragraful intitulat *Anul 1556* (p. 201—223), se prezintă, de fapt, relațiile Transilvaniei cu țările române extracarpătice pînă la 1590. (De altfel, cele două paragrafe ale acestui capitol: *Pribegii munteni în Transilvania* și *Anul 1556*, formulate astfel, nu acoperă titlul capitolului care se ocupă de relațiile politice cu Transilvania în a doua jumătate a sec. XVI, nu pînă în 1556!).

Deși titlul lucrării este *Relațiile politice*, ea cuprinde și unele date despre relațiile culturale și artistice (p. 143—144, 181—183, 223—235), care depășesc deci cadrul lucrării chiar dacă cultura are și un însemnat sens politic (cum spune autorul la p. 143). Ar fi fost bine dacă autorul făcea o prezentare globală a acestor relații.

Ar fi fost necesară o prezentare mai bine organizată a problemei conștiinței unității de neam în sec. XVI care condiționează în parte și relațiile politice de care se ocupă autorul. În lucrare problema e prezentată fragmentar și sub titluri unde nu are ce căuta: *Concepția lui Petru Rareș despre unitatea țărilor române* (p. 76 și urm.), *Ștefan Mallat și autonomia Transilvaniei* (p. 105—

121) sau *Unirea dinastică a Țării Românești și Moldovei* (p. 162–184).

La fel de fragmentat sînt prezentate și problema Daciei și preocupările de reconstituire a ei în sec. XVI, presărate în diverse părți ale lucrării și din această pricină greu de urmărit (vezi p. 27, 34–36, 93, 102, 117–118, 120, 139, 157–158. 215 etc.).

Lucrarea suferă deci de o *serioasă lipsă de sistematizare a materiei*, din care pricină evoluția problemelor abordate este urmărită cu oarecare dificultate.

O problemă interesantă care nu este îndeajuns subliniată este legătura dintre relațiile politice și dezvoltarea conștiinței unității de neam și înăsura în care acestea se condiționează reciproc.

Deși autorul scoate în general bine în evidență elementele de unitate dintre țările române, există o *anumită tendință de exagerare*, care vădește dorința autorului de a idealiza, în parte, aceste relații, de a le face să decurgă cit mai frumos, lin, pașnic, într-o înțelegere cit mai perfectă și cit mai în acord cu conștiința unității de neam. Iată cîteva exemple: la p. 30 se afirmă că, după 1476 Ștefan cel Mare era recunoscut, „în chip qvasi-unanim, drept supremul conducător al lumii românești”; la p. 33 se susține că, încă din vremea lui Ștefan cel Mare, „conștiința unității de neam a fost politizată”, ceea ce ar explica acțiunea domnului în legătură cu Țara Românească. Ar fi frumos să fie așa, dar atunci cum se mai explică afirmația lui Ștefan din 1475 că „muntенii sînt pentru noi ca și turcii”?

Chiar conflictul cunoscut dintre Ștefan și Radu de la Afumați este considerat o „inscenare” menită să inducă în eroare pe turci; cearta lor ar fi fost „simulată” ca să le slujească drept pretext că nu participă la luptele cu ungurii din 1526! (p. 56–58); la p. 153 se admite, totuși, existența conflictului. Autorul omite, desigur, faptul că relațiile Moldovei cu Țara Românească au fost încordate în primele decenii ale secolului, cînd Radu cel Mare sau Neagoe Basarab au susținut pretenții la tronul Moldovei. Ni se pare cel puțin ciudată opinia autorului că, luptîndu-se în 1526, domnii Moldovei și Țării Românești au „conlucrat politic!” (p. 58).

Pe aceeași linie se merge și cînd se afirmă că ocuparea Chiftei la 1484 „făcuse să dispară singurul sîmbure major de discordie dintre Țara Românească și Moldova” (p. 60). Atunci cum se mai explică conflictele ce au tulburat relațiile dintre cele două țări după 1504?

Nu mi se pare convingătoare afirmația autorului că planul de luptă comună al Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei din 1538 „demonstrează cum nu se poate mai

grăitor existența în epocă a unei conștiințe a unității politice a celor trei state românești” (p. 76). Mai lutil, principele Transilvaniei, care era maghiar, nu putea nutri o asemenea conștiință. În al doilea rînd, a fost suficient ca sultanul să asigure pe Zapolya și pe Radu Paisie că nu-i va ataca pentru ca Rareș să rămîină izolat în fața marelui armate otomane; mai mult încă, Radu Paisie a trimis chiar un corp expediționar în sprijinul oastei otomane! Fără să negăm existența conștiinței unității politice în această epocă, nu putem să nu observăm că la 1538 această conștiință nu s-a materializat.

Cred apoi că este prea mult să vorbim despre concepția lui Petru Rareș cu privire la unitatea țărilor române (p. 76), cînd el n-a încercat să o realizeze. (De altfel, sub acest titlu sînt tratate relațiile externe ale Moldovei lui Petru Rareș, relații care nu țin de unitatea țărilor române.) Apoi nu tot ce spun străinii despre unitatea poporului român în această vreme poate fi înglobat în „concepția” lui Rareș (p. 99 și urm.); e concepția epocii, nu a unei persoane! Aceeași lipsă de sistematizare pe care am mai semnalat-o.

Nu consider că toate acțiunile domnilor Țării Românești de a aduce „supt ascultare” Moldova sau invers, a celor din Moldova de a-și supune Valahia, izvorăsc din ideea de unitate a țărilor române, cum se poate înțelege din lucrarea recenzată (p. 140).

Apoi dacă unitatea românilor este o idee forțată a secolului, cum se face că boierii moldoveni îl considerau pe „valahul” Petru Șchiopul un străin? (p. 164 165). De aici se vede cit de puternică era ideea dinastică în mentalitatea epocii și ce dreptate a avut P. P. Panaitescu cînd a considerat-o una din cauzele pentru care Țara Românească și Moldova au fost țări separate.⁷ Se pot spune multe despre această problemă; important e să evităm exagerările care nu pot servi decît dușmanilor noștri pentru a le exploata.

Sînt apoi o serie de erori de informare sau de interpretare a faptelor istorice, unele izvorite din dorința firească a tînărului autor de a căuta explicații noi sau originale unor evenimente cunoscute altfel de istorici.

⁷ P. P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țării separate*, București, 1938 (reprodus și în vol. aceluiași *Interpretări românești*, București, 1947). Asupra importanței ideii dinastice în evul mediu au atras atenția și N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, ca și G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 129–134, care citează în acest sens celebra scrisoare adresată de brașilenii lui Ștefan cel Mare la 1481.

Se afirmă astfel că „actul de excepție” din 1599—1600 nu poate fi înțeles dacă nu se ține seama de asocierea la domnie (p. 11). Analogia lui Nicolae Pătrașcu cu Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn și asociatul său la domnie, nu poate fi convingătoare; Mihail era asociat la tronul aceleiași țări și domnea alături de tatăl său, pe cînd Nicolae Pătrașcu domnea efectiv în Țara Românească în lipsa lui Mihai Viteazul. Chiar citatul dat de autor, după care divanul Țării Românești i-a cerut lui Mihai să-l lase pe fiul său „ca voievod al lor, căci nu se împăcau să trăiască fără voievod” (p. 13) arată că Nicolae Pătrașcu era loctiitorul marelui domn în lipsa acestuia din țară. Asocierea la domnie din secolele al XIV-lea — al XV-lea urmărea alte scopuri decît cele pentru care Viteazul a lăsat în Țara Românească pe fiul său ca loctiitor, nu ca asociat.

Cît privește apropierea pe care o face autorul între titlul lui Nicolae Pătrașcu „de Dumnezeu încoronat” și cel al lui Mihail, fiul lui Mircea, „de Dumnezeu uns”, aceasta nu poate constitui un argument că cei doi fuseseră asociați la domnie. Se știe doar că în evul mediu monarhia era considerată de natură divină, astfel încît oricare domn era socotit „uns” sau „încoronat” de Dumnezeu.

De altfel, în discutarea caracterului unitar al statului creat de Mihai Viteazul, poziția pe care o ocupă Nicolae Pătrașcu față de tatăl său (dacă e asociat sau loctiitor) nu are prea mare importanță; titlul lui Mihail indică faptul că el se considera și era considerat domnul celor trei țări române a căror individualitate politică nu a avut cînd să o schimbe, aceasta deoarece unirea realizată de el nu a durat prea mult. Nu se poate nega faptul că sub stăpînirea sa s-au aflat trei organisme statale care-și aveau propriile lor instituții, vechi de cîteva sute de ani, instituții care nu se puteau desființa imediat.

În același timp — după cum remarcă C. Rezachevici (citată de autor la p. 6) — necesitatea de apărare și-a avut rolul ei în realizarea unirii sub sceptrul lui Mihai. Să ne gândim doar la afirmația făcută de viteazul domn înainte de dobîndirea Moldovei: „cînd vci fi adus în puterea mea cele trei țări, atunci cu adevărat voi putea apuca pe turc de barbă și voi aduce cu atît mai mult servicii creștinătății”⁸. Domnul era conștient că — prin unirea celor trei țări — va realiza o forță armată în stare să reziste turcilor.

Nu sînt de acord cu noțiunea de stat „centralizat” utilizată pentru rezultatul unirii lui Mihai Viteazul (p. 21). În această vreme, fiecare din cele trei țări române era, la rîndul

său, un stat „centralizat”; Mihai Viteazul a realizat un stat românesc unitar, nu centralizat.

Una este ideea apărării creștinătății și alta a unității politice a țărilor române; țărilor române erau „baște” sau „străji” ale creștinătății nu datorită unității lor, astfel încît nu se poate stabili o „relație obligatorie” între prima și a doua (p. 28—30). Tot astfel, conștiința unității de credință nu ține în totalitate de conștiința unității de neam; exista și o solidaritate a creștinătății sau a ortodoxiei care nu ținea seama de neam.

Numele de Vlad dat de Ștefan cel Mare fiului său nu înseamnă că Ștefan dorea să-l pună domn în Țara Românească (p. 31—32); exista un vechi obicei ca nepoții să poarte numele bunicilor sau străbunicilor (Ștefan însuși a avut doi fii Alexandru și Bogdan); cum Ștefan nu-l putea boteza pe fiul său Radu (cum îl chema pe socrul și rivalul său), a preluat numele lui Vlad Dracul, tatăl lui Radu cel Frumos.

În plus, această problemă nu are nici o legătură cu *Amintirea Daciei*, sub al cărui titlu a fost înglobată.

Nu cred că, îndemnîndu-l pe Radu cel Mare să ocupe Moldova, polonii „recomandau” unitatea politică a Țării Românești și Moldovei, cum se spune la p. 36. În plus, planul polon nu are nici o legătură cu *Amintirea Daciei* din titlul paragrafului.

Nu se poate susține că, după campania din 1538, Soliman „nu a schițat nici o măsură menită să schimbe statutul de autonomie” al Moldovei (p. 40), cînd se știe că după această dată începe efectiv dominația otomană în Moldova; de altfel, la p. 42, autorul admite el însuși că evenimentele din 1538 au adus „pierderea neatîrnării moldovenești”.

Nu sînt de acord cu autorul cînd susține că dominația otomană asupra țărilor române începe în rîstimpul 1538—1559 (p. 44); în Țara Românească această dominație a început ceva mai devreme, în Moldova la 1538, iar în Transilvania la 1541. Lucrurile au fost bine lămurite de Mihai Maxim în paragraful *Dominația otomană din vol. III din Istoria României*.

Legăturile matrimoniale dintre domnii țărilor române nu înseamnă neapărat „alianță dinastică prin femei” (p. 131).

Nu pot crede că Petru cel Tânăr (domn supus turcilor) a putut întreprinde expediția din 1563 independent de hotărîrea Porții; argumentele autorului nu mi se par convingătoare (p. 135).

Autorul exagerează în general rolul celor două aprige femei care au fost Elena, soția lui Petru Rareș, și Chiajna, fiica acestora și soția lui Mircea Ciobanul. Despre prima se spune, de pildă, că, du pă ce a devenit văduvă

⁸ Hurmuzaki, XII, p. 610.

În 1546, „a preluat frinele puterii, prin intermediul copiilor ei, în ambele țări românești extracarpatice” (p. 136) (Aici ar fi trebuit oricum, citat N. Iorga, care afirmă același lucru că Elena „se putea crede stăpână pe amindouă țările”; cf. *Istoria românilor*, V, p. 7).

Domnii țărilor române își spuneau unul altuia „frate” dintr-o solidaritate monarhică⁹, nu din considerentele de care e vorba la p. 150—152. Și Matei Basarab i-a spus lui Vasile Lupu „frate” când s-au împăcat, așa cum marii dregători își ziceau între ei frați¹⁰. Am impresia că autorul acordă prea mare importanță acestei terminologii care nu reflectă ideea de unitate.

Tot în legătură cu terminologia, cred că nu e bine utilizat termenul „uniune dinastică” a Moldovei și Țării Românești între 1574—1583 și 1585—1591, când pe tronul lor s-au aflat membrii aceleiași familii (p. 166, 176); mi se pare corect „uniune dinastică”, unire fiind aceea realizată de Mihai Viteazul.

Fără îndoială că această uniune dinastică și a avut rolul ei în pregătirea apropierii dintre cele două țări române. Mi se pare însă exagerată afirmația autorului după care „ca a întărit în chip hotărâtor conștiința unității de neam a moldovenilor și muntenilor, transformind o și înălțând-o de la nivelul oarecum difuz pînă la rangul de argument politic” (p. 180). Autorul exclude astfel din procesul de întărire a conștiinței unității de neam în sec. XVI o serie de alți factori de care se ocupă chiar d-sa în lucrare.

La fel de exagerată este și afirmația lui Șt. Andreescu că, prin așa-zisa „unire dinastică” „s-a ajuns la unire și în privința arhitecturii

din Țara Românească și Moldova” (p. 183). În realitate așa cum arată și autorul — este vorba de unele influențe muntene în arhitectura moldoveană, care însă nu au dus la contopirea celor două stiluri, cel muntean cu cel moldovean, care au continuat să-și păstreze caracterele lor particulare.

Nu se poate nega că epoca de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, dinainte de Mihai Viteazul, nu a fost o epocă de decădere politică (p. 236). Altfel nu s-ar înțelege unul din motivele principale ale ridicării la luptă a Viteazului.

La unele probleme tratate se mai pot aduce completări sau explicații suplimentare. De pildă, între sistemul suzerano-vasalic al Bathoreștilor și unirea realizată de Mihai este o deosebire fundamentală; Mihai unea sub sceptrul său pe toți românii, frații lui de singe, pe cînd Bathoreștii erau străini de neamul românesc și de idealurile lui (p. 26). De aceea Mihai nu putea să repete experiența Bathoreștilor.

La 1561 Lăpușeanu nu a fost numai trădat (p. 145); oștenii săi, care nu cunoșteau focul puștilor, s-au speriat pur și simplu și au rupt-o la fugă cu caii lor cînd au auzit zgomotul armelor¹¹.

Chiar dacă observațiile noastre sau punctele de vedere ce ne separă de autor sînt cam numeroase, nu putem să nu subliniem în incheiere *valoarea științifică și oportunitatea lucrării datorate lui Ștefan Andreescu*; ea contribuie, fără îndoială, la mai buna cunoaștere a relațiilor politice dintre țările române în secolul al XVI-lea și dovedește că *fapta lui Mihai Viteazul de la finele secolului a fost pregătită de intensificarea acestor relații și de dezvoltarea conștiinței unității de neam*.

Nicolae Stoicescu

⁹ N. Docan, *Frata* („Arhiva”, 1900, p. 427—430).

¹⁰ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), București, 1968, p. 73—74.

¹¹ *Călători străini despre țările române*, II, p. 124, 257—258.

RENÉ RÉMOND, *Introduction à l'histoire de notre temps. I. L'Ancien Régime et la Révolution, 1750 — 1815*, Editions du Seuil, Paris, 1978, 215 p.

La aproape două secole de la marea revoluție franceză, bibliografia acestui mare eveniment din istoria omenirii este uriașă. De la memorialistică la sinteze pretențioase, de la pagini de istorie socială la studii militare etc., marea majoritate a momentelor și fenomenelor generate de evenimentele care au debutat la 1789 au fost analizate, disecate, argumentate sau contestate.

În aceste condiții ne-am putea întreba ce anume poate aduce nou această carte datorată lui René Rémond, președinte al Universității din Paris, X, (Nanterre), director de studii și cercetări la Fundația națională de științe politice? Mai ales, ținînd seama de numărul relativ redus de pagini însumate de această lucrare.

Cunoscut istoric, analist al unor importante momente din istoria Franței sau omenirii¹, René Rémond întreprinde — în cel mai elevat sens al cuvântului — o analiză foarte sintetică a fenomenelor, a conexiunilor intervenimențiale, lansând ipoteze și concluzii extrem de interesante, și nu înșurubirea unor date seci care prin ele însele s-ar putea să nu spună mare lucru. Autorul ne avertizează de la bun început că „prezența lucrare nu este un manual; ea nu prezintă un rezumat al evenimentelor. Ea procedează cel mai des prin aluzii și este datorită cititorului să le elucideze și descifreze” (p. 8). Puși în acest fel în temă, să trecem la analiza acestei originale lucrări.

Întiul capitol al primei părți este intitulat *Omul și spațiul. Lumea cunoscută și lumea ignorată*, (p. 19—32). Autorul subliniază faptul că în jurul anului 1750 lumea se prezenta cu totul altfel decât în secolul al XIX-lea, de exemplu, din punct de vedere spațial și temporal. În primul rând, omul mijlocului veacului al XVIII-lea era extrem de legat de locul său de baștină. Mijloacele rapide și sigure de comunicație sint, acum, un domeniu al viitorului. Dintr-un anumit unghi „lumea apărea contemporanilor de la 1750 incomparabil mai întinsă și mai vastă decât astăzi (...); (atunci) omul era mult mai departe de semenii săi (decît în zilele noastre)” (p. 22.) Acest fapt după părerea lui René Rémond a determinat o serie de consecințe. *Consecințe politice*: „datorită acestei depărtări este mai dificilă constituirea de ansambluri politice durabile, mai dificil pentru guvernanți să administreze popoarele. Imperiile prea mari sint condamnate să se descompună. Continentele nu pot să dea naștere la unități politice. Grupările politice sint, natural, prea

restrînse” (p. 22). *Consecințe sociale*: „Indivizii nu ies niciodată dintr-un cerc restrîns. Ei trăiesc într-un cadru îngust: sat, parohie, o țară limitată geografic. Cei mai mulți nu au părăsit nicicînd granițele micului lor canton și ignoră restul lumii; individul este deci supus unei stricte dependențe în interiorul acestui mic grup” (p.23). *Consecințe economice*: „piețele sint limitate. Unitățile de producție sint nevoite să se mulțumească cu ele însele. Este încă o economie de subzistență, în care este vital să producă aproape întreg necesarul, căci schimburile sint încă aproape inexistente” (*ibid.*).

Fie că sintem sau nu de acord cu aceste concluzii în ansamblul lor, nu le putem contesta pertiniența și originalitatea. Este însă evident că „imperiile prea mari” nu „sint condamnate să se descompună” din cauza lipsei și rarității comunicațiilor. Mai ales că, la mijlocul secolului al XVIII-lea marile imperii coloniale ale Angliei și Franței erau abia în formare. Cu atît mai mult, cu cît de acum, în jurul anului 1750, semnele „albe” de pe harta lumii încep să scadă vertiginos, iar legăturile dintre continente devin mai sigure și mai regulate.

Al doilea capitol al primei părți este dedicat aspectelor *demografice* ale timpului. Faptul că în intervalul 1750—1976 populația lumii a crescut de la 700 milioane la 4 miliarde, îndeamnă la reflecție. Lumea a rămas aceeași și a devenit mai mică. De aproape șase ori mai mulți oameni trebuie să fie hrăniți cu alimente provenite, aproximativ, din aceleași surse sau pămînturi. Acestea sint faptele spune René Rémond iar concluziile trebuie, fie că vrem, fie că nu, să le tragem astăzi. Este un punct de vedere, ca atare supus discuției, care ni s-a părut interesant și de aceea l-am scos în evidență.

Un capitol esențial, *Organizarea socială a vechiului regim* (p. 46—74), merită toată atenția noastră. După ce ne atrage atenția că nu putem vorbi de o societate a vechiului regim, ci de *societăți* este vorba de structuri, de mentalități, idei specifice etc. , care împreună formează acel ansamblu denumit generic „Vechiul Regim”, René Rémond trece în revistă, prin aceeași optică proprie pe care am semnalat-o de la început, componentele sociale ale societății timpului. Pe parcursul mai multor pagini este analizată „societatea rurală” și, lucrul acesta trezește tot interesul, nu numai din cuprinsul hexagonului francez, ci și din restul Europei, apuseană, centrală, răsăriteană, cu precădere din Rusia.

Apare evidentă preponderanța acestei societăți rurale — în Franța, ca și în alte părți de altfel — în condițiile în care dintr-o populație, a Franței, evaluată la 26—27 milioane

¹ Dintre lucrările lui René Rémond, cităm spre exemplificare: *Histoire des Etats-Unis*, P.U.F., 1972; *La vie politique en France, I, 1789—1848, și II, 1848—1879*, Armand Colin, 1971; *La Droite en France. De la 1-re Restauration a la V-e Republique*, vol. I—II, Aubier Montaigne, 1968; *Les Etats Unis devant l'opinion française (1815—1852)*, vol. I—II, Armand Colin, 1963; *Les Catholiques, le Communisme et les Crises*, Armand Colin, 1960; *L'Anticlericalisme en France de 1815 a nos jours*, Fayard, 1976; *Le Gouvernement de Vichy et la Revolution nationale*, Armand Colin, 1972; *Leon Blum, chef de gouvernement*, Armand Colin, 1967; *Forces religieuses et Attitudes politiques en France depuis 1945*, Armand Colin, 1965; *Edouard Daladier, chef de gouvernement, 1938—1939*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1977.

locuitorii, mai bine de 20 milioane oameni trăiau și munciau în regiunile rurale (p. 49). Trebuie însă subliniat faptul că această societate rurală era extrem de diversificată, de contradictorie, minată din interior de mari inegalități. Țărâniimea franceză — imensa majoritate a populației — nu era nici ea omogenă. O bună parte, poseda pământ², dar situația pe ansamblu nu era din cele mai bune; din punct de vedere juridic, existau șerbi și țărani liberi, iar din punct de vedere economic, țăărâniimea era un fel de „vită de povară” a întregului ansamblu³.

Considerăm că în analiza societății rurale, trebuia luată în considerație situația acelei părți din nobilimea franceză care trăia și-și desfășura activitatea exclusiv în perimetrul rural. Elementul ni se pare important pentru că ar explica sentimentele de frustrare încercate de această categorie a nobilimii ca și atitudinea multor reprezentanți ai săi în desfășurările revoluționare. Același lucru despre o importantă parte a clerului francez.

Iată de ce, ni se pare că analiza acestor importante probleme este insuficient făcută de autor, mai ales ținând seama de titlul propus. Elementele aduse în discuție privitoare la situația din restul Europei sînt, în general, cunoscute și nu vom insista asupra lor. Cu mențiunea că lipsesc aprecierile asupra situației din Europa de sud-est.

René Rémond împarte ceea ce el numește „societatea urbană”, în trei componente: orașele, porturile, „burghezile” (p. 58-62). Observația că „majoritatea marilor orașe sînt porturi” (p. 60), este justă, cu referințe speciale la numărul locuitorilor și la importanța economică deosebită. Simplul fapt că, spre exemplu, în Franța mijlocului veacului al XVIII-lea, după Paris și Lyon, cele mai mari aglomerări urbane erau Marsilia, Bordeaux, Rouen sau Nantes, vine să ateste importanța orașelor porturi și a legăturilor maritime.

R. Rémond consideră în continuare, cu justețe, că „în Europa, burghezia, fie ea comercială sau de funcții, este foarte inegal dezvoltată” (p. 61) fapt care, adăugăm noi, determinat de un complex de factori socio-economico-istorici, a avut adînci urmări asupra dezvoltării ulterioare, atît de inegale, a continentului.

„În Franța situația este cu totul deosebită: există de secole o burghezie, importantă, activă, bogată, cultivată, dar care nu este deloc întreprinzătoare și statul este obligat să joace rolul întreprinzătorului. Franța are

o tradiție a inițiativei guvernamentale a cărei expresie cea mai deplină este colbertismul” (p. 62). Aici, R. Rémond se contrazice; o burghezie care nu este întreprinzătoare nu poate ajunge „importantă, activă, bogată”, chiar dacă „această burghezie nu joacă în Franța rolul pe care l-a jucat în Anglia, unde ea este la originea progresului” (*ibid.*) — altă afirmație care, în prima ei parte poate fi supusă discuției. Faptul că majoritatea „capitalurilor sînt deturnate de la comerț și industrie și sterilizate în achiziționarea de pămînturi” a constituit o adaptare la condițiile concrete, locale, asupra cărora nu vom insista, și nu altceva. Sumară ni se pare analiza burgheziei de robă, iar concluzia este în spiritul celor prezentate mai sus: „pămîntul și funcțiile, iată unde se scurge în Franța resursele burgheziei” (*ibid.*).

În continuare, René Rémond se ocupă de organizarea politică a Franței vechiului regim. Ni se pare un lucru lăudabil apelarea la o noțiune nu îndeajuns folosită de istoriograful perioadei: *ordinul* — deoseori confundat, volt sau nu, cu clasa socială, — formă specifică de organizare social-politică a timpului.

„Ordinul” sau „starea” este definit, afirmă R. Rémond printr-un „statut care comportă atît prerogative cît și obligații, unele și altele trebuind să se echilibreze” (p. 64). Dacă însă „ordinul” era o noțiune juridică, în societatea franceză a timpului clasa socială devine realitatea din ce în ce mai pregnantă. Iată de ce, sîntem de părere că o folosire mai echilibrată a acestor noțiuni fundamentale nu trebuia să scape autorului.

După ce trece în revistă vechea organizare social-politică a Franței, René Rémond afirmă, cu îndreptățire, că „această organizare a îmbătrînit; și-a pierdut rațiunea de a mai exista. Evoluția ... raporturilor sociale, economice, a alterat și rupt treptat echilibrul între drepturi și îndatoriri”; și mai departe „din confruntarea între ordinele tradiționale și nolle clase va rezulta revoluția socială din 1789” (p. 67).

Și era firesc să fie așa cînd situația prezenta anomaliile de genul celor consemnate de reputatul om de știință Antoine Lavoisier; conform calculului acestuia, în perioada premergătoare revoluției, numărul nobililor și inno-bilaților, a căror menire esențială era — precum se știe — serviciul militar, se ridica la 83.000 persoane, dintre care numai circa 18.300 erau capabile să răspundă acestei îndatoriri⁴,

² Albert Soboul, *Revoluția franceză*, București, 1962, p. 41.

³ Albert Mathiez, *Revoluția franceză*, București, 1976, p. 29.

⁴ Antoine Lavoisier, *De la richesse territoriale du royaume de France*, în vol. *Mélanges d'économie politique*, Paris, 1847, p. 595.

În condițiile în care populația Franței era cea amintită mai înainte.

S-ar fi impus, în acest context, o mai amănunțită analiză a ceea ce a fost „starea a treia”, adică covârșitoarea majoritate a națiunii⁵, în egală măsură văduvită de drepturi politice, dar extrem de neomogenă din punct de vedere economic. Iată de ce, considerăm util să apelăm în acest moment la unul din marii istorici ai Revoluției, Alexis de Tocqueville⁶ care scria: „clasă nouă (într-un sens impropriu termenului — n.n.) și invadatoare care părea că vrea să urce pe ruinele (nobilității) și-a luat numele de starea a treia... Starea a treia se compunea din clasele mijlocii dar cuprindea, de asemenea, și elemente care, în mod normal îi erau străine. Comerciantul cel mai bogat, bancherul cel mai opulent, industriașul cel mai întreprinzător, omul de litere, savantul, puteau face parte din starea a treia tot atât de bine ca micul fermier, prăvăliașul de la oraș și țăranul care cultiva pământul. Într-un cuvânt orice om care nu era preot sau nobil făcea parte din starea a treia; existau aici bogații și săraci, ignoranți și luminați... Starea a treia alcătuia ea singură un popor care exista în același timp cu ordinele privilegiate dar care putea exista fără ele, prin el însuși; își avea opiniile, prejudecățile, credințele sale, avea chiar spirit național propriu”. Acest complex angrenaj nu constituia însă o clasă socială în accepția curentă a termenului.

După ce, pe parcursul a mai multe pagini, René Rémond analizează schimbările intervenite în mentalități, apariția noilor idei politice și evoluția celor spirituale, se oprește la un moment important din preajma izbucnirii revoluției și anume: revolta nobilimii (p. 70—74). Eveniment, în general cunoscut⁷, acesta a fost determinat de încercarea regalității de a depăși greutățile și haosul financiar în care se găsea, printr-un fel de egalizare în fața impozitelor⁸, sau mai corect spus o impunere generalizată.

În concluzia interesantelor sale considerații pe marginea acestui moment, R. Rémond afirmă: „discordanța în ordinea socială, între vechile cadre moștenite din Evul Mediu și noile forțe care se simt capabile de acțiune și sînt animate de o (mare) voință de promovare (pe scara socială), este una din componentele majore ale Revoluției. Acest

aspect subliniază faptul că revoluția din 1789 este, cel puțin, atât o revoluție socială, cât o revoluție politică. La început nu s-a îndreptat împotriva monarhiei, ci împotriva inegalității, a privilegiilor, a ordinelor. Mai târziu, ea va devia și, din antinobiliară, va deveni antimonarhică, căci regalitatea nu a știut să se distanțeze la timp de ordinele privilegiate” (p. 73—74). Faptul este confirmat și de teza unui apreciat analist al istoriei politice a revoluției, A. Aulard, care scria că „în 1789, în momentul convocării statelor generale nu exista în Franța un partid republican”⁹.

În continuarea lucrării sale autorul aduce în discuție *formele politice ale „Vechiului Regim”* care, după părerea sa, nu sînt „uniforme și omogene” (p. 75). Pentru argumentarea acestei teze juste, autorul trece în revistă o multitudine de forme de organizare politică în Europa de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Conform clasificării sale, în lumea politică a timpului existau: a) „societăți feudale”, cu cea mai mare vechime dintre toate, în care sînt incluse regimurile existente în Orientul îndepărtat, în Japonia, în Europa răsăriteană și Rusia, în statele musulmane, în Sfîntul Imperiu German, în Scandinavia. În caracterizarea acestei forme de organizare, R. Rémond se oprește la amănuntul după care, „elementul care caracterizează feudalitatea (este) absența puterii centrale” (p. 78). Este, indiscutabil, o componentă fundamentală, dar nu singura. b) „republicile patriciene”, de asemenea, una din vechile forme de organizare cu rădăcini în Evul Mediu. Dacă însă în primul caz avem de a face cu o orientare spre pămînt, spre proprietatea funciară, aici avem de a face cu un spațiu total diferit: urbanitatea. O urbanitate medievală, desigur, dar o formă superioară o formă care a generat, mai tîrziu, apoi în ritm accelerat, progresul societății.

Un merit al autorului îl constituie sublinierea că „în epocă termenul de republică nu este sinonim cu democrația” (p. 85) și mai departe „puterea (în republicile patriciene) este deținută de o minoritate”. c) „monarhia absolută și administrativă”, a treia componentă a sistemului lui René Rémond, apare drept forma de conducere preponderentă la mijlocul veacului al XVIII-lea, drept „forma firească a Vechiului Regim politic” în secolul amintit. Din paginile dedicate de autor acestei probleme, (p. 89—96), răzbate destul de clar înțelegerea plină de bunăvoință, pentru

⁵ Albert Soboul, *op. cit.*, p. 26.

⁶ Alexis de Tocqueville, *Oeuvres complètes*, Tome II, *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris, 1952, p. 44.

⁷ vezi la Casimir Strylenski, *Le dix-huitième siècle*, Paris, 1909, p. 311—317.

⁸ Albert Mathiez, *op. cit.*, p. 37.

⁹ Alfred Aulard, *Histoire politique de la Révolution française. Origines et Développement de la Démocratie et de la République. 1789—1804*, III-e édition, Paris, 1905, p. 2.

această formă de organizare politică. d). „despotismul luminat” și reprezentanții săi cei mai cunoscuți, Ecaterina a II-a, Iosif al II-lea, Frederic al II-lea, se bucură din plin de atenția lui René Rémond. Dacă, fără îndoială, „despotismul luminat a suferit influența secolului” (p. 99), paralela cu anumite regimuri politice contemporane existente în diferite zone ale lumii (p. 102 și urm.), ni se pare forțată.

Ultimul din punctele analizei lui René Rémond se oprește asupra „regimului britanic”, în care include și experiența nord-americană, vădită atât de viabilă în decursul timpului. Considerațiile autorului în această privință merg, în general, pe linia binecunoscută în istoriografie (Trevelyan, Maurois etc.) așa că nu vom insista.

Un scurt, foarte scurt capitol este dedicat *relațiilor internaționale* (p. 116—122). Avem convingerea că o mai mare adâncire a acestei probleme este necesară, atât pentru o mai bună conturare a ansamblului „Vechiului Regiu”, cât și pentru mai clara explicare a situației internaționale survenite în timpul și după revoluția franceză. Relațiile internaționale și înțelegem aici, în principal, relațiile dintre statele europene, între care includem și Imperiul otoman de la mijlocul secolului al XVIII-lea erau foarte departe de optica pe care am fi tentați, în zilele noastre, să o avem asupra acestui aspect. Dreptul popoarelor, ca să nu mai vorbim de dreptul naționalităților, erau noțiuni inexistente în fața dreptului feudal, a dreptului forței, în pofida ecoului pe care l-au avut scrierile lui Hugo Grotius¹⁰, spre exemplu, încă din secolul al XVII-lea asupra conducătorilor politici din Europa. René Rémond explică și prezintă, e drept parțial, evenimentele internaționale, cum ar fi spre pildă, repetatele împărțiri ale Poloniei, drept caracteristici ale mentalității politicii internaționale a timpului. Credem că aceste evenimente, alături de numeroase altele, care au avut urmări îndelungate, chiar până în epoca cea mai recentă, merita o tratare mai amănunțită. Concluziei sale, însă, ne raliem întru totul: „revoluția va schimba totul... Sentimentul național, trezit de revoluție în Franța, apoi curind în alte țări, devine un resort pe care guvernele se sprijină dar care, uneori le copleșește, nepermițându-le să facă concesii... pe planul relațiilor internaționale, la fel ca în privința regimurilor politice, revoluția franceză va opera o adevărată mutație” (p. 122).

¹⁰ vezi Hugo Grotius, 1583—1645, în vol. *Diplomați ilustrii*, III, București, 1973, p. 7—55.

A doua parte a sintezei salc, René Rémond o consacră *Revoluției, 1789—1815*. Spațiului acordat de autor în economia lucrării ne vom conforma și noi în prezentarea noastră.

Încă de la început apar mai multe subiecte de discuție. Chiar titlul, prin extinderea revoluției până la sfârșitul campaniilor napoleoniene (1815), este susceptibil la multiple interpretări. În ceea ce ne privește, cu titlu strict personal, considerăm instaurarea *Consulatului*, drept sfârșitul practic al desfășurării revoluționare.

Introducerea analizei propriu-zise a revoluției, René Rémond o realizează aducând în dezbatere un nou mod de a privi evenimentele: *revoluție franceză sau revoluție atlantică* (p. 126—131). Numai aparent acest titlu poate să ne șocheze, căci relevanța demonstrației autorului este demnă de toată atenția. „Evenimentele din 1789 se înscriu într-o mișcare mai largă (...) examinând cronologic agitațiile revoluționare și au fost mai multe — descoperim între ele paralelisme și chiar sincronisme. Revoluția se găsește astfel încadrată de numeroase mișcări, înainte, în timpul și după ea” (p. 126). Paralelismul, nu similitudinea, pus în evidență de autor între revoluția americană și cea franceză, apare convingător. „Caracterul său revoluționar (al revoluției americane n.n.) s-a accentuat an de an pe parcursul războiului” așa cum mai întotdeauna se întâmplă în cursul unei crize, elementele extremiste au luat-o înainte celor moderate. Fenomenul se va repeta odată cu revoluția franceză, prin debordarea progresivă a elementelor mai conciliante de către cele mai avansate” (*ibid.*). Evident că paralelismul celor două revoluții nu se oprește aici. Când Edmund Burke, teoreticianul contrarevoluției, scria, referindu-se la evenimentele din 1789 că „asistăm la o revoluție în doctrină și în teoria dogmatică”¹¹

concluzie justă în mare măsură, —, același lucru se putea spune și despre revoluția de peste ocean între 1776 și 1783.

Pe de altă parte, spațiul temporal al revoluției franceze a cunoscut o multitudine de desfășurări revoluționare, în Irlanda, în Provinciile Unite, în Țările de Jos — numele din epocă, al Belgiei de astăzi, la Geneva etc.: „paralel cu revoluția însăși, alte mișcări revoluționare se vor dezvolta prin contagiune sau prin influența sa, ori prin intervenția sa armată. Este rațiunea valului revoluționar din țările renane, din Italia, și înmulțirea republicilor surori. Dincolo de teritoriile ocupate de armatele revoluționare în toată Europa solidaritatea se încheagă, se leagă simpatii revoluționare și găsim iacobini în Anglia,

¹¹ *Œuvres posthumes de Burke sur la Révolution française*, Londres, 1799, p. 42.

în Ungaria, în Austria. În sfârșit, această agitație se prelungește după revoluție, fenomen cărui i se poate atașa mișcarea pentru independență a colonilor spaniole și portugheze din America de sud între 1807 și 1825, valul de conspirații militare care izbucnește în 1820 și afectează Franța, Spania, Napoli, Torino, agitația studențească și universitară din Germania" (p. 128).

Cu îndreptățire se poate vorbi despre o „eră a revoluțiilor” între 1780 și mijlocul secolului al XIX-lea. Privind din perspectiva istoriei, ne apare justificată aserțiunea, după care universalitatea mișcării a determinat ca „perioada 1780—1850 să fie de o excepțională agitație. Ea subliniază neadaptarea structurilor, a instituțiilor, discordanța dintre vechiul regim și noile aspirații. Ea sugerează că întreg vechiul regim era în criză iar cauzele revoluției trebuiesc căutate (și) altundeva decît în Franța” (p. 129—130).

Am insistat mai de mult asupra acestei probleme căci ea rezultă dintr-o optică mai nouă de interpretare în istoriografia occidentală, europeană și americană. Punerea în circulație a unor teze noi, discutarea nu poate decît să servească, credem noi, la îmbogățirea cunoașterii noastre.

Depășind perioada revoluției propriu-zise, pentru a nu repeta date și fapte bine cunoscute, de altfel René Rémond le amintește mai mult prin rîcoșeu, ne vom opri asupra

operei revoluției (p. 166—215). Este dificil în câteva cuvinte să evaluăm corect consecințele revoluției franceze pentru întreaga istorie a omenirii căci, indiscutabil, marea evenimente care a debutat la 1789 aparține istoriei universale. Este ceea ce subliniază și René Rémond prin întreaga sa lucrare: universalitatea revoluției franceze.

În primul rînd trebuie subliniat că *nimic* nu mai era identic cu situația de dinainte de 1789. Statul, politica, organizarea administrativă, religia, ordinea socială, societatea în ansamblu, războiul, chiar relațiile internaționale — în pofida Sfintei Alianțe —, totul suferise influențe, era schimbat.

Uriașa operă a revoluției a impulsivat progresul accelerat al omenirii, a modificat raporturile politico sociale într-o mare parte a Europei și în afara ei. Ideile revoluției, în frunte cu deviza „Libertate, Egalitate, Fraternitate”, și-au dovedit perenitatea, stimulînd lupta oprimaților, a popoarelor subjugate pentru libertate și progres social.

În concluzia recenziei noastre, subliniem, cu observațiile amintite la timpul potrivit, deplina utilitate a lucrării lui René Rémond. Originalitatea modului de abordare al subiectului, deplina stăpînire a faptelor istorice în desfășurarea lor, stilul deosebit de atrăgător, conferă lucrării valențe incontestabile.

Adrian Stănescu

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, vol. I, Edit. Kriterion, București, 1979, 458 p. + il.

Acest prim volum al *Istoriei germanilor de pe teritoriul României*, scris de un colectiv de 16 istorici, sub redacția lui Carol Göllner, este un eveniment editorial ce poartă o dublă semnificație științifică. În primul rând aceasta reprezintă prima tentativă — reușită după opinia noastră — de a alcătui o lucrare de sinteză privitoare la istoria tuturor grupurilor etnice de origine germană din România. În al doilea rând lucrarea aceasta reprezintă o nouă încercare, după mai multe decenii, de realizare a unei istorii a sașilor transilvăni, dintr-o perspectivă istoriografică nouă. De la Georg Daniel și Friedrich Leutsch, a căror istorie a sașilor a cunoscut numeroase ediții și care a influențat puternic gândirea unor generații întregi de istorici sași, nu s-a mai încercat scrierea unei sinteze de istorie a sașilor. Lucrarea de față își ia sarcina grea de a umple acest gol resimțit de istoriografie. În privința celorlalte grupuri germanice din România, se poate afirma că aceasta este prima lucrare care urmărește să prezinte global istoria acestora.

Primul volum al *Istoriei germanilor de pe teritoriul României* se ocupă de istoria germanilor de la începutul colonizării primilor sași în Transilvania (sec. al XII-lea) până în pragul anului 1848.

Autorii volumului au depus un stăruitor efort pentru a trata istoria diferitelor grupuri germane care au locuit și mai locuiesc pe pământul românesc într-un mod unitar, observându-se strinsele legături între germanii din România și celelalte neamuri cu care au conviețuit. A evita o prezentare izolată a istoriei grupurilor germane, așa cum o făcuse cîndva istoria lui Teutsch, atrăgîndu-și repetate critici, cit și a încadra istoria acestora organic în istoria patriei comune sînt două obiective majore pe care le urmărește primul volum al *Istoriei germanilor* Lucrarea de față caută să pună în evidență cit mai convingător influențele reciproce, ca rezultat al unei conviețuirii de mai multe secole între germani și

alte naționalități. În același spirit sînt susținute și numeroasele și solidele legături economice, culturale și politice între cele trei țări românești medievale, la care o contribuție substanțială și-au adus și sașii transilvăni ca negustori, meșteșugari, oameni de cultură etc.

Lucrarea se impune atît prin noutatea tratării istoriei germanilor din România, cit și prin aceea, că se resimțea acut în istoriografia românească contemporană lipsa unei istorii a germanilor, constituind o valoroasă contribuție științifică. Lucrarea este echilibrat construită și bine organizată în capitole nu prea mari, cu numeroase subcapitole, care permit cititorului să se orienteze ușor. Volumul este bogat în informații, fără a prezenta însă pericolul unei lecturi plictisitoare.

Partea cea mai însemnată în lucrare este rezervată tratării istoriei sașilor, justificat lucru prin prezența îndelungată a lor în Transilvania, cit și rolul considerabil deținut de aceștia în viața economică, socială, politică și culturală în evul mediu.

Primul volum al *Istoriei germanilor* . . . se ocupă de problemele istoriei politice, sociale, economice și culturale, fiecare aspect avîndu-și ponderea specifică într-un ansamblu relativ bine echilibrat. Lucrarea se deschide cu un capitol consacrat prezentării pe scurt, dar instructiv, a istoriei vechi a Transilvaniei și pînă în timpul colonizării sașilor în Transilvania, valorificîndu-se cele mai recente rezultate ale cercetărilor arheologice.

Capitolul următor se ocupă de fenomenul colonizării sașilor, văzut prin prisma mai cuprinzătoare a procesului de colonizare din estul Europei în general, în sec. al XII-lea și al XIII-lea, precum și de locurile de baștină ale coloniștilor sași, în lumina dialectelor vorbite de ei („Sprachforschung”) și a cercetărilor arheologice.

Marea invazie mongolă din 1241/42 a decimat numărul coloniștilor sași, multe așezări au fost complet distruse, fiind necesară o nouă colonizare a lor, acolo unde a fost posibil.

În continuare se caută o explicație a numelui german al Transilvaniei („Siebenbürgen”) și se face o analiză a dialectului săsesc.

Un capitol separat se ocupă de istoria sașilor în sec. al XIII-lea și al XIV-lea, prezentându-se privilegiile medievale ale sașilor primite de la regalitatea maghiară, dintre care cel mai însemnat a fost cel primit de la regele Andrei al II-lea în anul 1224, precum și constituțiile, organizarea administrativă, viața economică (agricultura, comerț, meșteșuguri), viața socială (nobilime, organizare bisericească, orașe) și viața politică.

Conținutul capitolului ce urmează tratează economia, orinduirea socială și administrația între anii 1382 și 1600, timp în care ia naștere și Universitatea națională săsească („Nationsuniversität 1486), ca urmare a dispariției nobilimii săsești din viața social-politică și economică. Urmează apoi prezentarea pentru aceeași perioadă de timp a conflictelor sociale: luptele împotriva nobilimii, răscoalele țărănești, conflictele dintre orașe și sate, lupta împotriva regelui Matei Corvin.

Un capitol este dedicat luptelor de apărare împotriva turcilor, de la primele invazii ale turcilor și pînă la bătălia de la Mohács (1526). De asemenea, nu sînt omise nici luptele dintre Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg și poziția sașilor.

Reformei în Transilvania i se rezervă un spațiu adecvat în această lucrare, remarcîndu-se rolul însemnat avut de Johannes Honterus.

Cultura sașilor formează obiectul unei alte părți din lucrare. Sînt descrise pe rînd începuturile literare ale sașilor, umanismul al cărui cel mai de seamă reprezentant a fost același Honterus, tipografia, școlile, bibliotecile, arhivele și muzica.

Așezările și construcțiile sașilor sînt descrise și analizate în continuare, prezentîndu-se diversele influențe și stiluri. Invaziile repetate ale inamicilor au determinat pe sași să-și clădească numeroase construcții de apărare — castele și mai ales biserici fortificate — ce au avut un rol determinant în viața comunității săsești și care și-au pus pecetea specifică asupra peisajului Transilvaniei pînă în zilele noastre. Alte cîteva pagini sînt rezervate descrierii artelor plastice — pictura, sculptura și meșteșugurile artistice.

Un alt mare capitol tratează istoria sașilor între anii 1601—1683, în timpul lui Giorgio Basta, Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakóczy I și II și Mihai Apafi I.

Perioada 1683—1711, cînd Transilvania trece în stăpînirea Casei de Austria, este prezentată separat, urmată de descrierea situației grele a sașilor în primele decenii de sub stăpînirea habsburgică.

Următoarele două capitole înfățișează perioada absolutismului luminat și perioada dintre anii 1790 și 1847.

În prezentarea istoriei sașilor se poate observa o împărțire în două mari perioade. Prima perioadă merge de la colonizarea sașilor pînă la sfîrșitul sec. al XVII-lea, iar a doua începe de la 1600 și merge pînă la 1848. Aceasta împărțire este întru cîtva justificată de autori la începutul capitolului tratînd perioada de la 1601 pînă la 1683, cînd se afirmă că secolul al XVII-lea marchează începutul unei perioade de decădere în istoria sașilor sub toate aspectele economic, politic, social, cultural în ciuda unei impresionante voințe de a rezista constructiv, cauzele acestei decăderi lente sînt considerate de autori a fi atît de ordin intern cît și extern.

Cu sec. al XVIII-lea începe și tratarea istoriei germanilor din Banat. Într-un prim capitol care cuprinde perioada de timp între anii 1718—1778 sînt tratate premisele colonizării Banatului, precum și cele două perioade de colonizare sub Carol al VI-lea și Maria Tereza. În capitolul următor este prezentată istoria germanilor din Banat sub administrația ungurească pînă la 1848, după reforma administrativă care încorporase Banatul la Ungaria.

Un scurt capitol este consacrat tratării istoriei celorlalte grupuri germanice din România, șvabil din Satu Mare („Sathmarschwaben”), germanii din Maramureș (așa zisii „Zipser”) și germanii din Bucovina.

Cultura sașilor (de la începutul sec. al XVII-lea pînă la anul 1848) și a șvabilor bănățeni (sec. al XVIII-lea pînă la anul 1818) formează obiectul a două capitole, urînd de un alt capitol ce studiază în comun arhitectura sașilor și șvabilor. Ultimul capitol prezintă artele plastice.

Voluntul cuprinde de asemenea: lista de abrevieri, lista bibliografică, indicele de persoane, indicele de localități și lista ilustrațiilor.

Istoria germanilor ... reprezintă o remarcabilă realizare științifică a istoriografiei românești, impunîndu-se prin concizunea prezentării și prin rigoarea structurii materialului destul de abundent. Acestea justifică așteptarea cu interes a celui de al doilea volum al lucrării, referitor la perioada 1848 actualitate, și reclamă o traducere și în limba română a acestei cărți folositoare.

Agneta Kreisler

DIMITRIE IONESCU, *Istoria orașului Buzău*, Edit. Litera, București, 1979, 243 p.

Una dintre necesitățile stringente ale istoriografiei române actuale o reprezintă redactarea unor monografii de istorie locală,

menite printre altele să adincească cunoașterea unor împrejurări particulare în care s-a desfășurat devenirea noastră istorică și totodată, să furnizeze noi elemente capabile să defluească mai adecvat fenomenele generale ale dezvoltării societății românești. Este ceea ce a înțeles de mai mulți ani profesorul Dimitrie Ionescu, care atît ca dascăl, dar mai ales ca cercetător și-a dedicat o bună parte a vieții cercetării diferitelor aspecte ale istoriei orașului Buzău, interesat cu precădere de evoluția acestei localități în epoca medie și modernă. Drept consecință, el publică un număr de articole și studii despre orașul Buzău și lată-l, în fine, astăzi cu o veritabilă monografie despre aceeași localitate.

Cartea la care ne referim îmbină în chip fericit spiritul de sinteză și de analiză, autorul reușind într-un spațiu relativ restrîns să reconstituie istoria orașului Buzău din cele mai vechi timpuri, de la primele atestări arheologice deci, pînă în zilele noastre, cînd toate orașele patriei au intrat într-o nouă etapă de dezvoltare sub toate raporturile, dar mai ales sub acela edilitar și urbanistic, domeniu în care cele mai multe așezări urbane înregistrau grave dificultăți. După descrierea cadrului fizic al orașului amintit, Dimitrie Ionescu pune în valoare o serie de mărturi arheologice din zonă, ocupîndu-se apoi de epocile geto-dacă și daco-romană și de începuturile propriu-zise ale orașului. Sub acest unghi de vedere, este demnă de reținut constatarea că „orașul Buzău însumează o existență certă de peste o mie de ani” (p. 31).

Un loc important în cuprinsul acestei monografii îl constituie analizele și considerațiile referitoare la ipostazele societății medievale în zona orașului Buzău. Punîndu-se accentul pe aspectele economice, sînt prezente în acest context meșteșugurile și meșteșugarii orașului, producția de mărfuri destinată pieței interne și externe, precum și structura demografică pe categorii de ocupații, în rîndul cărora-cum rezultă din carte-un rol important îl aveau cele agricole. Demnă de subliniat este una din concluziile autorului cu privire la structura economică a orașului în decursul întregii epoci medievale, anume că o particularitate a dezvoltării acesteia o reprezintă cele trei forme de producție: „agricolă, meșteșugărească și comercială care nu s-au succedat, ci s-au împletit, cele din urmă revenîndu-i în anumite perioade, o pondere deosebită” (p. 60). Este o caracteristică demnă de reținut pentru dezvoltarea orașelor medievale românești, cu atît mai mult cu cît unii autori absolutizează în chip nejustificat îndeosebi latura meșteșugărească în cadrul evoluției celor mai multe așezări urbane.

De un mare interes sînt aprecierile autorului cu privire la legăturile economice ale

Buzăului atît în restul localităților Țării Românești, dar mai ales cu Transilvania, cu Brașovul, și alte localități limitrofe. Sub acest unghi de vedere, cartea furnizează o bogată informație privitoare la ponderea economică a unor asemenea relații de schimb, precum și la rolul jucat în cadrul acestui proces de unele case comerciale, dar mai ales negustori brașoveni întîlniți în numeroase documente în legături aproape permanente cu locuitorii Țării Românești în general și cu acela din Buzău, în special.

Legăturile cu Transilvania, dar mai ales cu interiorul Țării Românești au condus — cum precizează autorul — la dezvoltarea căilor de comunicații, integrîndu-se prin aceasta în circuitul economiei românești nu numai Buzăul, ci întreaga regiune, cu precădere în perioada de descompunere a feudalismului și de ascensiune a relațiilor de producție capitaliste. Drept urmare, spre finele secolului al XVIII-lea, orașul Buzău era inclus în serviciul de poștă organizat de domnitorul Țării Românești. Este și acesta un indiciu al importanței orașului care prin acest mijloc se află în legături mai rapide și mai directe îndeosebi cu capitala țării.

Urmărind evoluția teritorială și urbanistică a Buzăului în decursul epocii medievale, Dimitrie Ionescu efectuează numeroase evaluări cu privire la dezvoltarea propriu-zisă a orașului. Reținem cu precădere constatarea că tirgul a intrat definitiv pe calea urbanizării în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, prin amenajarea unei piețe mai mari și a rețelei stradale. Stabilind nucleul primitiv al orașului, autorul punctează, apoi, etapele succesive ale amplificării lui în jurul acestui centru, menționînd că în secolele al XIV-lea și al XV-lea extensiunea se efectua pe calea defrișării pădurii. În secolul următor — conform mărturiilor documentare cuprinse în carte — orașul Buzău a crescut „prin danii, cumpărări și silnicii” (p. 93). Spre finele secolului al XVII-lea — cum se subliniază de autor — se ridică în oraș locuințele unor oameni îmbogățiți mai ales din comerț și meșteșuguri. E de observat, totuși, că cele mai multe locuințe erau clădite conform gustului proprietarilor lor, iar nu după un plan de sistematizare riguros întocmit. Din aceste motive, la Buzău, ca dealtfel în numeroase alte orașe românești în același rîstimp, se întînesc locuințe impunătoare, dar împrăstiate fără nici o regulă pe suprafețe întinse. Tot în acest context edilitar urbanistic, remarcăm sublinierile autorului cu privire la proprietari de case din Buzău, contribuția acestora la înflorirea orașului.

Interes deosebit pentru istoria locală și generală a orașelor românești prezintă analizele profesorului Dimitrie Ionescu cu privire la administrația Buzăului. În acest cadru,

sint de reținut observațiile cu privire la conducerea orașului, dar mai ales la dregătorii locali care exercitau diferite funcții atât în numele obștei locuitorilor cit și în numele domniei.

Cultura medievală, unul din elementele esențiale ale devenirii noastre istorice, dezvoltată mai ales în orașele țării chiar și în timpurile cele mai dificile, constituie un obiect de atenție și în cadrul acestei monografii. Sub acest raport, autorul face observații demne de tot interesul cu privire la arhitectura locală, nu numai a locuințelor și lăcașurilor de cult, ci și a unor edificii cu rol productiv subliniind măsura în care asemenea elemente aparțin sferei culturale. Remarcăm, de asemenea, concluziile autorului în legătură cu împrejurările în care s-a împus în această zonă învățătura de carte, rolul jucat de unele biserici și mănăstiri în transmiterea unor cunoștințe de scris-citit îndeosebi pentru acei membri ai societății buzoene integrați în activitatea meșteșugărească, dar cu precădere în aceea de schimb. O serie de dovezi prezentate în vederea ilustrării acestui fenomen cultural sînt sugestive în a demonstra că, concomitent cu accelerarea evoluției societății spre capitalism, societatea buzoeană se dovedea tot mai sensibilă față de asemenea necesități culturale, folosind din plin tradițiile culturii populare și integrindu-se în curentul național din țară.

Buzăul modern, remarcat cronologic îndeosebi după tratatul de la Adrianopole, din 1829, constituie pentru autor o preocupare majoră. În acest sens, el remarcă ascensiunea viguroasă sub raportul dezvoltării economice și sociale a întregii Țări Românești, rolul deosebit al economiei de schimb, al producției meșteșugărești și al comerțului cerealiilor cu piața externă, după abolirea monopolului otoman și legarea Principatelor române de piața capitalistă occidentală. Ca în multe orașe ale țării, și la Buzău are loc, printre altele, o sporire a populației și, concomitent, a locuitorilor integrați în activități cu caracter industrial și comercial. Pe planul administrației, Buzăul are în frunte în acel moment un Sfat orașenesc, cu atribuții multiple. Privind viața culturală, se constată că orașul Buzău, la 18 aprilie 1832, era printre puținele capitale de județ care dispunea de o școală națională, instituție de stat.

Orașul Buzău în timpul revoluției pașoptiste apare — în cartea autorului — integrat în contextul fenomenului general, dar cu accent special asupra unor desfășurări locale. Unele de interes sînt constatările lui Dimitrie Ionescu cu privire la o serie de aspecte locale ale revoluției: împrejurările izbucnirii acestora, forțele sociale participante, rolul unor personalități locale și corelația dintre acestea și fruntașii revoluției, masa populară din

oraș și împrejurimi și modalitatea de desfășurare a evenimentelor revoluționare, emigranții și polonezii Buzăul în timpul revoluției. Considerăm, totuși, că problemele enumerate sînt mai mult enunțate decît demonstrate, spațiul acordat unui asemenea fenomen fiind mult prea restrins în raport cu importanța lui capitală pe planul luptei pentru renașterea națională a poporului român. Tot aici puteau să-și găsească măcar enunțarea unele aspecte ale problemei agrare, legată neîndoielnic nu numai de lumea satelor, dar și de reședințele județene înseși, inclusiv de aceea a Buzăului.

Unirea din 1859 și Independența din 1877, din perspectiva orașului Buzău, sînt de asemenea reflectate prin determinările lor esențiale. Contribuția autorului este remarcabilă mai ales prin punerea în lumină a unor personalități locale în lupta pentru înfăptuirea celor mai mari aspirații de unitate și independență națională a poporului român. În acest context, înțelegem mai bine că mișcarea națională care antrena masele populare se bazea pe o seamă de individualități locale, în organizarea diferitelor manifestări legate de cele două momente epocale.

Cucerindu-și independența statală, România se lansa mai rapid pe calea progresului social-economic și politic, antrenînd în această mișcare toate regiunile țării, dar mai ales orașele, inclusiv Buzăul, cum se desprinde din această monografie. Înțelegem, astfel, împrejurările în care se dezvoltă economia industrială și creșterea relativ rapidă a proletariatului în orașul Buzău, precum și lupta acestuia pentru organizare și emancipare. Dezvoltarea urbanistică și edilitară în noile condiții ale României independente, concretizarea unor proiecte de sistematizare și modernizarea efectivă a orașului tocmai în răstimpul cuprins între Independență și intrarea țării în primul război mondial sînt probleme bine tratate de autor, ca dealtfel și acelea legate de activitatea culturală, de sporirea contribuției acesteia în cadrul societății buzoene. Sub acest raport, în carte este prezentată activitatea unor instituții culturale și de învățămînt care au avut o contribuție decisivă la ridicarea spirituală a locuitorilor zonei menționate și, totodată, la creșterea patrimoniului cultural național.

Anii războiului pentru unitatea națională, dar mai ales perioada dintre cele două războaie mondiale constituie tot atitea probleme tratate de autor, unele doar enunțate, în timp ce altele, în funcție de importanță, dar și de spațiul restrîns avut la dispoziție, mai amplu reflectate. Din toate constatările autorului rezultă o dezvoltare ascendentă a societății buzoene, în pas cu dezvoltarea și evoluția națională a poporului român în ansamblu, frînată un

moment în timpul participării țării la cel de-al doilea război mondial.

Cartea se încheie cu un capitol succint dar dens și complet, referitor la dezvoltarea Buzăului în anii construcției socialiste. Din datele și faptele din această parte a lucrării, comparate cu acelea referitoare la alte etape ale istoriei orașului, se desprinde concluzia că în ultimele decenii s-a înregistrat aici un salt uriaș sub toate aspectele, dar cu precădere sub acela al dezvoltării edilțiar-urbanistice, al transformării acestei așezări într-un centru industrial și comercial modern, cu o activitate culturală legată de necesitățile unei societăți în plină înflorire și afirmare a personalității umane.

În lumina aprecierilor și considerentelor menționate, socotim că profesorul Dimitrie Ionescu a realizat o monografie a orașului Buzău dintre cele mai reușite. Este, de fapt, prima cercetare completă, scrisă după criteriul științifice, bine încheagată și echilibrată sub raportul arhitectonic și judecăților de valoare. Desigur că, unele aspecte ale epocii moderne și contemporane mai ales se pot preta la o

tratate pe spații mai ample, dar având în vedere condițiile tipografice de care a dispus autorul, nu i se poate face un reproș din această. Socotim însă că, având în vedere specialitatea autorului mai ales de medievist, el s-a simțit atras mai ales de epoca medievală, vastă ca întindere cronologică, dar în general săracă în transformări radicale de genul celorla din epoca modernă și contemporană, cînd orașele românești deabia acum intrau pe făgașul hotărît al maturității și modernizării, proces paralel cu acela de emancipare de suzeranitatea turcească și protectoratul țarist. Privită însă sub toate aspectele, cartea profesorului Dimitrie Ionescu încununează o activitate deosebită, punînd în lumină istoria unui oraș și a unei societăți pe care o putem urmări de la începuturile sale preistorice pînă în zilele noastre. A realiza o asemenea lucrare, este o întreprindere dintre cele mai dificile. Din aceste motive, credem că profesorului Dimitrie Ionescu i se cuvin mulțumirile nu numai ale buzoenilor, ci și ale tuturor iubitorilor de carte bună de istorie.

Apostol Stan

ISTORIA UNIVERSALĂ

DUŠAN KOVÁČ, *Od Dvojspolku k politike anšlusu (Nemecký imperiazmus a Rakúsko do r. 1922)*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979, 302 p.

Lucrarea la care ne referim prezintă interes atît pentru istoricul român, cit și pentru toți cei dornici de a-și lărgi sfera informațiilor privitoare la realitățile politice, diplomatice și chiar economice caracteristice Europei centrale, și sud-estice în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului nostru. Urmărind evoluția raporturilor germano-austriece, între 1871 și 1922, Dušan Kováč nu și-a limitat aria prospecțiilor sale la spațiul geografic al celor două țări, atît timp cit problematica abordată reclama o explorare amplă, extinsă asupra unei mari părți a Europei. Propunîndu-și a descifra premisele, mobilul și mijloacele concrete prin care Imperiul german a încercat să-și subordoneze monarhia habsburgică, în vederea anexării Austriei, autorul a înțeles să investigheze multitudinea implicațiilor pe care le incumbă o asemenea întreprindere, cunoscut fiind faptul că o confruntare atît de complexă, între Berlin și Viena, nu putea rămîne fără repercusiuni și asupra celorlalte state sau națiuni europene. Deși România nu intră decît tangențial în spațiul la care se

referă această carte, oricine va înțelege că tema abordată de Dušan Kováč privește și istoria românilor. Dealtfel, în citeva rînduri, autorul amintește de România sau de românii care se vedeau obligați să suporte rigorile stăpînirii monarhiei austro-ungare, fără a stăruî însă asupra acestui fapt istoric. Desigur, oricine se va apleca asupra demersului întreprins de Dušan Kováč va descoperi și alte informații sau puncte de vedere care să intereseze și istoria României. Dar, cartea în discuție nu trebuie judecată din această perspectivă. După ce, într-o primă formă, ea s-a constituit într-o valoroasă teză de doctorat, de această dată ni se prezintă ca o monografie, ce impresionează nu numai prin desăvîșitele condiții grafice în care a apărut, cit, mai ales, prin bogăția informațională și judecățile de valoare exalate.

După o succintă introducere, în care își expune intențiile, făcînd în același timp un istoric al problemei și o scurtă prezentare bibliografică, autorul și-a conceput incursiunea sa istoriografică în conformitate cu următorul plan: I. *Monarhia habsburgică în umbra Imperiului german (1871—1914)*; II. *Problema alianțelor de război (1914—1918)*; III. *Krach-ul Mitteleuropei germane și noua variantă a imperialismului german de a stăpîni centrul Europei (1918—1919)*; IV. *Lupta*

pentru Austria în anii 1919—1922. De la Saint-Germain la protocolul de la Geneva. Celor patru capitole li se adaugă o încheiere, un rezumat (în limbile rusă și germană), o cuprinzătoare bibliografie și un indice de nume. Așadar, autorul are în vedere o perioadă de o jumătate de secol, caracterizată, așa cum se știe, de evenimente și fenomene istorice, care vor determina o restructurare a hărții Europei, la sfârșitul primului război mondial, acceptată sau controversată în anii care au urmat. Întrucât cadrul în care sînt urmărite raporturile germano-austriece este atât de complex, deconcertant chiar, Dušan Kováč s-a văzut obligat să aibă în vedere, în investigațiile sale, un evantai larg de probleme, întrucît, procedînd altfel, ar fi lăsat multe întrebări fără răspuns, iar concluziile finale, în loc să elucideze chestiunea ar fi ocolit, în multe cazuri, adevărul istoric.

Plecînd de la faptul că odată cu constituirea unui Imperiu unic german, tendințele expansioniste ale acestuia s-au accentuat, lînd, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, forme concrete de manifestare, autorul a urînit, încă de la început, direcțiile spre care erau orientate calculele diplomatice ale celor care puseseră bazele unui viitor sistem de dominație. Încă din momentul în care Bismarck prefigurase perspectivele expansioniste ale Germaniei, înglobarea Austro-Ungariei în sfera dominației sale constituia un punct programatic al unei acțiuni ce viza Europa centrală, Balcanii și, în continuare, Orientul Apropiat. Evoluția realităților europene survenite la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a influențat, așa cum observă Dušan Kováč, desfășurarea întocmai a planurilor politice germane. Izbucnirea primului război mondial și mutațiile intervenite în cadrul noilor relații diplomatice europene au modificat, bineînțeles, atît cadrul cît și conținutul raporturilor dintre Germania și Austro-Ungaria. Un capitol al lucrării se ocupă, așa cum era și de așteptat, de perioada războiului, urmărind evoluția relațiilor germano-austro-ungare în prima parte a acestuia, adîncirea contradicțiilor dintre cele două aliate, în cel de al treilea an al confruntărilor militare, contradicții care amenințau să ia o turnură neașteptată în perioada tratativilor de pace de la Brest-Litovsk și, apoi, ca urmare, a așa-zisei afaceri Sixte de Bourbon. Negocierile de la Salzburg, din vara anului 1918, nu au clarificat „apropierea” principalelor puteri centraliste, cu atît mai mult cu atît frontul pe care lupta Austro-Ungaria, cît și cel susținut de Germania incepușeră a se destrăma. Dar, nici în aceste circumstanțe, conchide Dušan Kováč, Germania nu a renunțat la planurile sale expansioniste. Numai că, în noile împrejurări, extinderea

imperialismului german în Europa centrală împunea alipirea Austriei. Așadar, de această dată, problema *anschluss*-ului se pune puțin altfel. Pentru Germania, alipirea Austriei constituie, măcar în parte, o compensație a pierderilor suportate în anii războiului. Apoi, această alipire putea servi Germaniei ca punct de sprijin al tratativilor ce urmau a fi purtate odată cu încheierea confruntărilor militare. În cazul în care chestiunea *anschluss*-ului rămînea suspendată, totul se complica. Oficialitățile germane erau conștiente de faptul că Austria, lăsată să decidă, nu ar fi acceptat anexarea. Dar, în toamna anului 1918, în condițiile înfrîngerii taberei centraliste și a crizei suportate de țările ce o alcătuiau, perspectiva apariției pe harta Europei a unui stat austriac independent apărea tuturor ca ireală, lasînd astfel să se creadă încă în varianta *anschluss* ului. În analiza sa, autorul are în vedere, bineînțeles, faptul că dîncolo de aceste calcule diplomatice, în Austria starea de spirit antianexionistă devenise o realitate de care trebuie să se țină seama. Datele problemei s-au modificat din nou în momentul în care forniul diplomatic intrunlit la Versailles a respins, *de plano*, *anschluss* ul preconizat de Germania, care, deși înfrîntă, nu accepta renunțarea la anexarea Austriei. Însă, nici semnarea tratativilor de pace nu a pus capăt unei confruntări ce dura de atita vreme. Germania nu a renunțat la gîndul de a anexa Austria. Într-o altă forniă, adaptată noilor împrejurări, lupta pentru alipirea Austriei continua. Speranțele cercurilor diplomatice berlineze erau întreținute, subliniază autorul, dîncolo de monomania expansionistă germană, de înșeși prevederile actului semnat la Saint-Germain. Arbitrii areopagului parizian garantau independența și propășirea economică a Austriei, impunîndu i însă o serie de obligații, ce deurgeau din prevederile reparațiilor de război, care compromiteau refacerea sa generală. Apoi, în cursul tratativilor de pace, *anschluss*-ul nu a fost interzis în mod ferm și definitiv. Excluzîndu-se Germania din rîndul celor ce purtau tratative pe această temă, problema nu fusese soluționată. Responsabilitatea asupra acestei chestiuni a fost transferată, dealtfel, Societății Națiunilor, fapt care demonștră că nici la Versailles și nici la Saint-Germain nu fuseseră elucidate toate semnele de întrebare ridicate în fața Conferinței de pace.

Anschluss-ul rămînea, prin urmare, o problemă. Această stare de fapt era favorizată de o multitudine de factori, obiectivi, dar mai ales subiectivi. Cum putea Austria, se întrebă cu îndreptățire autorul, să eludeze o stare de spirit întreținută la Berlin și îmbrățișată de unele cercuri politice vieneze, cînd

se vedea confruntată cu realitățile unei situații interne de-a dreptul inextricabilă? Consecințele crizei economice începeau să devină tot mai clare. Profitând de noua conjunctură, Germania a revenit la vechile-i încercări de pătrundere în Austria, urmărind, bineînțeles, alipirea acestora. Hotărârile oficialităților berlineze erau încurajate, însă, și de unele cercuri politice austriece, din rindul cărora se remarcă, mai ales, elementele nemulțumite de modul în care se încheiaseră tratatele de pace. Complicațiile s-au agravat, observă Dušan Kováč, în momentul în care, datorită greutăților economice, au început să se afirme unele tendințe disidențiale, care preconizau ruperea de Viena, constituirea unor regiuni federative separate, ce urinau a se alipi Elveției sau Bavariei. Astfel, realitățile austriece, cu toate implicațiile lor, se constituiau, de această dată, într-o problemă general-europeană, adăugându-se altora și amenințând echilibrul atât de fragil instaurat pe continent de sistemul tratatelor de pace semnate în 1919-1920. În aceste împrejurări, fostele puteri antantiste nu mai puteau rămâne impasibile, ignorând un semnal de alarmă, ce ascundea de fapt un pericol iminent. Cei care se credeau încă dirijorii Europei au înțeles că în cazul în care ar fi întârziat să-și exercite prerogativele, Austria se putea substitui oricând într-un arbitru al evoluției politice a Europei centrale. Pentru moment, soluția menținerii *status quo* ului european era oferită de rezolvarea problemei austriece. Protocolul de la Geneva, prin prevederile sale, a făcut ca planurile de alipire a Austriei, avansate cu consecvență de Germania, să eșueze. Independența și suveranitatea Austriei fuseseră salvate. Dar, pentru cât timp? Încheindu-și demersul cu această întrebare, pe care o formulase și la început, Dušan Kováč se vede pus în situația de a depăși limita temporală indicată în titlu, amintind, nu o dată, de 1938, an în care *anschluss* ul a devenit o realitate. Însă, 1922 reprezintă un moment distinct în evoluția a ceea ce înțelegea întreaga Europă atunci când rostea un simplu cuvânt: *anschluss*.

Încercând să prezentăm principalele direcții ale unei dezbateri atât de complexe, nu ne-am propus să rezumăm cartea în discuție. Referirile noastre au avut în vedere evoluția de ansamblu a complicatelor probleme ce au făcut obiectul *anschluss*-ului. Dosarul acestui caz este mult mai voluminos. Dušan Kováč nu a intenționat decât să-l readucă în actualitate, să ordoneze și să elucideze o parte a acestuia și nu cea mai lipsită de însemnătate. Dimpotrivă, credem că mișlunea celui ce-și va înscrie numele, alături de cel al lui Dušan Kováč, ca „judecător” al *anschluss*-ului, va fi mult mai ușoară. Acceptând abordarea monografică a unui subiect atât

de complex și amplu, autorul a înțeles că procedind astfel, ținta finală a demersului său nu putea fi decât relevarea adevărului istoric. Vitalizând o formă de cercetare care a impus în istoriografia contemporană lucrări de referință și durată, tinărul istoric slovac a reușit să întărească unele concluzii deja cunoscute, să le nuanțeze pe altele sau să corecteze acele puncte de vedere conjuncturale, care încercau a se constitui în autentice alegații, lipsite de persuasiune, decompensate și care nu aveau nimic comun cu cercetarea științifică. Cartea se impune, peste toate, prin analiza pertinentă a unui vast material factual și, mai ales, prin judecățile de valoare avansate de autor. Investigația întreprinsă de Dušan Kováč, fundamentată pe o bibliografie diversă și completă, în care predomină informația preluată din surse inedite, este tutelată, așa cum lesne se poate observa, de acribie, comprehensiune, iar considerațiile finale au, fapt ce se cere a fi subliniat, o reală forță de persuasiune. Cartea lui Dušan Kováč nu se vrea o sumă de răspunsuri neangajate, date unor întrebări formulate ori nu. Așa se explică, de altfel, faptul că opiniile inserate în paginile atât de dense ale acestei monografii au însușirea notabilă și meritorie, în același timp, de a declanșa întrebări sau a invita la meditație.

Nu putem și nici nu vrem să încheiem observațiile noastre, înainte de a preciza că autorul acestei lucrări este unul dintre prozatorii și poeții afirmați, în ultimii ani, în țara sa. Istoricul, dublat în egală măsură de poetul Dušan Kováč, încearcă, parcă, peste ani, să personifice imaginea istoricului ideal, prefăgurată, cîndva, de N. Iorga. Iar încercarea sa se constituie, îndubitabil, într-o reușită.

Gh. I. Florescu

BEATE RIEDLE, *Untersuchungen zur Kunst Neapels in Reiseberichten von 1550 1750 (mit einem Register über zitierte Orte und Kunstdenkmäler im Königsreich Neapel)*, München, 1977, 234 p.

Interesul pentru variatele influențe care au întrepătruns cultura Italiei de sud, datorită șirului neîntrerupt de ocupații străine, pînă la unirea ei cu regatul italian în 1860, au determinat-o pe cercetătoarea germană Beate Riedle, să-și consacre teza de doctorat, studiului artei orașului Neapole așa cum se oglindește ea în însemnările de călătorie din perioada 1550-1750. Autoarea a pornit de la constatarea că în general preocuparea istoricografică s-a îndreptat în acest domeniu mai ales spre cercetarea însemnărilor de călă-

torie apărute după 1750. Ori acestea se deosebesc în mare parte de cele cunoscute pentru perioada precedentă; cele apărute în anii 1550—1750 — prezentînd cultura regatului Neapole — au ca preocupare primordială descrierea evoluției artei orașului Neapole; majoritatea călătorilor ajunși aici nu i-au depășit granițele, diversele informații despre celelalte centre culturale ale regatului, fiind luate nu de la fața locului ci din alte însemnări.

Această caracteristică se oglindește și în lucrarea de față, Beate Riedle urmărind prezentarea în capitole separate, a monumentelor ce se încadrează în diverse categorii: *Bisericii* (— cap. III, p. 33—116), *Palate* (cap. IV, p. 118—125), *Colecții de artă* (cap. V, p. 128—135).

Aceste capitole sînt precedate de alte două, ce cuprind pe deoparte motivația istorico-culturală pentru care orașul Neapole a fost ținta călătoriilor în epoca menționată (Cap. I, p. 10—15) iar, pe de alta dau o imagine de ansamblu a orașului (Cap. II, p. 15—32).

La toate acestea se mai adaugă două capitole referitoare la artiștii ce au trăit și activat în Neapole de-alungul celor 2 secole (este vorba de arhitecți, sculptori, pictori; Cap. VI, p. 135—149) și la problema evoluției culturii napolitane, oglindită în aceste însemnări de călătorie (Cap. VII, pl 150—166).

Foarte interesante sînt anexele lucrării, care cuprind printre altele tabele cu frecvența monumentelor celor mai des citate în însemnări, numărul vizitatorilor din acea perioadă, date biografice despre autorii însemnărilor, o bibliografie foarte consistentă, etc.

Studiul Beatei Riedle prezintă într-o formă interesantă și plăcută unul dintre aspectele mai puțin cercetate din istoria artei, încadrată însă organic în problema evoluției istorice a regatului Neapole de la jumătatea secolului XVI și pînă la mijlocul veacului XVIII.

Ștefana Simionescu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestările științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București— 71261.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPEENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
A.D. XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SERIE BEAUX-ARTS
 - SERIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINEMA

**LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov — Ploiești)*, 1978, 181 p., 30 lei.
- PETRE DIACONU, *Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles*, 1978, 158 p., 8,25 lei.
- ION HORĂȚIU CRIȘAN, *Burebista and his Time*, 1978, 253 p., 22 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, *Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural history*, 1978, 196 p., 12 lei.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere, IV, Oratorie, II, Partea IV (1874—1878)*, 1978, 602 p., 49 lei.
- OLIMPIU MATICHESCU, *Rabocelala soldarnosti v Rumânii (1921—1944) gg*, 1978, 232 p., 11 lei.
- SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, 1978, 216 p., 21 lei.
- BEATRICE MARINESCU, SERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUȚU, *Bucureștii și epopeea Independenței 1877—1878*, 1978, 198 p., 12 lei.
- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 18 lei.
- DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 188 p., 24 lei.
- ILIE CORFUȘ, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 332 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traian, I. Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CĂRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II*, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

RM ISSN CO-3870

